COPERTA ȘI SUPRACOPERTA DE
VAL MUNTEANU

Acad. AL. GRAUR

TENDINȚELE ACTUALE ALE LIMBII ROMÂNE

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI • 1968

INTRODUCERE

Studierea direcției în care evoluează o limbă actuală constituie o preocupare relativ recentă și, trebuie să adaug, nu prea răspîndită. Pînă în secolul al XIX-lea nu s-a putut pune această problemă, din cauză că nu exista încă o lingvistică istorică. Indienii, care au dovedit mari calități în materie de studiu al limbii, au observat multe amănunte privitoare la structura sistematică a limbii, dar pe de o parte nu aveau posibilitatea să compare indiana cu nici o limbă străină, pe de altă parte, zăcînd o greșeală care amenință pe mulți structuraliști actuali, au considerat că limba pe care o vorbeau ei era justificată prin natură, iar formele ei mai vechi, pe care le întîlneau în textele moștenite, constituiau abateri de la norme. La greci și romani, gramaticile erau îndreptate în primul rînd spre interpretarea textelor vechi, fără preocupări istorice; dacă romanii își comparau limba cu a grecilor, aceștia din urmă nu o comparau pe a lor cu nici una străină. În evul mediu, limbile vorbite erau considerate ca lipsite de valoare în fața celor vechi, iar cînd, în secolul al XVII-lea, apare gramatica generală, la Port-Royal, se răspîndește cu ajutorul ei ideea că toate limbile sînt făcute după același model și că trebuie pus în valoare numai elementul logic, care le e comun. În secolul al XIX-lea se creează metoda comparativă, ceea ce presupune regularitatea schimbărilor fonetice, și se trece la studiul istoriei limbilor, dar se neglijează aproape fără rezerve studiul limbilor moderne. Neogramaticii reușesc să stabilească legi fonetice, pe care ei le consideră „oarbe", și elaborează istoria a foarte numeroase limbi, dînd atenție în primul rînd foneticii, în al doilea rînd morfologiei, concepute de altfel mai mult tot din punctul de vedere al istoriei sunetelor care compun morfemele, iar sintaxa istorică a rămas pînă astăzi foarte puțin studiată.

Secolul al XX-lea, secolul imperialismului, vede apariția a numeroase școli idealiste și metafizice, care încep toate prin

combaterea neogramaticilor de pe poziții reacționare. Școala idealistă și școala neolingvistică pun pe planul întîi elementul estetic, amestecă problemele limbii cu ale literaturii și se pronunță contra legilor, explicînd schimbările prin capricii personale, prin mode, iar cînd încearcă stabilirea unei relații între istoria limbii și istoria societății, legătura pare mecanică. Geografia lingvistică aduce precizări utile în multe amănunte, dar se ridică împotriva legilor, împotriva generalizărilor. F. de Saussure a recunoscut caracterul sistematic al limbii, dar a dat preferință cercetărilor statice, pretinzînd că sistemul este imuabil și în orice caz oamenii îl primesc gata făcut și nu-l pot schimba. Continuatorii operei lui, structuraliștii, au elaborat fonologia și au adus vederi interesante, dar nu în problema care ne interesează. Împărțiți în diverse secte, ei combat în general pe neogramatici, pentru că au „atomizat" lingvistica, studiind fiecare amănunt pentru sine, în loc să procedeze la sinteze. Dar cei mai mulți dintre structuraliști tăgăduiesc interesul pentru istoria limbii.

Însuși faptul că fiecare școală nouă reia combaterea neogramaticilor dovedește că, de fapt, nu s-a pus nimic mai bun în locul teoriilor lor[1]. Chiar și lingviștii care nu părăsesc terenul faptelor pozitive încep să se teamă de a vorbi de *legi* fonetice și introduc în loc termenul *tendințe* fonetice. Se naște o polemică însuflețită pentru apărarea legilor: E. Wechssler, *Giebt es Lautgesetze*, Halle a.d.S., 1900, E. Herzog, *Streitfragen der romanischen Philologie*, Halle a.d.S., 1904, p. 19 și urm. Dar Vendryes, în articolul *Réflexions sur les lois phonétiques*, publicat în *Mélanges Meillet*, Paris, 1902, marchează un pas înapoi: tendința este ceva mai puțin decît o lege, și anume, din încrucișarea tendințelor și din conflictul între ele se produc schimbări care capătă caracter de lege sau, dimpotrivă, caracter de excepție. Deoarece termenul *tendință* este mai puțin pretențios decît cel de *lege*, zice Vendryes, este mai bine să-l folosim pe cel dintîi. Este aceasta o concesie făcută arbitrarului în lingvistică. Pe de altă parte, G. Millardet, în *Linguistique et dialectologie romanes*, Paris, 1923, p. 269—275, polemizînd cu Gilliéron, apără legile fonetice în felul următor: „tendința fonetică este la baza legii fonetice. Orice lege

[1] Pentru informații mai largi privitoare la istoria lingvisticii, vezi Al. Graur — L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a 2-a, Editura științifică, București, 1965.

este expresia unei tendințe. Dar o tendință nu se transformă obligator în lege" (p. 270). Tendința se distinge de lege prin caracterul ei nehotărît și oscilatoriu, deci tendințele înseamnă mai puțin decît legile.

În ultimele decenii problema a fost mult mai puțin discutată, deoarece mare parte a lingviștilor au încetat de a se ocupa de istorie. Înainte de a intra în subiectul propriu-zis al lucrării, socotesc necesar să arăt în cîteva cuvinte care este poziția mea în privința modului de a concepe limba și lingvistica.

Rolul principal al limbii este acela de mijloc de comunicare între oameni. Ceea ce se urmărește în primul rînd este să se înțeleagă clar ce se comunică, fără să se piardă prea multă vreme și energie. De aceea problemele de estetică rămîn pe planul al doilea. Prin intermediul gîndirii, limba reflectă realitatea înconjurătoare și permite omului să-și comunice experiențele.

Fiind creată ca instrument de comunicare în societate, limba rămîne permanent legată de societate și este obligată să evolueze împreună cu evoluția societății pentru a se putea adapta la toate nevoile de comunicare ale omului. De aici rezultă pe de o parte că limba progresează o dată cu progresul societății, pe de altă parte că ea trebuie studiată în evoluția ei, în legătură cu societatea. Nu încape îndoială că există amănunte care trebuie studiate în starea lor la un moment dat și, de asemenea, fără a se examina în același timp situația societății. După cum un arheolog poate examina starea unei pietre pe care a găsit o inscripție și nu este obligat să aibă în minte structura socială a comunității care a extras piatra din carieră, tot așa lingvistul poate măsura durata pronunțării unei vocale, fără să se întrebe dacă cel care a pronunțat-o aparține unei forme de societate sau alteia. Dar și unul și altul trebuie să aibă în vedere că, în ultimă instanță, cercetarea lor trebuie să contribuie la cunoașterea mai completă a unor fapte de ordin social.

Limba se dezvoltă după legile sale interne, rezolvind contradicțiile dintre laturile ei. S-ar părea că ideea aceasta se opune celei exprimate mai sus; în realitate, contradicțiile din limbă sînt produse în primul rînd de necesitatea exprimării unor fapte din lumea exterioară, subordonată în general societății, și adesea factori externi se transformă în factori interni, fiind asimilați celor dinainte existenți în limbă[2]. Aici țin să adaug că elemen-

[2] LR, XIV (1965), p. 17—20.

tele primite din substrat, ca și cele împrumutate din limbi străine, numite uneori „adstrat" și „superstrat", nu devin esențiale decît dacă au fost adoptate și generalizate, ceea ce se întîmplă destul de rar. Diferența dintre ele este că elementele din substrat se mențin pentru că vorbitorii nu se pot debarasa de deprinderile lor anterioare, pe cînd împrumuturile din limbi străine presupun un efort pentru asimilarea lor[3].

Cum se schimbă limba? O putem transforma prin voința noastră? Pînă la un anumit grad și în linii mari, se poate schimba în urma unei hotărîri publice. Nu vorbesc de faptul că ortografia se poate modifica prin lege, căci de fapt scrierea este numai o copie a vorbirii și ea a fost în orice caz creată în condiții care îi dau o oarecare doză de artificial. Dar în Republica Populară Chineză s-a hotărît în 1955 să se generalizeze dialectul vorbit la Pekin, iar în India, în 1961, s-a introdus *hindi* ca limbă unică, urmărindu-se astfel eliminarea altor limbi înrudite cu ea, dar diferite de ea. Cazul acesta nu suscită multă discuție (între noi cei din Europa, căci locuitorii Indiei îl discută, și încă vehement): este în fond același lucru cu decizia unuia dintre noi să învețe o limbă străină și să o vorbească pe aceasta în locul limbii materne. Lucrul acesta s-a văzut adesea și cîteodată ia chiar caracter de masă. Dar prin aceasta nu se schimbă limba părăsită (decît în sensul că cei care o vorbesc rămîn mai puțini), nici cea adoptată (decît în sensul că vorbitorii ei se înmulțesc). Toate acestea sînt însă mult mai ușor de realizat decît introducerea de modificări în structura unei limbi. În sintaxă ne putem da seama adesea că schimbările au dus la mai mare claritate, precizie, de exemplu: formula din secolul al XVI-lea *văzu el Dumnezeu* era echivocă, pentru că nu se putea înțelege dintr-o dată care e subiectul și care e obiectul direct; cînd s-a introdus înaintea complementului direct prepoziția *pe*, lucrurile s-au limpezit: ori *văzu el pe Dumnezeu*, ori *văzu Dumnezeu pe el*, în ambele feluri ascultătorul înțelege exact despre ce e vorba. La fel era echivoc *Ion și omul ce l-a ajutat*, pe cînd formula nouă, *Ion și omul pe care l-a ajutat*, nu lasă îndoială că „Ion l-a ajutat pe om", și nu invers. Și în morfologie uneori se poate arăta că inovația introduce claritate: se zicea în trecut *avea* și la persoana 1, și la persoana a 3-a singular a imperfectului, *avuse* și la persoana a 3-a singular, și la a 3-a plural a mai

[3] SLG, p. 399–407.

mult ca perfectului: astăzi *aveam* și *avea*, *avuse* și *avuseră* au clarificat conjugarea.

Nu trebuie totuși să credem că inovațiile sînt făcute cu intenția de a simplifica, ci de multe ori ele apar dintr-o întîmplare și mai totdeauna sînt criticate și combătute, pentru că „strică limba". Numai cu timpul ele izbutesc să se impună, și atunci se observă că sînt utile.

Inovațiile pornesc de la o persoană, în sensul că întotdeauna a fost cineva care a rostit cel dintîi forma nouă. Se zice că acesta trebuie să fie dotat cu talent, dacă nu cu geniu, și în orice caz să se bucure de prestigiu, de popularitate, pentru ca inovația să prindă. E clar că nu poate fi așa, dacă inovația și chiar acceptarea ei se face inconștient[4]. Cunoaștem cazuri de scriitori cu reputație care au încercat să inoveze în limbă și nu i-a urmat nimeni. DLR trece asemenea cuvinte la „formații personale". Importanți în materie de limbă sînt cei care preiau inovația, și ei nu o preiau decît dacă e utilă.

Inovatorii nu schimbă structura limbii ca atare, căci nespecialiștii nu se gîndesc niciodată că limba are caracter structural. În general punctul de plecare este inconștient, rareori cineva își spune „hai să schimb cutare amănunt"; aproape totdeauna schimbările fonetice sînt inconștiente, iar în ce privește structura limbii, nu-și pune nimeni problema să o modifice. Se schimbă un amănunt, dintr-un motiv sau altul, apoi se produce o mare frămîntare pentru a integra noul element în sistem, prin modificarea altor amănunte, sau pentru a elimina inovația complicată. O dată introduse, noile elemente iau parte, alături de cele vechi, la viața normală a limbii.

Lingviștii din trecut au pornit de obicei de la fonetică, explicînd toate transformările limbii prin schimbările fonetice. În oarecare măsură, se poate spune că atitudinea e justă: în latina tîrzie desinențele cazuale au dispărut pe cale fonetică, iar ca urmare s-a amplificat rolul prepozițiilor, și ordinea cuvintelor a devenit rigidă.

Latinescul *dixit* a devenit în românește *zise*, pierzîndu-și pe cale fonetică desinența persoanei a 3-a singular, *-t*. Deoarece toate celelalte persoane au desinențe, persoana a 3-a s-a putut păstra fără desinență (așa-numita *desinență zero*), căci este dife-

[4] *Mélanges de philologie et de linguistique offerts à Tauno Nurmela*, Turku, 1967, p. 61–65.

renţiată suficient de celelalte persoane chiar prin lipsa desinenţei. Prin urmare, o schimbare fonetică a fost cauza unei reorganizări morfologice.

Dar schimbările fonetice distrug numai ceea ce li se permite să distrugă, altfel schimbările sînt frînate, eventual se revine la formele iniţiale după ce au fost părăsite, dacă nu se găseşte alt mod de a desemna categoria morfologică sau sintactică. În greaca veche, aoristul şi viitorul se formau, la verbele regulate, cu *-s-*; dar *-s-* intervocalic a dispărut pe cale fonetică, deci ar fi trebuit ca la verbele cu tema vocalică cele două timpuri să rămînă nemarcate. Pornindu-se de la verbele cu tema terminată în consoană, unde *-s-* nu avea motiv să dispară, pentru că nu era intervocalic, consoana a fost menţinută, sau a fost reintrodusă şi la verbele cu temă vocalică, deci după *elek-sa*, de la *lego*, avem şi *epoie-sa* de la *poieo*. În latina tîrzie, neutrul şi-a pierdut desinenţele specifice, tot pe cale fonetică. Deoarece româna a păstrat conceptul de neutru, i-a găsit alte mijloace de exprimare: pe de o parte a folosit ca desinenţă sufixul *-us*, *-oris*, care forma substantive neutre (rom. *frig*, *friguri*), pe de altă parte a exploatat faptul că la singular neutrele rămîneau deosebite de feminin, iar la plural, de masculin (vezi p. 66).

Deşi în tot secolul trecut s-a studiat aproape numai fonetica, nu am ajuns să cunoaştem cauzele schimbărilor fonetice decît cu totul imperfect. Multe teorii sînt fanteziste, iar cele care pot fi acceptate nu rezolvă problemele decît parţial (vezi, în ultimul timp, E. Buyssens, *Linguistique historique*, Bruxelles — Paris, 1965, p. 131—153.)

Cauze sociale: s-au pus schimbările pe seama amestecului de populaţii (prin imigrări, căsătorii interregionale etc., apoi prin substrat); dar fără influenţe străine limba nu se modifică? Să admitem că cei veniţi din altă comună şi-au exercitat influenţa, dar de ce în această altă comună se vorbeşte altfel, cînd la bază este aceeaşi limbă? Se pun adesea schimbările pe seama copiilor, care nu-şi pot însuşi perfect articulaţiile adulţilor; dar de ce toţi copiii dintr-o generaţie comit aceleaşi abateri? Este evident că copiii sînt mai receptivi la inovaţii, dar n-am aflat încă de unde vin aceste inovaţii.

Cauze lingvistice: eufonia a fost multă vreme la modă (se pronunţă *peşte* în loc de *peaşte*, pentru că e mai frumos cu *e*; dar de ce într-o vreme mai veche *peşte* a devenit *peaşte?*). S-a

făcut adesea apel la comoditate: slavul *vrŭhŭ*, pronunţat *vṛh*, cu *r* vocalic, a devenit în bulgăreşte *vărh*, mai comod; dar de ce indo-europeanul **wers-* a devenit în slavă *vrŭhŭ?* Şi de ce în cehă şi în sîrbă s-a putut păstra *r* vocalic, fără să fie simţit ca incomod? Adesea întîlnim pronunţări noi care merg tocmai împotriva comodităţii: am semnalat acum 35 de ani pronunţări româneşti, curente pe atunci, ca *obrasnic*, *otgon*, *jicni*, cu asurzirea primei sonore din grupurile *-zn-*, *-dg-*, *-gn-*[5], ceea ce merge fără îndoială împotriva comodităţii, adică a asimilării.

În ultimele decenii se face adesea apel la explicaţia prin sistem: oclusivele latineşti prezentau două serii, surdă şi sonoră, de aceea alături de continuele surde, *f*, *s*, se creează, prin diverse mijloace, paralele sonore, *v*, *z*.

Se susţine uneori că fonemele dirijează limba, că se caută cuvinte care să ducă la utilizarea completă a inventarului existent. Desigur, unele inovaţii sînt avantajate de faptul că se încadrează bine în sistem. Cum se face însă că există şi schimbări fonetice care duc la distrugerea paralelismului? De exemplu rom. *ğ* devine *j*, paralel cu *ş*, dar în felul acesta *č* rămîne stingher. Cum se face că se şi pierd cuvinte care lasă casete libere în tabloul utilizării fonemelor?

În general vorbind, după ce eufonia, comoditatea sau sistemul s-ar introduce în totul, sunetele nu s-ar mai schimba? De sute de mii de ani, de cînd există limba, ar fi trebuit să ajungem la această fază. Pînă la urmă, fiecare din teoriile pomenite poate avea o latură justă, numai că nici una din ele, nici toate la un loc nu rezolvă problema în întregimea ei: de ce se schimbă sunetele?

Cum se răspîndesc inovaţiile? Prin imitaţie; dar să nu uităm că schimbările fonetice sînt în general inconştiente. În secolul trecut, Johannes Schmidt a elaborat teoria valurilor[6], fără îndoială justă: crearea unei inovaţii este comparată cu aruncarea unei pietre într-un lac; în jurul punctului de cădere a pietrei se formează valuri concentrice, din ce în ce mai slabe, pînă se ajunge la un loc unde apa nu se mai agită. Tot aşa şi inovaţia este acceptată treptat pe o rază tot mai întinsă, slăbind în acelaşi timp în intensitate, pînă ce se ajunge la regiuni mai îndepărtate, pe care nu le mai afectează. Dar colonizările, imigraţiile etc.

---

[5] BL, I (1933), p. 111—112.
[6] PLG, V (1967), p. 69—74.

deranjează ordinea aceasta perfectă, iar noi inovații vin să le contracareze pe cele anterioare.

Nu e mai puțin adevărat că pînă la urmă se stabilesc norme, care reies din frămîntarea pricinuită de utilizarea îndelungată a limbii în relațiile dintre oameni. În condiții prielnice, aceste norme se extind pe teritorii vaste și ajung să cuprindă limba în ansamblul variantelor ei geografice.

În orice caz, fonetica a încetat de a mai fi socotită elementul esențial al lingvisticii. Din ce în ce mai mult se admite că limba este o structură organizată, formată din mai multe compartimente (fonetică-fonologie, morfologie, sintaxă, vocabular), care au toate caracter sistematic, se condiționează și se influențează reciproc, o schimbare într-un compartiment atrăgînd alte schimbări în același compartiment sau în celelalte compartimente. Aceasta înseamnă că admiterea caracterului sistematic presupune și admiterea cercetărilor istorice.

Chiar dacă de cele mai multe ori nu știm să spunem de ce s-a produs o schimbare, putem totuși să constatăm că schimbările nu au caracter anarhic: și schimbările se produc în chip sistematic (de aceea se vorbește de *legi*). Dacă într-un anumit cuvînt un sunet se schimbă într-un anumit fel, ne putem ușor convinge că el se schimbă în același fel și în celelalte cuvinte, cu condiția să fie pus în aceeași situație. Lat. *a* s-a schimbat în rom. *î* nu numai în *lana>lînă*, ci și în *canis>cîne*, *manus>mînă*, *fontana>fîntînă*, *ueteranus>bătrîn*, *blandus>blînd*, *stancus>stîng* și așa mai departe (lista se poate lungi mult). Dacă constatăm că *decan* l-a păstrat pe *a*, acest amănunt este suficient ca să știm că nu vine direct din latinește.

Formarea cuvintelor are și ea caracter de serie: dacă de la *cînta* formăm pe *cîntător*, cu sufixul *-tor*, și cuvîntul nou arată pe cel care face acțiunea verbului, în același fel vom putea forma pe *mîncător* de la *mînca*, *jucător* de la *juca*, *rugător* de la *ruga*, *visător* de la *visa* și așa mai departe.

În morfologie: cînd pluralul *făcusem* s-a schimbat în *făcuserăm*, același lucru s-a întîmplat cu toate celelalte verbe la mai mult ca perfect: în loc de noi *lucrasem*, *trecusem*, *căzusem*, *venisem* etc., s-a zis *lucraserăm*, *trecuserăm*, *căzuserăm*, *veniserăm*.

În sfîrșit, în sintaxă: cînd în loc de *văzu el* s-a zis *văzu pe el*, atunci și *văzu mine*, *văzu tine*, *văzu tata* etc. s-au schimbat în *văzu pe mine*, *văzu pe tine*, *văzu pe tata*. Tot așa, cînd în locul

acuzativului cu infinitiv, care exprima în latinește o propoziție completivă sau subiectivă după anumite verbe, s-a introdus conjunctivul cu o conjuncție, noua formulă s-a generalizat într-atît, încît limba română n-a moștenit nici un singur caz de acuzativ cu infinitiv.

Și acum, ce înțeleg eu prin tendințe. Consider că în istoria limbii, ca peste tot în lume, există legi, că schimbările pot fi codificate și sistematizate. Uneori citim că cutare lege a făcut să se schimbe limba. Formula nu mi se pare justă, deoarece legea nu dă explicația schimbării, ci numai constată existența ei. O lege este un raport esențial între două fenomene sau două laturi ale aceluiași fenomen. Constatăm că, în toate locurile și împrejurările, după noapte vine ziua și putem să formulăm acest adevăr sub forma unei legi, dar nu legea face să se succeadă ziua și noaptea. Tot așa, privim un element al limbii la două perioade diferite și constatăm că s-a produs o schimbare regulată, de exemplu latinescul *h* a fost eliminat din toate cuvintele unde figura, sau terminația de persoana întîi a perfectului simplu *-ș(u)* a fost înlocuită la toate verbele cu *-sei (pușu>pusei)*. Aceste constatări le formulăm ca legi, dar formularea nu ne dă cauza proceselor. După cum am mai spus, neogramaticii au găsit formulele pentru schimbările fonetice, dar le-au prezentat de obicei izolate una de alta și nu au arătat că adesea aceeași situație a dus la legi paralele. Un exemplu: s-a constatat de mult că în românește *measă* a devenit *masă*, iar *leage* a devenit *lege*, că în *tînăr/tineri*, *vînăt/vineți* avem alternanțe vocalice și consonantice; dar abia în zilele noastre acad. E. Petrovici a grupat toate schimbările de acest fel și a elaborat teoria corelației de timbru a consoanelor românești.

Pentru mine tendința reprezintă sensul în care evoluează limba, liniile generale care duc de la o stare inferioară la una superioară, iar legile sînt detaliile prin care se manifestă această tendință. Deci tendința este mult mai cuprinzătoare decît legea. Ca și legea, tendința poate fi oprită la un moment dat, poate fi înlocuită eventual cu una în sens contrar (vezi A. Sommerfelt, *Cause et tendance dans l'évolution morphologique*, în *Norsk Tidsskrift for filologi*, X, 1921, republicat în *Diachronie et synchronie*, *Aspects of language*, Haga, 1962, p. 15—17). M. Grammont, (MSL, XIX, 1916, p. 245), consideră și el că schimbările fonetice decurg din tendințele generale ale limbii.

Întrucît tendința este de lungă durată și cuprinzătoare, ea poate caracteriza o întreagă familie de limbi, ba chiar și grupuri de limbi nu direct înrudite: Meillet (*Linguistique historique et linguistique générale*, vol. I, Paris, 1921, p. 149—158) prezintă înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus, în diverse limbi, ca rezultat al unei tendințe general umane.

Putem deci studia *evoluția limbii* de pînă acum și sîntem în stare să grupăm schimbările pentru a arăta în linii mari sensul evoluției. De ce ne interesează acest lucru? Din cauză că o condiție pentru buna cunoaștere a oricărui fenomen este să știm de unde provine. Deci nu e suficient să știm românește și să putem descrie structura actuală a limbii, ci trebuie să ne dăm seama și de felul cum a devenit ceea ce este.

Putem însă oare să ne formăm o părere documentată și despre evoluția viitoare a limbii? În primul rînd e necesar să arătăm pentru ce ne interesează acest lucru. Omul de știință nu are dreptul să se mulțumească cu *contemplarea* fenomenelor, ci are datoria de a interveni pentru a ajuta evoluția în direcția progresului. Lingviștii au sarcina de a elabora norme pentru folosirea limbii. Dar de unde știu ei ce e bun și ce nu? A existat, și din păcate mai există încă, ideea că sarcina lingvistului și în general a omului de cultură este să țină limba pe loc, să împiedice orice abatere de la formele moștenite. A rămas de pomină lista de sfaturi publicată în antichitate pentru vorbitorii limbii latine și cunoscută sub numele de *Appendix Probi*: nu ziceți *oricla*, ci *auricula* („ureche") și așa mai departe. Istoria ne arată că peste tot limba a impus formele pe care filologul latin le condamnase (*ureche* reproduce pe *oricla*, nu pe *auricula*). Și la noi au fost date reguli de acest fel, în special în presa dinainte de eliberare: linia era că nu e bun decît felul de a scrie, de exemplu, al lui Odobescu, indiferent dacă din zilele lui pînă azi societatea și-a creat necesități noi și a găsit și soluții[7].

Constatînd că se propusese să scriem și să pronunțăm *piersecă*, am persiflat această propunere într-un ziar de la începutul deceniului al IV-lea, fără să știu că prin aceasta îl necăjeam pe Ov. Densusianu. De fapt, el avea dreptate din punctul de vedere al foneticii istorice, iar eu, din acela al uzajului actual.

Dacă în timpul lui Odobescu și, evident, și mai înainte, vorbitorii au putut introduce inovațiile de care s-a simțit nevoie,

[7] PN, XII (1967), nr. 3, p. 20—21.

de ce astăzi acest lucru ar fi interzis? Cum foarte bine zice Charles Barber (*Linguistic change in present-day English*, Edinburgh și Londra, 1964, p. 8), unii socotesc că toate schimbările operate în trecut sînt respectabile, pe cînd toate cele operate azi sînt condamnabile. Norocul este că limba nu se lasă tîrîtă înapoi.

Pentru a nu supăra pe alții, voi da două exemple din propria mea activitate. Am fost întrebat de mai multe ori de ce se folosește astăzi verbul *a demola* și am găsit, cred, explicația justă: trebuie făcută o diferențiere între *a dărîma*, fără scop util, și *a demola*, pentru a construi ceva mai important. Răscolind însă notele mele mai vechi, descopăr acum că în RL din 12. VII. 1945 am protestat contra introducerii neologismului, socotit de mine atunci inutil și greșit format (pentru formație, vezi mai jos, p. 236).

Al doilea exemplu: in Ad. din 29. XII. 1935 am protestat contra neologismului *aer condiționat*, întîlnit desigur atunci pentru prima oară: oare „aerul se pune la dispoziția spectatorilor numai dacă ei îndeplinesc anumite condiții?" întrebam în notița pomenită. De atunci cuvîntul s-a încetățenit, îl folosesc și eu de cîte ori e nevoie, și fără îndoială el se leagă structural cu *a condiționa*, *a recondiționa* (o mașină) etc., pornind de la înțelesul de „situație favorabilă " pe care-l are *condiție* (îl întrebuințez și eu ceva mai jos).

Se vede deci că nu orice inovație trebuie combătută din principiu, nu numai pentru că uneori este osteneală zadarnică, deoarece limba ascultă de propriile ei interese, ci și pentru că, mergînd pe o linie greșită, punem în calea evoluției juste a limbii piedici care totuși îi pot fi dăunătoare.

Pe de altă parte nu putem admite nici că tot ce e „nou" e bun. La un moment dat a fost „nou", în sensul că cineva l-a folosit prima oară, *traivan* (în loc de *tramvai*), dar această pronunțare incultă a fost curînd eliminată. Pe ce ne putem bizui ca să recunoaștem de la început inovația nedorită, mai ales în domenii mai subtile, ca morfologia sau sintaxa? Multă vreme gramaticile noastre au luptat contra mai mult ca perfectului de tipul *făcuserăm*; dar el era util, pentru că diferenția pluralul de singular, și pînă la urmă s-a impus.

Întrebarea pe care am pus-o echivalează cu alta: ce valoare au dicționarele și gramaticile normative? Ele pot avea efect,

pozitiv sau negativ, în mic; în mare n-au efect decît dacă merg pe linia naturală a dezvoltării limbii, în care caz dau ajutor ca evoluția să fie mai rapidă.

Aici intervine în primul rînd cunoașterea sistemului limbii. Constatînd că *transport* este organizat cu ajutorul prefixului *trans-*, ne vom împotrivi la transformarea lui în *ștramport*, care-l desfigurează și face de neînțeles formația. Constatînd că *făcusem* este echivoc, deoarece corespunde și persoanei 1 singular, și persoanei 1 plural, nu ne vom împotrivi la folosirea, pentru aceasta din urmă, a formei analogice *făcuserăm*. Școala secundară a condamnat pe vremuri prepoziția compusă *de către;* constatînd că o expresie ca *orașul a fost eliberat de armată* poate preta la echivoc („armata a eliberat orașul", sau „acesta a scăpat de armată"?), vom încuraja folosirea formulei noi, căci *a fost eliberat de către armată* este lipsit de echivoc.

Dar studierea sistemului la un anumit nivel temporal, fără a ține seamă de evoluția limbii, nu este posibilă. Nu numai că riscăm să nu înțelegem bine situația dacă nu cunoaștem istoria, cum s-a arătat mai sus, dar încremenirea limbii la un moment dat nici nu este realizabilă. Știm că tot ce există este în permanentă mișcare și prefacere, dar pentru limbă lucrul acesta este poate încă mai sensibil decît pentru alte domenii de cercetare. Limba actuală nu este cea vorbită la 6 iulie 1966, ora 11 și jumătate (este momentul cînd am scris aceste rînduri), dar nici cea vorbită în deceniul al șaptelea al secolului al XX-lea și nici măcar în secolul nostru. Orice lucrare care descrie limba noastră *actuală* face apel la texte din secolul trecut, și este îndreptățită să o facă. Cum însă de la 1860 pînă la 1960 limba a evoluat (și chiar simțitor), prin însăși acceptarea textelor din secolul trecut am introdus în cercetarea noastră istoria. Sîntem obligați să arătăm că la Alecsandri întîlnim formația *ei se joc*, care nu mai trăiește, și că în ziarele actuale citim *problema despre dezarmare*, formație copiată după rus. *вопрос о разоружении*, și trebuie să notăm că în deceniile trecute nu se zicea așa; prin aceasta, facem istorie.

Dar chiar dacă am izbuti să ne limităm la textele pronunțate și scrise într-o singură zi, încă n-ar fi suficient ca să eliminăm istoria. Autorii frazelor pe care le-am descris s-ar situa între vîrstele de 2 și 90 de ani și, de aceea, între ei ar apărea diferențe marcate. Și , avînd în vedere că toți trebuie să se înțeleagă între

ei, arhaismele unora și inovațiile altora trebuie să fie cunoscute de toți. Eu zic curent *un soi de*, acolo unde tineretul nostru nu mai zice decît *un fel de*. Văd adesea zîmbete cînd zic *un soi de*, dar tinerii care lucrează cu mine, chiar dacă nu mai folosesc cuvîntul *soi*, sînt siliți să-l înțeleagă. Cine știe dacă vreunul din ei nu-l va adopta și în propria sa exprimare?

Studiul stării actuale *(sincronie)* trebuie deci combinat cu studiul stărilor trecute *(diacronie)*. În felul acesta ne vom da seama, de exemplu, că apariția prepoziției compuse *de către* nu este un caz izolat, ci ea se încadrează într-o tendință, veche și puternică, de dezvoltare a sistemului prepozițional. Vom constata astfel că ceea ce în trecut se exprima prin singurul *de* a ajuns astăzi să fie exprimat printr-o sumedenie de prepoziții compuse: *din (de+în), de la, decît, despre, de către* etc. și prin urmare vom înțelege că înlocuirea, în anumite situații, a lui *de* cu *de către* corespunde în întregime tendințelor și deci necesităților limbii române. De asemenea dezvoltarea perfectului compus, în dauna perfectului simplu, se încadrează în tendința largă, general romanică, de transformare a structurii sintetice în structură analitică.

Urmează deci că pentru a recunoaște tendințele actuale ale limbii este necesar să examinăm istoria limbii, să degajăm liniile mari ale evoluției ei și să prelungim aceste linii , proiectîndu-le în viitor, așa cum am încercat să o fac în cele cîteva exemple prezentate mai sus. Este totuși necesar să o facem cu multă prudență, deoarece există și tendințe care avortează, fiind eventual înlocuite cu unele exact opuse. A nu admite acest lucru ar însemna a ne situa pe poziția puriștilor: după cum aceia voiau să țină limba în loc, tot așa noi am vrea să-i eternizăm tendințele. Din lucrarea de față se va vedea că multă vreme în românește a existat tendința de a mări diferențierile între diversele forme ale aceluiași verb sau substantiv și că astăzi această tendință a încetat, diferențierile reducîndu-se treptat la minimul necesar. Iată și un exemplu din propria mea activitate. Recunoscînd că româna a salvat de la pieire categoria neutrului, că l-a dezvoltat și a urmărit să încadreze în el toate substantivele neînsuflețite, am stăruit, la elaborarea manualelor normative, acum 10—15 ani, ca termenii tehnici recenți, de felul lui *amplificator*, *centru*, *economizor*, să fie încadrați la genul neutru, spre marea nemulțumire a specialiștilor în diversele domenii, care obiectau că ei

le folosesc ca masculine. A mai trecut puțin timp și am fost silit să recunosc că tendința descoperită și descrisă de mine a fost în vigoare pînă în secolul trecut, pe cînd astăzi ea a fost răsturnată și termenii noi introduși în limbă, deși denumesc neînsuflețite, sînt încadrați de preferință la masculin.

Astfel se dovedește că singur studiul istoriei nu e suficient, nici combinat cu cercetarea sincronică, ci trebuie examinate necesitățile actuale ale limbii, împrejurările în care ea se dezvoltă, pentru a se stabili dacă e probabil ca tendințele recunoscute pentru trecut să-și păstreze în continuare vigoarea[8].

Din cele discutate reiese că ar trebui urmărit istoricește fiecare element al limbii și, la fiecare schimbare a lui, ar trebui examinată structura limbii la acel moment, pentru a se vedea în ce chip schimbarea a fost necesară situației date și, mai departe, în ce chip schimbarea, la rîndul ei, a influențat asupra structurii limbii, cauzînd alte schimbări. Din păcate, un asemenea studiu nu este posibil, nu numai pentru că pretinde o sumă de cunoștințe colosală, ci mai ales pentru că, dacă neogramaticii ne-au lăsat aproximativ tot ce ne trebuie pentru a urmări transformările fiecărui amănunt, structuraliștii, în schimb, nu ne-au dat încă decît descrieri răzlețe și adesea nesigure ale unor stări de limbă. Adevărul este însă că, dacă programul trasat aici ar fi executat, datele obținute ar fi atît de abundente, încît ne-am îneca în ele. Soluția este să alegem, din materialele istorice, numai pe cele care prezintă schimbări esențiale, adică schimbări care determină o reorganizare a sistemului. Cu alte cuvinte, să degajăm din noianul de amănunte ceea ce este determinant pentru evoluția ulterioară a limbii și să trecem cu vederea accidentele, modificările nesemnificative.

Ideea de a scrie această lucrare am avut-o încă de acum 30 de ani și încă de pe atunci am adunat multe materiale pe care le folosesc acum. Dar pe vremea aceea nu erau date condițiile pentru o asemenea elaborare; nu numai că experiența mea era mult mai săracă, nu numai că multe materiale au fost între timp pregătite de alții, dar înseși concepțiile existente pe atunci nu erau favorabile pentru asemenea cercetări. Ce e drept, cred că nici astăzi nu se pot formula adevăruri definitive în această direcție, dar cred că a sosit momentul să îndrăznim să dăm lucrări,

[8] Pentru mai multe amănunte privitoare la tot ce precedă, vezi SLG, p. 233–264.

fie și imperfecte, cu gîndul ca ele să poată servi ca bază urmașilor pentru a desăvîrși cercetarea. După cîte știu, este prima dată cînd se încearcă o lucrare de felul celei de față; sper că nu va rămîne ultima.

Pentru a fi complet trebuie să adaug că unele dintre ideile prezentate aici au fost parțial elaborate în cîteva lucrări scrise de mine sau sub conducerea mea în ultimii ani. Voi face trimiterile cuvenite acolo unde mi se va părea necesar.

O ultimă întrebare: de ce încep cu latina? Pentru că între latină și română n-a existat niciodată o soluție de continuitate; din antichitate și pînă astăzi s-a vorbit, de fapt, în continuare aceeași limbă, cu modificări insensibile, iar tendințele manifestate în latină au rămas în bună parte vii pînă în zilele noastre, lucru care sper că va reieși clar din lectura paginilor următoare.

Periodizarea faptelor este totuși relativ simplă, din cauză că înseși metodele noastre de informare diferă de la o epocă la alta. Pentru limba latină, sîntem informați atît cît e posibil să fim cu privire la o perioadă din trecut. Dar în ce privește evoluția limbii noastre de la izolarea ei de latină și pînă în secolul al XVI-lea, cînd apar primele texte scrise, trebuie să distingem două faze pentru care orientarea este mult mai anevoioasă. Prima dintre aceste faze este cea în care romanica balcanică nu se scindase încă în dialecte nord- și sud-dunărene; aici ne ajută întrucîtva comparația între aceste dialecte, pe baza căreia putem reconstitui în oarecare măsură fizionomia românei comune; a doua fază, după despărțirea dialectelor, este încă mai săracă în informații: dacă facem abstracție de puținele cuvinte și nume proprii întîlnite prin documentele scrise în alte limbi, singurul nostru mijloc de investigație este compararea fazei anterioare cu situația pe care ne-o dau mai tîrziu textele românești. În sfîrșit, din secolul al XVI-lea pînă azi, ne putem orienta relativ comod după materialele tipărite și manuscrise pe care ni le pun la dispoziție bibliotecile și arhivele. Diferențele pe care le-am semnalat între toate aceste perioade se vor reflecta, bineînțeles, în rezultatele pe care le va totaliza cercetarea noastră.

FONETICA — FONOLOGIA

PERIOADA LATINĂ

Limba latină, în forma în care o cunoaştem din textele scriitorilor vechi, avea un sistem vocalic relativ simplu (cu mici deosebiri, era sistemul indo-european din perioada mai tîrzie a limbii comune): cele cinci vocale de bază, *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, deci fără serii intermediare, dar cu diferenţe de cantitate, astfel încît, de fapt, fiecare vocală contează ca două, între varianta lungă şi cea scurtă diferenţa fonologică fiind clară:

ăcer „arţar"	*ācer* „vajnic"
lĕuis „uşor"	*lēuis* „neted"
uĭcīs „al schimbării"	*uīcīs* „satelor"
pŏpulus „popor"	*pōpulus* „plop"
domŭs „casă"	*domūs* „case"[1].

După cum se vede, diferenţa de cantitate serveşte pentru a diferenţia nu numai cuvintele, ci şi formele morfologice ale aceluiaşi cuvînt.

Accentul era pe silaba a doua sau a treia începînd de la sfîrşitul cuvîntului, după cum a doua era lungă sau scurtă[2]: *lepōre* „cu graţie", *lèpore* „de iepure"; diferenţa de înţeles o marca în acest caz diferenţa de cantitate a vocalei, nu cea de accent, care era la rîndul ei determinată de cantitate. Accentul juca numai un rol demarcativ, el anunţa apropierea sfîrşitului de cuvînt. Unele excepţii, semnalate de gramaticii antici, nu prezintă importanţă pentru cercetarea noastră. Important este însă altceva: în silabă neiniţială, vocalele scurte se închideau şi anume, dacă erau urmate de o singură consoană, *a* şi *e* deveneau *i* (uneori *u*), *o* devenea în general *u*, iar dacă urmau două sau mai multe consoane, *a* devenea *e*, *o* devenea *u*, în timp ce

[1] Vezi TILR, I, 1965, p. 17.

[2] O silabă era lungă dacă conţinea o vocală lungă ori un diftong, sau dacă vocala ei era urmată de mai mult decît o consoană (o excepţie va fi semnalată în cele ce urmează).

celelalte vocale se mențineau (nu intru în toate amănuntele). Dar adesea închiderea mergea pînă la dispariție (sincopă). Iată exemple de toate tipurile: *facio* „fac", cu prefixul *con-* > *conficio; emo* „iau", cu prefixul *ad-* > *adimo; homo* „om", *homunculus* „omuleț"; alături de adjectivul *aridus* „uscat", verbul *ardere* „a arde"; adjectivul *calidus* „cald" devine *caldus* etc. Aceste schimbări au fost explicate prin faptul că, în latina preistorică, un accent de intensitate ar fi marcat silaba inițială, înăbușind vocalele din silabele următoare. Dar nu avem nici un alt semn de existența unui asemenea accent, în afara închiderii vocalelor, iar sincopele cele mai numeroase sînt atestate în epoca tîrzie, cînd accentul (care se crede că era muzical) era fixat la sfîrșitul cuvintelor, cum am arătat mai sus. Reiese că, pentru un motiv necunoscut nouă, silaba inițială era mai în relief decît celelalte. Cred că am arătat în altă parte[3], cu exemple din românește, că și vocalele accentuate pot fi sincopate, deci sincopa și în general închiderea nu sînt o dovadă suficientă a existenței unui accent inițial. De notat că tocmai cînd accentul latin devine dinamic, în epoca imperială, *i* scurt și *u* scurt se transformă în *e* și *o*, chiar dacă erau neaccentuați. Accentul n-a împiedicat deci deschiderea vocalelor.

Ca urmare a închiderii vocalelor și a sincopelor, inventarul vocalic nu s-a schimbat, deoarece toate vocalele s-au păstrat în silaba inițială și unele din ele și în celelalte silabe; ceea ce s-a schimbat a fost numai distribuția vocalelor: în timp ce vocalele lungi au rămas în toate locurile unde fuseseră folosite, cele scurte au pierdut o parte din întrebuințările lor, devenind cu atît mai rare, cu cît erau mai deschise. Prin aceasta, de fapt, se producea o sărăcire a mijloacelor de creare a cuvintelor, căci rămîneau mai puține combinații posibile din același număr de foneme.

O tentativă de îmbogățire s-a făcut cînd s-au împrumutat din grecește cuvinte cu *y*. La început, acest fonem, lung sau scurt, a fost redat prin *u*, în acord cu pronunțarea grecească arhaică, apoi, cînd în dialectul ionic-atic *y* a început să se pronunțe *ü* și cînd romanii au început să ia cuvinte din acest dialect, a pătruns pronunțarea *ü* și în latină. Desigur a mai apărut pronunțarea *ü* și pentru *i* înainte de consoane labiale, chiar și în cuvinte de origine latină, grafia fiind în acest caz cînd *i*, cînd *u*[4]. În orice caz, tendința aceasta n-a lăsat urme adînci. (Despre posibilitatea existenței unui *ö*, vezi ceva mai jos.)

[3] BSL, XXXIX, 115 (1938), p. 49–50.

Nici în ce privește diftongii latina nu a arătat un mare interes. Diftongii cu al doilea termen *i* sînt rari, *ii* nu există de loc, *ei* și *ui* în cîteva cuvinte (interjecția *ei*, dativul pronumelui relativ *cui*, al pronumelui demonstrativ *huic*, deci numai în finală: într-o perioadă mai veche, *ei* devenise *ī*); *oi* devenise într-o fază mai veche *ū*, iar acolo unde n-a devenit *ū*, s-a transformat în *oe* (rostit cumva *ö?*), apoi *e* lung; de asemenea *ai* a devenit *ae*, apoi *e* lung. Diftongii cu al doilea termen *u* au fost și mai rari, tot numai în finală (interjecțiile *heu*, *heus*, conjuncțiile *seu*<*siue*, *ceu*<*ceue*, apoi în împrumuturi grecești ca *grammateus* „secretar", germane ca *Teutones* etc.). *uu* n-a existat niciodată, *eu* a devenit de timpuriu *ou*, iar acesta, la rîndul său, indiferent dacă era primitiv sau provenea din *eu*, s-a schimbat în *u* lung. Singur *au* a avut o răspîndire ceva mai mare (*Claudius*, *aurum* „aur" etc.), fiind totuși transformat în *o* în multe graiuri populare (*lautus*>*lotus* „spălat").

Diftongii ascendenți cu prim termen *i* și *u* au fost în schimb frecvenți (*Ianuarius* „ianuarie", *ieiunus* „nemîncat", *inicio* „a introduce", *iocus* „joc", *iugum* „jug"; *uacca* „vacă", *uenio* „vin"; *uis* „vrei", *uolo* „vreau", *uult* „vrea"), dar în fond e vorba aici de o consoană și o vocală, iar *i* și *u* consoană vor deveni curînd spirante.

În ansamblu latina nu utiliza complet inventarul de vocale. (În comparație cu greaca, vocalele lungi sînt abundent folosite, de aceea adaptarea ritmurilor grecești la limba latină întîmpină dificultăți.) În epoca imperială, situația se va agrava, vocalismul sărăcind prin suprimarea opoziției de cantitate. Romanii încetează atunci de a fi sensibili la diferența dintre vocalele lungi și scurte, ce e drept, nu fără o oarecare compensare în sistemul fonologic. *a* lung și *a* scurt se confundă într-o singură vocală; *i* scurt și *u* scurt se deschid, devenind *e* și *o*, astfel că în unele cazuri se revine la situația preistorică (acolo unde vocalele neinițiale se închiseseră); dar prin aceasta nu se realizează o îmbogățire a inventarului fonologic, deoarece *e* și *o* existau dinainte; s-ar putea zice, dimpotrivă, că s-a redus inventarul, dacă vocalele scurte nu și-ar fi pierdut în orice caz puterea de diferențiere în raport cu cele lungi. *u* scurt a devenit *o* numai

[4] Vezi memoriul meu *I et V en latin*, Paris, 1929.

în Occident. S-au semnalat cîteva cazuri de *u*>*o* în românește (*cot*<*cubitus*, *nor*<*nubilum*, *noră*<*nurus*, *scot*<*excutio* etc.), dar toate se explică în alt chip, afară de *toamnă*<*autumnus*[5]. Important este ceea ce se petrece cu *e* și *o* scurți, care rămîn diferiți de *e* și *o* lungi, de aici înainte nu prin cantitate, ci prin gradul de deschidere: vocalele scurte sînt mai deschise, iar cele lungi mai închise, și această diferență devine acum fonologică (fostul *i* scurt se confundă cu *e* închis). În ce-l privește pe *e*, diferența este sensibilă și pentru Orient, căci sub accent *e* scurt devine *ie* (lat. *mel*, fr. *miel*, rom. *miere*), și aici se poate spune că s-a adăugat un fonem nou (iot), deoarece noul *ie* rămîne diferit de cel vechi, de tipul întîlnit în cuvinte ca *iciunus*: acesta din urmă nu se putea întîlni decît la început de silabă și a devenit consoană fricativă (fr. *j*, rom. *ǵ*, apoi *j*), pe cînd cel dintîi apare și după consoană (lat. *perdo*, rom. *pierd*) și nu se transformă în consoană fricativă.

Cît privește pe *o*, în Orient nu regăsim diferența dintre scurt și lung, prin urmare numai în Apus scăderea rezultată din desființarea diferenței de cantitate este compensată prin diferența de deschidere (fostul *u* scurt se confundă cu *o* închis). Aici s-ar putea să fi influențat în Orient faptul că *u* scurt n-a devenit *o*. Deci în locul celor zece vocale din trecut, vom avea de aici înainte șapte în Apus și numai șase în Răsărit.

Am trecut printre unitățile vocalice distinctive pe *e* scurt, care devine *e* deschis; în felul acesta, în Occident sistemul e simetric (un *a*, două feluri de *e*, două feluri de *o*, un *i* și un *u*), pe cînd în Orient el devine șchiop, deoarece în scurtă vreme *e* deschis nu mai poate fi considerat ca un fonem vocalic: neaccentuat se confundă cu *e* închis, iar accentuat devine *ie*, deci un diftong; totuși în curînd prima lui parte se confundă cu iot, și deci avem aici o consoană și un *e* nediferențiat din punctul de vedere al deschiderii, prin urmare sistemul vocalic, redus la cinci unități și-a regăsit echilibrul.

Diftongii *ae* și *oe* devin *e* (primul deschis, al doilea închis); *au* are o soartă ceva mai complicată: în limba vorbită devenise în general *o*, cu unele reveniri și pronunțări hipercorecte (*auricula* „ureche“> *oricla*, dar *coda* „coadă“> *cauda*). Unele limbi romanice l-au pierdut cu totul, altele îl păstrează, cel puțin parțial, sub forma *au* (ca în provensală sau română), sau sub forma *ou* (ca în portugheză). În românește este adesea disociat în două vocale, cum se va vedea mai jos. Ceilalți diftongi descendenți nu jucau aproape nici un rol (parțial s-au păstrat totuși în română: pronumele *cui*, conjuncția *sau*<lat. *cui*, *seu*). (Despre diftongii ascendenți se va vorbi mai departe.)

Accentul, indiferent de schimbările vocalelor, se păstrează, în fiecare cuvînt, pe vocala pe care stătea în trecut, cu trei excepții:

1. Grupul numit *muta cum liquida* (una dintre consoanele *b*, *d*, *g*, *p*, *t*, *c*, urmată de un *l* sau un *r*) nu lungea silaba a cărei vocală preceda acest grup; în perioada tîrzie însă formează poziție stabilă, prin urmare vocala penultimă este accentuată dacă e urmată de un grup de acest fel: *ìntegrum*>*intègru*>rom. *întreg*.

2. Grupurile *e-o*, *i-o*, *i-e* în silabe diferite se contrag într-o singură silabă, prima vocală devenind *i̯* și pierzînd astfel, în favoarea lui *o* sau *e* următor, accentul, dacă îl aveau în trecut: *caprèolus*, *parìete*>*capri̯òlus*, *pari̯ète*> rom. *căprior* (cu revocalizarea lui *i̯* după un grup de consoane), *perete* (cu pierderea lui *i̯*).

3. Derivatele cu prefix, dacă aveau accentul pe prefix, îl mutau pe temă, ori de cîte ori formația era analizabilă: *còlligo*>*collègo*> rom. *culeg*, apropiat de *ligo* „leg“, dar *còlloco*> rom. *culc*, pentru că diferența mare de înțeles între *loco* „așez“ și *colloco* „culc“ a făcut ca derivatul să nu mai poată fi analizat de vorbitori[6].

Nemaifiind legat de cantitatea silabei penultime, accentul capătă rol distinctiv: în trecut, *latĕre*, ablativul de la *latus* „coastă“, și *latēre*, infinitivul lui *lateo* „stau ascuns“, se deosebeau prin faptul că substantivul avea primul *e* scurt, iar verbul îl avea lung; acum se deosebesc pentru că primul cuvînt e accentuat pe silaba inițială, iar cel de-al doilea pe silaba a doua.

De semnalat că sincope se produc în continuare și poate chiar mai multe decît în trecut. Se pune întrebarea dacă nu cumva continuă și închiderea vocalelor neinițiale, deoarece găsim în această perioadă scrieri ca *alipa* pentru mai vechiul *alapa* (rom. *aripă*), *disculcius* „desculț“ alături de *calceus* „încălțăminte“. Pare normal să credem că e vorba de forme create mai demult,

[5] Vezi *Romania*, LV (1929), p. 469—475.

[6] Gh. Ivănescu, BPh, II (1935), p. 135, crede că deplasarea accentului în *culèg*, *înțelèg* se datorează influenței analogice a participiilor *culès*, *înțelès*. Este o soluție îmbietoare la prima vedere, dar cum vom explica diferența între *cònsuo*>*cos* și *consùtum*>*cusut*, sau între *culc*—*culcat*, *judec*— *judecat*?

dar neadmise în limba literară şi de aceea întîlnite de noi numai în epoca tîrzie.

În general se constată o sărăcire a sistemului vocalic. Aceasta este compensată parţial prin redistribuirea vocalelor accentuate şi mai ales neaccentuate: găsim vocale deschise în silabă neiniţială, vocale originar scurte şi totuşi accentuate în silaba penultimă, accentul servind acum şi el la diferenţierea cuvintelor, ceea ce dă mai multe posibilităţi de utilizare a inventarului. În plus, se folosesc şi mijloace extrafonologice, anume se formează multe derivate cu sufixe, ceea ce, lungind cuvintele, permite obţinerea mai multor combinaţii. De asemenea, cu acelaşi rezultat, flexiunea sintetică este parţial înlocuită cu flexiunea analitică.

Dar cel mai important mijloc de a repara pagubele produse de împuţinarea numărului de vocale este dezvoltarea consonantismului prin crearea de noi unităţi cu rol fonologic, ceea ce permite o mai mare gamă de complexe sonore.

Consonantismul latin diferă în oarecare măsură de cel indo-european: s-au păstrat două serii de oclusive, cele sonore şi cele surde (sonorele aspirate au fost suprimate, prin înlocuirea lor cu *f*, care la rîndul lui a devenit în anumite cazuri *b* sau *d*), apoi nazalele obişnuite, una labială şi una dentală, „lichidele" *r* şi *l* (acesta din urmă cu două variante, una palatală şi una velară, care au influenţat în chip diferit vocalele precedente, dar nu par să fi fost diferite din punct de vedere fonologic[7]), cele două semivocale, *i* şi *u*, apoi trei spirante (*s*, *h*, şi *f*, ultimele două provenite din aspirate). De adăugat labiovelarele, *qu* şi *gu*, care nu erau nici grupuri de consoane, nici consoane urmate de vocala *u*, ci consoane oclusive cu un apendice labial (rotunjirea buzelor). În sfîrşit, ca inovaţie faţă de indo-europeană, consoanele geminate, rostite cu prelungirea ţinutei, ceea ce le permitea să joace un rol în sublinierea expresivităţii. În afara geminaţiei spontane, cu caracter afectiv, exista şi geminarea prin asimilare[8]. Şi la consoane distribuţia era uneori defectuoasă. *l* ot intervocalic a dispărut (acolo unde îl mai găsim fusese dublu), *h* era caduc (se spunea *anser* „gîscă" în loc de *hanser* încă din

[7] Cuvintele erau diferenţiate prin vocala sau consoana care urma după *l* şi care determina caracterul palatal sau velar al lui *l*; pe de altă parte, *ll* era palatal, dar între *uales* „eşti sănătos" şi *ualles* „văi", diferenţa n-o stabilea opoziţia între *ll* palatal şi *l* velar, ci opoziţia între consoană simplă şi consoană geminată.

[8] Vezi lucrarea mea *Les consonnes géminées en latin*, Paris, 1929.

epoca republicană; nici o limbă romanică nu l-a păstrat pe *h*), *gu* apare foarte rar (*lingua* „limbă", *sanguis* „sînge"), *f* e aproape numai iniţial (în interiorul cuvintelor formate cu prefix a fost reintrodus prin analogie: de la *fero* „port", *de-fero*, dar *orbus* „lipsit", corespunzător grecescului *orphanos*), *s* intervocalic devenise *r* (genitivul lui *tempus* „timp" este *temporis*, cf. şi derivatul *tempestas* „starea timpului"), în sfîrşit *b* era rar încă din indo-europeană. Consoanele finale erau slabe, în special *-m* şi *-s* au fost devreme suprimaţi în pronunţare (*nihilum*>*nihil* „nimic") şi reintroduşi numai sub influenţa tradiţiei scrise. Consoanele geminate aveau desigur un mic randament, deoarece geminarea era facultativă şi în general găsim rareori adesea diferenţe de înţeles marcate prin opoziţia dintre geminată şi simplă (vezi mai sus cazul lui *ll*). O oarecare corectare a distribuţiei se aduce prin reapariţia lui *s* intervocalic, provenit din *s* dublu după vocale lungi (**uissus*>*u̅sus*>rom. *vis*), a lui *b* în interiorul cuvintelor, dintr-un mai vechi *f* (vezi mai sus).

În epoca imperială, consonantismul se îmbogăţeşte cu elemente noi. *b* se consolidează, pe de o parte prin trecerea la *b* a lui *w* în anumite condiţii (*ueteranus*>rom. *bătrîn*; *coruus*>rom. *corb*), dar pe de altă parte *b* intervocalic devine *v*, apoi, împreună cu *v* intervocalic provenit din *u* consoană, dispare (*caballus*> *cavallu*> rom. *cal*; *ouis*> rom. *oaie*), ceea ce dă naştere la grupuri vocalice, devenite mai tîrziu în multe cazuri noi diftongi: *sebum*> rom. *seu*; *lauo*> rom. *lau*, *habes*> rom. *ai*, *habunt* (în loc de *habent*)> rom. *au*, *oues*> rom. *oi* (aici să amintim şi rom. *eu*<*ego*). Se mai adaugă şi diftongi noi, proveniţi din grupuri de vocale, sau vocale şi semivocale, care existau de mai înainte, dar erau menţinute despărţite: rom. *mei*<lat. *mei*, rom. *lui*<lat. *illuius*.

În afară de *h*, puţine unităţi s-au pierdut din cele vechi. Labiovelarele, înainte de vocale palatale, tind să-şi piardă apendicele labial, transformîndu-se astfel în velare obişnuite (în româneşte devin palatale: lat. *quinque*>rom. *cinci*, lat. *sanguis*> rom. *sînge*), iar înainte de vocale nepalatale, ele pierd în Răsărit elementul velar, transformîndu-se în labiale (lat. *quattuor*>rom. *patru*, lat. *lingua*> rom. *limbă*). *s* intervocalic se transformă de timpuriu în *z*[9], dar în Răsărit el se păstrează. Consoanele geminate se păstrează în oarecare măsură în Apus (se dezvoltă

[9] Vezi *lucr. cit.*, p. 113.

în italiană), dar în română, cu excepția lui *rr* și *nn*[10], ele se confundă repede cu cele simple. Paguba nu e prea mare, căci și așa randamentul lor era neînsemnat. Mai mare importanță are faptul, cu implicație în morfologie, că consoanele finale și chiar grupurile de consoane finale s-au pierdut aproape fără excepție.

Iată acum punctele unde inventarul s-a îmbogățit substanțial, prin crearea de noi foneme. *u* consoană devine *v* (acolo unde n-a devenit *b*), dar în general se va forma din nou *(u* nesilabic rămîne în românește în diftongi, cf. *ou*, *bou*, apoi este reținut sau reintrodus în forme flexionare ca pluralul *ouă*, unde nu mai formează diftong cu *o)*. Iot între vocale și inițial devine *ǧ* (lat. *iocus*>rom. *gioc)*, spre diferență de *i* rezultat din diftongarea lui *e* deschis: acesta se păstrează și devine cu timpul iot, prin urmare avem acum două sunete în loc de unul (cum s-a arătat la p. 24), întocmai ca în cazul lui *u* consoană. Vocalele palatale și iot atacă consoanele precedente, pe care le transformă în muiate, mai tîrziu în africate, spirante. Încă de mult se pronunța *k'era*, *g'elu* pentru ceea ce se scria *cera*, *gelu*, dar lucrul nu se observa, pentru că nu se formase o diferență fonologică (diferențierea se obținea cu ajutorul vocalei următoare, *e* sau *i*, în opoziție cu vocalele *a*, *o*, *u*, înaintea cărora velarele se păstraseră nemuiate). Mai tîrziu, *k'* și *g'* vor deveni *č*, *ǧ* (rom. *ceară*, *ger*) sau *s*, *j* (fr. *cire*, *gel*) etc., și vor reprezenta foneme noi atunci cînd vor apărea și înaintea lui *a*, *o*, *u*. Dentalele devin africate, *ts*, *dz*: încă în inscripțiile imperiale găsim *natzio* pentru *natio* „națiune" (cf. rom. *țară*<lat. *terra*, rom. *dzi*<lat. *dies*) și în curînd formează foneme aparte. Se pare că încă din antichitate a apărut un *ts* și pe altă cale (cuvinte imitative? *zappus* „țap", *zinzala* „țînțar")[11]. *s* va fi și el atacat de iot în Orient, unde mai tîrziu va apărea fonemul *š* (lat. *sessus*>rom. *șes*). În sfîrșit, din grecește se introduce *z*, pronunțat probabil, ca în grecește, *dz* (lat. *zema*> rom. *dzeamă*).

După cum se vede, numărul consoanelor a crescut simțitor, și, lucru mai important pentru cercetarea noastră, consoanele noi sînt fricative și africate, ceea ce pregătește latina orientală pentru întîmpinarea elementelor de vocabular de origine slavă.

[10] Vezi Marius Sala, SCL, XV (1964), p. 169–179.

[11] Vezi J. Hubschmid, *Wörter mit s-/z-, ts-im Romanischen, Baskischen und in andern Sprachen*, în R.Li.R., XXVII (1963), p. 364–448.

În continuare, consonantismul oriental nu va mai avea de suferit schimbări radicale pînă în zilele noastre, afară de introducerea corelației de timbru, de care se va vorbi mai departe.

PERIOADA ROMÂNĂ VECHE

În faza imediat următoare, pînă la despărțirea categorică a dialectelor orientale, schimbările sînt în general puține[12]. Se constată o tendință de închidere a vocalelor neaccentuate, care poate continua vechea tendință latină, dar mai curînd trebuie pusă pe seama mediului balcanic[13]: *a* (cu excepția inițialei absolute) devine *ă*, iar *o* (indiferent de poziție) devine *u*: dr. *măcelar* <lat. *macellarius*, ar. *cămeașe*<lat. *camisia*, dar dr., ar. *aduc* <lat. *adduco*; dr. *cunună*<lat. *corona*, ar. *cusurin* „văr"<lat. *consobrinus*). Aceleași schimbări se petrec în bulgară *(maslina*, pronunțat *măslină*, *protokol*, pronunțat *prutukol)*, în parte, ce e drept, și în rusă (*a* neaccentuat devine *ă*, dar și *o* neaccentuat, tot *ă*, iar *e* neaccentuat se închide la *i*). În albaneză, găsim de asemenea exemple (lat. *familia*>alb. *fëmi*, pronunțat *fămi*, lat. *contra*>alb. *kundrë)*, dar trebuie să ținem seamă că acolo procesele sînt mult mai ample.

Și vocalele accentuate românești manifestă tendința de închidere înainte de *n* (sau de *m* plus consoană): lat. *lana*>dr., ar. *lînă*, lat. *campus*> dr. *cîmp*, ar. *cîmpu* (dar lat. *squama*> dr., ar. *scamă*, lat. *mamma*>dr., ar. *mamă*, prin urmare după *m* trebuie o a doua consoană, care să nu fie tot *m*); lat. *bonus*> dr., ar. *bun*, lat. *uenit*>dr. *vine*, ar. *g'ine*; lat. *comparo*> dr., ar. *cumpăr*, lat. *tempus*>dr., ar. *timp*, derivat *timpuriu*.

În această situație rămîn tot cinci foneme vocalice, deoarece *ă* e condiționat de lipsa accentului (prin urmare este numai o variantă a lui *a*), iar *î* e condiționat de prezența unei nazale următoare: cum *a* nu apare neaccentuat, nici accentuat înainte de *n*, noile sunete nu pot marca diferențe de înțeles față de *a*. Mai tîrziu, *ă* și *î* vor deveni foneme independente. Nu se știe pentru ce, atît în dacoromână, cît și în aromână, apare un *ă* accentuat la conjugarea întîi, la persoana 1 plural a prezentului,

[12] Vezi E. Petrovici, *Sistemul fonologic al românei comune*, în CL, II (1957), p. 99–102.

[13] Vezi Al. Rosetti, SCL, XVIII (1967), p. 119–120.

la persoana a 3-a singular a perfectului simplu și la persoana 1 plural a aceluiași timp (în dacoromână această din urmă formă va fi apoi eliminată vezi p. 226). Deci se constituie o opoziție între *cîntam* și *cîntăm*, între *cînta* și *cîntă`*. Dacoromâna va mai căpăta pe *ă* accentuat din *e* după consoane dure *(păr*, față de ar. *per*; avem deci acum opoziția *par/păr)*. Cînd articolul hotărît se va aglutina, vom avea și *a* final neaccentuat (dr., ar. *casă/casa)*. Și prin alte mijloace se va mai obține un *a* neaccentuat neinițial în dacoromână: prin sinereză *(te-aduc*, opus lui *te duc*, *le-aud*, opus lui *le ud*; de notat că *t* și *l* erau muiați și în *te duc*, *le ud*, prin urmare nu muierea consoanei poate stabili o diferență față de *te-aduc*, *le-aud*; în *s-aud*, opus lui *să ud*, avem diferență fonologică *ă/a)*. Mai tîrziu *a* neaccentuat va intra în masă, prin cuvinte de împrumut (întîi cu asimilare? vezi p. 26).

De asemenea *î* este o variantă a lui *a* sub accent înainte de *n*, dar va deveni un fonem independent cînd va apărea în loc de *i* precedat de *rr* *(risus*>dr. *rîs*, ar. *arîs)*. În acest caz, *î* era o variantă a lui *i* după *rr*, dar se creează valoarea fonologică independentă prin încrucișarea celor două variante: *rîs* intră în opoziție cu *ras*, iar *mîne* cu *mine*. *î* nu mai poate fi numit variantă a lui *a*, pentru că apare în *rîs*, și nu mai poate fi numit variantă a lui *i*, pentru că apare în *mîne*, ceea ce înseamnă că s-a liberat atît de condiția de a fi urmat de un *n*, cît și de cea de a fi precedat de un *rr*. Apoi pătrunde în limbă prin împrumuturi, din slavă, din turcă etc. În felul acesta româna și-a îmbogățit sistemul vocalic cu două unități (7 în loc de 5), cu rezerva că *ă* nu apare la începutul cuvintelor (*ăla*, *ăsta* sînt pronunțări de mai tîrziu, și regionale). Dacă facem abstracție de achiziționarea cîtorva diftongi, despre care a fost vorba mai sus, acestea sînt singurele schimbări în sistemul vocalic.

Așa-zișii diftongi *ea* și *oa*, care apar în această perioadă, au ost interpretați de acad. E. Petrovici (vezi SCL, I, 1950, p. 178 și diferite studii ulterioare) în chip mai corect ca transformare a lui *e* și *o* în *a*, cu păstrarea palatalizării, respectiv a labializării, pentru consoana precedentă. După cum *cera* a devenit *ceară*, pronunțat *čară*, fără nici un *e*, tot așa găsim un *a* în *fiarbă* alături de *fierbe*, ceea ce ne arată că și *leagă* are de fapt un *l* muiat (scris *le*), urmat de un *a*.

Încă o problemă de consonantism este dispariția lui *ll* înainte de *a* și după accent; lat. *maxilla*>dr. *măsea*, ar. *măseauă*. Aceste schimbări consonantice au urmări nu numai pentru morfologie, ci și pentru accent, de aceea le-am amintit aici. Pierzînd vocala finală, sg. *vițèlu*, pl. *vițèli* devin *vițèl°*, *vițèl'*, prin urmare apar cuvinte de mai multe silabe cu accentul pe ultima. De asemenea prin pierderea lui *ll*, în *maxilla*, *e* (<*i*) se contrage cu *a*, care primește accentul (apoi *e* dispare, lăsînd în urma sa muierea lui *s*), deci și aici se ajunge la accent pe ultima silabă. Prin aceasta rolul fonologic al accentului se amplifică; în continuare se va ajunge, prin analogie, prin compunere, împrumut și chiar prin jocul liber al elementelor morfologice, la cuvinte accentuate pe silaba a patra, a cincea și chiar a șasea de la sfîrșit: *prìmăvară*, *călùgăriță*, *vìnturile*, *șàptesprezece*, *șàptesprezecelea*. Numeroase cuvinte care altfel ar fi omonime ajung să fie diferențiate prin accent (*àcu* și *acù*, *àcele* și *acèle* etc.).

În ce privește consoanele, semnalez, numai pentru memorie, că oclusivele (fricativele) surde intervocalice s-au păstrat, spre deosebire de Romania apuseană, unde în linii generale ele s-au sonorizat (lat. *lupus*> rom. *lup*, fr. *loup*, pronunțat *lu*, sp. *lobo*; lat. *casa*>rom. *casă*, fr. *chez*, it. *casa*, pronunțat *caza*).

Schimbări care nu modifică inventarul fonemelor românești, ci numai distribuția lor: *l* intervocalic devine *r* (lat. *gula*> dr., ar. *gură*); dar elementele slave nu mai sînt afectate de această schimbare, deci, cu intrarea lor, distribuția lui *l* se îmbunătățește din nou: dr., ar. *falǎ*, *silă*. Aceste exemple se adaugă la unele anterioare, în care *l* intervocalic provenea din *ll* sau din *-bul-*: lat. *uallis*>dr., ar. *vale*, lat. *subula*>dr., ar. *sulă*. Grupul *kt*>*pt* (lat. *pectus*>dr. *piept*, ar. *kept)*, grupul *ks*>*s* (lat. *maxilla* >dr. *măsea*, ar. *măseauă*[14]). Și aceste grupuri au reapărut în limbă prin împrumut. Păstrarea și extinderea lui *rr*, cu valoare de *r* dur, este importantă prin efectul pe care l-a avut asupra vocalelor următoare[15]. *e* inițial de silabă capătă înainte un *i* consonantic *(este* e pronunțat *ieste)*, iar *o* inițial de silabă, desigur într-un grad mai slab, capătă înainte un *u* consonantic *(om* este pronunțat *uom)*. Aceste modificări nu vor începe să joace un rol fonologic (destul de vag), decît în momentul cînd, în secolul al XIX-lea, se vor introduce neologisme pronunțate

[14] Vezi BL, IV (1936), p. 182–186.
[15] Vezi Marius Sala, *art. cit.*, p. 172.

cu *e-* și *o-*: *elan* (față de *e lan*), *ocupă* (față de *o cupă*; pentru *e-* se poate compara situația asemănătoare din rusă).

Mai mult ne vor reține atenția schimbările însoțite de diferențieri fonologice. Velarele muiate, moștenite din latină, nu aveau valoare fonologică. Ele apar mai tîrziu ca *č*, *ğ* în dacoromână (*ceară*, *ger*), ca *ț*, *dz* în aromână (*țeară*, *dzer*). Unii cred că aromâna reprezintă stadiul primitiv, alții cred că dacoromâna. Este adevărat că în dacoromână grupurile *țio*, *țiu* sub accent au devenit *čo*, *ču* (lat. *fetiolus*>*fecior*), dar în alte cazuri *ț* s-a păstrat: *brachium*> *braț*, *terra*>*țară*. Dacă admitem că stadiul primitiv este *č*, *ğ*, putem înțelege că aceste sunete au evoluat în ar. spre *ts*, *dz*, cu care s-au confundat; dacă însă admitem că stadiul primar este *ts*, *dz*, nu vom putea explica de ce acest *ts*, *dz* nu s-a confundat cu *ts*, *dz* ieșit din *t*, *d*+iot, cu alte cuvinte de ce în continuare *ceară* și *țară* au rămas în dacoromână cuvinte diferite. (*č* rămăsese muiat acolo unde *ț* devenise dur, de aceea și în aromână a rămas diferență între *țeară* „ceară" și *țară*.) Astfel prima ipoteză pare mai verosimilă. În prezența unui plural ca *raci* de la *rac* (sl. *rakŭ*, pl. *raci*, pronunțat *ratsi*), trebuie să admitem că româna și-a format singură pluralul, după normele ei, nu a luat din slavă forma cu *ts*, pe care apoi ar fi refăcut-o.

Interesant este să știm cînd au căpătat cele două sunete noi rol fonologic independent. Atîta timp cît nu au existat cuvinte de tipul *ker*, *gher*, sunetele *č* și *ğ* din *cer* și *ger* nu erau decît variante ale lui *k* și *g*, înainte de *e* și *i*. Ele ar fi putut juca rol fonologic dacă ar fi apărut înainte de alte vocale, dar nu acesta era cazul. În perechi ca rom. *strică—strice*, *porcu—porci*, diferența de sens era marcată prin vocalele finale. În dacoromână au apărut din nou *k'* și *g'*, ca urmare a muierii lui *l* în grupurile *cl*, *gl*, dar aceasta s-a petrecut într-o perioadă următoare, în vremea unde ne găsim cu cercetarea se pronunța încă *ureacl'e* „ureche", iar în aromână se pronunță pînă azi *gl'em* „ghem". Diferențierea s-a putut face eventual în perechi ca *giură—gură*, sau, dacă socotim că trecerea lui *e* la *a* este atît de veche, deoarece apare și în aromână, diferențierea a putut apărea în perechi ca *ceară* (pron. *čară*)—*cară*. Poate a intervenit și sinereza, în perechi ca *ce-a făcut—c-a făcut*. Dacă nu, trebuie să facem apel la împrumuturile din slavă, de unde am luat chiar perechi gata constituite, ca *citi—chiti*, sau termeni de opus unor cuvinte românești, ca *chelar* față de *celar*. Dar *ğ* nu exista în slavă.

În orice caz, în locul unui fonem latin, *k*, avem trei foneme românești în opoziții ca *ceară — cară — chiară*; pentru *g* avem de asemenea trei reprezentanți, dar cu elemente recente (turcești: *ghiol*, *gol*, *giol*).

Cînd *s* urmat de iot a început să se pronunțe *š*, acesta a căpătat repede rol fonologic: *pisa* (lat. *pisare*<*pinsare*) — *pișa* (lat. *pissiare*). Cum însă *z* plus iot nu exista, a trebuit așteptată intrarea cuvintelor slave pentru a avea pe *j* (*jar*); mai tîrziu se va adăuga un mare număr de cuvinte în care *j* provine din *ğ* (*joc*). *dz* este deocamdată diferit de *z*, care apare în cuvinte slave (dacă nu cumva *z* din grecește ajunsese deja să se pronunțe *z*). Din slavă este împrumutat *h*[16], în cuvinte ca dr., ar. *duh*, *hrăni*, apoi noul fonem se întărește prin împrumuturi din alte limbi (maghiară, greacă, turcă).

Ajungem acum la consoanele palatalizate și labializate. Primele există și în limbile slave, dar e greu de spus că avem în română un împrumut[17], cu atît mai mult cu cît consoanele labializate, care nu sînt cunoscute in slavă, fac pereche în românește cu cele palatalizate. Avem două cazuri diferite, dintre care primul nu lasă nici o îndoială în privința felului cum trebuie interpretat. În poziție finală, *i* și *u*, care jucau rol morfologic, s-au redus în pronunțare, cînd erau precedați de consoane (cîteva excepții ca grupurile oclusivă plus *r* plus *i* sau oclusivă plus *r* plus *u* vor fi trecute cu vederea), pînă într-atît încît ajung să nu mai apară decît ca palatalizarea consoanei precedente: *lupŭ*, pl. *lup'*, *sorbŭ*, persoana a 2-a *sorb'* (în aromână aproximativ la fel). Rolul morfologic al vocalelor trece asupra consoanelor. Varianta labializată nu dă mare randament, deoarece treptat labializarea se reduce, pînă cînd în unele dialecte și în limba literară dispare cu totul (în alte dialecte, găsim opoziții ca sg. *hoțŭ*, pl. *hoț*). Dar cea palatalizată prosperă și aduce cu sine dublarea numărului de consoane (cu excepția lui *u* consoană, care e totdeauna *dur*, și a lui *i* consoană, *č*, *ğ*, care sînt totdeauna palatalizați, celelalte consoane formează, din varianta dură și cea palatalizată, perechi cu rol fonologic: *b—b'*, *p—p'* etc.; unele dintre cele

[16] Gr. Brîncuș, SCL, XII (1961), p. 470—475, crede că *h* a fost preluat din substratul trac. Vezi și Cicerone Poghirc, R.R.Li., XII (1967), p. 26.

[17] Contra explicației prin slavă, vezi D. Copceag, SCL, XIII, (1962), p. 59—66; Emil Vrabie, R.R.Li., XII (1967), p. 151—154.

palatalizate se folosesc foarte puțin: *d'*, *t'*, *s'*). În această serie se vor încadra și *k'*, *g'*, provenite din *cl'*, *gl'*.

În al doilea caz e vorba de ceea ce se transcrie prin *ea*, *oa*. În toate pozițiile, dar foarte rar în poziție finală, un *e* sau un *o* accentuat au devenit *a*, păstrînd însă caracterul palatalizat, respectiv labializat, al consoanei precedente. Astfel adjectivul feminin **secă* devine s^{e}*acă*, cu *s* palatalizat (scris *seacă)*, persoana a treia **rogă* devine r^{o}*agă*, cu *r* labializat (scris *roagă*) etc. Astfel diferența între *pleacă* și *placă*, între *roagă* și *ragă* nu o marchează vocalele, care sînt peste tot *a* și *ă*, ci consoanele din silaba inițială, în cazul întîi *l* palatalizat, *l* dur și în cazul al doilea *r* rotunjit și *r* nerotunjit. Dar în *deal*, *steag* etc., palatalizarea e împrumutată. Găsim și alternanțe cu trei termeni: *tacă*, t^{e}*acă*, t^{o}*acă*.

De notat că *č*, *ğ*, *i*, deși totdeauna palatalizați, pot admite și labializarea: $č^{o}$*ară (cioară)*, $ğ^{o}$*arsă (gioarsă)*, *duioasă*. Apoi trebuie să semnalez că tipul *piatră* nu se încadrează aici, de vreme ce conține un iot (nu un *p* palatalizat). Prin aceste schimbări, care au dus la înmulțirea largă a consoanelor, limba română a devenit și a rămas o limbă de tip consonantic. Faptele care privesc palatalizarea și labializarea consoanelor vor fi reamintite la morfologie, unde va trebui discutată influența pe care au avut-o asupra flexiunii: dr., ar. *floare*, pl. *flori*, dr., ar. *leg*, pers. 3-a sg. *leagă*. Aproape fără excepție aceste fapte au fost puse în lumină pentru prima oară de acad. E. Petrovici, începînd cu lucrarea citată mai sus[18].

După secolul al X-lea, pînă la apariția primelor texte românești, schimbările fonologice sînt destul de puține și în general fără urmări adînci. Dispare *dz*, prin contopirea cu *z (audzi* devine *auzi)*, deci *ţ* rămîne fără pereche sonoră. Dispare *ğ* înainte de *o*, *u*, prin transformarea lui în *j* (ambele schimbări avînd loc cel puțin în sudul țării și, prin aceasta, în limba literară), dar curînd va fi reintrodus prin cuvinte împrumutate din turcește *(gioarsă*, *giuvaer)*. *l* și *n* muiați dispar, lăsînd în urma lor un iot, dar situația nu este atît de simplă cît ar rezulta din această prezentare. Dacă în cazuri ca *iepure*<*l'epure*<lat. *lepore*, sau *cui*<*cun'* (păstrat așa în Banat) nu e nimic de adăugat, în cazurile unde consoana dură alterna în flexiune cu cea muiată

[18] Ultimul studiu în timp este al lui Victor Iancu, SCL, XVII (1966), p. 653–659.

s-au înregistrat numeroase exemple de reintroducere a lui *l* muiat la verbe (*scoli*, *speli* etc., forme fără *l* nefiind atestate) și a lui *n* muiat la substantive (*ani* a înlocuit pe *ai*, vezi *ai* la Cătană, B., 74, dar *ani*, ib., 78; 79, ter; 80, ter; la p. 39, *ani* rimează cu *bani*; vezi și *plămîi*, TDRG), în multe cazuri, în special la adjective, nefiind atestate forme fără *n*. Au rămas astfel verbele fără *n* (*spui*, *rămîi*, dar *aduni*, *semeni*; vezi, la morfologie, problema iotacizării) și substantivele și adjectivele fără *l (purcei*, *goi)*. (Pentru cuvintele recente, vezi mai departe.) Cu pierderea lui *l* muiat, se ajunge la fonemele *k'*, *g'*, care se vor consolida prin împrumuturi din turcește *(chior*, *ghiozdan)*[19].

Fapte care privesc numai distribuția vocalelor: reapare, prin împrumuturi, *o* accentuat urmat de *ă*, *e (cofă*, *cobe)*, apoi *o* neaccentuat *(colibă)* și, de asemenea, se dezvoltă folosirea lui *ă* accentuat (în plurale ca *scări*, *cărți*; vezi morfologia, substantivul).

În sfîrșit, o problemă de mai mare importanță, corelația de timbru a consoanelor, urmare a creării celor două tipuri de consoane palatalizate. Consoana de la sfîrșitul cuvîntului, care poate avea după ea o vocală (și în acest caz vocala hotărăște tipul consoanei), le influențează pe cele precedente, astfel încît, pe cît posibil, să fie toate de tipul dur sau toate de tipul palatalizat, iar consoanele, la rîndul lor, hotărăsc timbrul vocalei următoare: sg. *tînăr* (cu toate consoanele dure și cu vocalele nepalatale), pl. *tineri* (cu toate consoanele palatalizate și cu vocalele palatale; pers. 1 *văd*, *vărs*, pers. a 2-a *vezi*, *verși*[20]). Avem aici pe de o parte o sărăcire fonologică, prin slaba distribuție a vocalelor, iar pe de altă parte o întărire a tendinței de a avea mai multe mărci pentru fiecare categorie morfologică (vezi p. 64).

SECOLELE XVI – XX

După secolul al XVI-lea nu se mai petrece nimic esențial, schimbările pe care le mai întîlnim sînt numai de distribuție. *ea* redevine *e* (în termeni mai exacți, *a* redevine *e* sub influența

[19] Vezi și părerile exprimate de acad. Iorgu Iordan, LRC, p. 190–199.

[20] Vezi SCL, IX (1958), p. 309–314.

3*

consoanelor precedentă și următoare, ambele palatalizate): *leage*> *lege*, *ceată* are acum pluralul *cete* în loc de *ceate*. S-a spus adesea că *ea* urmat de *e* redevine *e*, dar formula nu este corectă: este adevărat că *ea* se păstrează cînd este urmat de *ă*, pentru că în acest caz consoana care urmează după *ea* nu este palatalizată *(leagă, ceată)*; dar pentru ca *ea* să se schimbe în *e* nu este indispensabil să urmeze un *e*, ci o consoană palatalizată, indiferent care e punctul de plecare al palatalizării. În timp ce *deacă* devine *dacă*, *de-aci* devine *deci*. Pe cînd *steag*, *leac* rămîn cu *ea*, *obiceai* devine *obicei*. S-ar putea crede că aici a influențat pluralul *obiceie* dar în alte părți această influență nu se produce: *băiat*, *beat*, *veac* rămîn cu *a*, deși pluralul lor este *băieți*, *beți*, *veci*.

Situația lui *oa* diferă, el s-a păstrat înainte de *ă*, de exemplu *toată*, *moară*, lucru explicabil, deoarece în acest caz ambele consoane sînt nepalatale. Dar cînd în silaba următoare se găsește un *u* consoană, atunci, sub influența celor două consoane înconjurătoare, prima labializată, a doua labială, *oa* devine *o*, deci dispare *a* tocmai ca în cazul lui *ea* relatat mai sus. De aceea zicem *două* în loc de mai vechiul *doauă* și de asemenea *nouă* (pronume), *nouă* (numeral), *ouă*, *plouă*, *rouă*, *vouă*.

Deprinderea de a întîlni pe *oa* numai în silabă accentuată nefinală a dus la eliminarea lui în alte situații și fără să urmeze o labială. În limba literară, s-a ajuns în general la pronunțarea lui *oa* în două silabe: *coafor* (fr. *coiffeur)*, *trotuar* (fr. *trottoir)*, în timp ce neliterar se pronunță în unele cazuri *o*, în altele *a*: *contro* (fr. *Cointreau*), *trotal*[21] (fac abstracție de rarele cazuri unde întîlnim procesul invers: *exploada* pentru *exploda*).

Se răspîndește *a* neaccentuat, întîi prin împrumuturi din turcește, poate la început prin asimilare (în cazuri ca *saca*), dar și fără asimilare, în exemple ca *hatîr*. Mai pe urmă *a* neaccentuat apare frecvent în împrumuturi romanice și internaționale *(carnet*, *catod* etc.). De asemenea reapare *e* accentual urmat de *ă*, tot în neologisme *(seră*, *contesă)*. Se introduce prin împrumuturi *e* inițial de silabă nepreiotat: *esență*, *suedez*. Se răspîndește *ğ* înainte de vocale nepalatale, prin împrumuturi din turcește *(magiun*, *giugiuc)*. În cuvintele noi nu mai dispar *l* și *n* muiați: *generali* (dar *colonei*), *termini* etc.

În această perioadă se răspîndește palatalizarea labialelor *(bine*>*ghine*, *copii*> *copchii)*, care apare și în aromână, totuși nu datează din perioada de comunitate, pentru că în dacoromână pe de o parte este un fenomen dialectal (de altfel pe cale de a fi eliminat), pe de altă parte, după cît se pare, era recent în vremea lui Cantemir, începutul fiind făcut cu *f* care devenea *h'*, după cum a arătat Al. Lambrior[22].

Nu am date asupra momentului cînd a apărut sinereza în grupuri ca *n-apucă*, *v-ajunge* etc. De semnalat că varianta *l-* (dintr-un mai vechi *lu*) a pronumelui personal capătă valoare morfologică: *l-aduce*, față de *le-aduce*.

Și acum cîteva concluzii asupra evoluției de pînă aici. Vocalismul, simplificat în epoca latină tîrzie, a fost redezvoltat parțial în românește prin introducerea lui *ă* și *î*; distribuția, stînjenită în diverse puncte prin diverse accidente, a fost în general perfecționată, pentru utilizarea completă a inventarului, astfel că astăzi toate vocalele pot fi folosite independent de poziția silabei în corpul cuvîntului (cu excepția lui *ă*, care nu apare la inițiala absolută decît în *ăl*, *ăst*). Găsim astfel: *a*+*n*: *ban*; *a*+*m*+consoană: *lampă*; *ă* accentuat +*n*: *înlănțuie*; *e*+*n*: *dens*. Accentul, devenit liber, are rol fonologic și aduce astfel economie de material sonor. Consonantismul a fost larg completat cu africate, fricative, muiate, rotunjite, apoi cu *h* (pierdut în latină), cu iot și cu *u* consoană. În general sînt puține lucruri de împrumut, și acelea aproape numai pentru a completa sistemul și pentru a permite o folosire mai completă a inventarului.

Am vorbit foarte puțin și numai în treacăt despre variantele dialectale. A existat o luptă între diversele forme, dar avînd în față rezultatele, ne putem da ușor seama care din variante a fost mai tare, astfel că am putut neglija pe cele care au fost eliminate (rotacismul lui *n*, schimbarea în *a* a lui *ă* neaccentuat, în exemple ca *barbat* sau chiar *facut* etc.).

Urmează să vedem acum situația actuală și aici nu mai putem trece cu vederea formele dialectale și nici pe cele considerate vulgare (în realitate, adesea e vorba de formele dialectale muntenești). Vom ține seama și de puternica presiune a limbii oficiale (manuale normative, presă, edituri etc.), care nu mai permite libera dezvoltare a modificărilor.

În ce privește vocalismul, întîlnim aproape numai probleme de distribuție. Vocalele finale accentuate: *pembé*, *maro*; *o* final neaccentuat: *radio* (la vocative exista dinainte).

---

[21] Vezi BL, III (1935), p. 45–47.

[22] Vezi A l. R o s e t t i, *Sec. XVI*, p. 64.

O modificare cu efecte asupra morfologiei este închiderea lui *e* în *i* și sincopa lui *i*, ambele în silaba penultimă. Primul fenomen a fost remarcat de acad. Iorgu Iordan, care îl explică prin disimilare[23]: se zice *fete*, dar *fetile*, ceea ce ar însemna că, din cauza lui *e* final, *e* din silaba precedentă se schimbă în *i*. Dar explicația nu e cu totul convingătoare, deoarece închiderea lui *e* nu este limitată la această situație. Se pronunță regional și *feti* și în multe cazuri pluralul cu *-i* în loc de *-e* a devenit literar: *ceasure*>*ceasuri*, lat. *gallinae*>rom. *găini*, fenomen discutat pe larg de acad. Iorgu Iordan (ce e drept, *-i* nu mai marchează aici decît palatalizarea consoanei precedente; problema va fi reluată la morfologie). Se pune totuși întrebarea dacă **găinele* a devenit *găinile* sub influența lui *găini*, sau, dimpotrivă, **găine* a devenit *găini* sub influența lui *găinile*. Unele fapte ar pleda în favoarea acestei din urmă ipoteze, în primul rînd situația cuvintelor la care forma cu *-i* nu s-a generalizat: oricare din noi poate rosti ocazional *vecinile*, dar nu *două vecini*; *științile* e răspîndit, *științi* e regional (cf. *babiți*, Șez., XV, 131). În pronunțarea rustică se închide și *-le* în *-li*: *fetili*, dar **feteli* nu există, ceea ce ar dovedi că închiderea lui *i* final s-a produs după a celui medial. Alte fapte însă pledează împotriva explicației prin disimilare. Dacă *fetele* ar fi devenit *fetile* prin disimilare, ar urma să admitem că apoi *fetile* a devenit *fetili* prin asimilare, lucru neverosimil. Și alte vocale în poziție neaccentuată și mai ales finală se scurtează și se închid. Să nu uităm reducerea lui *i* și *u* finali, de care a mai fost vorba; apoi, în Moldova, *e* final neaccentuat devine *i* *(șăpti)*, *ă* neaccentuat devine *î* *(cîntî)*; vezi și genitivul în *-ii* pentru mai vechiul *-ei* *(fetii)*. Să adăugăm apoi exemplele de tipul *sălbatic*<*sălbatec*, *piersică*<*pierseсă* etc.

Este de altfel probabil că în silaba penultimă închiderea lui *e* la *i* nu e frecventă decît în vecinătatea anumitor consoane, și anume după cele continue, ceea ce face cu atît mai probabilă ipoteza că avem de-a face cu un proces de influențare din partea consoanei anterioare (și, bineînțeles, din partea lui *l* următor) și nu din partea vocalei următoare. Amintesc cu această ocazie de faptul că închiderea vocalelor merge pînă la sincopă, atunci cînd *i* e precedat de *r*:

[23] LRA, p. 24; LRC, p. 183. Prin reacție față de pronunțările rustice ca *ilev* pentru *elev* și față de cele grecești moderne ca *iconom*, unii pronunță *egrasie* pentru *igrasie*.

drumurle, Bîrlea, B., p. 8 (pronunțarea reiese din ritm, căci grafia, ca în multe alte cazuri, este cea oficială, cu *-ile*). Pronunțarea sincopată ne este bine cunoscută din practică (eu însumi cred că pronunț așa). Pentru cei care nu acceptă decît mărturiile scrise, pot trimite la Grigore Alexandrescu, p. 143: *pasurle*. Adaug că sincopa apare și la singularul articulat al declinării a treia: *iepurle*. Amintesc că am explicat pe *mînuri* din *mînurle*[24]. Faptul că în toate exemplele s-a pornit de la cvadrisilabe cu accentul pe prima (nu avem exemple ca *gur'le*) este o dovadă că e vorba în primul rînd de scurtare (argument în plus pentru ipoteza că formele articulate au fost mai ușor cîștigate de închidere).

Cînd consoana precedentă nu este *r*, ci *l*, se poate produce sincopa lui *e*, dar a celui care precedă pe *t* și care la rîndul său e precedat de o continuă: *degetele* devine *deștele*, Șez., XIV, p. 130; Ciaușanu (s.v. *deșt* și sub *întuneric*); Vissarion, M., p. 63 (vezi și *deștile*, mai jos); de aici forma nearticulată *dește*, Șez., XIII, 120 (Bogza); *dejte*, Doine, 145 (*degite* la Bogdan, NV, 186), apoi singularul *deșt*, Vîrcol, 63; Ciaușanu, s.v. *da*, s.v. *deșt*, s.v. *sbura*, s.v. *sugiu*, s. v. *tiuliuliuc*; Codin, NL, 134 (bis), 141; Vissarion, M., 63; *deștĭ*, Vîrcol, 43; *deștiu*, Șez., XIII, 194 (Vîlcea); Vîrcol, 21; 60 (bis); 63. Cunosc un singur exemplu cu o oclusivă: *scriptele* pentru *scripetele* (Odobescu într-un pasaj pe care nu-l pot regăsi), de unde sg. *scripț* (BPh, V, 1938, p. 172 cf. TDRG). Dar in aromână există *capitle* (Capidan, *Ar.*, p. 388).

Să vedem acum cazurile unde închiderea lui *e* merge numai pînă la *i*. Peste tot urmează *-le*, fie articolul singular, fie plural. Pentru unele din exemplele care urmează există forme cu *-i* nearticulate, deși pluralul oficial este cu *-e*. (Acestea se vor găsi la morfologie, p. 113 și urm.) În alte cazuri pluralul este normal cu *-i*, deci o scriere *-ile* nu prezintă aici nici un interes.

-rile: *caierile*, Lungianu, DP, 49 (de notat că plurale neutre nearticulate de tipul *caeri* nu există); *cartușierile*, id., PC, 31; *cîntarile*, Vîrcol, 62; *ferestrile*, Broșteanu, 94; Bîrlea, C., 359; Doine, 240; Cătană, B., 62; 65; 132 (*ș* din *fereștrile*, Șez., XIV, 148, vine desigur de la pluralul *ferești*); *firile* (Șez., XIII, 100; 105; Codin, NL, 126 (și *firele*); *fînarile*, Bogdan, NV, 63; *fînarilor*, id., 63 și 64; *fluerile*, Șez., XIII, 52; *ginerile* (sg.),

[24] BL, IV (1936), p. 100–102.

Dumitrașcu, PO, 41; *gineri-său*, id., 54; 59; Vissarion, M., 202; *horile*, Doine, 35 (bis); 194; 200 (ter); Bîrlea, C., 9; 51; 132; 183 (bis); *literile*, Vissarion, M., 179; *membrile*, Șez., XV, 18; *murile*, Marian, H., 54; 59; 83; 108; 136; 142; 150; 163; 180 (bis); Bîrlea, C., 23; Cătană, B., 130; Doine, 43 (*murele*, rimează cu *pădurile*; la fel Șez., XV, 88); *murili*, Șez., XV, 192; *nasturile* (sg.), Șez., XIII, 49 (Olt.); *operile*, Bogdan, NV, 212; *picerile*, Vîrcol, 70; 86; *pietrile*, Șez., XIII, 37 (Olt.); Marian, H., 174; Lungianu, PC, 75; Bîrlea, B., 43 (bis); 44 (ter); 76 (bis); Bîrlea, C., 124; 167 (ter); 172; Ciaușanu, s.v. *plînge*; *pietrilor*, Vîrcol, 54; Cătană, B., 143; *chetrilor*, Șez., XIII, 195; *k'etrile*, *k'etrîle* (?), BL, I, 106; *praporile*, Bîrlea, B., 94 (bis), cf. la neutru *prapuri* la p. 99; *soacrile*, Vîrcol, 82; *taberile*, Bîrlea, B., 9 (dar *tabere*, ib.); Bîrlea, C., 174; *vedrili*, Lungianu, DP, 17. Sînt multe exemple din Oltenia, dar în Moldova aceasta este pronunțarea obișnuită și nici în Muntenia nu e rară. În deceniile trecute mai rar se vedea scris altfel decît *operile* și *literile*, iar *ultimile* este curent și azi.

Cea mai aproape de *r* este, evident, consoana *l* și, într-adevăr, găsim multe exemple și pentru aceasta: *äznalile*, Vîrcol, 22; *ghiulelile*, Jipescu (la ȘIO, II, 1, 183); *lulelile*, ȘIO, II, 1, 239; *Măgurelilor*, Vîrcol, 35 (bis); *moghilile*, I. Cr., X, 18; *nuelile*, Vîrcol, 51; 87; *oțelili*, Lungianu, DP, 94; *pătulile*, Vîrcol, 63; *perdelile*, ȘIO, II, 1, 290; *pistoalile*, Vîrcol, 25; 29; *poalile*, Vîrcol, 29; *smicelile*, id., 39 (*zmicelile*, id., 69); *stelile*, id., 51; 87; *șopîrlele* (rimează cu *lunile*), Marian, H., 175; *șopîrlili*, Vîrcol, 64; *țoalili*, Vissarion, M., 38; *vadelile*, ȘIO, II, 1, 374; *vîlcelile*, Vîrcol, 70; *zîlile*, id., 69; *zilili*, Lungianu, DP, 94; id., PC, 63. De notat că în cazurile *pistoalili*, *poalili*, *țoalili*, forma cu *i* n-ar justifica prezența lui *oa*.

Alături de *r* și *l*, vom pune pe *n*, consoană continuă: *Bunile* „Ielele", Pîrvescu, H., 82; *cădînile*, Vîrcol, 22; *căminile*, Odobescu, 426; *cătanile*, Vîrcol, 69; *finile*, id., 80; *hainile*, BL, I, 104; *prunile*, Vîrcol, 57; Lungianu, DP, 9; *ruinile*, Broșteanu, 47; *scaunile*, Dumitrașcu, PO, 56; *sprincenile*, Bîrlea, C., 94; *sprîncenile*, Vissarion, M., 60; Coșbuc, B., 141; Vîrcol, 37; Furtună, F., 26; *unile*, Șez., XIV, 54; *vecinile*, Șez. XIII, 8 (Putna).

În mod curios, cu *m* n-am găsit decît puține exemple: *buciumile*, Furtună, F., 24; Lungianu, DP, 91; *glumile*, Vîrcol, 53 (bis); *victimile*, Odobescu, 427.

În schimb găsim numeroase cu *č*, ceea ce nu trebuie să ne mire (căci vom constata la morfologie că *-e* este adesea eliminat de la pluralul acelorași substantive): *bicile*, Vissarion, M., 76; *cîntecile*, Șez., XV, 18; *farmecile*, Marian, H., 108; Bîrlea, C., 174 (*farmecele*, rimează cu *bine*); *foarfecile*, Bîrlea, B., 196; Ciaușanu, s. *pisc*; *ibovnicile*, Șez., XIII, 8; *minecilor* (dar *minicuțe*), Odobescu, 418; *oltencili*, Lungianu, DP, 17; *mere iernatici*, *văratici*, Vîrcol, 14; *piticile reforme*, V. Rom., XXX, 2, p. 17; *pîntecile*, Dumitrașcu, PO, 67; 73; Șez., XIII, 58; *puricile*, Codin, NL, 48; *șoarecile*, Dumitrașcu, PO, 43 (bis).

Cu *ğ* n-am găsit nimic, probabil pentru că în general temele în *-g-* sînt mai rare (vezi totuși *fragi*).

Urmează *ț*, destul de bine reprezentat: *cofițile*, Șez., XV, 54; *fetițile*, Lungianu, PC, 71; Vissarion, M., 76; *drăguțule* (?), Bîrlea, C., 205; *lavițile*, Coșbuc, F., 97; *portsîli*, BL., I, 100; *porțili*, Vissarion, M., 90; *schițile*, Șez., XIV, 60; *șuvițile*, Bogdan, NV, 193; *trîmbiților*, id., 71; *trîmbițile*, Coșbuc, B., 162.

În mod inexplicabil sînt foarte răspîndite exemplele cu *t* (aici intră și cuvintele terminate la singular in *-scă*): *capetile*, Șez., XIII, 46; 80; 95; Odobescu, 108 și 151; *cetile*, Vîrcol, 69; *clopotile*, Doine, 25; Odobescu, 109; Bîrlea, C., 93 (*clopotele*, rimează cu *zorile*); *cumnatili*, BL, I, 101; *cuțîtile*, Vîrcol, 79; *degetile*, Șez., XIII, 71; 80; 81 (bis); *druștile*, Bîrlea, B., 72; *fetili*, BL, I, 105; *gîștile*, Vîrcol, 83; *muștile*, Vasiliu, *Poe.*, 30; Bîrlea, B., 9; 10; 16 (cf. însă la morfologie forma nearticulată *muști*); *nevestile* (*nevestele*, rimează cu *mustățile*), Doine, 27; Șez., XIII, 191; *orjatili*, Codin, NL, 55; *păcatili*, id., 29; *păcatile*, id., 49; *plăcintile*, BL, I, 105 (bis); *satili*, ib., 101; *sîmbetile*, Șez., XIII, 173; *vitile*, Vîrcol, 28 (bis). De notat că un *i* veritabil ar fi schimbat pe *t* în *ț*, iar la *nevastă* pluralul cu *-i* veritabil ar fi trebuit să fie **nevești*.

Cu *d*, în schimb, n-am găsit decît două exemple (și aici un *i* autentic ar fi schimbat pe *d* în *z*): *gradile*, Vissarion, M., 109; *lebedile*, Șez., XIV, 139 (pluralul *lebezi* există).

După aceasta nu ne mai rămîn decît cazuri cu totul izolate: cu *b*, *vorbili*, Codin, NL, 89; *vorbile*, Vîrcol, 67; cu *j*, *rujile*, Marian, H., 81; 93 (dar și nearticulat, *ruji*); 104 (și nearticulat, *ruje*), Bîrlea, C., 127; cu *p*, *iepile*, *iepilor*, Vîrcol, 28; cu *ș*, *țăpușile*, Lungianu, PC, 92; cu *z*, *pupizile*, Șez., XIII, 134 (aici avem doi *e* interiori trecuți la *i*). N-am notat, pentru că mi s-au

părut normale, exemplele de felul lui *putineile*, Vissarion, M.,237; *budăile*, Şez., XV, 148; *călcîile* etc. Mai adaug că există şi exemple de tipul *făcliili*, BL, I, 100, unde numai *i* final prezintă fenomenul discutat.

Am dat tot materialul de care dispuneam, deşi este fragmentar şi lasă numai să se întrevadă cît de răspîndit este fenomenul. El apare desigur la toate consoanele, poate nu în aceeaşi măsură ca la *r*, *l*, *n*, *č*, *t*, şi în toate părţile ţării. Nu este vorba de o asimilare, ci de o tendinţă de închidere a lui *e* neaccentuat în silaba penultimă; dar această silabă este penultimă din cauză că e urmată de articolul *-le*, ceea ce înseamnă că fără articol avem de-a face cu silaba finală. Important este pe de o parte că *e* este desinenţa de plural a femininelor, iar pe de altă parte că în cursul istoriei limbii române un număr destul de mare de substantive feminine a schimbat desinenţa de plural *-e* în *-i*. Este prin urmare o tendinţă veche şi dezvoltată, care afectează morfologia. De aceea se pune întrebarea dacă face bine gramatica oficială, care o combate.

Admiţînd triumful acestei tendinţe, am ajunge la o nouă organizare a flexiunii: pluralul femininelor ar fi întotdeauna cu *-i* (adică, în cea mai mare parte a cazurilor, cu muierea consoanei finale a temei), deoarece după plurale articulate ca *muştile* se formează plurale nearticulate ca *muşti*, iar la neutre, cu sincopa lui *i*, am avea pluralul nearticulat *gîndur'*, articulat *gîndur'le*, cu articolul *-le*, acelaşi pe care îl găsim astăzi la *case-le*, deci structura ar fi relativ simetrică. În principiu n-ar trebui să avem nimic împotriva acestei organizări. Motivul pentru care nu o putem admite (şi pentru care, de fapt, şi fără intervenţia oficialităţii formele noi au aspect vulgar) va fi expus la morfologie: tendinţa mai nouă este ca la feminine să se generalizeze pluralul cu *-e*.

Tot aici urmează să examinăm o tendinţă de scurtare a cuvintelor pe altă cale. În primul rînd avem o serie de haplologii, toate cam de acelaşi tip: *jumătate de*>*jumate de*> *juma de* (cf. *jumătat*, Vîrcol, 76), *altă dată*>*al dată*, *3 sute de lei*>*3 su di lei* (auzit de mine în Moldova), *o bucată de*> *o buca de* (Marian, H., 64; 143; 165). Este în fapt o continuare a unei tendinţe mai vechi, care a dus la *bogătate*< **bogătătate*, *dreptate*< **dreptătate* etc. Dar nu e singurul tip de scurtare. La numele de rudenie, întîlnim *sor-mea*, *nen-tu*, *ta-su*, *fra-su*, *fa-sa* (BL, XIII, 1945, p. 156—159), apoi *poate să*>*poa să*, imperativele *las'*, *pas'*, *scoal'* (Puşcariu, DR, VII, 1934, p. 4, care vorbeşte de „afonizare"); se mai poate adăuga *o dat'* şi altele. În Maramureş sînt frecvente scurtările numelor de persoană, ca *Gheo*, *Dumi* (vezi *Gheo*, *Joa* la L. Morariu, II, 2, p. 62; *Gheo* şi în Muntenia, BPh, V, 1938, p. 165, unde se găsesc şi alte referinţe; *alea* pentru *aleargă*, ib., p. 158; *păzea*, bine cunoscut). Alte cazuri: *paisprece*, *paişpe* etc., *şaişpe*, care trebuie puse în legătură cu *paisprezece*< *patrusprezece*, *şaizeci*<*şasezeci* etc. În sfîrşit, lucru banal, consoanele finale în faţa altor consoane iniţiale sînt adesea suprimate: *ni-o păru mai rău* (GS, VI, 1934, p. 206), *to* pentru *tot* (Vîrcol, 70; 82; 87, bis) şi alte exemple curente ca *o făcu bine*, *o fo mult* etc. Toate acestea sînt aşa-numite „Allegroformen" (forme folosite în vorbirea grăbită), care apar cu intermitenţă, uneori se menţin, alteori sînt eliminate. Mulţi încearcă astăzi să readucă în limbajul normal pe *patrusprezece* şi *şasezeci*.

N-am luat în discuţie cazurile ca *dracu*, în loc de *dracului* pentru care vezi p. 160.

Corelaţia de timbru a consoanelor a încetat de a mai fi productivă, rare cazuri ca *deperţi* (Bîrlea, C., 101), *împeci*, de la *depărta*, *împăca* sînt simţite ca abateri de la normă. De asemenea *e* şi *o* accentuaţi, urmaţi de un *ă* sau de un *e*, nu se mai schimbă în *a* cu menţinerea alterării consoanei precedente. Acad. Iorgu Iordan (LRA, p. 27) citează exemple ca *ipohoandră*, *pedagoagă*, *state majoare; burlească*, *grotească*, *livrească*, *picarească* (un exemplu mai demn de luat în seamă ar fi *pitorească)*, în opoziţie cu *humorescă*. Părerea autorului este că aceste cuvinte primesc schimbarea în măsura în care devin populare, deci se asimilează cu cele vechi. De fapt schimbarea nu se mai produce de mult (cuvinte de origine slavă ca *pernă*, *sobă* o atestă), ea a rămas vie numai acolo unde a ajuns să joace rol morfologic, de exemplu să accentueze diferenţa între persoana a 3-a şi celelalte persoane la verbe ca *a convoca (convoc—convoacă)* sau între singular şi plural la feminine *(caleaşcă—caleşti)* sau la neutre *(bidon—bidoane)*. Dar la verbele şi la femininele intrate în ultima vreme a pierdut şi acest rol, vezi de exemplu *arogă*, *evocă*, *invocă*, *disecă*, *rezidentă*, *şefă*. Cele cîteva excepţii sînt într-adevăr populare (ceea ce demonstrează că părăsirea alternanţei îşi are originea în limbajul oamenilor culţi): *analoagă*, *monotoană*, *adreasă*, *obsearvă* sînt pronunţări care marchează imediat pe vorbitor ca incult. Deci

procesul nu este de la forma simplă la cea cu alternanță, ci invers.

Cîteva cazuri de alternanță ceva mai curioase. Între două consoane palatalizate, *oa* apare ca *e* în *piecre* (*piecrile*, Vîrcol, 70; 86; *picierile*, Vissarion, M., 162; *piecrele*, id., 161), frecvent în trecut în toată Muntenia, și *fuicre*, pl. de la *fuior* (SCL, VIII, 1957, p. 107), care se alătură mai vechiului *Sînziene* (lat. *sanctus dies Iohannis?*). În schimb, vezi pluralul *pîraie*< **pîroaie?* (în care caz sg. *pîrău* ar fi refăcut din pl. *pîraie)*, cf. alb. *porrua*, bg. *poroi* „torent cauzat de ploaie"? Aici prin urmare *r* dur ar fi menținut pe *a*. Și *io* suferă modificări: fr. *maillot* devine *maieu* (Mag., 25. VII, 1959, p. 7, col. 5; RL, 28. VI.1963, p. 1, col. 4—5; vezi și DLRM); fr. *boyau*>*baieu*; fr. *réchaud* e pronunțat de foarte mulți *rișeu*. În sfîrșit, popular se aude *bainet* pentru *baionetă* și *mainеză* pentru *maioneză*. Toate acestea sînt încercări de a reduce diftongii, încercări sortite eșecului, deoarece dicționarele normative se opun cu drept cuvînt, și, desigur, cu efect.

Reducerea diftongului a fost în cea mai mare parte operată în mod durabil în cazul lui *au*. Din antichitate, în anumite situații, *au* devenise *a* (*Cladius* pentru *Claudius*, *Agustus* pentru *Augustus*, vezi și rom. *agust)*, totuși în multe cuvinte s-a păstrat, dar cu disocierea celor două elemente componente: *a-ud*, *ca-ut*, *ta-ur*, *la-ud*, chiar și acolo unde diftongul a apărut mai tîrziu, prin transformarea unui *b* în *u*: *sta-ul*<lat. *stablum*<*stabulum*. S-a păstrat numai în finală absolută: *au*, *sau*, *lăudau* etc. Ca excepție, se poate cita *áu-stru*, cu diftongul menținut (<lat. *auster*). Diftongul e disociat și în împrumuturile recente: *Cla-údiu aerona-út*, *cosmona-út*, *precá-ut*, *a-úto*, *A-ústria* și aceeași este situația lui *eu*: păstrat în finală absolută *(eu, meu, seu, leu, jerseu)* și disociat în celelalte cazuri: *le-ul*, *jerse-ul*, *terape-utică*, *farmace-utic*, *re-umatism*, *te-uton*, *pse-údo*.

(Despre reducerea alternanței *a/ă*, de origine morfologică, se va vorbi la morfologie.)

Alternanța *a/e* își are originea în corelația de timbru: lat. *mensa*, pl. *mensae* a dat normal sg. *measă*, pl. *mease*, apoi, cînd a intervenit influența celor două consoane muiate, pluralul a schimbat pe *a* în *e*, iar la singular, intervenția finalei dure a schimbat pe *m* muiat în *m* dur, deci s-a ajuns la alternanța *masă/mese* (la fel *fată/fete*, *pară/pere* și altele). După acest model

s-au creat cîteva exemple unde originalul era cu *a* și deci n-ar fi avut nici un motiv fonetic să formeze pluralul cu *e*: *barză/berze*. Astăzi această alternanță este cantonată la exemplele tradiționale. Un singur caz nou, explicabil prin etimologie populară: *pană* (de mașină) ar trebui să aibă pluralul *pane*, dar se spune în general *pene*, prin confuzie cu *pană* (de la păsări). Un amănunt anecdotic: prin 1930 un negustor bucureștean mi-a povestit că la Londra, la o fabrică, a găsit o stofă „mai ieftină cu o *pană* la metru" *(pană* era singularul refăcut de la *penny*, luat drept plural).

Scăderea în intensitate a alternanței *e/ea* apare și la verbe și adjective. Dacă singularul este în continuare *țeapăn*, *freamăt*, într-o serie de cazuri *a* a fost eliminat, sub influența altor forme ale paradigmei, de exemplu: la verbe, *depăn (deapăn)*, *legăn (leagăn)*, *lepăd (leapăd)*, *rezem (reazem)*, *semăn (seamăn)*, *trepăd (treapăd)*; apoi la adjective, *gemăn (geamăn)*; la substantive, *jnepăn (jneapăn)*.

Un ultim amănunt curios: dacă în general alternanțele au scăzut în importanță, există un tip de *ea* care se dezvoltă în momentul de față. Pornindu-se desigur de la forma scrisă, care nu diferențiază pe *ea* de *e-a*, se pronunță peste tot, sub accent, într-o singură silabă, în exemple mai vechi, *tea-tru*, *o-cean*, și într-unele pe care le socotesc mai noi (de astă dată pronunțarea lui *ea* într-o singură silabă nu mai e generală), ca *lean-dru*, *la-u-reat*, *bacalau-reat* (conform etimologiei, trebuie să se pronunțe *laure-at*), *do-lean-țe*, *condo-lean-țe*, *i-deal*, *su-pleant* (uneori cu pluralul *suplenți*), *ce-rea-le*; acesta din urmă fiind folosit aproape numai la plural, n-a existat un punct de plecare pentru schimbarea în **cerele*. La televiziune se pronunță uneori *crea-ție* și, regulat, *ma-cheaj* (în loc de *machi-iaj*). Fenomenul apare și la nume străine, de exemplu *Or-léans*. Sînt și alte încercări de a evita pronunțarea *e-a*: *ceriale*, *impermiabil* (pronunțări foarte frecvente, cf. „Tempo", 19. IV. 1940; de notat că *i-a* nu formează diftong), apoi *creia*, *agreia* etc. Unele exemple arată că și *e-o* se pronunță într-o silabă: *acor-deon* (acum vreo trei decenii era la modă un cîntec care începea cu *Cînta odat-un acordeon*; la televiziune se aude *macheor* (pentru *machi-ior*).

Există și tendința de a scinda un *e* simplu în doi, în vecinătatea lui *r* (mai ales între doi *r*): *preerie*, *Sfinx. ghet.*, 239; *5 Săpt.*, p. 108, 110 și urm.; RL, 7. X. 1966, p. 6, col. 3 (a

fost și un film *Cîntecul preeriei;* dimpotrivă, *feerie*, cu un singur *r*, e pronunțat adesea *ferie*). Și *o* este scindat în aceleași condiții: *prooroga*, *proolog*, *coproprietar* („Tempo", 28. III. 1939; dar *copta*, *coperativă*), *furouri* pentru *furori* (BL, XVI, 1948, p. 144). Această tendință are rădăcini mai vechi: *creier*, *greier*, *prier*, din *crer*, lat. *gryllus*, *Aprilis*, apoi *proor*<*prora*, *prooroc* <v. sl. *prorokŭ* etc. (cf. BL, III, 1935, p. 50—51). Este, desigur, greu de pronunțat *-rer-*, *-ror-;* dar mai găsim și *bour*<lat. *bubalus*, *nour*<lat. *nubilum*, alături de *cot*<lat. *cubitus*, *soc*<lat. *sabucus*.

În perioada dintre cele două războaie, cînd influența franceză a atins maximum de intensitate la noi, au apărut în pronunțarea unora vocalele *ö* și *ü*: *coaför*, *dizör*, *flört*, *fötru*, *likör*, *șoför*, *șomör*; *alüră*, *büro*, *carüră*, *küvetă*, *epüiza*, *pardesü*, *püneză*, *trüc* (Iordan, LRA, 42). Alf Lombard, în *La prononciation du roumain*, Uppsala, 1935, p. 130, a arătat că îl avem pe *ö* în *pleosc*, deși nu-l simțim ca atare. În lumina corelației de timbru, vom crede mai curînd că este un *l* muiat, urmat de *o*. În orice caz, cele două sunete n-au prins, o parte dintre cuvintele citate *(dizör*, *alüră*, *carüră)* nu se mai folosesc, celelalte s-au păstrat sub forma românizată, contemporană sau chiar anterioară celeilalte (uneori anterioară influenței franceze directe): *coafor*, *fetru*, *lichior*, *șofer*, *șomer; birou*, *chiuvetă*, *epuiza*, *pardesiu*, *truc;* singure *flört* și *püneză* se mai pronunță normal cu *ö* și *ü* (dar primul nu e răspîndit, iar al doilea este înlocuit de mulți cu *pioneză)*. Nici introducerea vocalelor nazalizate *(marõ)* nu a reușit.

Puține date în legătură cu accentul. Există o oarecare fluctuație în cazul unor cuvinte vechi sau relativ vechi, dialectul moldovenesc avînd tendința să retragă accentul spre inițială, în timp ce cel muntenesc îl are uniform pe silaba finală cînd e terminată în consoană și pe penultima, atunci cînd ultima se termină cu o vocală. Dau accentul moldovenesc, întrucît cel muntenesc a fost definit: *bo'lnav*, *du'șman*, *frî'nghie*, *gi'ngaș*, *gi'ngie*, *gî'ngav*, *ho'leră*, *le'șin*, *mî'rșav*, *pe'strit*, *Ște'fan*, *vu'ltur* (Iordan, LRC, 151—152), apoi *Lu'goj*. În puține cazuri distribuția diferă de cea indicată: mold. *Dobrògea*, *Govòra*, munt. *Dòbrogea*, *Gòvora*. În măsura în care se poate stabili accentul primitiv, el concordă cînd cu una, cînd cu cealaltă dintre formele dialectale: bg. *bolnàv*, *dușmàn*, lat. *fimbria*, magh. *gyèngye*, lat. *gingiua*, v. sl. *gògnavŭ* (TDRG), gr. *holèra*, v. sl. *mrŭšavŭ*, gr. *Stèfanos*. *Leșin* este formație regresivă din *leșina*, iar *vultur* ar putea veni

și din lat. *vùltur* și din lat. *vultùrius*. Probabil aceleiași tendințe de uniformizare din dialectul muntenesc îi corespunde și pronunțarea (neadmisă de manualele normative) *simplifi'că*, *specifi'că*.

Ceva mai complicată este situația numelor de agent împrumutate. Deși sufixul *-tor* are în românește accentul exclusiv pe *o*, apar o serie de cuvinte terminate în *-tor* cu accentul pe silaba anterioară. Constat însă, în primul rînd, că nu se găsește nici un exemplu de formație în *-itor*, toate derivatele de la verbe de conjugarea a IV-a și de asemenea împrumuturile de felul lui *creditor*, *servitor* avînd accentul normal, pe *o*; în al doilea rînd, formațiile în *-ator* cu accentul pe *a* constituie mai curînd curiozități: față de numeroasele exemple cu accentul normal pe *o*, ca *creator*, *navigator*, întîlnim cu accentul pe *a* numai pe *administrator*, și, ca variante pe cale de dispariție, *meditator*, *senator*, *translator*. Ultimele două n-au putut fi puse în legătură cu un verb de conjugarea I (un verb *a transla* a apărut numai ca formație regresivă, din *translație*, *translator*); fără a avea în vedere problema accentului, am încercat altă dată să arăt că *medita* e extras din *meditator* și nu invers[25]. Aș fi dispus să cred că și *administrator* s-a răspîndit, împreună cu *administrație*, într-o vreme cînd *a administra* încă nu era curent în românește.

Situația se schimbă cînd e vorba de derivate latinești de la verbe de conjugarea a II-a și a III-a fără vocală tematică. Aici formația numai rareori a putut fi înțeleasă de masele largi ale vorbitorilor. De aceea, alături de exemple cu accentul pe sufix (*actor*, *elector*, *silvicultor* etc.), întîlnim relativ multe cu accentul pe radical: *cantor*, *chestor*, *constructor*, *corector*, *doctor*, *inspector*, *instructor*, *lector*, *lictor*, *pastor*, *pretor*, *rector*, *redactor*, *sculptor*. (N-am luat în considerație cîteva împrumuturi din grecește: *ctitor*, *mentor*, *pantocrator*, *retor*. În schimb trebuie adăugat *cenzor*, cu toată diferența de consonantism la sufix.) Ar trebui să știm din ce limbă au fost luate și în ce împrejurări, ca să ne putem da seama de ce aici accentul a rămas pe radical. Găsim însă și cazuri de fluctuație a accentului: circulă, sau cel puțin a circulat în ultimii ani, accentuarea *revizor*, după cît se pare fără sorți de menținere, în schimb *regizor* se aude tot mai des în loc de *regisòr*; în ultimele decenii se auzea pronunțarea populară *directòr*, care astăzi pare definitiv abandonată; între *profèsor*

[25] SLG, p. 68.

și *profesòr* oscilația se menține, cu sorți de izbîndă pentru forma a doua; la fel *perceptòr* pare a-l fi eliminat pe *percèptor*; *fàctor* rămîne accentuarea normală, dar poștașul e numit tot mai mult *factòr*; variantele regionale *asèsor* și *colèctor* par să fi dispărut. În sfîrșit, acolo unde valoarea adjectivală a derivatelor este clară, accentul trece pe sufix și, alături de substantivele *dirèctor*, *protèctor*, folosim adjectivele *directòr*, *protectòr*[26]. Deci tendința este de a se generaliza accentuarea normală, pe sufix.

Substantivele terminate în *-i* sau *-o* cu accentul pe penultima sau antepenultima arată tendința de a deplasa accentul în cursul flexiunii: *tàxi* (popular, cf. „Tempo", 1. VI. 1940), dar *taxìul* *stùdio*, *ràdio* și *studiòuri*, *radiòul* (Îndreptarul ortografic recomandă accentuarea *stadiò)*. În definitiv, este o problemă de morfologie.

Nici la consonantism nu întîlnim foneme noi, problemele sînt numai de distribuție și de diferențe regionale. Se vădește o tendință de suprimare a lui *h*: *oț*, *paar*, *Zaria*, *Alambra*, mai mult în vestul țării[27]. Dar tot regional și adesea în aceleași regiuni, se întîlnește un *h* adăugat la inițiala vocalică a multor cuvinte: *haripă*, *hașchie*, *hăsta*, *hasta* (Vîrcol, 8 și 14), *hăștea*, *harcuri* (id., 17), *hodaie* (id., 26), *hărgați* (Marian, H., 49), *hotac* (Codin, NL, p. 76), *hamant*, *hamurează*, *harc* (BPh, V, 1938, p. 165), *harmăsar* (Weigand, BA, III, 1927, p. 220 și urm. compară alb. *harmēshuēr)*. Unele dintre aceste pronunțări se datorează fără îndoială țiganilor lăutari și potcovari. În fond, este numai o problemă de vocabular. Dicționarele noastre normative recomandă, cu drept cuvînt, formele etimologice.

Unele amănunte în legătură cu repartiția consoanelor moi și dure. În poziție finală, se recomandă *seceră*, *suferă*, *ușă*, *grijă* (totuși *a suferi*, ca verb de conjugarea a IV-a, ar trebui să aibă persoana a treia *sufere*) dar sînt destul de răspîndite pronunțările *secere*, *sufere*, *ușe*, *grije*, apoi *țigare* și chiar *gare* etc. (BL, I, p. 40—41). Mai supărătoare este palatalizarea în interiorul cuvîntului, la *ș* și *j*, de exemplu *așea*, *birjear*, *șeapte*, *șease*, *coșear*, frecventă la periferiile Bucureștiului și perceptibilă uneori și la televiziune. Cu alte consoane, apar forme variate, unele impru-

[26] E. Glanzstein, BL, XIV (1946), p. 119. Alte fapte, alături de cele citate, sînt discutate de Mioara Avram în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 53—58; L. Onu, SCL, XI (1960), p. 33—57.
[27] *h* dispare și în unele dialecte bulgare, cu tendința de a fi eliminat și din limba literară, cf. I. Lekov, *Kăm văprosa...*, p. 84-85.

mutate, altele influențate de plural, în sfîrșit altele fără altă explicație decît muierea consoanelor: cu *l*: *coleam* „colan" (Păsculescu, 52, bis), *leaț* (poate forma originară, în orice caz considerat literar), *pîrleaz* (considerat literar), *pleafturã*, *vileag* (literar): cu *r*: *treampă*, *treanca*, *vreană*, *zdreanță* (literar); cu *t*: *șteap* (<germ. *Stab*, N. Drăganu, DR, III, p. 709), *știudent* și multe altele (BL, I, p. 18).

În conflictul dintre formele cu consoane muiate și nemuiate, cu vocale preiotate și nepreiotate, se ajunge să se suprime muierea sau iotul și acolo unde sînt originare, de exemplu se pronunță de unii *ștucă* (pentru *știucă*), *ferbe*, *mercuri*, *perde;* nu numai atît, se suprimă iot și chiar *i*, acolo unde nu este vorba de un *e* scurt latin diftongat, ca în cazurile de mai sus, ci chiar acolo unde *i* a înlocuit un *l* primitiv (ca în *iepure*<lat. *lepore*), unde iot este originar (ca în *proiect*) și chiar acolo unde originalul are un *i* vocalic *(experiență*, *hierarhie*, *hieroglife*, în aceste două ultime exemple dispărind, bineînțeles, și *h)*. Aici a intervenit fără îndoială și ortografia mai veche; cu atît mai mult în cazul pronunțărilor *el*, *este*, *era*, unde și astăzi se scrie fără *i*-, ca o concesie făcută scrierii etimologice din trecut. Tot o formă hipercorectă pare să fie și pronunțarea *Peața Unirii*, auzită de mine la Iași. Bine ar fi dacă s-ar scrie cum se pronunță și, neavînd alt criteriu care să se impună, dacă s-ar pronunța peste tot așa cum indică regulile foneticii noastre istorice.

Grupurile latine *qu*, *gu*, în neologisme, se pronunță în mai multe feluri, după intermediarul prin care au intrat cuvintele: *acvariu*, *acvilă*, *consecvent*, *cvorum*, *delincvent*, *lingvist; cuantică*, *cuantum*, *ecuator*, *ecuație*, *sanguin; chintal*, *drogherie*, *rechizite*, *sanghine* (Iordan, LRA, 45—46, Îndreptar, 17).

Din cauză că multă vreme s-a scris cu *s* intervocalic și s-a citit *z* (ortografie etimologică), s-a ajuns să se pronunțe *z* aproape orice *s* intervocalic în cuvinte împrumutate recent. Iată mai întîi cîteva cuvinte ceva mai vechi, în bună parte corectate astăzi: *azistent*, *chintezență*, *francmazon* (învechit și popular *farmazon*), *frizon*, *froaza*, *grimază* etc.; exemple mai răspîndite și în parte rămase fără variantă cu *s*: *bazin*, *chermeză*, *dizertație* (în Îndreptar cu *s*), *furnizor*, *polizor*, *premiză* (în Îndreptar cu *s*), *regizor*, *rezecție*, *sciziune*, *seziune* (în Îndreptar cu *s*), *sesiza* (în loc de *sezisa*), *viteză*. Iorgu Iordan (LRC, 198) explică fenomenul prin aceea că *z* e mai sonor decît *s*, dar cu această explicație

ne-am aștepta în primul rînd să se schimbe în *z* și *s* din cuvintele moștenite, iar în al doilea rînd să constatăm că și alte surde se sonorizează. Și, în fond, de ce ne interesează să folosim sunete mai sonore? O oarecare influență va fi avut modelul german în cazul cuvintelor cu *s*>*z* după o consoană sonoră: *conzul, perzecuta*, dar acestea sînt aproape complet eliminate. Cîteva cuvinte recente s-au introdus cu *s*, deși originalul era cu *s* simplu: *episod, decisiv, incisiv, isoglosă, isoscel, oclusiv* etc. În fond, este o problemă de vocabular, adică privește fiecare cuvînt în parte.

Exemple de asimilare privind sonoritatea consoanelor în grup. Împrumutate din franțuzește: *egzamen, egzista* etc. Autohtone: *admosferă, deligvent, fregvent, jmecher, jvarț, obijnui, pajnic, plezni* (Sec. 20, 2/1964, de mai multe ori, de exemplu la p. 129), *strajnic, trozni, țijnești* (Macedonski, la G. Istrate, BPh, IV, p. 77, n. 2). Exemplele de tipul *căznicie, zlab, zmîntînă* se pot explica măcar în parte prin faptul că multă vreme s-a scris *casnă, cismar, deslega, isgoni, răsboi*. Ca reacție contra pronunțării cu asimilare, care în multe cazuri trece drept vulgară, apare pronunțarea afectată cu asurzirea primei consoane, sonore de la origine[28]: cu *g*>*k*: *fracment, jicni, micdale* (aici și *ecsamen, ecsecuta, ecsista*, de vreme ce pornim de la pronunțarea franceză cu *g*); cu *d*>*t*: *atmite, logotnic, otgon, potgorie*; cu *z*>*s*: *cismă, gasdă, glesnă* (DA), *groasnic, îndrăsni, obrasnic, pasnic, smeu, smeură* (aici a influențat, evident, și ortografia veche); cu *j*>*ș*: *mișloc, vașnic* (Istrate, BPh, IV, p. 77, care vede aici o disimilare, ca și în *șandari*<*jandari*, unde însă intervine vizibil pronunțarea germană).

Există cazuri de ușurare a grupurilor de consoane, în primul rînd disimilarea totală a unui *r* față de alt *r*: *antrepenor, apropia*<*apropria, potret, propietar, propiu, recut* (acestea sînt în general considerate astăzi ca vulgare), *frusta*, „Tempo", 10. V. 1940, *frustare*, Sct., 7. VII. 1959, p. 3, col. 6, *frustarea*, „Tempo", 2. II. 1940, *frustînd*, „Munca", 13. II. 1959, p. 3, col. 6 și din 10. VI. 1959, p. 3, col. 2, *frustate*, RL, 10. II. 1968, p. 3, col. 2 (destul de răspîndit, după cum se vede); apoi *delicvent*, aproape singura formă folosită în presă. Dar sînt mult mai dese cazurile contrarii, acelea de complicare sau de creare a grupurilor de consoane. Propagarea nazalității este un fapt cunoscut de multă vreme (*genunchi, juncă, mănunchi, rărunchi*<*rănunchi* pre-

[28] BL, I (1933), p. 111–112.

zintă în forma lor literară un al doilea *n* neetimologic[29], vezi și *cantrință*, Marian, H., 79, iar în zilele noastre s-au răspîndit mult *indentic, intinerar*, combătute ca vulgare și desigur fără șanse de menținere). Prin ea se va fi explicînd *angronom* (BPh, V, 1938, p. 158); *excroc* a suferit desigur influența prefixului *ex*;. s-ar putea interpreta și ca o reacție împotriva pronunțării *esplotare, esperență*. Dar exemple numeroase și în bună parte menținute găsim cu introducerea unui *r* sau a unui *l*, în diverse cuvinte și graiuri, la sfîrșitul unei silabe terminate în vocală. Forme fără variante: *belșug*<magh. *bőség, Colceag*<tc. *koçak* „viteaz" (după P. Caraman, *Anuarul arhivei de folklor*, I, p. 97, n. 1, prin influența numelui comun *colceag*), *șalgău*<magh. *sóvágó* (în aceste două exemple, *l*<*u*?), *tălnaci*<magh. *tanács*; *arcaț* „salcîm", Șez., XV, 118; *arșic*<tc. *aşık, cearșit* „spion"<tc. *çaşıd, harșa* „țol pentru cal"<tc. *haşa, orșaf*<tc. *hoşaf*.

Multe exemple cu *r*, alături de varianta fără *r*: *arjun* (Șez., XV, 93; DA îl explică prin latină!, comparînd pe *admissarius*, după ce la *arșic* etc. declarase nelămurită introducerea lui *r*; dar a uitat că *a* din *ajun* provine din lat. *e*-, deci nu are nimic comun cu *a*- din *admissarius*), *așău, harșeu* „hîrleț"<magh. *ásó, berșug* (Vîrcol), *boarșe* (Tistu, 37), *borjoci* (GS, VI, 65), *bursunar*<*buzunar* (DA), *cersală, cersăla* (DA trimite la *ț*-, vezi și *necersălat*, Marian, H., 85 și 93, *sărcela*, Vasiliu, *Pov.*, 44)<sl. *česati, ciorb* <*ciob*? (Șez., II, 187), *coarjă* (DA îl explică prin încrucișare cu sl. *kora*), *iartaganul* (I. Cr., X, 71, 72; numeroase exemple din Moldova in DA, apoi la ȘIO, II, 1, 221), *iorsag* (DA, din diferite regiuni, de adăugat, Șez., XX, 110)<magh. *jószág, marșină*, cf. s.-cr. *maršina* (alte exemple la Budimir, citat de Niedermann, *Atti del III Congresso Internazionale dei linguisti*); *șpargă* (Bîrlea, B., 60, Papahagi, *Mar.*, glosar, dar cf. și magh. *spárga*). *Repercursiuni*, foarte răspîndit, se explică desigur prin analogia lui *cursă*, cf. și *țurnal* „țignal" (Codin, NL, 92)[30].

Mai curioasă poate părea adăugarea unor consoane după altă consoană. Găsim *d, t* după *z, s*: *buzdunar* (DA), *găzdar*<*găzar* (în Oltenia, dar în nordul Moldovei se zice *gazdă* pentru *gaz*), *nasturi* „nazuri" (BPh, V, 1938, p. 169; evident, și etimologie populară); *b* după *m*: *cataramhă* (DA), *chilomb* etc. (BL, IV,

[29] Vezi *Romania*, LIII (1927), p. 395.

[30] Exemple din alte limbi la Marcel Cohen, BSL, XXX, 2 (90), 1929, p. 132–134.

4*

1937, p. 114), *hadîmb* „eunuc“<tc. *hadîm* (ŞIO, II, 2, 59), *primbură* (TDRG, s.v. *primă*), *primburi* (Doine, 155, bis), *râmburele* (Boceanu), *tărîmbu* (Şez., XV, 5); *salcînghi*, pl. (BPh, V, 1938, p. 172), mai curînd decît de la un singur **salcîmb*, se explică prin *salcîn'*, ca *lupk'i*<*lup'*; *d* după *n*: *moşmoande* (Codin, NL, 69, cf. vb. *moşmîndi?*), *plămînj* (Vîrcol: de la un sg. **plămînd?*), *scand* (TDRG, s.v. *scaun;* BL, IV, 1937, p. 114).

Exemplele sînt prea numeroase ca să le putem nesocoti, cu atît mai mult cu cît unele s-au impus. Este aici o căutare a unui nou echilibru în organizarea complexului sonor. Ce e drept, multe dintre cuvintele discutate sînt împrumuturi, în special din turcă şi din maghiară. Dar se poate vedea o oarecare sistematizare în rezultatele obţinute prin schimbările arătate: în primul rînd, întîlnim simplificarea grupurilor de trei consoane *(frusta*< *frustra)* şi de patru silabe *(esplota*<*exploata)*, apoi a grupurilor de consoane iniţiale de silabe *(propiu);* în al doilea rînd, adăugarea unei consoane la sfîrşitul silabelor terminate în vocală *(indentic)*; excepţie fac aici *cantrință* şi *excroc*, iar exemplele de tipul *genunchi*, *ciorb*, *chilomb* sînt numai aparente excepţii, ţinînd seama de faptul că aceste cuvinte au forme flexionare ca *genunchii*, *ciorbului* etc., care nu mai contravin regulii propuse.

În perioada dintre cele două războaie s-a încercat, fără succes, introducerea lui *n* muiat din franţuzeşte, în *iñorant*.

Din materialul discutat reiese că în general inventarul fonologic este constant de multă vreme, dar s-a obţinut în multe privinţe o mai bună valorificare a lui, prin folosirea completă a posibilităţilor, în special a celor privitoare la vocale. Cele mai notabile modificări sînt renunţarea, în cuvintele noi, la corelaţia de timbru şi la alternanţele vocalice, adesea legate de ea. Acestea vor fi revăzute la capitolul morfologie. Restul modificărilor întîlnite sînt în general combătute cu succes de gramatica oficială şi desigur nu au şanse de a se menţine, sau privesc numai aspectul cutărui sau cutărui cuvînt şi deci interesează numai pentru etimologie.

MORFOLOGIA

După cît se pare, indo-europeana primitivă era o limbă fără flexiune. Unele urme ale acestei situaţii mai transpar în limbile atestate, de exemplu întîlnim substantive care la singular se formează de la o rădăcină, iar la plural de la alta (rus. *čelovek* „om“, pl. *liudi*; germ. *Mann* „om“, pl. *Leute*; lat. *līberī* „copii“ nu avea singular şi e din aceeaşi familie cu rus. *liudi*, germ. *Leute*); multe verbe latineşti nu au încă paradigma completă, de exemplu sînt verbe fără supin (*linquō*, *linquere*, *līquī* „a părăsi“), fără perfect şi supin (*rigeō*, *rigēre* „a înţepeni“), apoi sînt verbe supletive (*ferō*, *ferre* „a purta“, cu perfectul *tulī*, supinul *lātum* de la altă rădăcină). Exemple de acest fel se găsesc în greaca veche mai numeroase decît în latină.

Treptat se organizează paradigme. Un tip foarte vechi este cel aşa-numit heteroclitic, la care se împerechează forme cu tema terminată în *-r* şi altele cu tema terminată în *-n*: lat. *femur*, *feminis* „femur“; *iecur*, *iecinoris* „ficat“; *iter*, *itineris* „drum“ (la ultimele două, genitivul prezintă o refacere, prin introducerea analogică a lui *r* de la nominativ; forma primitivă trebuie să fi fost **iecinis*, **itinis*); la fel sînt formate în greceşte *hydōr*, *hydatos* „apă“, în gotică *wato*, *watins* „apă“, în hitită *watar*, *wetenaš* „apă“ şi multe altele. Problema şi-a căpătat adevărata importanţă cînd a fost pusă în toată amploarea ei[1] şi s-a arătat că *r/n* nu este singura alternanţă de acest fel, ci mai toate consoanele intră în joc. Pentru a da un singur exemplu, iată cazul lui *l/n*: lat. *sol*, germ. *Sonne*, v. sl. *slŭnĭce* „soare“ (forma slavă a introdus amîndouă consoanele, întocmai ca lat. *itineris*). Aceste forme străvechi, care constituiau totuşi o inovaţie, confirmă teoria că la început indo-europeana nu avea flexiune şi folosea cuvinte diferite pentru fiecare formă nominală sau verbală, apoi s-au creat, din aceeaşi rădăcină, diferite teme pentru dife-

[1] Prin lucrarea lui E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1935.

ritele numere, cazuri etc. S-au introdus alternanțele vocalice cu rol morfologic, așa cum le intîlnim încă pînă astăzi în limbile semitice. În latinește s-au păstrat puține exemple (prez. *agit* „mînă", perf. *ēgit* „a minat"), de asemenea în slavă (rus. *brosat'* „a arunca", *vy-brasyvat'*), dar în alte limbi, ca greaca, germanica, alternanțele vocalice joacă un rol important (gr. *leipo* „părăsesc", aor. *e-lipon*, perf. *le-loipa*; germ. *singen* „a cînta", perf. *sang*, part. *ge-sungen* etc.). Se formează însă sufixe specializate pentru diversele teme (de exemplu pentru perfect, în latinește, *-ui-*, în germană, *-te*, pentru aorist, în greacă, *-sa* etc.). Primele formații de acest tip sînt numite a t e m a t i c e, pentru că nu comportă, între rădăcină și sufix sau desinență, o vocală caracteristică a declinării sau conjugării (de ex. lat. *fer-t* „poartă", infin. *fer-re*), apoi se ajunge la formații t e m a t i c e, cu vocală caracteristică (*dic-i-t* „spune", infin. *dic-e-re*; mai multe amănunte la verb, p. 171). Primele paradigme comportă trei numere (singular, dual și trial), din care latina n-a reținut decît două (singularul și pluralul).

Avînd în vedere bogăția de fapte care trebuie expuse, tratez separat numele și verbul.

NUMELE[1]

În latinește, găsim teme în *-e/o-*, în *-yo-*, *-r-* (acestea din urmă, mai tîrziu, se confundă în parte cu cele în *-rus*, care aparțin tipului în *-e/o-*), grupate în declinarea a II-a (aici se încadrează masculine și neutre, acestea din urmă avînd nominativul în *-om*; femininele în *-os* constituie o raritate); teme în *-ā* și *ya*, grupate în declinarea I (aproape exclusiv feminine; teme în *-i-* (la origine *i* scurt, *i* lung și diftongul *ei*), și în consoană (foarte numeroase tipuri), grupate în declinarea a III-a; teme în *-u-* (la origine *u* scurt, *u* lung și diftongul *eu* sau *ou)*, grupate în declinarea a IV-a, și, în sfîrșit, teme în *-e-* (*dies* „zi"), grupate în declinarea a V-a. Această grupare este artificială, produs al muncii gramaticilor latini, dar ea corespunde unei tendințe a limbii spre simplificare, spre unificare a diverselor tipuri, care la origine vor fi corespuns

[1] Vezi M a r i a I l i e s c u și L i l i a n a M a c a r i e, *Schiță de evoluție a declinării în latina tîrzie*, în SCL, XVI (1965), p. 469—498.

unor diferențe de conținut, în bună parte șterse în perioada istorică. Trebuie de altfel notat că rămîn în afara declinărilor pomenite o serie de cuvinte cu totul neregulate, atematice, defective etc. (*uis* „putere", fără unele cazuri, *Iuppiter*, cu gen. *Iouis* etc.).

Situația se mai complică cu influența greacă, în urma căreia apar declinarea greacă și semigreacă (mai ales la nume proprii): *Aenēās*, gen. *Aenēae*, acuz. *Aenēān*; *Persēs*, gen. *Persae*, acuz. *Persēn*. Mai frecvente sînt femininele: *Nīcē*, gen. *Nīcēs*, dat. *Nīcē*, acuz. *Nīcēn*. Aici găsim și nume comune: *musicē*, *-ēs*, *-ē*, *-ēn* „muzică" și desinențe grecești pătrund și la nume latinești: nom. *Iūliānē* etc. în inscripții. Este foarte frecvent și genitivul în *-nis*, dativul în *-nī*: *Nīcēnis*, *Nīcēnī* (de la *Nīcē)*, *mamani*, *tatani* (Densusianu, Hdlr., I, p. 139, de la *mamma*, *tata)*. Apare și *-ētis*, *-ētī*: *Zōsimētis*, *Īrēnētī*, dar acest tip dispare fără urme, pe cînd cel în *-n-* pare să se fi păstrat în limbile romanice. În franțuzește se găsesc substantive ca *écrivain* „scriitor" < *scrība* (gen. **scrībānis*), iar în evul mediu *amita* „mătușă" devenise în franțuzește *ante*, cu forma cazurilor oblice *antain*. Cum apar și nume de persoane ca *Hugues*, la cazurile oblice *Hugon*, și acestea sînt de origine germanică, unii cred că tipul, în întregimea lui, este luat din germană. Dar deoarece găsim în românește forme ca *mumîni*, *tătîni*, *frățîni*, iar româna nu a împrumutat în antichitate nume germane, trebuie să credem că avem de-a face în latinește cu o extindere a tipului împrumutat din grecește.

Prin creștinism, se introduc nume ebraice, a căror flexiune pregătea dificultăți serioase latinei. Un nume ca *Abraham* nu se lăsa ușor încadrat într-o declinare latinească. S-a încercat să i se facă nominativul *Abrahāmus*, genitivul *Abrahāmi*, iar pe de altă parte, avînd în vedere că *Abraham* putea fi luat drept un acuzativ, i s-a refăcut genitivul *Abrahae*, dar pînă la urmă substantivele de acest fel rămîn nedeclinabile (cam în felul în care multe neologisme sînt indeclinabile în rusa de azi).

Treptat, numărul paradigmelor se reduce, prin influențarea lor reciprocă. Substantivele în *-ā* scurtează această vocală, astfel că nu mai rămîn diferențe față de cele în *-ya*. La fel se confundă cele în *-o* cu cele în *-yo*, iar cele în *-r*, care apăruseră printr-un accident fonetic, reintră în general în grupa lor, nominativul terminîndu-se în *-rus* (la adjective aceasta e regula generală, cf. *seuērus*, dar se răspîndesc și substantivele formate așa, de exemplu

galērus). Curînd se vor apropia și neutrele în *-um* (prin suprimarea consoanelor finale, *-s* și *-m*, diferența nu mai subzistă decît la nominativul și acuzativul plural). Temele în *-i* și cele consonantice s-au amestecat de timpuriu: primele trebuiau să aibă ablativul singular în *-ī* și genitivul plural în *-ium*, iar cele din urmă, ablativul în *-e* și genitivul în *-um*, dar găsim în textele vechi exemple ca ablativul *cane* și genitivul *mentium*, care contravin regulii. S-au confundat de timpuriu și formele de nominativ și acuzativ plural: *-īs* și *-ēs* au dat în cele din urmă o singură desinență, *-ēs*. Printre imparisilabice de asemenea se produc regrupări, de exemplu multe din cele cu *-us, -eris* trec la *-us, -oris*[2].

Limbile romanice n-au moștenit cinci declinări, ci numai trei, căci a IV-a s-a confundat cu a II-a, iar a V-a cu I-a. De fapt, aceste două declinări erau cele mai puțin consistente (cel puțin a V-a se constituise tardiv); după reducerea consoanelor finale și după desființarea diferenței de cantitate, a IV-a nu mai avea decît două forme la singular (peste tot *-u*, afară de dativ, unde desinența era *-uī*), iar la plural, de asemenea toate cazurile deveniseră la fel, afară de dativ și ablativ, care se confundau în general cu cele de declinarea a III-a. Dar cele mai multe substantive de declinarea a IV-a nici nu aveau plural. Declinarea a V-a se reducea și ea, prin căderea consoanelor finale, la două forme pentru singular *(-e* la toate cazurile, afară de genitiv-dativ, în *-eī)*, iar plural în general nu aveau. Imparisilabicele, cîte au mai rămas, devin excepții.

Astfel limbile romanice păstrează primele trei declinări: I, rom. *casă*, it. *casa*, sp. *casa*; II, rom. *lup*, it. *lupo*, sp. *lobo*; III, rom. *vale*, it. *valle*, sp. *valle* (pe cînd franceza actuală nu mai are decît două tipuri la adjective, iar substantivele, în principiu, nu mai cunosc diferențe de declinare).

Indo-europeana, în forma ei tîrzie, avea 8 cazuri, reduse în latinește la 6 (al șaptelea caz, locativul, mai prezenta numai rămășițe). Ablativul era mai peste tot confundat cu dativul, iar vocativul cu nominativul, încă înainte de suprimarea lui *-m* și *-s* (*-d* de la ablativ căzuse mai demult). Schimbările vocalice din latina tîrzie (*ĭ*>*e*, *ŭ*>*o* în Apus, *o* neaccentuat >*u* în Răsărit, confuzia lui *a* lung cu *a* scurt) nu lasă mare lucru din desinențe la singular. Vocativul nu păstrase o desinență

[2] SLG. p. 91—104.

specifică decît la declinarea a II-a, la singular, și nu la toate substantivele, astfel că dispariția lui nu ridică probleme.

Pluralul avusese într-o vreme la nominativ desinența *-s* la toate declinările, dar pentru motive care nu sînt destul de clare, declinarea I și a II-a au inovat, adoptînd o desinență *-i*; pînă la urmă, contopindu-se cu vocala tematică, la declinarea a II-a desinența a devenit *-ī*, iar la declinarea I-a, *-ae*. În epoca tîrzie are loc o reorganizare, Apusul generalizează la nominativ desinența *-s*, în timp ce româna a extins pe *-i* la declinarea a III-a (la fel și italiana) și, cel puțin parțial, și la I-a.

Formele cazuale s-au contopit treptat, pînă cînd n-a mai rămas mare lucru din ele. În franțuzește s-a păstrat pînă în secolul al XIV-lea un sistem cu două cazuri (subiect, cu *-s* la singular și fără desinență la plural; obiect, fără desinență la singular și cu *-s* la plural: *murs-mur*, pl. *mur-murs*), după această dată se generalizează la singular forma fără *-s* și la plural cea cu *-s*, la toate cazurile, deci practic nu mai există forme cazuale. Relațiile între nume încep să fie exprimate exclusiv prin mijloace sintactice (prepoziții, ordinea cuvintelor); astfel limbile romanice trec de la structura sintetică la cea analitică. Româna, totuși, păstrează la singularul femininelor o formă cazuală de genitiv-dativ. La plural, desinența de genitiv a masculinelor, *-ōrum*, extinsă și la feminin, s-a păstrat la pronume, iar în franțuzește, în forme izolate, și la substantive *(vavasseur* <lat. *uassus uassōrum* „vasal al vasalilor", *fête de la chandeleur*, literal „sărbătoarea candelelor": lat. *candelārum*, transformat în *candelōrum)*; în românește, prin faptul că pronumele a devenit articol, iar articolul s-a aglutinat la substantiv, *-lor* devine desinența de genitiv-dativ plural a substantivelor articulate. Un ultim amănunt: substantivele imparisilabice au păstrat și ele în franțuzește, la singular, două forme, una de caz subiect provenită de la nominativ, iar alta mai lungă, de caz obiect, provenită de la acuzativ: *traïtre*, *traiteur* „trădător"<lat. *traditor*, *traditōris*; *lerre*, *larron* „tîlhar"<lat. *latrō*, *latrōnis*. În cele din urmă se reține una singură: *traître*, *larron*. În românește unele rămîn imparisilabice *(om, oameni*; *frate*, *frățini)*, la altele se reține una singură din forme (*șarpe*, dar cf. lat. acuz. *serpentem*; *părinte*, dar cf. lat. nom. *parens*; adj. *fierbinte*, dar cf. lat. nom. *feruens* etc.).

Indo-europeana primitivă avea două genuri, animat și inanimat (această situație se mai găsește în limba hitită). Diferența era marcată prin faptul că inanimatele aveau forma de nominativ egală cu cea de acuzativ, apoi cu ajutorul adjectivului determinant (tipul latinesc însuflețit *uiridis*, neînsuflețit *uiride* „verde"). Apare apoi femininul în *-ā*, diferențiat de masculin (în latinește se mai spunea *bōs alba* pentru „vacă albă" și *bōs albus* pentru „taur alb", dar în limba arhaică găsim formații ca *lupus fēmina*). Cu timpul se formează declinarea în *-a*, specifică pentru feminin (cu unele excepții neînsemnate): alături de masculinele de declinarea a II-a *equus*, *lupus*, femininele *equa*, *lupa*. La declinarea a III-a continuă să nu fie diferență. Față de cele două tipuri însuflețite, neînsuflețitul începe să apară ca „neutru", adică „nici una, nici alta" (deci „nici masculin, nici feminin"). Subzistă însă numeroase excepții, de exemplu *scortum* „prostituată" era neutru, *Venus*, gen. *Veneris*, cu flexiune de tipul neutru, era feminin; *uīrus* „otravă", *uolgus* „vulg", *pelagus* „mare", de declinarea a II-a, tip masculin, erau neutre. *Cremera*, numele unui rîu, *Hadria* „Marea Adriatică", de declinarea I, erau masculine, *poēta* „poet", *agricola* „agricultor", de asemenea: *humus* „pămînt", *colus* „furcă de tors", *aluus* „pîntece" erau feminine, de asemenea numele de arbori, ca *pōpulus* „plop", *fāgus* „fag" etc.

Mai grav este alt fapt. În limba de bază au fost repartizate la genul animat substantive care desemnau forțe ale naturii, potrivit cu mentalitatea primitivă, care socotea că „vîntul", „rîul" etc. apoi părți ale corpului, ca „ochiul", „mîna", dotate cu puteri magice, erau însuflețite. Așa se face că, dacă în latinește în general neutrele erau în adevăr însuflețite, printre masculine și feminine se găseau de asemenea multe nume de obiecte care, în concepțiile mai noi, erau privite tot ca neînsuflețite. Prin aceasta neutrul nu mai corespunde suficient unei categorii din realitate. Căderea consoanelor finale, *-m* și *-s*, a făcut apoi ca în tot Apusul neutrele să se confunde la singular cu masculinele, astfel că terenul era preparat pentru a se ajunge la situația din limbile romanice apusene, unde nu mai există decît două genuri, masculinul și femininul, de altfel fără altă justificare decît cea formală pentru nume de obiecte ca „masă", „scaun", „perete" etc.

În același mod se împuținează tipurile de adjective: în antichitate erau adjective cu o singură terminație (desigur cele mai vechi), apoi cu două (una pentru masculin și feminin și una pentru neutru), și cu trei (pentru fiecare gen cîte una). Acum, prin suprimarea vechilor desinențe, cele cu trei terminații păstrează numai două (m. și f.), iar cele cu două păstrează numai una, ceea ce contribuie la slăbirea diferenței dintre însuflețit și neînsuflețit. Gradele de comparație, la origine supletive, apoi neregulate, ajung să-și formeze tipuri regulate, cu sufixe (comparativul m. și f. cu *-ior*, n. cu *-ius*, superlativul cu *-issimus*, *-issima*, *-issimum*). Rămîn însă o serie de neregularități, de exemplu *uetus* „vechi" are superlativul *ueterrimus*, iar adjectivele cele mai mult întrebuințate păstrează forme supletive: *bonus* „bun", *melior*, *optimus* (vezi apoi *malus* „rău", *peior*, *pessimus* etc.). Paralel cu formele de comparație cu sufix se foloseau, în anumite cazuri, și unele cu adverbe prepuse (*plus*, *magis* „mai mult"); aceste forme analitice triumfă în epoca romanică.

Pronumele, foarte mult folosite, păstrează în general o flexiune arhaică, mult mai neregulată decît substantivele, vezi de exemplu, în latinește, pronumele personal (la persoana întîi, nominativ *ego*, acuzativ *me* etc.); la fiecare persoană se pornește de la altă rădăcină pentru plural decît pentru singular: sg. *ego*, pl. *nos*; sg. *ta*, pl. *uos* (vezi, dimpotrivă, în chineză, *uo* „eu", *uo mîn* „noi", *ni* „tu", *ni mîn* „voi"). Flexiunea pluralului este mai unitară decît a singularului, ceea ce ne lasă să credem că e mai recentă. Persoana a 3-a, inexistentă în indo-europeană, nu există nici în latinește și este exprimată (și la singular și la plural) prin pronumele reflexiv singular, dar nu la nominativ. Ca o creație tîrzie, se introduce în paradigma pronumelui personal, pentru persoana a 3-a, un demonstrativ (*ille* sau *ipse*), așa cum s-a petrecut și în alte limbi (gr. *autos*, sl. *on*, germ. *er*, got. *is*, engl. *he* etc.). Nominativul masculin, de tip aberant, *ille*, *ipse*, este înlocuit cu *illu*, *ipsu*, sub influența substantivelor de declinarea a 2-a. Genitivul și dativul demonstrativului, *illius*, *illi*, pentru toate genurile, capătă forme diferite, m. *illuius*, f. *illaei*.

Și celelalte pronume, reflexiv, relativ, demonstrativ, interogativ, păstrează o flexiune complicată și diferită de a substantivului.

Articol nu există, G. L. Trager (*The use of the latin demonstratives...*, New York, 1932) socotește că a apărut abia după secolul al VII-lea. Existau însă fără îndoială forme embrionare (anaforic, ca în *porcus ille siluaticus* „porcul acela sălbatic", la Petronius, sau chiar determinativ ca *per ualle illa, quam dixi*

ingens „prin valea aceea pe care am numit-o uriașă", *Peregrinatio...*) ceea ce explică de ce s-a format la fel (cu unele deosebiri neesențiale), în toate limbile romanice.

Numeralul, la origine, se declina probabil pînă la 5, dar în grecește pînă la 4, în latinește pînă la 3, în limbile romanice pînă la 2 (în limbile apusene nu rămîne decît diferența de gen de la 1, încolo numeralele sînt invariabile).

În faza română comună, la substantiv, paradigmele rămîn în principiu cele trei, păstrate în mai toate limbile romanice. Întîlnim unele cazuri de trecere de la o declinare la alta. De la I la III: lat. *auricula* > dr. *ureche*, ar. *ureacl'e*; lat. *aranea* > dr. *rîie*, ar. *arîn'e*, explicabile prin modificări de ordin fonetic (după schimbarea lui *a* final în *ă*, acesta a fost influențat de consoana precedentă, muiată). Ținînd seamă de faptul că procesul a putut avea loc în orice perioadă și că el apare și astăzi, regional, în dacoromână *(ușe, țigare)*, iar în meglenoromână găsim *răñă*, *ureacl'ă*, nu avem nici o dovadă că modificarea datează din epoca română comună și nu aparține istoriei ulterioare a fiecărui dialect în parte. Treceri de la I la II găsim puține și ele vor fi discutate la genuri. Treceri de la III la II găsim numeroase în aromână: *birbec*, *k'aptin*, *l'epur*, *pescu*, *pîntic*, *șoaric* etc. și unele exemple similare apar în meglenoromână și istroromână dar se găsesc și exemple pentru fenomenul invers)[3]. E greu de spus dacă a existat o tendință de trecere a masculinelor de declinarea a II-a la a III-a (chestiunea se va pune din nou la altă etapă).

Un accident fonetic a dus la formarea unui tip de flexiune suplimentar: din cauză că *ll* latin, în silaba care urmează după accent, a dispărut înaintea lui *a*, s-a ajuns la substantive care au nominativul singular terminat în *a* accentuat, iar genitiv-dativul, ca și pluralul, terminat în *-le* (deoarece la plural *-ll-* n-a căzut, nefiind urmat de un *-a*): *cățea*, *drepnea*, *măргea*, *măsea*, *mia*, *nuia*, *purcea*, *pușcea*, *rîndunea*, *stea*, *sufruncea*, *surcea*, *șea*, *vițea*. După cum se vede, aproape numai diminutive latinești (excepțiile sînt *stea* și *șea*). În aromână, corespund substantive cu nominativul singular în *-eauă* (*cățauă*, *măseauă*, *n'eauă*, *γițauă* etc.; în meglenoromână lucrurile se prezintă ca în aromână). După unii autori, acesta este rezultatul evoluției normale (cu *-ll-* > *-u-*), pe cînd în dacoromână finala *-uă*, nu se poate vedea din ce motive, ar fi „căzut". După alții[4], abia cînd s-a adăugat articolul postpus, *-a*, s-a introdus un *u* consoană între *a* final al temei și *a* articolul, pentru a împiedica hiatul, sau mai probabil, pentru a împiedica contragerea, care ar fi adus identificarea formei articulate cu cea nearticulată. Deci *stea-a* > *steaua*. Mai tîrziu, prin analogie cu toate celelalte feminine, s-a creat în fața formei articulate, cu *-a*, una nearticulată, cu *-ă* (ar. *steaua—steauă* ca *masa—masă*; chiar în dacoromână se găsesc astfel de exemple: *ziuă*, incontestabil refăcut după forma articulată *ziua*). Nu se poate vedea de ce ar fi „căzut" *-uă*, și, dacă trebuia să cadă, de ce n-a căzut în *steaua*, nici în *rouă*, *două* (în *piuă*, *măduă* nu s-a contras, dar nici n-a căzut). De remarcat că pronumele *ella* a devenit în aromână *ea*, *ațea*, nu *eauă*, *ațeauă*, pe cînd lat. *mea*, care n-a avut niciodată *-ll-*, a devenit în aromână *ameauă*, clar analogic. Dacă **ella* ar fi dat *eauă*, articolul feminin ar fi trebuit să fie *-eauă*, deci *casa illa* devenea **căseauă*, iar *stella illa*, **steauă-eauă*. Analogia a mai intervenit în aromână și la genitiv-dativ, ajungîndu-se la forma *steaul'ei* (Papahagi, B., vezi mai jos, p. 73), cu *l* reintrodus, deși, după teoria pe care n-o accept, *l* ar mai fi figurat o dată sub forma *u*.

Căderea lui *-ll-*, fiind comună dacoromânei și aromânei, pare să aparțină clar perioadei dinainte de despărțirea dialectelor. În acea vreme, noul tip de flexiune a putut aduce unele servicii, pentru încadrarea unor cuvinte de tip aberant: substantivul *curea* (<*corrigia*), *sufruncea*, și de asemenea *zi* (articulat *ziua*; nu pun în discuție pe *nea* < lat. *niue*, deoarece nu e folosit la genitiv-dativ, nici la plural); apoi adjectivele feminine *grea*, *rea* (pl. *grele*, *rele*) și pronumele feminin *mea* (pl. *mele*).

În continuare însă, acest nou tip, care venea împotriva tendinței generale de reducere a numărului de modele de flexiune, nu și-a extins acțiunea, dimpotrivă. Cuvintele care mai tîrziu au pătruns în aromână și aveau la nominativul singular terminația *-a* au primit plurale în *-ei*: *trandafil-eauă* „trandafir", pl. *trandafil'ei*, *cundil'eauă* „semnătură", pl. *cundil'ei*, iar mai tîrziu, cuvintele grecești și turcești în *-a* și *-e* au fost organizate cu nominativul singular în *-ă* accentuat și cu pluralul în *-dz* (*amiră* „împărat", *băclăvă* „baclava", *cafe*, *kifte*, pl. *amiradz*, *băclăvădz*,

[3] Pentru exemple dacoromâne de toate felurile, vezi B y c k - G r a u r, BL, I (1933), p. 14–57.

[4] G r a u r - R o s e t t i, BL, IV (1936), p. 46–52; vezi și SG, III (1961), p. 5–9.

cafedz, *kiftedz* etc.), după model grecesc. Puține au pluralul cu *-le* (*kirao* „cucoană", pl. *kirale*, *uh'eauă* „viperă", pl. *uh'eali* (Capidan, *Ar.*, p. 379), dar există și forme refăcute cu *-l-*: *n'eală* „mia" (ib., p. 332).

În dacoromână s-au pierdut o serie de unități legate de tipul discutat, întîi refăcîndu-se singularul prin analogie cu pluralul, iar la adjective și cu masculinul: *olla* e reprezentat prin *oală*, *satulla* prin *sătulă*; apare și *mială* pentru *mia* (ca și în aromână). Cînd *piuă*<*pilla* a avut nevoie de plural, s-a format *pive* (vezi totuși pl. *piuă*, Șez., XV, 111), nu *pile*. La numeroase diminutive s-a refăcut un singular în *-ică (mărgică, surcică, ulcică* pentru *mărgea*, *surcea*, *ulcea*; de asemenea *rîndunică* pentru *rîndunea)*, pluralul rămînînd cu *-ele* (DLRM nu inserează decît varianta *rîndunici*, evident mai puțin recomandabilă.)

Ce a rămas din cuvintele imparisilabice? Cîteva forme neregulate, rămășițe explicabile prin importanța noțiunilor pe care le denumesc: *cap* (cu pluralul *capete* și cu pluralele refăcute în paralel, *capi* și *capuri*), *jude* (pl. *judeci* în limba veche), *mamă* (pl. *mumini*), *oaspe* (pl. *oaspeți*), *om* (pl. *oameni*), *soră* (pl. *surori*), *tată* (pl. *tătîni*). *Frate* nu are pl. *frățîni* în aromână și nu este exclus ca acesta să fie recent și la noi, așa cum *noră* și-a format pluralul analogic *nurori* (și ar. *nurărĭ*, megl. *nurăr*), explicabil prin faptul că în mod normal singularul *noru* trebuia să aibă pluralul tot *noru*. (Așa era și *mînu*, care a devenit *mînă* în dacoromână cf. și ar. *mînă* , megl. *mọnă*). În aromână mai sînt cîteva noi: *păpăn'li*, *dădăn'le* (Capidan, *Ar.*, 213). Cîteva nume latinești în *-us*, *-oris* vor fi discutate mai departe, sufixul latinesc *-es/os-* trebuind să fie considerat în românește desinență neutră. În fond, se vede că din vechea și importanta declinare imparisilabică n-a rămas mare lucru.

Ajung la desinențele cazuale. La declinarea I, nominativul păstrează peste tot pe *-ă* (fac abstracție de pronunțarea regională cu *-î*). Genitiv-dativul cu *-e*, schimbat în unele împrejurări în *-i (case*, *găini)* și în aromână *(ali dade*, *ali moași*, Capidan, *Ar.*, 392, dar și *ali feată*, ib.). Teoria lui Philippide, reluată de Sorin Stati (SCL, X, 1959, p. 67–73), susține că formele latine de genitiv-dativ s-au pierdut și că cele pe care le avem astăzi sînt refăcute pe teren românesc. Stati crede că genitiv-dativul feminin singular a fost refăcut după nominativul plural, drept model servind femininele slave, care au genitivul singular la fel cu

nominativul plural. Ar fi totuși greu să ne imaginăm procesul mintal care ar sta la baza unei astfel de imitații, întrucît nu cred că cineva vreodată, vorbind româna sau o limbă slavă, ar fi stabilit în mod conștient un paralelism între valorile celor două forme cazuale. Morfemele folosite de limba română sînt exact cele pe care le așteptăm, pornind de la latină. Ar fi o coincidență foarte curioasă să le regăsim, fără schimbare, ca urmare a unei influențe străine, după ce le-am fi pierdut prin evoluție naturală. Desinențele declinării articulate, atît la masculin cît și la feminin și neutru, sînt moștenite din latinește. Aceasta dovedește că româna n-a mers pînă la capăt cu lichidarea flexiunii nominale și deci este întru totul plauzibil să fi păstrat desinența genitiv-dativului singular.

În favoarea teoriei citate ar fi poate existența formelor regionale de genitiv *maică-ta*, *maică-tii*, *soră-tii* etc. (dar se zice numai *nevesti-ti*, nu *nevastă-tii*, poate pentru că *nevastă* este mai nou decît celelalte cuvinte pomenite). De asemenea existența unor forme de genitiv-dativ articulat *țarăei*, *credințăei*, în limba veche, ar dovedi că articolul la genitiv-dativ s-a adăugat la forma de nominativ singular a substantivului. Dar în limba veche nu există exemple de formații ca *unei mamă*, *acestei casă*, ceea ce dovedește că o formă ca *soră-mea* a fost luată ca un tot unitar și i s-a adăugat articolul *-ei* și la fel s-a întîmplat cu formele articulate de tipul *casă-a*, genitiv *casă-ei*, fără să se fi pierdut formele normale de genitiv de tipul *case*.

La declinarea a II-a, *-u* (care reprezenta vechea vocală tematică *-o-*) după perioada de comunitate s-a scurtat și apoi a dispărut în limba dacoromână literară (pînă azi îl găsim totuși în anumite situații, întreg sau semivocalic: *codru*, *ou*; la fel în aromână). Genitiv-dativul s-a pierdut, ca și în celelalte limbi romanice, singur vocativul subzistă (și în aromână, vocativul în *-e*: *fărtate*, Capidan, *Ar.*, p. 386; *-ule* nu e în aromână, dar există *Dumnizale*, vezi mai departe, p. 77). La plural, *-i* se scurtează (cu excepția cuvintelor de felul lui *codri* și *lei*) și în aromână *(codri*, dar *boĭ*, *argaț')*. Avînd însă în vedere că scurtarea reprezintă o tendință generală, nu putem ști dacă s-a produs înainte de despărțirea dialectelor sau pe urmă, separat în fiecare dialect. Consoanele finale au fost păstrate mai bine în aromână *(l'*, *n')* decît în dacoromână (*-i*), dar în dacoromână se vor reface, iar în cuvin-

tele noi se alterează mai puțin. Vocativul era la fel cu nominativul *(bieți călători*, ar. *laĭ cilitori*, Capidan, *loc. cit.)*.

Pluralul neutrelor, care în latinește era în *-a*, ajunge să fie reprezentat prin *-e* (ar. *semnu*, *seamne*), deși în unele cazuri găsim și *-ă* (dr. dial. *cară*, ar. *zboară*, Capidan, *Ar.*, p. 388). La declinarea a II-a se încadrează acum și vechile imparisilabice în *-es/-os*, neutre, desinența pluralului fiind lat. *-ora* > rom. *-ure* (în aromână se mai păstrează, rar, această formă, de ex. *graiure*, Capidan, *Ar.*, p. 382), în general devenit *-ur'* (*focuri*, ar. *focur'* ib., p. 381). În ce privește cauzele schimbării lui *-a* în *-e* (și nu în *-ă*), părerile diferă. Ultima dată m-am pronunțat asupra acestei probleme în SCL, XI (1960), p. 269–273. (Vezi și I. Coteanu, LL, I, 1955, p. 105, care crede că trecerea lui *-ure* la *-uri* s-a produs sub influența lui *-i* de la feminine.)

La declinarea a III-a, nominativul singular păstrează o singură formă, desinența *-e* pentru toate genurile *(frate, munte, nume)*. La femininul singular, genitiv-dativul are desinența *-i (văi, punți)*, în aromână *-e* (*ali lume*, Capidan, *Ar.*, p. 392), provenind, după cît se crede, din desinența de dativ latină *-i*. La plural s-a generalizat desinența *-i*.

După cum se vede, tipurile de flexiune s-au redus și s-au simplificat, dar nu atît cît în celelalte limbi romanice.

Acum însă se introduc diferite alternanțe, al căror efect este că apar mai multe semne pentru o singură categorie gramaticală (faptele se vor regăsi, în parte, și la verb); din punct de vedere fonetic lucrurile au fost discutate, astfel că mă pot mulțumi aici cu exemple, care să dovedească că în aromână apar aceleași modificări ca în dacoromână, ceea ce ne face să credem că tendința este veche: ar. *floare — flor'* (Capidan, *Ar.*, p. 271), *dzeană—dzen'* (ib., p. 378), *bureate—bureț'* (Dalametra). În multe cuvinte slave alternanța nu s-a mai produs (găsim, ce e drept, ar. *coaje*, *coji*, Papahagi, B., dar *cofă*, *nicol'e*; dr. *gleznă*; ar. *grendă* „grindă". Alternanța *a/e (barză—berze)* e numai dacoromână, ceea ce e natural, deoarece are la bază reducerea lui *measă* la *masă* (vezi p. 44). Alternanța *a/ă*, tardivă în dacoromână (sec. XVI), este frecventă în aromână *(carte*, pl. *cărți*, Capidan, *Ar.*, p. 379, *cale*, pl. *căl'uri* (ib., p. 380).

Alternanțe consonantice: dure/muiate, cele din urmă reprezentînd mai vechi consoane urmate de *i* sau de *e*, așa cum s-a arătat în capitolul fonetică. Exemple: *s/ș'* (ar. *mes* „lună", pl.

meșĭ, Capidan, *Ar.*, p. 333) *(z* nu exista, sau era foarte rar); *t/ț'* (ar. *frate*, pl. *frațĭ*, Dalametra; *-ț*, Capidan, *Ar.*, p. 311), *d/dz'* (ar. *brad*, pl. *bradzĭ*, Dalametra); *k/č*, ar. *ț'* (ar. *porcu*, pl. *porțĭ*, Dalametra), *g/g*, ar. *dz'* (ar. *rug*, pl. *rudzĭ*, Capidan, *Ar.*, p. 330); *m/n'* (ar. *pom*, pl. *ponĭ*, Dalametra); *sk/șt'* (ar. *muscă*, pl. *muști*, Dalametra), *str/ștri* (ar. *nostru*/pl. *noștri*, Papahagi, B.). Ultima alternanță și poate și altele sînt in dacoromână recente (vezi p. 152), cf. labialele: *p/k'* (ar. *lup*, pl. *luk'i* cu *i?* Capidan, *Ar.*, p. 294), *b/g'* (ar. *purumbu*, pl. *purung'i*, Papahagi, B.); pentru *f/h'* n-am găsit exemple comune, iar pentru *v/x'* n-am găsit exemple în aromână.

Genurile apar sistematizate față de latină. Se reduc cele mai multe excepții. Feminine de declinarea a II-a nu mai sînt *(mînu*, venit de la declinarea a IV-a, mai durează un timp), numele de arbori de această declinare trec la masculin (ar. *prun*, Dalametra), rămînînd feminine cele de declinarea a III-a *(salcie)*. Dintre masculinele de declinarea I rămîne numai *tată* (se adaugă în ar. *lală* „unchi", *Dumnidză)*. La declinarea a III-a se întîlnesc unele schimbări de genuri, de ex., lat. *pons*, m. > dr., ar. *punte*, f. (Papahagi, B.), lat. *mare*, n. > dr. *mare*, ar. *amare*, f. (ar. *numă* arată nu numai o schimbare de gen, ci și una de declinare), dar asemenea fapte se întîlnesc și în alte limbi romanice și nu ne interesează în mod deosebit, fiind vorba numai de o redistribuire a cuvintelor pe genuri. Interesantă de urmărit este numai dezvoltarea neutrului.

S-a văzut mai sus că în latină se ajunsese la o situație în care genului neutru nu-i mai corespundea nimic pe planul conținutului[5], ceea ce a dus la desființarea celui de-al treilea gen. Româna a urmat altă cale; probabil sub influența mediului înconjurător slav, a menținut formal neutrul și a încercat să pună de acord această formă cu conținutul neînsuflețit, trecînd la neutru numeroase substantive care denumeau obiecte neînsuflețite.

[5] Prind ocazia să semnalez că critica pe care mi-o aduce G. Ivănescu, SCL, VIII (1957), p. 302 (vezi și V. Arvinte, SCL, X (1959), p. 236), nu are obiect: am scris în *Revue de Philologie, de littérature et d'histoire anciennes*, XI (1937), p. 279: „la vraie raison de la disparition du neutre, c'est l'extinction de la catégorie grammaticale elle-même". Citată de Ivănescu, fraza devine "...l'extinction de la catégorie elle-même". Sub forma aceasta mutilată, textul meu permite lui Ivănescu să-mi aducă o critică virulentă: cînd s-a putut întîmpla vreodată ca oamenii să piardă sentimentul diferenței între însuflețit și neînsuflețit?

În ce privește forma, mare parte a neutrelor, avînd la singular aceeași terminație ca masculinele, se disting de acestea prin plural, care se confundă cu al femininelor, așa cum s-a arătat la p. 64 (iar de feminine, neutrele se disting prin faptul că au singularul la fel cu al masculinelor). Acest fel de marcare a unei categorii gramaticale, care surprinde pe mulți, nu are nimic ilicit. Ea se mai întîlnește în altă parte, și anume, tocmai la neutre, în hitită, unde situația este identică cu cea din română.

Termenul a m b i g e n este greșit. Nu e vorba de substantive care ar fi de ambele genuri în același timp, căci așa ceva nu există nicăieri. Chiar în cazuri ca al lui *corn*, cu pluralul *corni* și *coarne*, nu e vorba de un ambigen, ci de două substantive diferite, unul masculin și altul neutru, care au singularul la fel[6].

În româna comună apar neutre în locul masculinelor latine peste tot unde pluralul de tip masculin era rar întrebuințat și deci putea fi eventual uitat, astfel că în momentul în care cineva simțea nevoia lui îl refăcea, pentru neînsuflețite, după modelul neutrelor. De exemplu lat. *carrus*>dr., ar. *car*, pl. *care*; lat. *riuus*>dr. *rîu*, ar. *arîu*, pl. dr. *rîuri*, ar. *arîuri*. Totuși există unele exemple și pentru cuvinte cu pluralul des întrebuințat: lat. *digitus*>dr. *deget*, ar. *dzeadzit*, pl. dr. *degete*, ar. *dzeadzite*; lat. *petiolus*>dr. *picior*, ar. *čičor*, pl. *čičoare*.

Cel de al doilea tip de neutre *(rîu—rîuri)* pornește de la cîteva rămășițe ale tipului latin în *-us/-oris*: *frigus*, pl. *frigora* devine *frig*, pl. *friguri*, iar după acest model se orientează apoi numeroase substantive, foste masculine, de declinarea a II-a: dr. *joc*, *nod*, *vînt*, ar. *ğoc*, *nod*, *vimtu* etc. au pluralul cu *-uri* (și în germană s-a folosit pe scară largă același model: sg. *Wald* „pădure" are pl. *Wälder*, deși la origine nu era temă în *-es/os-*; dar substantivele trecute la acest tip de flexiune n-au devenit în germană neutre).

Un număr de astfel de plurale se găsesc și în primele documente italiene. Socotesc totuși că este riscant să se reconstruiască pe această bază prototipe latine (de exemplu *locora*, REW, 5097, *latora*, Pușcariu, DR, III, 399; vezi și Ivănescu, SCL, VIII, 1957, p. 307—309), deoarece formarea unor astfel de

[6] Vezi și R. J a k o b s o n, CL, III, 1958 *(Omagiu E. Petrovici)*, p. 237—238; A l. I o n a ș c u, SCL, XVII (1966), p. 27—33. Pentru ultima oară m-am ocupat de acest subiect în LR, XVII (1968), p. 175.

plurale a putut avea loc oricînd, după separarea limbilor romanice, de vreme ce procedeul este la îndemîna oricui.

Și substantive animate de declinarea a III-a au putut deveni neutre primind la plural desinența *-uri*: ar. *căl'uri* (vezi mai sus), dr. *sîngiuri*, ar. *sîndzurĭ* (Dalametra). Alte animate de declinarea a III-a au devenit neutre fie prin schimbarea singularului (*pîntec*, ar. *pîntic*, Papahagi, B.), fie fără schimbare (dr. *pîntece*, pl. *pîntece*). În același fel unele feminine de declinarea I au devenit neutre prin schimbarea singularului: lat. *mattea*, dr. *maț*, pl. *mațe*, ar. *maț*, pl. *mață* (Capidan, *Ar.*, p. 382); lat. *palea*, dr. *pai*, ar. *pal'u* (Papahagi, *Dicț.*); lat. *pascha*, f., dr. *Paște*, pl. *Paști*, megl. *pașt*, pl. *paștur* (Capidan, *Megl.*, III); lat. *spatha*, dr. *spată*, pl. *spate*, de unde noul sg. *spate*, pl. *spate*. Problema neutrului va fi reluată mai departe (p. 83).

(Declinarea substantivelor articulate va fi discutată la articol.)

Adjectivele nu prezintă probleme importante. Se declină ca substantivele, atît articulate, cît și nearticulate. La neutru, adjectivul are pentru singular aceeași formă ca masculinul, iar pentru plural aceeași formă ca femininul. La declinarea a III-a, ca și la substantive, femininul singular are genitiv-dativul în *-i*, iar masculinul la fel cu nominativul: *unei cîmpii verzi*, *unui pom verde*. În aromână, adjectivul nearticulat nu se declină *(a featil'ei mușa'ă*, Capidan, *Ar.*, p. 400). S-ar putea crede că aceasta este situația primitivă, în acord cu teoria că genetiv-dativul singular al substantivelor feminine este refăcut recent. Dar se constată și în dacoromână tendința spre suprimarea acordului la adjectiv (*a fetei frumoasă*, vezi p. 299), ceea ce mă face să cred că situația din aromână nu este cea primitivă (și, de altfel, nici nu e generală), ci o inovație care apare acum și în dacoromână, pe baza tendinței generale de trecere de la flexiunea sintetică la cea analitică. În ce privește gradele de comparație, n-ar fi de adăugat decît că în perioada comunității dialectelor par să fi dispărut formele supletive, păstrate parțial în alte limbi romanice.

Nici la numeral nu sînt multe lucruri de spus. Se declină numai 1 și 2 (femininul *o*<*ună* nu e prea bine explicat; vezi ar. *ună*), în general după declinarea pronominală *(unor)*; în vechea română se mai păstra *îmbi*, înlocuit astăzi cu neologismul *ambi*; au apărut forme compuse, *amîndoi*, ar. *amîndoi*, *amîntrei* (în aromână și mai departe); pentru ar. *șamindoi* vezi gr. *kai hoi dyo* (BL, V,

p. 75); dr. și *tustrei*, *tuspatru* etc., compus cu *toți*; *tustrele*, feminin refăcut după adjectivele ca *grei*, *grele*, pare recent. De la *zece* înainte, unitățile sînt precedate de *spre* (ar. *spră*), după modelul slav, și tot după model slav se formează zecile, de exemplu *douăzeci*. În aromână însă se păstrează *ying'iț*<lat. *uiginti*. În sfîrșit, lat. *centum* s-a pierdut, fiind înlocuit cu slavul *sută* (fonetica nu e tocmai clară).

Numeralele ordinale latinești nu s-au păstrat în românește, fiind prea complicate *(tertius, quartus, octauus, nonus)*: ele erau neregulate și, din cauza schimbărilor fonetice, pierduseră în general legătura cu cardinalele. S-a păstrat numai, regional, *anțărț* <*annus tertius*. Primele numerale ordinale sînt în general supletive, pentru că nu e nevoie să numeri ca să precizezi rangul obiectului[7]: lat. *primus, secundus*, rus. *pervîi, vtoroi*, engl. *first, second*, magh. *első, második* etc. În românește, *primus* s-a păstrat numai în *primăvară* (ar. *primuveară*), fiind în general înlocuit prin *antaneus*<*ante* „înainte" (dr. *întîi*, ar. *ntîn'lu*; declinarea, *întîiului, întîile, întîilor* s-ar putea să nu fie prea veche). *Al doilea, a doua* sînt clar formate în românește de la cardinal, cu articolele românești, la fel fiind formate, cu metode analitice, și următoarele. Tot analitic sînt formate și celelalte numerale, de exemplu distributivele, *cîte unul* etc. (ar. *cîte unu*).

Se vede deci că în general numeralele românești sînt mai regularizate decît cele din restul limbilor romanice, și aici, în opoziție cu ce se petrece la substantive, a contribuit și influența slavă. Numeralele se mai deosebesc numai în mică măsură de substantive, adjective și adverbe și prin urmare numai în mică măsură se mai justifică prezentarea lor ca o categorie aparte.

Pronumele, fiind în general foarte întrebuințate, s-au păstrat în mare parte cu flexiunea lor arhaică (sînt, de exemplu, singura categorie nominală care păstrează dativul deosebit de genitiv).

Pronumele personal este în general păstrat, pornindu-se de la formele latine tîrzii. Pentru persoana a 3-a se folosește *illu* (dr., ar. *el, ea*, fr. *il, elle*, it. *egli, ella* etc.); genitivul *mei*, împrumutat de la posesiv, a fost înlocuit cu adjectivul posesiv *meus* în același caz cu substantivul posedat (și în alte limbi romanice, it. *mio* etc.); în românește, cu articolul *al* la singular *(al meu)* și *alor* la plural *(alor mei)*, nu mai are forme cazuale. La persoana a 3-a, se folosește forma de genitiv latină (sg. *al lui*, pl. *al lor*).

[7] M. Lejeune, BSL, XXIX, 3 (88), p. 117.

Alături de *illu*, a rămas în uzaj și *ipsu* (it. *esso* etc.), ar. *nîs* (Capidan, *Ar.*, p. 424), dr. *îns*, *ins*, apoi ar. *insu* (ib., p. 425), dr. *însul*, *însumi* etc., care vor fi discutate mai departe.

O formulă specială: dativul scurt al pronumelui personal se folosește cu valoare de adjectiv posesiv. Există două tipuri: 1. *capu-mi pustiu, cu furtune* (Eminescu, 38), ar. *sora-n'* (Capidan, *Ar.*, p. 413); 2. *mi-am pierdut timpul* (ar. *ș-plîndze mira-l'*, ib., p. 415, cu două pronume). Cunoaștem paralele exacte în bulgară: *motornătă si lodkă* „barca lui cu motor", *șapkata si* „pălăria mea", *kăștata mu* „casa lui" etc. (Beaulieux, p. 85), dar și în unele limbi romanice (în sudul Franței se spune *il s'est vendu la maison* în loc de *il a vendu sa maison)*. Tipul 2 este viu și poate se și dezvoltă, cum se va arăta mai departe. Tipul 1 e în mare scădere. În aromână este curent: *casile-ți* (Capidan, *Ar.*, p. 415), *case-lă* („casele lor", ib.), *oile-nă* (ib., p. 416), *ficiorlu-vă* (ib.). Și în dacoromâna veche se folosea și la plural, pe cind astăzi numai regional se pot auzi formule ca *mereți în treabă-vă*. Cu pronumele la genitiv, ar. *dadă-meai* (Capidan, *Ar.*, p. 414), dr. *maică-mii*.

O situație specială găsim la ar. *mărata-n' di io* „săraca de mine" (ib., p. 408), dr. *aracan de mine* (vezi Iorgu Iordan, *Stilistica*, p. 36).

Flexiunea pronumelui personal rămîne complicată și în celelalte limbi romanice — de exemplu în franțuzește, nom. *moi* (alături de *je*; și în aromână, *mine* la nominativ), dat. *me*, dat. și acuz. *moi* etc. —, din cauze fonetice care privesc numai pronumele, din cauza contopirii vocalei finale cu vocala inițială a cuvîntului următor, dar și din necesități ale exprimării: în latinește, persoana se cunoaște după desinența verbului, astfel că pronumele, de cîte ori este exprimat, reprezintă o accentuare a persoanei; în franțuzește desinențele s-au confundat în măsură destul de largă, deci pronumele devine obligatoriu pentru marcarea persoanei, iar pentru accentuarea acesteia trebuie alte forme pronominale. Întrucîtva situația se prezintă așa și în românește *(el cîntă, ei cîntă; eu stau, ei stau)*, deci pentru accentuare se introduc elemente în plus; la cazurile oblice, se repetă pronumele: *îl văd pe el, mă cunoști pe mine* (formule prezente în limbile balcanice, cf. gr. *eména mè xéreis* „pe mine mă știi", bg. *ne otkina nas* „ne-a liberat pe noi"; cf. André Mazon, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Paris, 1923, p. 55).

În flexiunea pronumelor personale, intîlnim unele complicații fonetice, care nu ne interesează în mod special aici. În schimb este important că se constituie un sistem bogat de forme accentuate și neaccentuate: *mie*, *mi*, *îmi*, *m'-*, *-mi*, *-m'* (și în aromână, cu diverse variante fonetice); *mine* (cf. sl. *mene*, dar tipul apare și în italiana de sud), *mă*, *m-*, *-mă* (și în aromână, cu variante fonetice); la fel la celelalte persoane. Nu este încă suficient lămurit ce este cu *î* protetic, în forme ca *îmi*: se pretinde că apare în secolul al XVII-lea, ba chiar exact între 1630 și 1650 (o astfel de datare este evident prea precisă, căci trebuie mai mult timp pentru răspîndirea unei inovații de acest tip), dar îl găsim și în aromână. Să fie o paralelă independentă? Cf. și *ii*, *îs*<lat. *est*, *sint*, care de asemenea apar și în aromână.

Constatăm că flexiunea arhaică neregulată a pronumelui personal a fost păstrată, ba încă a mai fost sporită, ce e drept cu completarea lacunelor.

Reflexivele nu prezintă schimbări formale interesante, iar dezvoltarea conținutului lor va fi discutată mai tîrziu.

Posesivele prezintă și ele unele schimbări fonetice (*ă* din *său* nu este încă suficient explicat; *meus* ar fi trebuit să dea *mieu*, care nu apare în aromână, iar în dacoromână nu e considerat literar; în aromână apare și *amel* (Capidan, *Ar.*, p. 419, refăcut după feminin, care are pluralul *ameale*, format după substantivele citate mai sus, p. 60). Formele neaccentuate au același punct de plecare cu cele accentuate (dr. *frate-miu*, *-tu*, *-su*, ar. *tată-n'u*, (Capidan, *Ar.*, p. 413), probabil din timpul perioadei de comunitate). În aromână posesivul se declină *(an'iui*, gen. pl. *an'ior*<*meorum?)*, pe cînd în dacoromână nu se declină, ci se folosește ca atribut în nominativ. Există, ce e drept, tipul *nevesti-sii*, vezi și *tasu lui*, ar. *domnu-su a lor* (Capidan, *Ar.*, p. 419), dr. *soră-meo* (BL, XIII, 1945, p. 160); vezi și B. Cazacu, BL, XV (1957), p. 98—99.

Pronumele demonstrative erau larg reprezentate în latină; pe lîngă formele arhaice *sos*, *ollus*, din care, bineînțeles nu mai găsim astăzi nimic, erau pronumele diferențiate pe persoane: 1 *hic*, 2 *iste*, 3 *ille*, la care se mai adaugă *is* și *ipse*. În română constatăm o oarecare simplificare, *hic* și *is* au dispărut; *ipse*, devenit *însu-*, nu mai e folosit decît ca pronume de întărire; *ille* e folosit ca pronume personal și ca articol, dar și ca demonstrativ, ca și *iste* (care e numai demonstrativ), acestea două din urmă fiind întărite adesea cu *ecce (acela, acesta)* și mai rar cu *(a)șa*. *Ăst(a)*, *ăl(a)*, *acest(a)*, sînt diferențiate ca distanță, ca și în latinește (vezi și fr. *icest*, *icel*, it. *questo*, *quello*). În dacoromână apare și *ist* (cf. și *estimp*, ar. *estan*, Capidan, *Ar.*, p. 420), cu vocalism neexplicat. *Ăst*, *ăl* au apărut cu *ă* în poziție enclitică, după un *u* final al cuvîntului precedent. Cu vocalism neexplicat e și *ast* (învechit), *astă*, *asta* (aromâna concordă în această privință, căci are forme ca *aest*). *a* final, în forme ca *acesta*, apare sporadic și în aromână (Capidan, *Ar.*, p. 422), vezi p. 170. O curiozitate este forma neutră *asta*<*istud?* (și în aromână e la fel; la cazurile oblice *asta* nu se folosește ca neutru); neutrul *o* din *hoc* (explicație puțin probabilă ; atitudine puțin diferită în LR, 1954, nr. 1, p. 38). Fiind foarte mult întrebuințate, pronumele demonstrative au păstrat un tip de flexiune arhaic: gen. *-ius* (apoi *-uius*, rom. *-ui)*, dat. *-i* (apoi *-ui*, rom. *-ui*); la genitivul plural s-a păstrat numai masculinul, *-orum*, folosit și pentru feminin (la fel la pronumele personal de persoana a 3-a și la articol). De semnalat că această desinență, moștenită și la pronumele nehotărît *alt* și la numeralul *(amîn)doi*, a cîștigat teren în românește, fiind folosită și la *care*, *tot*, apoi la formații și împrumuturi mai noi, ca *anumit*, *diferit* etc.

La pronumele relativ-interogativ, *qui (quis, quid)*, păstrat (*cine*, *ce*; în ar. *tsine* e rar), s-a adăugat *qualis* „ce fel de“>rom. *care*, ambele declinate complet. Se folosesc și ca conjuncții, de aceea sînt mult întrebuințate.

Cît privește pe nehotărîtul *alius*, acesta s-a păstrat numai sporadic în compuse ca *aiurea*, *aimintrelea*. În schimb a rămas folosit *alter*, declinat complet, după declinarea pronominală, atît în dacoromână cît și în aromână. Se formează compusele *alalt*, *ălalalt*, *celălalt*, *ăstalalt*, *cestălalt* (ar. *alantu*) și astfel se reface, pe bază analizabilă, opoziția care era în latină între *alius* („alt“) și *alter* („celălalt“). La *celălalt* se declină, la singular, numai partea întîi *(celuilalt)*, iar la plural ambele părți au desinența de plural *(ceilalți)*, genitivul fiind marcat numai la partea întîi *(celorlalți)*. În ce-l privește pe *alt*, el apare singur, sub forma *altul* și, în unele regiuni, sub această formă chiar cînd servește de atribut pe lîngă un substantiv și deci n-ar trebui să fie articulat. Iată mai întîi cîteva exemple vechi: *altu*, Psalt. Șch., XLVII, 14; LXXVII, 4, 6; CI, 19; CVIII, 8; CLIII, 39; Psalt. Vor., CI, 19; CLIII, 39; *alătu*, ib., LXXXII, 4 (citate

după Ov. Densusianu, *Din istoria amuțirii lui* u *final*, București, 1904, p. 4 și 21; *altu răs*, Rosetti, *Lettres roumaines de Bistritza*, 48/13 (p. 90). Din texte mai noi: *altu puț*, Vircol, 32; *altu om*, BL, IV, 159; *altu cal*, ib., 162; *altu lucru*, *altu loc*, Titu Dinu, GS, I, 110. În schimb găsim forma fără *-u* cu valoare substantivală: *am drăguț pe alt*, Cioca, 23. S-ar putea întîmpla ca *-u*, în exemplele citate, să nu fie articolul postpus, ci vocala de sprijin (ca în *codru*), reprezentînd vechea vocală tematică latină (Al. Rosetti, *Sec. XVI*, București, 1932, p. 50). *Altu* ar rezulta deci din *alt(e)ru*, cu *-u* care era necesar să fie păstrat atîta timp cît s-a păstrat *r* (ca în *nostru*, *patru*), pe cînd acolo unde *-u* nu era precedat de consoană plus *r*, el se scurtase, dacă nu chiar dispăruse din pronunțare. Mai tîrziu, cînd *r* din *altru* a fost eliminat, prin disimilare, *u* final nu se mai scurta și deci nu mai cădea (vezi pronunțarea regională *pentu* în loc de *pentru*). Fiind socotit formă articulată, *altu* a atras după sine și femininul *alta* (atestări pentru *altă*, *ce altă* etc., vezi în DA), apoi pluralele *alții*, *altele* (*doi stîlpi*, *în urmă alții doi*, Coșbuc, B., 46; *cu el vin alții doi*, ib., 135; *alții cizmari*, auzit de mine de la o femeie din Transilvania).

Articolul apare în mod independent în diversele limbi indoeuropene, cel hotărît peste tot din pronume demonstrative, iar cel nehotărît din numeralul *unu*. În limbile romanice, pronumele hotărît este aproape peste tot din pronumele *illu*, fiind proclitic în toate limbile romanice, afară de română, unde este și proclitic și enclitic: în vechea dacoromână găsim, la genitiv, și *ei Tamare*, și *Tamareei*, și *lui Radu* și *Radului* (în aromână e numai prepus: *al Livendu*, *ale Ieve* (Capidan, *Ar.*, p. 397—398; la numele comune găsim ambele formule, *ali feată*, dar și *featăl'ei*). La numele comune, articolul devine numai postpus în dacoromână. Și albaneza și bulgara au articolul postpus, de unde s-a tras concluzia că acesta provine din substratul trac. Dar nu știm nici măcar dacă traca avea articol în general, necum postpus. S-a vorbit de o influență scandinavă, prin mijlocirea goților, dar este foarte puțin demonstrat că gotica ar fi avut articol. (Pentru aceste și alte teorii la fel de puțin plauzibile, vezi R.R.Li., XII, 1967, p. 3—18.)

Cauza postpunerii articolului trebuie căutată în topica adjectivului. La înțelegerea faptelor românești ajută cunoașterea situației din limbile scandinave, care, avînd o literatură mult mai veche decît a noastră, permit să se urmărească în amănunte

procesul care a dus la postpunerea articolului hotărît. Acesta a fost la început prepus la adjectiv, de exemplu s-a zis *enn gamle* „cel bătrîn" și tot așa *maþr enn gamle*, literal „om cel bătrîn", apoi *maþrenn gamle* „omul bătrîn" și în fine *maþrenn* „omul". La fel în românește, *a nouă*, *casă a-nouă*, pe urmă *casă-a nouă*, *casa nouă* și chiar *casa*. (Unele detalii se vor discuta mai tîrziu.) Același proces s-a petrecut cu articolul genitival *al*: *dragă a-mea* > *draga mea*. Se pune problema originii lui *al*, pe care unii îl explică din *ille*, iar alții din prepoziția *ad*. Densusianu (pentru prima oară în BSF, II, 1906, p. 16) distinge două cazuri: 1. la posesive și la numerale avem de-a face cu prepoziția *a* + articolul (?); 2. înaintea genitivului este prepoziția *a* (păstrată așa în Moldova în aromână și istroromână), pe cînd în dacoromână, prin analogie cu posesivul și numeralul, se ajunge la *al*, *ai*, *ale* (dar și în aromână, alături de *a featil'ei*, pl. *a featilor*, găsim *ali feată*). Cealaltă explicație: *al* etc. provine din *ille* și a devenit apoi invariabil în unele dialecte și graiuri. Dacă pentru posesive și numerale trebuie să facem apel la articol, de ce mai avem nevoie de prepoziția *ad*? Dacă la masculin presupunem adăugarea articolului *-l-* la prepoziția *ad*, ar urma ca la feminin să se fi adăugat articolul *a* la prepoziția *a*? Dacă vocativul masculin *dragul meu* este sigur *drag+al meu*, atunci pare obligatoriu să credem că și *draga mea* este *dragă+a mea*, dar aici nu se vede ce valoare ar fi putut avea prepoziția *ad*.

În cazurile cînd adjectivul este pus înaintea substantivului, articolul este postpus la adjectiv, după același principiu. Dar cînd adjectivul este folosit izolat, se pune înaintea lui articolul *cel* (ar. *atsel*). Prin încrucișarea celor două formule, se ajunge la repetarea articolului, de exemplu *omul acel bun* și chiar *omul acela bunul*.

Articolul nehotărît *un*, f. *o* (ar. *nă*), provine ca peste tot din numeralul „unu", declinat ca pronumele. Uneori e greu de distins de numeral, dar la plural, *unii*, *unele*, este clar că nu e numeral. La plural se folosește și *niște* (și în aromână, Capidan, *Ar.*, p. 428), *niscai* <lat. *nescio quid (quis)*, *nescio qualis*.

Acum putem discuta declinarea substantivelor cu articolul postpus: începem cu femininul *cas-a*, gen.-dat. *case-ei*, ar. *featăl'ei* și *featil'ei*. După cum am arătat mai sus, cred că prima formă aromână este o inovație, marcînd tendința de eliminare a flexiunii nominale. La plural, *case-le*, *case-lor* (cu desinența de genitiv

masculină, aşa cum s-a arătat la pronume). La tipul *stea*, genitivul singular *stelei*<*stele-ei* şi pluralul, *stele-le*, *stele-lor* (ar. *steale-le*, *steale-lor*) nu prezintă nimic special, pe cînd nominativul singular, *steaua*, trebuie explicat din *stea-a*, cu un *u* consoană intercalat pentru a împiedica confuzia formei articulate cu cea nearticulată, vezi la p. 61, în aromână, genitivul singular *steaul'ei*. Tipul *vale-a*, gen.-dat. **vali-ei*, ar. *vali-l'ei*; pl. dr. **vali-le*, **vali-lor*, cu formele aromâne mai noi *văl'urle*, *văl'urlor* nu comportă comentarii. Tipul *mamă*, gen.-dat. *mămîni-ei* (ar. *mumă*, *mumînil'ei*, pl. *mumîn'*, *a mumîn'lor*, Capidan, *Ar.*, p. 394) constituie o rămăşiţă izolată.

Tot o rămăşiţă este substantivul de declinarea I *tată*, cu formele articulate *tata*, *tatăl*, *tatul* (Moldova), ar. *tata*, *tatăl*, *tatul* (ib., p. 384).

La masculin, nom. *lupu-lu*, gen.-dat. *lupu-lui* (fără vocativ, bineînţeles, ca şi la feminin); pl. nom. **lupi-li*, *lupi-lor*, ar. *bărbatlu*, *a bărbatlui*, *bărbatsl'i*, *a bărbatslor* (Capidan, *Ar.*, p. 389). Tipul **munte-lu* (>*munte-le*), *munte-lui*, **munţi-li*, *munţi-lor*; ar. *fratile*, *a fratilui*, *fratsl'i*, *a fratslor* (ib., p. 391).

Neutru: *caru-lu*, *caru-lui*, pl. **cară-lă*>*carăle*> *carele*, *cară-lor*> *carelor* (ar. *cicorlu*, *cicoarăle*, cu diferite variante (ib., p. 388). Tipul *frig*: *frigu-lu*, pl. **frigură*>*frigure*; *foclu*, *a foclui*, *focur(i)le*, *a focur(i)lor* (ib., p. 391).

Adjectivele au aceeaşi situaţie ca substantivele, cu excepţia ultimului tip de la neutre.

Concluzii. Faţă de tendinţa de reducere a flexiunii nominale, dusă mai departe de limbile romanice occidentale, româna se arată refractară, şi nu e desigur greşit să vedem aici o influenţă a mediului slav înconjurător (deşi bulgara a pierdut, mai tîrziu, flexiunea nominală). Se creează un nou tip de flexiune, cel în *-ea*, *-ele*. Se păstrează două forme cazuale (la declinarea nearticulată, numai la femininul singular), se păstrează poate un rudiment de vocativ (dacă desinenţa *-e* este moştenită), care se va dezvolta mai tîrziu; se păstrează genul neutru, care în vremea aceea avea desinenţe indiscutabil neutre (pl. *-a*>*-ă*, *-ură* > *-ure*) şi primeşte numeroase elemente neînsufleţite, de la celelalte genuri. Se înmulţesc mărcile pentru fiecare categorie şi, ceea ce e mai semnificativ, se creează articolul postpus, care permite crearea declinării articulate, mult mai dezvoltată decît cea nearticulată (aici apar forme cazuale şi la masculin şi neutru şi la întregul plural). Desigur influenţa slavă, frînînd reducerea flexiunii nominale, a reţinut româna mai aproape de modelele latine.

SECOLELE X — XVI

Dacoromâna se dezvoltă în continuare pe liniile stabilite în perioada românei comune. În ce priveşte substantivul, găsim numeroase exemple de treceri de la o declinare la alta, fără a se evidenţia tendinţa de a suprima vreuna din ele. Exemplele vor fi prezentate la etapa următoare, unde se va discuta şi reducerea numărului de substantive imparisilabice. În perioada de care ne ocupăm se înmulţesc treptat neutrele provenite din masculine şi feminine latineşti. De exemplu *cîmp* avea pluralul *cîmpi*, masculin, dar acesta se mai păstrează astăzi numai în expresii împietrite: *a bate cîmpii*, *a-şi lua cîmpii*, în rest fiind înlocuit de forma neutră, *cîmpuri*; pluralul *peri* a rămas numai în expresia împietrită *in doi peri* (vezi totuşi *peri*, Şez., XV, 120, bis; 125 etc.). Din toate masculinele latineşti neînsufleţite, au rămas pînă azi numai următoarele:

an, *căprior*, *cărbune*, *cercel*, *cîrnat*, *coş* (şi *coşuri*), *dinte*, *fagur*, *floc* (pl. *floci*, Şez., XIII, 16; 18, bis; 70; *floace*, DA), *foarfece* (şi n. şi f., vezi p. 82; încă din latineşte se folosea mai mult la plural), *fulg*, *fuscel* (pl. *fuşcei*, Doine, 34; *fuştei*, Coşbuc, F., 20; 21, bis; Doine, 76, tipărit *fustei*; *fuscei*, *fuştei*, *fuşteie*, DA), *muc* (şi *mucuri*), *munte*, *muşchi*, *neg*, *ochi* (şi *ochiuri*), *par*, *pas* (şi *pasuri*), *perete*, *pumn*, *rinichi* (cu varianta *rărunchi*), *sac* (totuşi pl. *săculeţe*, de ex. Şez., XV, 149), *sîn* (şi *sînuri*), *tăciune*, *umăr* (şi *umere*). E vorba de cuvinte care se folosesc foarte mult la plural, de aceea vechea formă de plural masculin n-a putut fi uitată pentru a fi înlocuită cu una nouă, neutră. Toate celelalte substantive masculine latineşti care denumeau obiecte neînsufleţite au devenit neutre. De semnalat totuşi pluralele masculine *codri*, *crieri*, *ficaţi*, *genunchi*, *lapţi*, *nori*, *uşori*, de la substantive care în latineşte erau neutre (*genunchi* e recent după Densusianu, Hdlr., II, 142).

Din slavă ne-au venit numeroase substantive masculine neînsufleţite, transformate în româneşte în neutre: *ceas*, *deal*, *gunoi*, *plug*, *pod*, *văzduh*, *zid* etc. Se întăreşte şi în felul acesta cate-

goria neutrului, dar trebuie remarcat că, în mod paradoxal, neutrele slave terminate în *-o* au devenit feminine în românește: *greblă, ocnă, sticlă* etc.; sînt totuși și unele devenite neutre: *leat*[1], *maslu*). Au rămas masculine numai acele masculine care erau mult folosite la plural și au intrat probabil împreună cu adjective de formă masculină (*bani* etc.). Apar substantive care denumesc bărbați și totuși au terminație feminină (se adaugă la *tată*, moștenit din latinește și la numele de persoană *Nicoară* <gr. *Nikolaos*): din slavă, *vlădică, vodă, taică* (poate unele mai vechi de secolul al X-lea; de notat că *popă* nu are *-ă* în slavă), *slugă* (un *slugă*, Densusianu, Hdlr., II, 143; femininul poate peiorativ), apoi nume de persoane ca *Costea, Mircea, Dănilă* (unele apar și în aromână). S-au format asemenea nume și în românește, de exemplu *Costică, Ghiță* (care nu se confundă cu femininele, totdeauna articulate), *Florea* (diferențiat prin vocalism de femininul *Floarea*).

În ce privește cazurile, la forma nearticulată, se pot semnala puține schimbări, pentru că flexiunea rămăsese foarte săracă și deci nu prea mai era ce schimba. Schimbări fonetice care modifică raporturile între cazuri și numere: *-ure*>*-uri* (în secolul al XVI-lea se găsește și *ceasure* și *ceasuri*, dar *-e* se păstrează la neutrele fără *-ur-*, nu devine *-i*, ca la unele feminine). Schimbări fonetice care mențin raporturile între categorii, dar cu alte mărci: la masculine și neutre *-ŭ* dispare, deci semnul nominativului singular al declinării a II-a devine zero; *-i* se scurtează și mai mult, pînă dispare, astfel că muierea consoanei finale a rădăcinii devine semnul pluralului (se găsește și în aromână, dar probabil ca manifestare a unei tendințe paralele). Acum intervine palatalizarea labialelor, cel puțin incipientă, dar fenomenul nu privește numai morfologia, căci intervine și în interiorul cuvintelor. Probabil în cazuri ca *monah/monași*, schimbarea e de origine slavă (deși în slavă pluralul e *monasi*). Dar slava a revenit adesea asupra palatalizării, cum am arătat mai sus (vezi fonetica și, mai jos, verbul). *l* muiat dispare, lăsînd în locul lui un *i* consoană; *cal'* > *cai*). Se pare că sentimentul alternanțelor consonantice slăbește, căci alături de pluralul *ai* găsim și *ani* (vezi p.35), dar în afară de cele cîteva excepții semnalate, lucrurile se prezintă cam în același fel ca în perioada trecută. În vocalism situația este alta: ce e drept, fonetica nu mai

[1] Vezi C. Racoviță, BL, VIII (1940), p. 164.

cunoaște prefacerea lui *o* în *oa*, dar acolo unde morfologia folosește alternanța *o/oa*, aceasta continuă să se producă; alternanța *e/ea* pare a se produce și din motive fonetice și în orice caz începe să se producă alternanța *a/ă*, căci forme de plural ca *cetăți, văi* apar din primele texte. Intervine și o alternanță în plus, *a/e*, ca în *barză/berze* (*fealici* apare în *Palia de la Orăștie*, ed. M. Roques, Paris, 1925, p. 21, rîndul 10).

Iată acum și o schimbare fonetică prin care se ajunge la schimbarea raporturilor între tipurile de flexiune: *-e*> *-i* la pluralul femininelor (la neutre nu) după anumite consoane, și astfel pluralul începe să fie *albini, lacrămi, pietri, scări*, deci se suprimă deosebirea de desinență între masculin și feminin (această tendință se va dezvolta în continuare).

La numele masculine, găsim genitiv-dativul și de tipul *lui Radu* și de tipul *Radului* (vezi p.72), acesta din urmă mai puțind fi întîlnit în formule împietrite ca *Școala Iancului, Șoseaua Iancului* (ambele în București)[2].

Ajungem acum la flexiunea substantivelor articulate. Cazurile ca *a ei noastre credințe* rămîn numai o amintire (la numele de persoane feminine ele sînt ceva mai dese). O modificare fonetică prin care nu se schimbă raportul între categorii: apar forme ca *dereptățîi*, alături de *morției*, și de asemenea găsim *casei*, alături de *caseei*. Singura problemă mai serioasă care se pune este aceea a vocativului. Am văzut mai înainte vocativul masculin în *-e*. Formele de vocativ plural la masculine și formele de ambele numere la feminin erau la fel cu cele de nominativ, deci sg. m. *prietene*, f. *prietenă*, pl. m. *prieteni*, f. *prietene*. Apar apoi la femininul singular forme de vocativ în *-o*, explicabile prin împrumut din slavă: *Ioano, scumpo*. *-o* se folosește și la femininele de declinarea a III-a: *leleo* și, prin extensiune, la numele de bărbați de declinarea I și a III-a: *Tomo, Petreo*. Forme de vocativ articulat nu erau și s-ar fi părut că nici nu trebuie să fie. Totuși apar exemple ca *încățătoriule* etc. În aromână nu există decît forma *Dumnizale* (vezi mai sus, p. 63), care ar putea să aibă altă explicație decît formele dacoromâne. Acestea trebuie legate de numele de persoane în *-ul* (la numele de persoane vocativul e mai mult folosit decît la majoritatea celorlalte substan-

[2] Cu drept cuvînt I. Coteanu, SCL, VII (1956), p. 59, atrage atenția asupra faptului că numele ca *Andrei, Constantin, Dan* n-au fost niciodată declinate cu articolul postpus.

tive). Weigand le-a explicat prin interjecţia bulgară *le*, care însă în bulgăreşte se foloseşte numai pentru feminin. Capidan[3] a susţinut că e vorba de articolul românesc. Intervenind în discuţie, am arătat[4] că, pe de o parte, *-ul* se adaugă numai la numele scurte, pentru a le da un corp, de aceea avem *Radu(l)*, *Neagu(l)*, dar *Marin*, *Constantin*, pe de altă parte că numele româneşti în *-u(l)* corespund hipocoristicelor bulgăreşti în *-o: Radu*, *Stancu*, bg. *Rado*, *Stanko;* de la teme slave în *-i* avem nume ca *Dan*, *Vlad*, fără *-u(l)*. Vocativele în *-ule* corespund numelor în *-u(l): Radule*, *Stancule*, dar nu **Marinule* şi nici măcar **Dumitrule* (*-u* fiind aici vocala tematică românească, nu articolul). Pare deci că numele în *-u(l)* şi deci, indirect, vocativul în *-ule* se leagă de numele slave în *-o*[5]. Să credem oare că deja în vremea aceea nu se mai pronunţa *-l* al articolului?

Desinenţa de vocativ *-ule* se extinde apoi la toate categoriile de substantive masculine şi neutre, cu excepţia celor la care forma în *-e* era foarte frecventă şi nu putea fi uitată: *cumnate*, *băiete* (şi *băiatule)*, *prietene* etc. Deoarece adjectivele nesubstantivate au vocativul cu *-e*, iar cele substantivate îl au cu *-ule* *(scumpe frate*, dar *scumpule)*, desinenţa *-ule* ajunge un mijloc de substantivare. Aceasta s-ar putea exprima şi altfel: *-ule* s-a desprins de la numele de persoane în *-ul*, desinenţa de vocativ fiind de fapt şi aici tot *-e;* alături de numele regulate s-au găsit substantivele comune folosite ca porecle şi, apoi, adjectivele substantivate, de tipul *cîrnul(e)*, *leneşul(e)*. În orice caz, numele în *-(ul)escu(l)* au fost la origine adjective şi au căpătat vocativul în *-ule*.

Chiar dacă nu s-ar admite că *-ule* e format pe baza articolului, vorbitorii l-au interpretat aşa, de vreme ce au construit un vocativ plural analogic, atît pentru masculin cît şi pentru feminin, în *-ilor: fraţilor*, *surorilor*, ceea ce face ca vocativul român să aibă toate formele, deci să fie mai bine marcat decît în toate limbile indo-europene, inclusiv cele slave. În secolul al XVI-lea formele de vocativ plural sînt încă rare (de altfel şi cele articulate la singular), dar ele existau deja. Densusianu (Hdlr., II, 145) explică desinenţa *-ilor* prin dativul plural: în *vă spun vouă, fraţilor*, sau *amar vouă, tîlharilor*, dativul în apoziţie a fost luat

[3] DR, I (1921), p. 185–209.
[4] *Romania*, LII (208), 1926, p. 495–504.
[5] R.R.Li., X (1965), p. 552.

drept vocativ. Explicaţia este plauzibilă, dar trebuie ţinut seamă şi de simetria cu singularul masculin în *-ule*. Mai departe va fi vorba şi de desinenţa *-o* pentru femininul singular, care a ajuns să fie simţită ca articol.

Cu privire la adjectiv şi la numeral nu am nimic de observat. În ce priveşte pronumele personal, singura remarcă este că apare pronumele de întărire *însumi* etc., despre care va fi vorba la faza următoare, ca şi despre pronumele de politeţe, *domnia ta*, *dumneata* etc. Nimic de spus despre pronumele reflexive şi posesive. La demonstrative apar formele deictice în *-a*, provenit din *illac* după Puşcariu, DR, III (1924), p. 398 (cf. fr. *celui-là*), extins la tot felul de pronume: *acesta*, *acestuia*, *aceştia*, *acestora; acela* etc.; *ăsta; cela; altuia*, *alteia*, *altora* (dar nu *alţia*, nici *altea); unora (unia* nu e fără atestare); *tuturora; amîndurora; atîta*, *atîtea*, *atîţia; cărora; multora* etc. Cel mai răspîndit pare genitivul plural (totuşi nu se zice *atîtora*, desigur pentru că *atît* se foloseşte rar substantivat). *Acesta* e analogic (trebuia să devină *aceasta*, cf. şi forma feminină, rar întîlnită, *acestă);* în aromână e foarte slab reprezentat (Capidan, *Ar.*, p. 421). În secolul al XVI-lea nu era diferenţă între pronume şi adjectiv (Densusianu, Hdlr., II, 186–187).

În ce priveşte pronumele relativ-interogativ: *care* avea pluralul *care* şi *cari* şi toate formele articulate, dispărute mai tîrziu. *Cine* se folosea cu valoare de conjuncţie relativă *(acela cine au luat oarece dar)*. *Ce* ar fi fost mai rar decît azi pentru persoane, după Densusianu, Hdlr., II, 190; ideea mi se pare cel puţin greşit exprimată, deoarece astăzi *ce* nu se întrebuinţează decît în stil pretenţios.

În ce priveşte articolul: se afirmă că *-l* dispăruse în pronunţare; Densusianu citează cîteva exemple de scriere fără *-l*, discutabile, pentru că *-l* se scria pe deasupra şi putea fi uşor neglijat, ca semnele noastre diacritice. Mai demn de atenţie mi se pare faptul că se găseşte scris *simtul* pentru *sînt* în *Scrisorile de la Bistriţa*, poate grafie inversă (*Romania*, LIII (211), 1927, p. 398), care ar dovedi că *-l* nu se mai pronunţa în cuvinte ca *sfîntul*.

Pronumele personal în latineşte nu avea persoana a 3-a, fiind înlocuit cu un demonstrativ. În limbile romanice, acest demonstrativ a intrat complet în paradigma pronumelui personal (în româneşte, *el*, *ea*), care astfel şi-a completat formele şi, în acelaşi timp, şi-a mărit complicaţia şi aşa destul de mare, întreaga

flexiune a pronumelor fiind de un tip arhaic și încurcat, mult mai arhaic decît al substantivului. Cu toate acestea situația românească veche trădează o muncă de simplificare și de unificare și în flexiunea pronominală. Apare pronumele de politețe *domnia ta*, cu verbul la persoana a 2-a singular. La persoana a 3-a, *însul*, văzut deja (p.69 și 70), la origine un pronume de insistență (lat. *ipse*), cam ca *el însuși;* se folosea numai la acuzativ cu prepoziția *de (de însu)*, apoi cele două elemente s-au sudat și s-au putut folosi și alte prepoziții (*cu dînsul* etc.), formîndu-se și cazul oblic: *dînsului*, *dînșilor*. După modelul persoanei a 2-a, se formează și persoana a 3-a, *domnia lui*, *domniile lor*.

SECOLELE XVI – XX

În această vreme se continuă refacerea singularului după plural, fenomen studiat de J. Byck și Al. Graur (BL, I, 1933, p. 14–57), care citează un mare număr de exemple. La acestea se mai pot adăuga multe, vezi bunăoară ȘIO, II, 2, care prezintă numeroase cuvinte de origine turcească: *hatat*<tc. *hat*, pl. *hatat* (p. 62), *hogeghian* <tc. *hoca*, pl. *hocegian* (p. 65), *muhemat* <tc. *mühim*, pl. *mühimmat* (p. 84), *teșrifat*<tc. *teșrifat*<ar. *teșrif*, pl. *teșrifat* (p. 122) etc. Cf. și *halat*<tc. pl. *alat*, ȘIO, II, 1, 199 (*halaturile* la Vasiliu, *Pov.*, 97, bis; 99).

Este vorba în românește pe de o parte de schimbări de genuri, pe de alta de schimbări de declinări. Voi clasa exemplele ținînd seama întîi de genuri, care exprimă diferențe de conținut, apoi de declinări, între care diferențele sînt pur formale.

La declinarea I, care în principiu cuprinde numai feminine (vezi mai sus), au intrat o serie de masculine, care au avut destine diferite. Unele au trecut la feminin: din slavă avem pe *slugă*, care în trecut se folosea și la masculin, pe cînd astăzi, în limba literară, este exclusiv feminin (cf. totuși la Bîrlea, C., 284 și, de două ori, la 371, pluralul masculin *slugii*); din greacă avem pe *ducă* și *rigă*, masculine, ambele învechite. E probabil că primele cuvinte turcești au mers pe făgașul obișnuit, de aceea avem *agă*, *beșleagă*, *capuchehaic*, *chehaie*, *pașă*, *subașă* etc., cu *-ă;* apoi au apărut *(capu) chehaia*, *pașa*, *ulema* etc., folosite în trecut și la masculin și la feminin; *pașă*, în măsura în care se mai întrebuințează astăzi, nu mai e decît masculin. Vezi și feminul *călăuză*, refăcut din masculin *călăuz* (<tc. *kılavuz*); *caraulă* din *caraul* (<tc. *karavul*). Dar cuvintele de origine turcă *agă*, *balgibașa*, *subașă* și, din slavă, *popă*, *vlădică* și *vodă* au rămas exclusiv masculine. În definitiv, din toată această categorie a rămas foarte puțin lucru (vezi și ar. *amiră* etc.), cele mai multe exemple fiind astăzi învechite. Aș mai adăuga un cuvînt indian: *maharaja* (cf. *maharajaua*, Ad., 11. IX. 1933), dar azi se zice mai mult *maharajah*, masculin. Dintre cuvintele vechi, singurele păstrate in uzajul curent sînt masculinele *popă* și *tată*, la care se adaugă, ca împrumuturi recente, *papă*, masculin, și *santinelă*, feminin, cum și *slugă*, feminin, folosit pentru persoane de ambele sexe. În general e vorba de ființe care prin ele însele ne lămuresc suficient asupra sexului.

Feminine de declinarea I devenite masculine de declinarea a II-a se găsesc puține: *botinii* (Lungianu, LC, 71; vezi și DA); *cetinii* (Băt. în marș, I, p. 80) se datorează desigur unei erori; *galenț*<n.gr. *galentsa*. Un exemplu mai serios este *fragă*, devenit la plural *fragi*, m. (la exemplele din DA se pot adăuga: *două fragi*, Cătană, B., 55; *fragi coapte*, Șez., XIII, 172; *fragii*, *fragele*, Șez., XV, 34; Corun, p. 14; în schimb, printre exemplele de masculin citate în DA, nu vom acorda credit celui din Conachi și celui din Alecsandri, care se referă la plantă, nu la fruct). Astăzi, cel puțin în București, se folosește aproape exclusiv masculinul *fragi* (după care s-a luat și *căpșuni*, m., pentru fruct, auzit uneori). Cuvîntul se află într-o situație specială: fiind folosit mai mult la plural, nu i s-a putut reface un plural cu *ă* în loc de *a* (tipul *ladă, lăzi*), de aceea a fost luat drept masculin. În aceeași situație în ce privește lipsa alternanței se mai găsesc *vacă* și *Paște;* primul, evident, nu putea fi luat drept masculin, dar al doilea a devenit neutru. Alături de *crumpenă* apare *crumpen*, *grumpen* (și *crumpene*, sg., Ciaușanu), dar nu se știe exact care e forma primitivă, chiar dacă originalul german e feminin. De observat că la numele de plante se poate diferenția prin gen fructul de plantă (cf. *cartof*, *cartoafă*). Se aude uneori *un gogoș* pentru *o gogoașă*. Despre o categorie specială, aceea a cuvintelor franțuzești venite la noi prin rusă, de tipul *becat*, *botfori*, *creveți*, *epoleți* etc. (Et. rom., p. 44 și urm., SMFC, IV, p. 83–84) va fi vorba mai încolo.

Feminine de declinarea a III-a trecute la masculine nu avem (nici la declinarea a II-a, nici la a III-a). Se găsește, ce e drept,

bogdaproste, m. și f. (la exemplele din DA se poate adăuga: *bogdaprostele*, Șez., XIII, 114; neclar exemplul din Dumitrașcu, PO, 25: *bogdaprostii*), dar nu știm care e genul primitiv.

În cîteva cazuri constatăm treceri de la masculine de declinarea a II-a la feminine de declinarea I: *bocancă* (BL, I, 35); *caraulă* <*caraul* (BL, I, 15, se emite ipoteza că a influențat *patrulă*); *glonțan*, pl. *glonțani* (DA), *glonțane* (Boceanu); *lighioană* <*legheon* (BL, I, 38); *răgută* (*răgute tinerele*, Bîrlea, C., 192; cf. magh. *regruta*). Trebuie să fim atenți la posibilitatea de a avea, nu forme refăcute după plural, ci derivate regresive de la verbe (vezi BL, I, 14).

O mențiune specială merită cîteva cuvinte de origine maghiară: *corlată* (*corlate*, Șez., XIV, 91), *lăcată* (mai obișnuit *lacăt*), *seamă*, *talpă*, *vamă* etc. (BL, I, 39—40; de adăugat *coardă*< magh. *kard* „sabie", vezi Bîrlea, B., 65). Autorii articolului citat și-au dat seama că nu în toate aceste cazuri e posibil să se facă apel la influența pluralului. S-a recurs la forma posesivă maghiară (*talpa* etc.), cu ajutorul căreia acad. E. Petrovici mi-a explicat mai demult toponimele de tipul *Feldioara* (< *Föld-vár-a*), dar explicația aceasta se lovește și ea de un obstacol: forme cu *-a* apar și acolo unde posesivul maghiar este cu *-e*: *oiagă*<*üveg*, *chesacă*<*keszeg*. (Pentru toate cuvintele maghiare citate, vezi Lajos Tamás , *Etymologisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 1966.)

Iată și două cazuri discutabile:

desag și *desagă* (la exemplele din dicționare, se pot adăuga *dăsaga*, Șez., XIII, 61; *disăgii*, ib.; *desagi*, Cătană, B., 106 (de patru ori, între care o dată *desagii*); *dăsagii*, Coșbuc, PV, 166. După etimologie, s-ar părea că forma masculină e primitivă, dar explicația celei feminine e greu de întrevăzut.

zorii, *zorile*: f. la Bîrlea, B., 72; 102; 138 (*zorile zilei* în textul autorului); id., C., 93; Vissarion, M., 152; Coșbuc, B., 155; PV, 114; 145. În diverse piese de muzică ușoară, astăzi, apare numai *zorile*, totuși se zice curent *zorii zilei*. Nici aici etimologia nu ne ajută (vezi Et. rom., p. 162—163).

Masculine de declinarea a III-a trecute la feminine de declinarea I: *foarfece* (< lat. *forfex*), pl. *foarfeci* (Bîrlea, C., 336); *foarfeca*, *foarfecii* (Gorun, p. 15); forma obișnuită astăzi este femininul *foarfecă*, probabil trecînd prin neutrul *un foarfece*, *două foarfeci*. Lat. *uenter*, m,. a dat rom. *vintre*, devenit neutru după

TDRG, apoi feminin, *vintre*, din care s-a refăcut un singular feminin de declinarea I, *vintră*.

Feminine devenite neutre se găsesc în general puține (era nevoie să se schimbe singularul). Pe lîngă cîteva exemple vechi, ca *maț*, *pai*, *Paște*, *spate*, comune cu aromâna și discutate mai sus, iată alte cîteva exemple tot vechi:

bată, pl. *bete*, nou sg. *bete* (BL, I, 16)

brîncă, pl. *brînci*, sg. refăcut *brînci* (mi se pare greșit pluralul masculin, *patru brînci zdraveni*, la V. Em. Galan, *Bărăganul*, I, p. 181.

iț < lat. *licia* (pl. neutru, care trebuia să devină feminin, ca *folia*)

mușuroi (pl. *mușunoi*, Marian, H., 24) <lat. **musaranea* (*Romania*, LV, p. 113—116).

Ceva mai noi sînt *basn*, *boron*, *buzunar* (originalul grecesc e feminin), *cimpoi* (pl. *cimpoile*, Bîrlea, C., 231; Marian, H., 170, 173; vezi și DA, indică un mai vechi feminin), *fachi*, *mezel* (*mezea*, pl. *mezele*, nou sg. *mezel*, pl. *mezeluri*, ȘIO, II, 1, 258), *năluc*, *ol* etc. (cf. BL, I, 37; pentru alte exemple ca *alifii* vezi BL, I, 43); *bineț* (refăcut din pl. *binețe*, Pamfil, *Cim.*);

foale (Dumitrașcu, PO, 47; *foalele*, ib., 49, bis; *foalelor*, Lungianu, DP, 75; *foile*, Vîrcol, 16; noi singulare, *foi*, *foaie*); *livejor* (Șez., XIV, 180); *răscruci* și altele (BL, I, 44); *țînzac* „cinzeacă" (Șez., XV, 92).

Substantivele feminine franțuzești terminate în *-ée* au devenit în românește neutre în *-eu*: *fuleu*, *puseu*, *voleu* etc. (*Romania*, LIV, p. 259—260), pe cînd cele care au intrat printr-un intermediar grec, slav, au devenit feminine: *bezea* etc. (Pentru întreaga chestiune, vezi Et. rom., p. 47—51, cu exemplificare mai largă.) Se mai pot aminti aici cuvintele franceze în *-ette* devenite neutre românești în *-et* (SMFC, IV, 1967, p. 83—84) și tipurile *ata*, *cara*, *pătlăgea*, aici mai jos, p. 102.

Foarte puține exemple de trecere de la neutru la feminin. Un caz excepțional este lat. *aeramen* devenit în românește *arame*, apoi *aramă*. Cîteva substantive formate cu sufixul *-mînt* (< lat. *-mentum*), folosite mai mult la plural, au căpătat o formă de singular feminin în *-minte*: *îmbrăcăminte* (pluralul nou *îmbrăcăminți* deja în sec. XVII), *încălțăminte*, *rugăminte* etc. (BL, I, 34). Alte tipuri: *briceagă*, *buruiană* etc. (BL, I, 37), *cătună*,

dugheană, *fluieră* etc. (BL, I, 38; pentru *dughian* <tc. *dükkân*, Cătană, B., 25; pentru *fluieră*, Bîrlea, C., 178). De adăugat:
bageacă (GS, VI, 330) <tc. *baçak*
ceprază pentru *cepraz* (DA)
ciomagă, auzit de mine de la olteni
fructă, frecvent în București
tabără, cf. v. sl. *taborŭ* (dar *tabără* ar putea fi și derivat regresiv din *tăbărî*)
troacă de la *troc* (ambele la Ciaușanu); pl. *troci* (Șez., XIV, 57; XV, 132)
ulucă alături de *uluc*.

Majoritatea cuvintelor din această categorie sînt regionale sau învechite. În primii ani după al doilea război mondial s-a folosit în presă *latifundie* (din rusește), în loc de *latifundiu* („Victoria", 14. I. 1945).

Alt tip destul de bine reprezentat: *coclaură* din sl. *cotlav* etc. (BL, I, 28), *scorbură* din **scorb* etc. (BL, I, 29); de adăugat:
creț, pl. *crețe* (Cătană, B., 108), *crețuri*, nou sg. *crețură* (DA)
latură <lat. *latus*, trecînd prin forma de pl. *laturi*.

O variantă curioasă la *frigură* (<*frig*) este *frigòri* (Șez., XIV, 142).

Noile feminine sînt uneori atît de introduse, încît au schimbat la plural pe *a* în *ă*: *rămuri* (Lungianu, PC, 78); *lături* este astăzi aproape singura formă folosită, astfel că nu mai e nevoie să reproduc bogata colecție de exemple de care dispun. Despre *frînă* din *frîu* se va vorbi mai departe.

Neutre devenite masculine sînt foarte puține:
corajii (Ciaușanu)
fluier, pl. *fluiere*, nou pl. *flòieri* (Șez., XIII, 193)
mormînt, pl. *morminte* (Bîrlea, C., 59; 331; id., B., 74; Coșbuc, F., 47; id., B., 64; 173) și *mormînturi* (în limbaj religios), apoi *morminți* (Cătană, B., 96; *mormînț*, Vîrcol, 13).

Se adaugă masculine singulare refăcute din plurale neutre în *-uri*: *faldur*, *picur* etc. (BL, I, 29; *picuri*, m., la Bîrlea, B., 30; id., C., 146; 341; Coșbuc, PV, 169; *picurii*, id., B., 174; PV, 17). În același fel s-au format masculine de declinarea a III-a:

arm, *armur*, *armure*; *bulg*, *bulgăr*, *bulgăre*; *fag*, *fagur*, *fagure* (BL, I, 28—29); *miezure* „miez" (Pamfil, *Cim.*, 19, vezi I. Cr., II, 307); *rîurii* (Șez., XIV, 141; Ciaușanu, s. *cotei*, s. *pișatul-boului*, s. *revărsat*; Lungianu, PC, 42), fără îndoială singularul este *rîure*).

Adesea noul masculin, refăcut dintr-un plural neutru, are alt înțeles decît primitivul și, cel puțin parțial, se justifică în acest fel schimbarea de gen:
berecheți (despre persoane)
ciocani (*doi ciocani de boi mari*, Bîrlea, B., 12)
comiteți „membri într-un comitet" (BPh, V, 162)
conacii? (I. Cr., X, 104, bis)
corni (la casă, Bîrlea, C., 380; se folosește și pentru instrumentul muzical și pentru cel care cîntă din el)
cornișori (la casă, Bîrlea, B., 110)
coți (măsură)
curi „oameni proști" (la Ciaușanu, și cu înțelesul obișnuit)
harami „vite proaste", ȘIO, II, 1, 207 (*haramuri*, ib. și 208, *hărămurile*, Furtună, F., 17)
mărgăritari (Șez., XIII, 122; 126; 131)
păișori „păișoare" (Bîrlea, C., 97)
piepți „parte a cămășii sau a unei haine" (de adăugat Vissarion M., 149)
plumbi „gloanțe" (TDRG; de adăugat Doine, 267; Bîrlea, B., 8; 9; 10; id., C., 145, ter; 146; Coșbuc, F., 45)
pripași „vite de pripas" (Ciaușanu)
somnișori „inel de ouă de omidă" (Ciaușanu)
smieurișî „tufe de zmeură"? (Lungianu, DP, 19).

Pentru trecerea de la masculin la neutru s-au văzut mai sus numeroase exemple din perioada mai veche. Am dat de asemenea exemple de masculine și chiar de feminine împrumutate din alte limbi și trecute la neutre pentru că erau nume de obiecte neînsuflețite. Iată și exemple din perioada mai nouă. La multe din ele forma veche, masculină, mai apare pe alocurea ca arhaism:
caș, pl. *cașii* (Bîrlea, B., 131); după DA, pluralul obișnuit e *cași*, dar dicționarul nu prezintă decît un exemplu de plural și acela e neutru (*cașuri*)
cep, pl. *cepi* (Vîrcol), *cepuri* (Lungianu, PC, 53; alte exemple în DA)
cîmp: făcînd abstracție de expresii ca *a bate cîmpii*, *a-și lua cîmpii*, pluralul *cîmpi* mai apare ici-colo (Coșbuc, F., 57; Șez., XIII, 10, bis); *cîmpuri* (Coșbuc, PV, 103).

cîrnat, pl. *cîrnați; cîrnațe* (Marian, H., 117)
mănunchi, pl. *mănunchi* (DLR; Boceanu, s. *câlog*), *mănunchiuri*, *mănunche* (DLR)
muncel, pl. *muncei* (Tit Bud; Bîrlea, B., 10; id., C., 61), *muncele*
Nisipi, *Nisipuri* (Lungianu, PC, 44), nume de localitate
nourel, pl. obișnuit *nourei; nourele* (Marian, H., 54; 71; 78)
sugel, pl. *sugei*, *sugele* (Șez., XIV, 38)
umăr, pl. obișnuit *umeri* (Coșbuc, PV, 86; Vissarion, M., 220), *umere* (TDRG), *umerele* (Eminescu, 170), *umerile* (Bogdan, NV, 84; Șez., XIV, 151).

Am văzut ceva mai înainte singulare masculine în *-ur* refăcute de la neutre plurale în *-uri*. Iată acum situația inversă, singulare neutre fără *-ur-*, refăcute din masculine plurale în *-uri: ciuc*, *sprent*, *țărm* (BL, I, 28; vezi și pluralul masculin *țărmi*).

Sînt și cazuri ceva mai puțin clare. La o serie de substantive de origine slavă găsim variații de plural (și implicit de gen), pe care le notez aici numai pentru că originalul slav este masculin:

clește este masculin după Îndreptar, pe cînd DA dă prioritate neutrului; la început numai plural, fără îndoială masculin; pare plural neutru la Lungianu, DP, 32 *(cleștile); În clești nevăzute* a fost titlul unui film acum vreo 30 de ani (vezi și pluralul *cleștiuri*)
colț „ungher", pl. *colțuri* (*colțuri de piatră*, Bogdan, NV, 108); *colți* (Lungianu, DP, 34; grafie inversă pentru *colț?); „dinți"* Lungianu, DP, 83, scris *colț*); „dantelă" (Bîrlea, C., 215, ter; 236). Nu este exclus ca în vreunul din sensuri forma masculină să fie refăcută în românește dintr-una neutră.
duh, pl. *duși* și, desigur mai nou, *duhuri*
maldăr, pl. *maldări*, *maldării*, Șez., XV, 129; *maldăre*
oblînc, pl. *oblîncuri*, *podlînci*, m. (TDRG, care presupune că această ultimă formă e falsă, ca și noul feminin *oblîncă;* cf. *bîncile*, Șez., XV, 179)
postav, pl. *postavuri*, *postave*, *postaji* (TDRG), *postaje* (ȘIO, II, 2, 55, s. *gebegibașa*)
roi, pl. *roiuri* și *roi* (TDRG; *roi*, Șez., XIV, 55)
sloi, pl. *sloi*, *sloiuri* (TDRG; *sloi*, Coșbuc, PV, 89; id., F., 226, tipărit greșit *solii;* Doine, 111; 176, ter).

Adaug aici un cuvînt de origine latină, al cărui gen nu este suficient clarificat:

genunche, în secolul al XVI-lea, era neutru (Densusianu, Hdlr, II, 142), pe cînd astăzi norma este masculinul (m. în Șez., XIII, 52; Coșbuc, PV, 127; id., F., 140; 194; id., B., 43; 87; 108; 111; Marian, H., 93); neutru *genunchile* (Șez., XIII, 149), *ghenunchele* (Vîrcol, 51), *genuchele* (Vissarion, M., 4), *genuchile* (id., 65), *genuche* (Marian, H., 45). Adesea însă nu se poate ști genul, fie că, în lipsa unui adjectiv acordat, *genunche*, *genunchele* poate fi luat și ca masculin singular și ca neutru plural (Șez., XIII, 220, *genunce;* Bîrlea, B., 22; id., C., 243; Marian, H., 19; 140; Doine, 82; 269, *genunche;* la Bogdan, NV, 125 și Marian, H., 35, *genunchele* e mai curînd plural; la fel *genunchile*, Marian, H., 164), fie că, în lipsa articolului, nu ne putem da seama dacă *genunchi* este singular neutru sau plural masculin: Bogdan, NV, 168; Coșbuc, F., 38; Vîrcol, 44; Cătană, B., 104 *(ghenunchi)*, dar mai curînd este plural în toate pasajele citate. În această situație, cu toate că e vorba de un element moștenit din latinește, nesiguranța noastră este tot atît de mare ca la un cuvînt de împrumut și nu e de mirare că apar pînă astăzi forme de ambele genuri.

Cuvinte de origine necunoscută, ceea ce ne împiedică să stabilim cu hotărîre prioritatea masculinului:

căpăț, *căpete*, *căpeț*, pl. *căpețe* și *căpeți* (Boceanu)
ciorchin, *ciorchine*, *ciorchină* (pl. *ciorchine*, Lungianu, PC, 74; *ciorchini*, Șez., XV, 60)
glonț, pl. *gloanțe* (Doine, 106; *gloanțele*, ib.; *gloanță*, Vîrcol, 41) și *glonți* (vezi și singularele, desigur ambele recente, *glonte* și *gloanță*) *gurgui*, pl. *gurguie* și *gurgii* (Bîrlea, C., 333, care în notă scrie singularul *gurgîiu*, deci *gurgîi* e la plural).

Cuvinte împrumutate din limbi care nu disting genurile, deci româna a trebuit să le claseze în mod independent. Din maghiară:

canaf, *canac*, pl. *canafi*, *canafe*, *canafuri* (DA; *cănaci*, Doine, 108)
potilat, pl. *potilați* (TDRG), *potilate* (Bîrlea, B., 21, n. 2)
țipău, *țipou*, pl. *țipoaie* (TDRG), *țipăi* (Bîrlea, B., 133), *țipoi* (id., ib., 132; id., C., 246).

Din turcă:

cimber, pl. *cimberuri* (DA), *ciumberi*, *ciumbelele* (ȘIO, II, 1, 127), *cimbire* (TDRG)
fildeș, pl. *fildeși*
ghiuden, pl. *ghiudeni* și *ghiudenuri* (TDRG)
işlic, pl. *işlice*, *işlicuri*, *işlici* (DA; ȘIO, II, 1, 229; 406)

postal, pl. *postali* (ŞIO, II, 2, 96)
sahtian, pl. *sehtieni* (ŞIO, II, 1, 306).

Adaug o serie de nume de obiecte folosite mai mult la plural, ceea ce justifică menţinerea lor la masculin, în ciuda unor exemple de folosire ca neutre:

bolovani, *bolovane* (Hasdeu, *Tristia*, III, 10, 23, cf. Dim., 12. VI. 1933, p. 1, col. 6).
braci (Puşcariu, *Hărţile*, p. 8), *brace* (Bîrlea, C., 258)
bulzi (Lungianu, DP, 42; 43; 76), *bulzuri* (Tit Bud)
butoni, *butoane*
ciucălăi (DA), *ciucălauă* (Bîrlea, C., 272)
ciurechi, *ciurecuri* (DA)
coburi, *cobure*, *cobururi* (DA),
colaci, *colacuri*, *colace* (DA; *colace* la Ciauşanu)
colceag, pl. *colceaguri*, *colceaci*, *colceri* (DA)
favoriţi, *favorite* (DA; *favoriţii*, Bogdan, NV, 139)
funţi, *funturi* (DA; *fonţi* „greutate", Bîrlea, C., 138, şi n. 1; 298; *fonturi* „cîntar", id., ib., 150, şi n. 4; 168, şi n. 2)
ghionţi, *ghionturi* (DA are numai forma neutră, dar obişnuit este pluralul *ghionţi*; *ghionturi*, Bogdan, NV, 18; Pop, *Fl.*, 11; 34; 57; Vissarion, M., 242; Coşbuc, F., 236; 253)
gînji şi *gînjuri* (DA; *gînjurile*, Vissarion, M., 113)
glozi, *gloduri* (DA; *gloduri*, Ciauşanu; la Bîrlea, B., 19, forma *gloduri* este normală, fiind vorba de un plural de colective)
grunzuri, *grunzi*, *grunji* (DA; *grunjuri*, Vîrcol, 84; vezi şi noul singular *grunj*)
hîrtopi, *hîrtoape*, *hîrtopuri* (DA; *hîrtochi*, Şez., XIII, 130; *hotroape*, Bîrlea, B., 23, bis; *vîrtoape*, Lungianu, DP, 46; noi singulare *hîrtoape*, *vîrtopă*)
omeţi, *ometuri* (TDRG; mai curînd *omături*)
parmaci, *parmace* (TDRG; ŞIO, II, 1, 284)
paşi, *pasuri* (TDRG; *pasuri*, Alecsandri, *Opere*, I, Bucureşti, EPL, 1966, p. 334; *pasurile*, Bogdan, NV, 181)
prapure (TDRG; *praporele*, Lungianu, LC, 6; *praporile*, Bîrlea, B., 94, bis; Cătană, B., 91; *prapuri*, Furtună, F., 35)
tafturi, *tafture* (TDRG; ŞIO, II, 1, 343)
vreascuri (TDRG), *vraşti* (Vîrcol, 102), vezi şi noile singulare *vr(e)ască*, *vrascură*.

Iată acum nume de plante şi de părţi de plante, care trebuie să fi fost la origine masculine:

bărbinoace (Bîrlea, B., 104; pentru DA, cuvîntul e masculin, fără forme de plural atestate, totuşi cu o variantă f. sg. *bărbănoacă*)
busuioace (Doine, 66; *busuioacele*, Şez., XIV, 172; *busioacele*, Doine, 153)
cloţi (două exemple în DA, fără să fie relevate în partea gramaticală; Lungianu, DP, 8, bis; id., PC, 44), *cloţuri* (DA; Şez., XIII, 204, bis)
corciuri (DA, masculinul nu e atestat)
dudaie, *dudăuri* (TDRG; masculinul nu e atestat); *dudăie* (Vasiliu, *Pov.*, 52), *dudăe* (Şez., XV, 27, bis), *dudaie* (Vîrcol, 83; Boceanu, s. *busii*), *dudăuri* (Şez., XV, 52)
fistîci, *fisticuri* (DA)
ghiocei (DA; Ciauşanu), *ghiocele* (Şez., XIII, 42)
lăstari (Boceanu, s. *puedie*), *lăstări* (Vîrcol, 8), *vlăstare*, *vlăstari*, *-tare*, *-tări* (ambele socotite feminine de TDRG; *lastare*, Şez., XV, 153)
mugurei (TDRG), *mugurele* (Bîrlea, C., 168)
rugi (TDRG; Bîrlea, B., 38, n. 1; 89), *ruguri* (Bîrlea, C., 229)
spanace (Şez., XIV, 151; 155; 171, ter; XV, 126)
spini, *spine*, *spinuri* (TDRG; *spinuri*, Bîrlea, C., 68)
strugurei (TDRG), *strugurele* (Bîrlea, C., 75, bis)
tirşi (Şez., XV, 132), *tirşuri* (TDRG, Boceanu, Ciauşanu), *turşi* (Bîrlea, B., 131).

Înregistrăm treceri de la masculin la neutru cu înţeles schimbat:
ghizi, *ghiduri* (cf. *1 000 de ghiduri speciali*, „Tempo", 14. X. 1939)
melci (animale), *melcuri* (globul ochiului şi alte părţi ale corpului omenesc, DLR), cu noul singular *melci*, pl. *melciuri*
muşchi (parte a corpului, plantă; la Bogdan, NV, 178, *muşchiuri* pare să se refere la corpul omenesc), *muşchiuri* (de mîncare, ŞIO, II, 1, 259, s. v. *mezelic*; dicţionarele noastre nu cunosc forma neutră; ce e drept, în ultima vreme, în restaurante se aude şi pluralul *muşchi*, cf. şi *Rob Roy*, 157, dar această formă ar trebui poate inserată mai jos, la p. 93)
ochi, *ochiuri*
porumburi „lanuri" (Vissarion, M., 233; Coşbuc, F., 212), *porumbi* „lan" (Vîrcol, 46), „vreji" (Ciauşanu, s. *muşuroi*), „ştiuleţi" (Lungianu, DP, 52, bis; Vîrcol, 57; Ciauşanu, s. *pisică*, *prefira*, *sgîmşi*, *ştremeleag*, *vechitură*)
puişori, *puişoare* „perniţe" (BL, V, 10)
raci (animale), *racuri* „tirbuşoane"

samuri (animale), *samururi* (blăni; ŞIO, II, 1, 312)
sucmani (stofă); *sumani* (Şez., XV, 93), *sucmane* (haine; ŞIO, II, 1, 327); *sumane* (Bîrlea, B., 136, bis)
zmei (ființe fabuloase), *zmeie*, *zmeuri* (jucării); totuși *zmei* în sensul al doilea la Ghibănescu, BV, 83; G. Panu, *Amintiri de la „Junimea" din Iași*, București, I, 359.

În sfîrșit, o serie de nume de însuflețite masculine au trecut la neutru pentru că nu au fost prea bine înțelese, fiind vorba în general de cuvinte de origine străină:

birăi, *biraie*, *birăie* (DA; *biraie* și la Tit Bud, vezi și *nemeș-biraie*, *iaroșbiraie*)
cadiascheri, *caziascherile* (DA)
cecale „șacali" (ŞIO, II, 1, 119)
leoparduri (BL, V, 9)
macrouri (BV, V, 9)
oturaci, *oturace*, *oturacuri* (ŞIO, II, 2, 92, *oturacuri* „popasuri", *oturaci* „veterani")
plantoane (cf. *santinele*, *caraule*)
rigiali, *regiale*, *regialuri* (ŞIO, II, 2, 99)
sfinxuri (la C. Papacostea, 17)
staruri (ar fi greu de format un plural masculin, avînd în vedere că adesea numele desemnează femei)
tisturi (Marian, H., 87; Bîrlea, B., 12, bis; id., C., 193).

N-am introdus aici pe *cocor*, care pentru unii are pluralul *cocoare*: este vorba în realitate de două cuvinte diferite, unul masculin, *cocor*, *cocori* (Coșbuc, F., 77; 152; Doine, 284), altul feminin, *cocoară*, *cocoare* (*cocoară*, Doine, 282). Dar și motivul ornamental are pluralul *cocori* (Doine, 68; 141; 142; Cioca, 41).

Mai rămîn de discutat femininele cu pluralul în *-uri*, în realitate o varietate de neutre plurale fără singular, grefate pe feminine singulare care n-au plural, iar uneori și pe feminine sub forma pluralului. După modelul neutrelor grefate pe masculine, de exemplu *porumburi* alături de *porumbi*, *samururi* (ŞIO, II, 1, 312) alături de *samuri* , s-au creat plurale colective de la feminine, în cazuri ca:

băhnuri (Şez., XV, 32; 65; 86; 114; 129), *bahnuri* (DA
blănuri
bunătățuri (DA)
cărnuri (în trecut și *cărni*, DA)
cerneluri (și *cernele*, *cerneli*, DA)

chebe, *cheburi* (ŞIO, II, 1, 102; TDRG, s. *ghebă*)
copilamuri (fără altă formă de plural)
dăjduri (Vîrcol, 13), *dăjdiuri* (id., 92), *dăjdii* (Vissarion, M., 6)
dăruri (BL, I, 99; DA)
dulcețuri (Bîrlea, C., 101; *dulcețurile*, Arghezi, *Cartea cu jucării*, București, 1931, p. 185). *dulcețe* (Marian, H., 146), *dulceți* (Şez., XV, 58; 70; Bogdan, NV, 30), nou sg. *dulceț*
făinuri
felurimuri (Pascu, *Suf.*, 143; Vasiliu, *Pov.*, 78)
finețuri; *finețe* (Şez., XV, 12; 40; 54; 61; 65; 68; 74 și urm.; Ciaușanu, s. *sînziană*), nou sg. *fineț*, *finaț*, pl. *finațe* (Marian, H., 32; Doine, 56, tipărit *finate*)
gazeturi (DA; Coșbuc, PV, 100)
ghețuri (DA; Bogdan, NV, 24)
gropurile (Sadoveanu, *O.*, IX, 550)
ierburi (Ciaușanu; Coșbuc, PV, 24), *ierbi* (id., ib., 23; 170)
iernuri (DA)
lăpturi (DA)
lefuri, *lefi*, *lefe* (DA)
lesuri, *lese*, *leși* (DA); *leși* (Vissarion, M., 81, bis)
legiuri (Bîrlea,C., 110)
legumuri (DA)
lipsuri (Bogdan, NV, 66); se mai folosește pluralul *lipse* cu înțelesul de „absențe" de la serviciu, de la școală
linuri (DA)
mărfuri (DLR; Broșteanu, 39), *marfe*, *mărfi*, forme învechite (DLR)
mătăsuri, *mătăsi*, *mătăși*, *meteși* (DLR); *mătăsuri* (la porumb; Şez., XIII, 36; Coșbuc, F., 233; id., B., 133; Vasiliu, *Pov.*, 74); *mătesele* (Bîrlea, C., 213)
medaluri (Vîrcol, 34; greșit citat în DLR *medaliurile*, cu atît mai curios cu cît inserează forma *medaluri* din Golescu)
meșinuri, *meșine*, *meșini* (DLR; nou sg. *meșin*)
minunuri, pl. de la *minune*: *minunurile* (Şez., XV, 4) cf. *minunurii* (?), ib., 1, *minuri*, ib., 2, bis); *minuniuri*, BL (III, 129)
minuri (Tit Bud; Marian, II., 150; Bîrlea, B., 78; 89, bis; 91; 109; id., C., 198; 234; 308; 339; 340; 342; bis; 362). Pentru crearea acestei forme, v. BL. IV, 100—102.
mîncăruri, *mîncări* (DLR, care totuși nu are exemple pentru prima formă; nici eu nu o am decît pe a doua: Bîrlea, B., 137;

Vasiliu, *Pov.*, 72; 74, bis; 78, bis; Șez., XV, 75; 79). În limba vorbită, *mîncăruri* e frecvent

năfrămuri (Bîrlea, B., 132), *năfrămi* (id., ib., 136), *năfrămii* (gen., id., C., 181), *naframe*, *naframele* (Șez., XIII, 1), *năframei* (gen., Bîrlea, C., 15); diverse alte forme la ȘIO, II, 1, 248

pășuniuri (BL, III, 129)

peceturi, *peceți*, nou sg. *pecet* (TDRG)

pedepsuri (Vîrcol, 13)

pleșuri (Bîrlea, C., 380), *pleșe* (TDRG)

seminţuri (Șez., XIV, 63); *săminţuri* (Vasiliu, *Pov.*, 77; 97); *sămînțiuri* (Vîrcol, 46), *sămînțele* (Șez., XIII, 5), nou sg. *seminţa* (Șez., XV, 41); specialiștii noștri în fitotehnie spun *semințe* pentru un număr de boabe și *sămînțe* pentru masa care se însămînțează.

stămburi, *stambe* (TDRG)

tinuri (Bîrlea, C., 68), *tini* (TDRG)

tranșuri (citit pe lista unui restaurant), *tranșe*

treburi, *trebi* (TDRG); *treburi* (Ciaușanu, s. *cur;* Furtună, F., 60; Pop, *Fl.*, 6; 72; Șez., XV, 75; 180); *trebi* (Eminescu, p. 137; Ghibănescu, BV, 31; Pop, *Fl.*, 40; Furtună, F., 36; Broșteanu, 53; 62)

verdețuri, *verdeți* (TDRG); *verdețuri* (Vissarion, M., 206; Broșteanu, 84)

vremuri, *vremi* (TDRG); *vremuri* (Lungianu, DP, 5; id., LC, 3; Coșbuc, B., 44; 84); *vremurile* (Ghibănescu, BV, 55); *vremi* (Bogdan, NV, 69; Furtună, F., 24; 25; 55; Coșbuc, PV, 89; id., F., 44; id., B., 63; Șez., XV, 51; *vremile* (Coșbuc, PV, 164; *vremilor*, id., ib., 153; id., F. 126; 194).

Acest tip este relativ nou (în primele noastre texte nu apare). Dacă considerăm că substantivele au rămas feminine, atunci avem aici o slăbire a interesului pentru inanimat, neutrul fiind pus la dispoziția animatelor; dacă însă, cum cred eu, substantivele discutate trec la neutre (fiind sorturi, plurale de colective sau nume de substanțe continui), atunci, dimpotrivă, existența lor constituie o întărire a neutrului. În orice caz, ele produc oarecare confuzie. De notat că tipul există și în aromână (Capidan, *Ar.*, p. 379)[1].

[1] Lidia Sfîrlea, CL, II (1957), p. 151, n. 14, semnalează în țigănește pluralele *grădinuri*, *luminuri* etc. Acestea au fost de mult înregistrate și discutate, BL, II (1934), p. 238–239.

Mai grave pentru soarta neutrului sînt faptele care urmează acum. Cu toată tendința de a trece la neutru toate neînsuflețitele, tendință de care am vorbit mai sus, au fost clasate ca masculine o serie de cuvinte tehnice, de exemplu numele literelor *(doi b)*, ale cifrelor *(doi șapte)*, ale notelor muzicale *(doi fa)* etc., ceea ce se justifică prin faptul că aceste cuvinte nu aveau o formă de plural, deci nu puteau fi marcate ca neutre prin desinența de plural; acolo unde s-a creat o formă de plural, cuvîntul a trecut la neutru (de exemplu *a face opturi cu stropitoarea pe trotuar*).

O fluctuație între neutre (vechi) și masculine (noi), dar cu sensuri diferite, găsim la:

sin, pl. *sînuri* (formate de o parte a îmbrăcămintei; Șez., XV, 9; Bogdan, NV, 234; Coșbuc, PV, 77; Lungianu, DP, 50; id., PC, 56); *sini* (parte a corpului), după fr. *seins* (Vissarion, M., 151); cu acest înțeles, *sînurile* (Coșbuc, B., 42).

Mai curioase sînt unele forme de plural masculin, care par populare, pentru nume de instrumente: *belciugi* (DA; Bîrlea, C., 213); *coleți* (Vissarion, M., 21, ter, dar singularul, tot acolo, e *colete*). Pluralul *contori* l-am întîlnit prima dată prin 1932, într-un avertisment al societății de electricitate.

În ultimele decenii, foarte mulți termeni din diferite specialități sînt clasați la masculin și chiar unii care existau dinainte ca neutri acum sînt refăcuți ca masculini: *acumulatori*, *carburatori*, *generatori*, *motori*, *termeni* etc. *Micul dicționar ortografic* (1953) s-a silit să treacă multe dintre aceste cuvinte la neutru, cu toate protestele profesioniștilor, și *Îndreptarul ortografic* a stăruit pe această cale; în unele cazuri s-a admis diferențierea genurilor pe profesiuni, de exemplu *eteri* în chimie, *eteruri* (fig.); *filete* în medicină și *filetari* în tehnică, deși e limpede că nu avem atîtea genuri cîte profesiuni și că nici nu e necesar să facem astfel de diferențieri. Ziarele și editurile s-au străduit să respecte Îndreptarul, intrînd în discuții interminabile cu autorii; astfel citim uneori *semiconductori*, cum vor tehnicienii, alteori *semiconductoare*, cum vrea Îndreptarul. Procesul mi se pare cîștigat pentru masculin, întîi pentru că *Micul dicționar ortografic* și urmașele sale au capitulat într-o serie de cazuri unde nu puteau să nu o facă: *cromosomi*, *condensori*, *cuzineți*, *eteri*, *izotopi*, *termeni* etc. Apoi în fiecare zi pătrund noi termeni tehnici, care, nefiind inserați în Îndreptar, rămîn la bunăvoia specialiștilor, și aceștia

îi trec la masculin. Multe cuvinte care au fost sau sînt încă neutre pentru dicționarele normative devin masculine pentru tehnicieni: *baloți, compuși, derivați, regleți, robineți, spalți, vagoneți* și așa mai departe, folosirea masculinului devenind un semn de distincție în ochii inginerilor și mai ales ai personalului auxiliar.

Explicația fenomenului trebuie căutată în faptul că noile substantive au fost împrumutate în grup cu determinante adjectivale și anume au fost împrumutate dintr-o limbă care face la plural diferența între masculin și feminin: franceza. Astfel au pătruns în grupuri *calculi renali* din fr. *calculs rénaux*, *centri nervoși* din fr. *centres nerveux* (în geometrie se păstrează vechiul plural *centre*), *izotopi radioactivi* din fr. *isotopes radioactifs* și așa mai departe. Astfel tendința nouă de a trece neutrele la masculin nu este decît, prin intermediul francezei, vechea tendință romanică (și latină), contracarată timp de peste 1 000 de ani de influența limbilor slave.

Reiese astfel că s-au produs relativ numeroase modificări de gen la substantivele noastre, dar în general au corespuns unei tendințe a limbii numai trecerile de la feminin și mai ales de la masculin la neutru, într-o perioadă mai veche a limbii, și de la neutru la masculin în ultimele două secole.

Urmează acum să examinăm trecerile de la o declinare la alta fără afectarea genului. Problema se pune cu oarecare interes numai în ce privește raporturile declinării a III-a cu celelalte două, deoarece trecerea de la I-a la a II-a sau invers nu poate în mod normal să nu fie însoțită de o schimbare de gen.

Declinarea a III-a, care reprezintă în general un tip slab, a cîștigat totuși unele cuvinte de la celelalte două, de la declinarea I în general acolo unde desinența nominativului singular era precedată de o palatală, care provoacă schimbarea lui *ă* în *e*: *voie*<sl. *volja*, *cuțitoaie*, cu sufix provenit din lat. *-onea*, etc., apoi, în unele regiuni, *grije*, *mătușe* etc. Aici vor fi citate și cazuri mai vechi, de exemplu *cărare*<lat. *carraria* sau formații ca *muncitoare* etc., care nu provin din lat. *-ore*, ci din *-oria*. La acestea se adaugă forme actuale regionale, ca *țigare*, *hore mare* (Tit Bud) etc. Ținînd seamă de faptul că e vorba de o flexiune hibridă (nearticulatul ca declinarea a III-a, articulatul ca declinarea I), tendința de a trece de la finala *-jă*, *-șă*, la *-je*, *-șe* nu trebuie încurajată.

Acolo unde genul este important, se refac forme de declinarea I paralele cu masculinele de declinarea a II-a: *profesoară*, *dirigintă*, *președintă* și chiar *directoară* (pentru situația mai nouă, vezi p. 258).

Alte exemple de trecere de la declinarea I la a III-a sînt sporadice și în parte regionale:

carte <lat. *charta*
ciosvîrtă>*ciosvîrte* (DA)
livadă, pl. *livezi*, nou sg. *livede*
nădejde<v.sl. *nadežda*
poncă, *ponce* (și *ponci*)<magh. *ponk* (Drăganu, DR, III, 722), cf. mai sus pentru *-a*, p. 82
poznă, *pozne* „necaz" (Tit Bud)
prescură, *prescure* (Șez., XV, 5, ter; 38)
viespe<lat. *uespa*
(Vezi BL, I, p.16 și p. 40—41.)

La acestea vom adăuga un masculin de declinarea I devenit masculin de declinarea a III-a:
hogea (<tc. *hoca*), nearticulat *hoge* (ȘIO, II, 2, 65).

Feminine de declinarea a III-a au trecut la I:
arame>*aramă* (vezi p. 83)
cicoare>*cicoară*
cinste>*cinstă*
copce (<bg. *copče*), cf. la Coșbuc, F., 201; id., B., 36 (bis)a pluralul *copcii*, nou singular curent *copcă* (nu văd pentru ce DA privește procesul în chip invers)
daravere>*daraveră* (pentru plural, vezi p. 108)
dragoste>*dragostă*
lat. *falx*>rom. *falcă*
fasole (sg. și pl.)>*fasolă*
funingine>*funingină*
ghinde>*ghindă*
grindine>*grindină*
huști, *huște*, nou sg. *huscă* (N. Drăganu, DR, III, p. 704—705)
iesle, nou sg. *eslă* (Șez., XIV, 52)
junice>*junică*
latură, *lature* (fiind amîndouă refăcute din pluralul *laturi*, (vezi p. 84), fiecare din cele două forme ar putea fi explicată prin cealaltă)
lat. *laus*>rom. *laudă* (poate fi însă postverbal din *a lăuda*)

legume>*legumă*
margine>*margină*
lat. *mentio*>*minciună*
năpaste>*năpastă*
ordine>*ordină* (auzit de mine)
pecete >*pecetă* (Şez., XIV, 175)
pecingine>*pecingină*
potîrniche>*potîrnică*
lat. *ren*>rom. *rînă*
salce>*salcă; salcea* (Şez., XV, 39)
secere>*seceră* (eventual postverbal de la *secera?*), formă recomandată de Îndreptar
sînziene>*sînziană*
soarte>*soartă*
unghie>*unghină*.

Pentru cele mai multe din acestea, vezi BL, I, 22; 24; 35; 36; 41; 42 (însă nu toate formele de declinarea I vor fi refăcute din plural, cum se poate vedea şi după faptul că anumite finale apar frecvent printre exemplele date). În general, declinarea a III-a este mai slabă decît celelalte.

De la declinarea a II-a au trecut la declinarea a III-a un număr de substantive, în primul rînd unele formate cu anumite terminaţii. Cu *-ur:*
grangur>*grangure*
graur>*graure*
plastur>*plasture*
zgripsor>*zgripsore* (Păsculescu) şi *zgripsură*.

Vezi şi *bălaore*, *călugăre*, *meştere*, *primare*, BL, I, p. 94.

Cu *-ete* (de obicei dintr-un mai vechi *-eţ*):
brabeţ>*brabete*
brăduleţ>*brădulete*
lat. *boletus*>rom. *burete*
bg. *krastavica*>rom. *castravete*
lăieţ>*lăiete*
bg. *molec*>rom. *molete*
nămet>*nămete*
omăt>*omete* (Păsculescu)
poponeţ>*poponete*
stigleţ (Gîrleanu, *Cea dintîi durere*, Bucureşti, 1909, p. 222)> *stiglete*

ştiuleţ>*ştiulete*.

Alte cîteva exemple se găsesc în BL, I, p. 33, şi II, p. 247. Mai adaug un exemplu cu accentul pe prima silabă, *scripeţ*>*scripete*. Mare parte dintre exemple circulă în vestul ţării, în special în Oltenia. Aici găsim formaţii în *-ete* fără o paralelă în *-et* sau *-eţ: ochete*, *sloiete* şi altele (BL, II, 247–248, unde se propune ca *-ete* să fie înţeles ca sufix singulativ). De asemenea în Oltenia circulă nume de persoane masculine formate cu *-ete: Crăciunete*, *Ionete*, *Marinete* etc.

Şi fără să se poată vorbi de un sufix, singulativ sau nu, găsim în vestul ţării formaţii de declinarea a III-a în loc de a II-a:
breabăn>*brebene*
broatec>*broatece* (Ciauşanu)
căpăţ>*căpete*
garoflat>*garoflate* (Păsculescu)
genunchi>*genunche*
măsteacăn>*măstaşine* (Densusianu, *Haţ.*, 44)
recrut>*răcute* (Olt.?)
spin>*spine* (Densusianu, *Haţ.*, 334; Sima, 88; după TDRG, şi în Moldova)
**strepez*>*strepede* (BL, I, 26)
zimţ > *zimte* (TDRG consideră pe *zimte* ca formă de bază).
(Pentru acestea şi pentru altele vezi BL, I, 18; 25; 26; 42–43.) Există însă şi cîteva exemple valabile şi pentru estul ţării:
ciucur>*ciucure*
gemen>*gemene*
germen>*germene*
ghimp>*ghimpe*
glonţ>*glonte*
grăunţ>*grăunte*
greier>*greiere*
mugur>*mugure*
lat. *peduculus*>rom. *păduche* (pentru evitarea omonimiei cu pluralul *păduchi?*)
pinten>*pintene* (Marian, Il., 177: singular sau plural?).

Un ultim exemplu ceva mai complicat: din *hapleo* (<bg. *xapljo*), simţit ca vocativ, s-a refăcut un nominativ *haplea*, iar acesta la rîndul său, fiind simţit ca articulat, a dat naştere unui nou nominativ nearticulat *haple* (BL, IV, 196).

De la declinarea a III-a au trecut la declinarea a II-a o serie de cuvinte, dintre care unele s-au generalizat în forma lor nouă:
berbece (destul de răspîndit) >*berbec*
mădulare >*mădular*
lat. *nepos* >rom. *nepot*
lat. *pauo* >rom. *păun*
plămîne >*plămîn* (variantă: *plămîi*)
lat. *palumbes* >rom. *porumb*
soarte >*sorț* (și *soartă*, vezi p. 96).
Altele prezintă numai forme regionale de declinarea a II-a:
iepure >*iepur* (BL, I, 94; 106)
jude >*judec* (DA)
oaspe >*oaspăt*
țărmure >*țărmur* (*țermur*, DLR, s. *nălucă*²)
viezure >*viezur*.
(Vezi o listă mai lungă, BL, I, p. 43—44.)
Luînd toate aceste exemple în considerație, trebuie să recunoaștem că e vorba de modificări ale unui număr mic de cuvinte, tratate individual, și că nu e în joc structura flexiunii nominale în ansamblu.
Urmează acum să discutăm modificările de terminație care nu pun în discuție nici genul, nici tipul de declinare. Vom începe cu declinarea a II-a, care pune mult mai puține probleme. E vorba în primul rînd de cuvinte al căror singular era la fel cu pluralul și a fost diferențiat prin modificarea consoanei finale la singular. Exemple cu consoane velare:
harac <*haraci* (DA; I. Cr., X, 64—67, quinquies). Singularul *haraci* a putut fi luat drept plural.
hasechi >*hasec* (DA)
magh. *jobbágy* >rom. *iobagi*, *iobag*
ug. *ughi* (BL, I, 25).
Sînt cuvinte învechite, care nu mai prezintă astăzi alt interes decît că trădează tendința de a se obține un plural deosebit de singular.
Cu diftong în *-u*:
sl. *zmij* >rom. pl. *zmei*, nou sg. *zmeu*.
Singularul a putut fi diferențiat de plural și fără ca cele două forme să fi fost mai înainte identice:
pl. *derbedei* (din *derbederi*, ȘIO, II, 1, 156), nou sg. *derbedeu* (pentru pierderea lui *r*, cf. *schingiui* <pl. *schingiuri*)

puradei (pluralul lui *puradel*), nou sg. *puradău* (Sima, 70).
Fapt invers: *copou* >sg. *copoi* (bg. *kopoj* e fără îndoială din românește).
Mult mai importantă este schimbarea sufixelor *-arĭ*, *-torĭ* în *-ar*, *-tor*, cu exemple foarte numeroase, bine cunoscute. La fel **vulturĭ* (sg. <lat. *uulturius*) >*vultur*.
O situație specială s-a creat pentru cîteva substantive neutre care ar fi trebuit să se termine în *-n*: *brîu*, *frîu*, *grîu*. Pierderea lui *-n* este încă nelămurită. Apar noi plurale fără *-n-*:
brîie (Marian, H., 37; 49, bis; Bîrlea, C., 60)
frîie (Bîrlea, C., 253; Vasiliu, *Pov.*, 96), *frîne* (Șez., XIII, 36; Gătană, B., 126; 145; bis; 172; Dumitrașcu, PO, 91; Coșbuc, F., 27; 112; 115)
grîie (Marian, H., 38; Furtună, F., 40; 41); *griele* (Șez., XV, 71; 98); *grîne* (Coșbuc, PV, 34; 158).
În ce privește neutrele, trebuie să mai adăugăm o serioasă întărire a tipului terminat în diftong cu *-u*. Existau din trecut puține substantive de acest tip: *ou* și mai ales cuvinte de împrumut ca *hîrdău*, *tuleu*, *îmblăciu*. Au venit apoi cuvinte turcești terminate în vocală accentuată, în special în *-i*; acestuia i s-a adăugat un *-u* (vezi substantivele de felul lui *cadiu*, *spahiu* etc., adjectivele ca *portocaliu*, *tuciuriu*), astfel încît substantivele nume de inanimate (*rachiu* etc.) au întărit tipul *îmblăciu*. La acestea s-au adăugat în ultimele două secole numeroase cuvinte de origine franceză, care în franțuzește se terminau în vocală accentuată. Am amintit deja (p. 83) femininele de felul lui *puseu*, *voleu*, devenite neutre în românește. (Un plural ca *ideurile*, Șez., XV, 167, a fost poate la început ironic.) La acestea se adaugă numeroase masculine franțuzești, de exemplu *birou*, *reșou*, *tangou*; *cafeu*, *traseu* (BL, III, 1935, p. 23); *crochiu*, *interviu* etc. O situație mai grea au prezentat cuvintele terminate în *-öi*: *portefeuille* este pronunțat uneori *portfeu* (Ad., 12. XII. 1935), pe cînd *millefeuille*, pronunțat și scris pe listele restaurantelor *milfe*, a fost luat drept plural și i s-a putut reface un singular *milfă*.
S-a pus apoi problema pluralelor. Lăsînd la o parte pe *ou*, care constituie o excepție cu pluralul lui, *ouă*, rămîneau două soluții: 1. formula cu *-e*, care ducea la încadrarea în tipul *hîrdaie* (cu varianta *-ană* în nordul țării, vezi V. Arvinte, SCL, X, 1959, p. 213—237), soluție inacceptabilă, deoarece acest tip e simțit ca popular și chiar arhaic; 2. formula cu *-uri*, care a fost accep-

tată (despre lupta între desinențele *-e* și *-uri*, vezi mai departe). Mai complicată a fost situația acolo unde, după modelul italian, accentul s-a pus pe altă silabă decît finala: *rèdio*, *stùdio*, *zèro*, căci la forma articulată și la plural nu s-a putut menține accentul, ci s-au creat formele *radiòul*, *studiòuri*, iar pluralul de la *zèro* este uneori *zèroruri* (*zerorurile*, „Tempo", 29. II. 1940)[2]. Cf. totuși pluralul *corsele* de la *corso* (Broșteanu, 94).

Dar aceasta nu a fost singura soluție pentru adaptarea în românește a substantivelor franțuzești terminate în vocală accentuată. Cele terminate în *-o* au primit în cîteva cazuri un *-n* suplimentar, după modele care în franțuzește se terminau în *-o* nazal, de exemplu fr. *marron*, rom. pl. *maroane* (frecvent în gura vînzătorilor ambulanți în perioada dintre cele două războaie mondiale, dar desigur existent și mai demult). S-au format astfel *palton* (fr. *paletòt*), *penson* (fr. *pinceau*), *platon* (fr. *plateau*, vezi „Tempo", 30. V. 1940), *tomberon* (fr. *tombereau*; cf. totuși *tumbăraiele* la Eugen Barbu, *Șos. Nord.*, 308 și 310; BL, IV, 117); fr. *plateau* e reprezentat și prin *platan* (*platane de balanță*; cînd au fost prezentate în București niște „négresses à plateaux", pe afișele românești s-a scris *negrese cu platane*, vezi Ad., 2. XII. 1931; „Tempo", 18. IV. 1940).

În sfîrșit, fără îndoială din italiană, s-au introdus neutre cu singularul în *-iu* neaccentuat și pluralul în *-ii*, de exemplu *serviciu*, *servicii*. S-au încercat și alte soluții, de exemplu la Negruzzi, *Jun.*, 84, găsim pluralul *geniuri*; s-a scris și *-ie* în loc de *-ii*, de exemplu *principiele*, Bogdan, XV, 80. Cele mai multe s-au păstrat cu *-iu* și *-ii*, de exemplu *acvariu*, *consiliu*, *sigiliu*. Unele, devenite populare, au pierdut finala, de exemplu *inventar*, *orar*, *solar* (și *solariu*), vezi Iorgu Iordan, *Mél. Bally*, p. 273. Un caz curios este *vitraliu*, care are la singular și forma *vitrou* (după fr. pl. *vitraux*).

O situație aparte prezintă aici cuvintele formate cu sufixul fr. *-age*, it. *-aggio*, alături de care există paralel cîteva cuvinte italiene în *-eggio*. Multe dintre ele au fost introduse sub două forme (*curaj* și *curagiu* etc.). În cele din urmă s-a menținut forma franceză: *bagaj*, *curaj*, *etaj*, *gaj*, *garaj*, *menaj*, *mesaj* (și *mesagiu*), *peisaj*, *șantaj*, *șomaj*, *viraj*, *voiaj* etc. Totuși se zice *arpegiu*, *cortegiu*, *mesager*, *omagiu*, *pasager*, *peisagist*, *ravagiu*, fără să pomenesc de *adagiu*, *sufragiu*, unde *-agiu* nu e sufix. Se ajunge la paradigme hibride: *pasaj*, *pasagii*, iar *sarcofag*, care nu are nimic comun cu formația discutată, ajunge să fie pronunțat *sarcofagiu*.

Toate aceste împrumuturi mi se par supărătoare, pentru că complică în mod inutil flexiunea nominală.

Am lăsat la urmă tipul de substantive cu nominativul singular terminat în *-a* accentuat, despre care am mai vorbit în prezentarea epocii precedente. Se constată o dezvoltare a acestui tip, în primul rînd grație împrumuturilor din turcește: cuvinte în *-a*: *baclava*, *saca*, *sarma* etc.; cuvinte în *-e* > *-ea*: *cișmea*, *fermenea*, *tinichea* etc. Cele mai multe din ele au fost eliminate sau sînt pe cale de a fi eliminate, dar ele și-au jucat rolul, acela de a reda viață unui tip românesc pe cale de dispariție. Au apărut cam în același timp cuvinte grecești (unele dintre cele de origine turcească au intrat în română prin intermediul grecesc, poate și bulgăresc). Prin greacă au pătruns substantive în *-ea* provenite din originale franceze în *-ée*, *-er*, indiferent de genul francez: *canapea*, *soarea*, *bezea* (vezi Et. rom., p. 50; mai tîrziu, venind din franțuzește direct, substantivele franțuzești în *-ée* au devenit în românește neutre în *-eu*, vezi mai sus, p. 99). Tot din grecește au venit o serie de plurale neutre în *-a* accentuat, transformate în românește în plurale terminate în *-ale*: *giuvaericale* (ȘIO, II, 1, 191), *istericale*, *nevricale* etc. În sfîrșit, direct din franțuzește, pluralul *guillemets* a devenit *ghilimele*, de unde noul singular *ghilimea*. Masculinele franțuzești *boa*, *nougat* devin în românește feminine (articulat *boaua*, *nugaua*). Cuvîntul indian *maharadjah* (pronunțat *maharàgea*) a fost adaptat la noi sub forma *maharadjà*, articulat *maharadjaua* (vezi mai sus, p. 81). Din rusă ne-a venit *taiga*.

Mai departe au trecut la tipul discutat substantive de formații diferite. Exemplele care urmează prezintă de fapt o trecere de la neutru la feminin:

bolozan, pl. *bolozane*, *bolozale* (*-al*, *-ale*, Păsculescu), singularul **boloza* nefiind atestat (ȘIO, II, 2, 57)

**caftan*, pl. *caftale*

castană, pl. *castale* (Marian, H., 155); „*castanele* sau *castalele*, precum se numesc în Moldova", Șez., XV, 18; *castale*, ib.

zorzon, pl. *zorzoale*

[2] Vezi, pentru întreaga problemă, Liviu Onu, SCL, XI (1960), p. 33—57.

Dacă pentru aceste cuvinte nu avem atestat un nou singular în *-a*, la următoarele il avem:

filigean, pl. *filigene*. **filigele*, nou sg. *filigea*

tc. *patlıcan*, rom. pl. *pătlăgene*, nou sg. *pătlăgea*

mintean>*mintea?*, cf. *mintii*, Doine, 84, *minteuță*, Bîrlea, B., 18 (bis).

(Pentru aceste exemple, vezi BL, I, 31.)

Trecerea finalei *-ane* la *-ale* apare în alte cuvinte, fără schimbare de gen:

fasoane>*fasoale* (vezi și verbul *a se fasoli*).

Apare însă și situația inversă:

tc. *buzuca*, rom. *buzdugea* (ȘIO, II, 1, 67), *buzdugene* (ib., 402)

moșmoale, *moșmoană* (ȘIO, II, 1, 266), *moșmoande* (Codin, NL, 69) (cf. și verbul *moșmîndi*)

peștimal, *peștimale* și *peștiman*, *peștimane*.

ghismane, *ghismale* (DA), de origine necunoscută, poate fi explicat în ambele feluri.

Un al doilea tip de neutre devenite feminine se terminau în *-ar*:

tc. *kayar*, rom. *caiele*, sg. *caia*

tc. *harar*, rom. *harari*, *harare*, *harale* (ȘIO, II, 1, 208)

tc. *pancar*, rom. *pangea*.

Confuzia între finalele *-ere* și *-ele* se intîlnește în *căpistele* pentru *căpistere*, iar în sens invers, între *-ale* și *-are*, în *balemare* pentru *balamale*.

La declinarea în *-a* au trecut apoi trei substantive neutre a căror origine ultimă se găsește în franțuzește, dar care la noi au venit din neogreacă: *atu*, *caro*, *manto*, cu pluralul *atale*, *carale*, *mantale* și cu noile singulare *ata*, *cara*, *manta*. În grecește am găsit pluralele *karra* și *manta* (cf. și bg. *manto*, pl. *manta*, Beaulieux, 63).

O sursă mai importantă pentru îmbogățirea tipului în *-a* este refacerea substantivelor românești în *-ală*, *-eală*:

căpețeală>*căpețea* (poate prin confuzie cu acest cuvînt *căpiță* a devenit *copiță*, pl. *copițălile*, Vîrcol, 28; *copiță*, pl. *copițele*, Boceanu)

dîrjală>*dîrjea* (Șt. Pașca, *Glosar dialectal*, București, 1928)

greșeală>*greșea*

pardoseală>*pardosea*

podeală>*podea*

propteală (*proprele*, Bogdan, NV, 73)>*proptea*

rumeneală (pl. *rumenele*, Bîrlea, C., 79; 137; 164; Doine, 41; Ciaușanu, s.v. *măscui*; Șez., XV, 114)>*rumenea* (Tit Bud)

sandală>*sanda*

**sdeală*, pl. *sdele*, nou sg. *sdea* (Pamfile, *Cim.*), cf. *sdelcă*

vopseală, pl. *vopsele* (*văpsele*, Bîrlea, B., 137; id., C., 380), nou sg. *vopsea*

zăbreală>*zăbrea*.

(Pentru alte cîteva exemple, vezi BL, I, p. 29—30.)

În categoria pe care o discutăm a intrat la un moment dat un nume de persoană franțuzesc: *Nana*, gen. *Nanalei* (Bogdan, NV, 255).

Paralel cu tipul în *-eală*>*-ea* găsim și tipul, mai recent, în *-elă*>*-ea*:

bretelă>*bretea*

canelă>*canea*

caramelă>*caramea*

gr. *kordella*>rom. *cordea*

flanelă>*flanea*

fustanelă>*fustanea*

s.-cr. *gradela*>rom. *grădea*

jartieră, *jartelă*>*jartea*

santinelă>*santinea*

gr. *sardela*>rom. *sardea*.

La aceste exemple se mai adaugă unele la care punctul de plecare este un neutru în *-el*:

pl. *strugurele* (Bîrlea, C., 75, bis)

surcel, pl. *surcele*, nou sg. *surcea* (vezi mai sus, p. 60)

șrapnel>*șrapnea*.

(Vezi BL, I, 30.)

Se mai adaugă cuvinte ajunse printr-un accident în categoria discutată:

krakauer>*cracaua*, articulat *cracaua*; de unde o nouă formă nearticulată *craca*

macao>*maca*.

S-ar părea că între tipul în *-a* și tipul în *-ea* s-a produs o oarecare confuzie, în avantajul celui de-al doilea. În primul rînd e vorba de teme terminate în palatale, unde la plural apare *e* în loc de *a*. După exemple tradiționale, ca *mia*, pl. *miele*, se ajunge la:

raia, pl. *raiele*

rubia, pl. *rubiele* (Vîrcol, 37).
Iată apoi exemple unde nu avem finală muiată:
basma, gen. *băsmelii* (Dumitrașcu, B., 65)
hazna, gen. *háznelii* (Furtună, F., 22)
nafaca, pl. *năcăfele* (ȘIO, II, 1, 267)
osana, pl. *osanele* (Pop, *Fl.*, 64)
temena>*temenea* (nu e exclus ca la baza acestei forme să fie o o variantă dialectală turcească cu armonie vocalică).
Există totuși și exemple în sens invers:
saxanele (ȘIO, II, 1, 316), *saxana*, *saxanale*
tabulhanele (id., p. 116), *tabulhana*, *tabulhanale*
zaherea>*zahara*.
Și aici e posibil să avem forme regionale turcești cu efectuarea armoniei vocalice.
Mai departe, există exemple de trecere de la finalele *-aie*, *-eie*, *-ie* la *-ea:*
costreie (Bîrlea, C., 246; 249 și n. 4)>*costrele*, nou sg. *costrea*
cucuvaie>*cucuvea*
ghiordie>*ghiordea*
gingie>*gingea*
grindeie>*grindea* (poate fi însă și de la *grindel)*
iahnie>*iahnea*
jaluzie>*jaluzea*
jucărie>*jucărea* (CDDE)
poezie>*poezea*
rotofei, f. *rotofee*, pl. *rotofele* (Lungianu, PC, 81)
scinteie>*scîntea*.
(Vezi BL, I, 30.)
Pentru unele dintre exemple putem crede că forma în *-ea* a fost considerată ca diminutivală. S-au reconstruit singulare în *ea* chiar pentru diminutive în *-iță:*
garofea (Șez., XIII, 147)
mlădea (Păsculescu).
N-am inserat pe *năsele* (Bogdan, XV, 3), pentru că ar putea să nu fie de la *năsălie*, ci direct din sl. *nosilo*. Exemplele adunate sînt în mare parte regionale, rarități sau chiar simple accidente. Ele ne interesează totuși pentru că demonstrează vitalitatea formației, după ce într-o vreme era pe cale de dispariție. Împotrivă vorbesc mult mai puține exemple:

Cu refacerea unui singular în *-ală:*
curma>*curmală*
cealaltă>*cealălaltă*
Cu refacerea unui plural în *-ei:*
saragea, pl. *saragele*, nou sg. *sărăcei* (desigur din cauza genului masculin).
O oarecare slăbire a tipului discutat o trădează noile forme de plural în *-ăli*. La un cuvînt ca *sucală*, pl. *sucale* (gen. *sucalei*, Bîrlea, B., 135, bis), un nou plural *sucăli* (Vîrcol, 13) nu e de mirare, deoarece singularul nu este și nu a fost în *-a*. Dar găsim și de la substantive în *-a* plurale în *-ăli: băclăvăli*, *bălămăli*, *băsmăli* (Sadoveanu, *O.* VII, p. 563), *harabăli* (I. Cr., II, 35, ter); alte exemple la Iorgu Iordan, *Mél. Bally*, p. 277. S-ar zice că avem aici o primă treaptă spre trecerea la un singular *baclavală* etc. Cf. *boială* (Șez., XV, 124), care se poate interpreta și ca refăcut din pl. *boiele* de la *boia*, și ca format în românește cu sufixul *-eală* de la verbul *boi*. Pe de altă parte, prin suprimarea lui *l* muiat, se ajunge la plurale ca *mantăi*, *șei*.
La p. 62 am discutat înlocuirea, într-o etapă mai veche, a finalei *-ea* cu *-ică* în cuvinte vechi ca *floricică*, *mărgică*, *rîndunică*, *viţică*. A ajuns să pară atît de obișnuită noua terminație, încît surprinde o formă ca *bucățeaua* (Dumitrașcu, PO, 91). Totuși, împotriva tendinței de a reîntări tipul în *-a*, *-ală*, mai apar variante cu *-ică* și de la cuvinte mai noi. De origine turcească: *alagea*, *alagică; pătlăgea*, *pătlăgică; surcică* (dacă însă explicația prin *surcel*, dată mai sus, e justă, forma *surcea* nu poate fi prea veche). Cuvinte mai noi: *cordea*, *cordică; flanea*, *flanică*, vezi BL, I, p. 32. Pentru întreaga problemă, vezi SG, III, p. 5—9.
Schimbări de flexiune, fără schimbarea genului:
mînu, pl. *mînuri* (Vasiliu, *Pov.*, 26; 66; 78, bis; 80; 91); *mînurile* (id., ib., 42; 82, ter; 94; 97, bis), schimbate în *mînă*, *mîini* (vezi p. 109).
Imparisilabicele s-au mai redus. Au rămas:
cap, pl. *capete* (dar și *capuri*, *capi*, cu sensuri diferite) pluralele *frățini*, *mumîni*, *tătîni* dispar treptat, fiind înlocuite cu *frați*, *mame*, *tați;* cf. *mumîni* (dar și singularul refăcut *mumînă*) la Giaușanu; *mumînile*, Doine, 129
oaspe e înlocuit cu *oaspete*
om, pl. *oameni* se menține ferm

soră, pl. *surori* a antrenat după sine pe *nurori* (formele mai vechi au fost *soru-* și *noru-*), dar gen.-dat. sg. e tot mai adesea *sorei* în loc de *surorii*

jude nu mai e folosit de loc, iar pl. *judeci* nici nu mai e cunoscut.

Ajung acum la problema modificărilor de desinențe fără trecerea de la un tip de flexiune la altul. Pentru masculine nu este nimic de relevat, cele care formau pluralul cu *-i*, vocalic sau semivocalic, au rămas cum erau, cele care se mulțumesc la plural cu muierea consoanei finale a temei, de asemenea, atît la declinarea a II-a, cît și la a III-a. Nici femininele de declinarea a III-a nu se schimbă, puține au desinența *-i* (*luntri*), cele mai multe moaie consoana finală (*cărți*).

Femininele de declinarea I prezintă în schimb o problemă interesantă. Pluralul lor tradițional era în *-e*, apoi apar și forme cu *-i*, adică cu muierea consoanei finale. Ne întîlnim cu forme de acest al doilea tip în primele texte (secolul al XVI-lea), dar ele apar și în aromână. Foarte adesea cele două forme coexistă, de exemplu *cireșe* și *cireși*, rareori ajungîndu-se la sensuri diferite: *bucăți* și *bucate*. Se poate astfel constata că treptat formele cu *-e* cedează locul celor cu muiere și se susține că mișcarea continuă și azi (Iorgu Iordan, BPh, V, 1938, p. 9 și urm.; id., *Gram.*, p. 89; LRC, p. 280 și urm.; R.A. Budagov, *Problemy razvitija jazyka*, Moskva, 1965, p. 65; Lidia Sfîrlea, CL, II, 1957, p. 150, aduce noi exemple)[3]. Alf Lombard (*Verbe*, 212) susține că sistemul flexionar nu numai că nu se simplifică, dar se complică: se răspîndesc forme ca *școli*, *roți*, pentru că diferențiază mai bine pluralul de singular. Eu însumi, în „Tempo", 29. V. 1940, scriam că găsim *sumi* pentru *sume*, poate pentru că tendința generală este ca toate femininele de declinarea I să aibă pluralul în *-i*. Acad. Iorgu Iordan a publicat lungi liste de exemple, la care adaug aici pe cele adunate de mine, în măsura în care nu figurează în dicționare:

aripele, Coșbuc, PV, 24; 93; Bogdan, NV, 168; 176; Șez., XIII, 166; *aripile*, Coșbuc, F., 154; Furtună, F., 47; Cătană, B., 134; 135; *aripi*, Coșbuc, PV, 81; 103 (bis); 119; Șez., XV, 181; *haripi*, Vîrcol, 8; *hărpile*, id., 61.

barbele, Șez., XIII, 129

berde, Păsculescu, 40

[3] Vezi R.R.Li., XI, 1966, p. 288.

blane, Șez., XIII, 94; Ciaușanu; *blăni*, Șez., XIII, 22; XIV, 8; Lungianu, PC, 54; Vissarion, M., 86; *blănile*, id., 84

boaltele, Boceanu; *boalde*, Bîrlea, C., 156, n. 3; *bolți*, Eminescu, 167 (dar există și noul sg. *bold*)

boale, Doine, 55; 94; Bîrlea, C., 78; 101 (ter); 114; 175 (bis); 277; 316; Șez., XV, 8; 18; 149; Ciaușanu, s. *balegă*, s. *copt*, s. *piele*; Coșbuc, F., 233; Furtună, F., 35; 37; *boalele*, Șez., XIV, 142; Marian, H., 31; 43; 138; 173; Vissarion, M., 211; Bîrlea, C., 356; *boalelor*, Șez., XV, 91; *boli*, Șez., XIV, 142; Vissarion, M., 208; Dumitrașcu, PO, 21

brîncele, Șez., XIII, 129 (poate fi o simplă scriere pretențioasă), cf. *brîngi*, Vîrcol, 46

bujdeaucele, Bogdan, NV, 42

buruiene, Alecsandri, I, 186; Marian, H., 131; Bîrlea, C., 316; Doine, 277; Coșbuc, PV, 25; Cioca, 23; Șez., XV, 57; 134; 136; 148 (bis); *buruene*, Șez., XV, 11 (bis); 23; 27 (bis); 28 etc.; 48; 96; 97; Bogdan, NV, 57; *buruienele*, Vissarion, M., 156; *buruenele*, Șez., XV, 12; *buruieni*, Boceanu, s. *busii*; *burueni*, Bogdan, NV, 127; *burueni* (gen.), Șez., XV, 78; 81; *buruenile*, Șez., XV, 57; 80; 90; *buruienilor*, Doine, 147 (să nu uităm că forma primitivă este *buruian*, neutră; ce poate fi *buruenii* la Pop, *Fl.*, 19?)

cane, Coșbuc, PV, 61; *canăle* (?), Vîrcol, 13; *căni*, Lungianu, LC, 6

casarmei, Broșteanu, 85; *casarmelor*, id., 40; 41; *cazărmei*, Vissarion, M., 195 (ter); *cazărmii*, Lungianu, DP, 59

căciule, Bogdan, NV, 71; Șez., XV, 47; *căciulele*, id., 67; Coșbuc, PV, 132; *căciuli*, Șez., XIII, 36 (bis); 49; Boceanu, s. *ciriș*; *căciulile*, Dumitrașcu, PO, 84; Vissarion, M., 49

cămeșe, Bogdan, NV, 154; Șez., XV, 31; *cămeși*, Marian, H., 166; Bîrlea, C., 107; 314; 352 (quater); Vasiliu, *Poc.*, 71; *cămăși*, Codin, NL, 7; 12; 125; Bîrlea, C., 289; *cămeșile*, Vîrcol, 9; Bîrlea, C., 184; Cioca, 33; *cămeștile*, Vîrcol, 8; *cămășile*, Lungianu, DP, 88; id., PC, 54; Boceanu, s. *împrăoșa*; Coșbuc, PV, 36; 104; *cămășile*, Vîrcol, 58; *cămeșii* (gen.), Bîrlea, C., 334; 339; *cămășii* (gen.), Bîrlea, C., 146; 341; Ciaușanu (și s. *gură*); *cămașii*, Bîrlea, C., 124

căpățînele, Vissarion, M., 78 (bis); *căpățîni*, Vîrcol, 17

căpșune, Șez., XV, 15 (bis); *căpșunele*, ib.; *căpșunei* (gen.), ib.; *căpșuni*, DA

cheltuelele, Bogdan, NV, 110; *cheltuelelor*, id., ib., 212; *cheltuelilor*, id., ib.
chiștele, Șez., XV, 66
cioare, Ghibănescu, BV, 40; Marian, II., 63; Bogdan, NV, 42 (bis); *cioară* (pl.), Marian, H., 43; 71; 80; 86; Bîrlea, C., 141; 160; 64; *cioarele*, Ghibănescu, BV, 51; Șez., XIV, 63 (bis); Bogdan, NV, 43 (bis); Marian, H., 148; Bîrlea, C., 141; 160; Vasiliu, *Pov.*, 94; *cioarăle*, Marian, H., 106; Ghibănescu, BV, 54; *cioarei* (gen.), Marian, H., 33; *ciorele*, Șez., XIII, 32; XIV, 63 (ter); *ciori*, Șez., XIV, 63; *ciorile*, Șez., XIII, 18; 24; Lungianu, PC, 79; Dumitrașcu, PO, 43
ciupercelor, Șez., XV, 76
cîrciume, (DA); *cîrciumi*, Pop, *Fl.*, 36; *cîrciumile*, id., 39
cîrje, Șez., XV, 120
cîștegele, Șez., XV, 38
cloște, Șez., XV, 1; *cloști*, ib., 2
coade, Șez., XIII, 195; Cătană, B., 31; *coadele*, Dumitrașcu, PO, 91; 105; Lungianu, DP, 87; Șez., XIII, 24; Șez., XV, 47; Cioca, 45; Boceanu, s. *cîrfare; cozi*, Coșbuc, PV, 62; Șez., XV, 92; *cozile*, Bîrlea, C., 335; 349; Bogdan, NV, 161; 168; *cozii* (gen.), Boceanu, s. *cîrfare*
condițiunele, Șez., XV, 46; 78
cracelor, Șez., XV, 33; *crăci*, Șez., XV, 13; *craci*, Șez., XIV, 143
crengele, *crengi*, Șez., XV, 12
crenguți, Șez., XV, 144
daraveri, Ghibănescu, BV, 24; Pop, *Fl.*, 57; 67; *daraverile*, ȘIO, II, 1, 17; *daraveli*, Vîrcol, 61; *daravelile*, Lungianu, DP, 72
datine, Șez., XV, 73; *datinele*, Broșteanu, 31; Șez., XV, 73; *datinile*, ib., 33
duducele, *duducile*, ȘIO, II, 1, 162
dughene, Șez., XV, 76; *dugheni*, ib., 115; 122
durerele, Șez., XV, 114
fițuice, Bogdan, NV, 156
furtune, Eminescu, 38
găinele, Bogdan, NV, 135; Furtună, F., 106; Șez., XV, 27; *găinelor*, ib., 91; *găini*, ib.
găinușele, Furtună, F., 47; *găinușile*, id., ib., 46
găluște, Șez., XV, 66; 98
ghioace, *ghioci*, Ciaușanu
gin<e>ginele, Șez., XV, 129; *gingini*, ib., 130

gogoașe, Șez., XV, 17
grădine, Vîrcol, 13; 55; Bîrlea, C., 113; *grădinele*, Broșteanu, 94; Șez., XV, 18
greșale, Furtună, F., 46; *greșele*, Eminescu, la Papacostea, *Em.*, 16; Marian, H., 82; 125; 126; 154; Bîrlea, B., 7; *greșelele*, Marian, H., 125
grijele, Vissarion, M., 210 (bis); *griji*, Coșbuc, F., 58
groape, Bogdan, NV, 3; *grochi*, Șez., XIII, 130
gurele, Lungianu, DP, 27
hadaburce, Șez., XV, 17
inimele, Bogdan, NV, 235
intrigele, Bogdan, NV, 267
izbînzi, Vissarion, M., 10
jumere, Bîrlea, B., 110
junicele, Vissarion, M., 53; *jurincele*, Bîrlea, C., 259; *juninci*, id., ib., 266
lăcatele, Cătană, B., 138 (pluralul *lacăți*, DA, se datorește fără îndoială unei erori)
lăptuce, Șez., XV, 53
leucele, Șez., XIV, 60
limbele, Vasiliu, *Pov.*, 41
lomețele (sic!), Ghibănescu, BV, 53; *lopeți*, Șez., XIII, 1
luminele, Cătană, B., 128; *lumini*, Doine, 79; Coșbuc, F., 6; 260; id., PV, 29; *luminile* id., ib., 29
luncele, Șez., XIII, 218
maicele, Bîrlea, B., 7; 9 (bis); 34; id., C., 191; 200; 205; *maicelor*, id., ib., 174; Doine, 268
mașine, *mașinele*, Pop, *Fl.*, 54
mazerei (gen.), Șez., XV, 34
mătesele, Bîrlea, C., 213
minunele, Șez., XV, 3
mînele, Șez., XIV, 47; 101; 174; Bogdan, NV, 134; Vissarion, M., 28; 31 (bis); 46; 47 (bis); 48; 226; 233; Pop, *Fl.*, 27; *mînele*, I. Cr., X, 107 (bis); Bogdan, NV, 56; 60; 66; 83; 125; 187; 190; 214 (bis); 217; 221; 273; Marian, H., 52; Coșbuc F., 153; Vissarion, M., 204; 212; Șez., XV, 57; 80; *mînelor*, Șez., XV, 90; 76; *mîini*, Lungianu, PC, 64; Ciaușanu; Coșbuc, F., 33; Șez., XV, 182; *mîinile*, Lungianu, PC, 65; Pop, *Fl.*, 30; 32; Vissarion, M., 114; Furtună, F., 47; Coșbuc, PV, 9;

14; 47; *mîinilor*, Lungianu, DP, 31 (același scrie *cîne* și *pîne*, 33); *mîni*, Marian, H., 24; Bîrlea,B., 28; id., C., 215; Bogdan NV, 189; 205; 221 (bis); 227; Cătană, B., 172; Coșbuc, F., 96, 133; 226; 257; id., B., 21; 63; 80; 162; id., PV, 28; 76; 83; 92; 93; 95; 137; 148; Șez., XV, 78; 149; *mînile*, Codin, NL, 10; Doine, 17; Bîrlea, C., 337; Coșbuc, F., 92; 132; id., PV, 123; id., B., 85; 54; 146; Doine, 170; 240; Bogdan, NV,199; 227; Bîrlea, B., 59; id., C., 351, n.; Cătană, B., 104; 112; 123; 133; 145; Broșteanu, 10; 47 (bis); 52; 55; 59; 124

mlaștine, Șez., XV, 13

mustețe, Cătană, B., 108; *mustețele*, Marian, H., 79; Bîrlea, B., 14; *mustățele*, Cătană, B., 129; *mustețelor*, Bogdan, NV, 25; *mustăți*, Lungianu, PC, 61; *musteți*, Bogdan, NV, 17 (bis); 179; *mustățile*, Ghibănescu, BV, 70; Ciaușanu, s. *oală;* Vissarion, M., 44; 49; 243; Lungianu, LC, 5

muzicele, Broșteanu, 94; *mozîcile*, Șez., XIII, 93

notiți, Șez., XV, 106

nucelor, Șez., XV, 93

nuntei (gen.), Bîrlea, B., 132; *nunți*, Coșbuc, PV, 139; *nunțele*, Șez., XV, 73

obede, Bîrlea, C., 112; 301; *obezi*, Ciaușanu, s. *obăda;* Coșbuc, F., 33

oblojele, Șez., XV, 8; 11 (bis); 12 (bis); 57; 77; 87; 102 (bis); 106; 117; 124; 126; 129; 130; 140; 143; 147; 148; 151

oglindei (gen.), Bogdan, NV, 208; *oglinzi*, id., ib., 153; *oglinzei* (gen.), id., ib., 128

opincele, Șez., XV, 144

opintelele, Bogdan, NV, 18

panglici, Boceanu, s. *zăvelcă;* Bîrlea, B., 132; *plantici*, Ciaușanu; *planticile*, Vîrcol, 83

paște, Bogdan, NV, 7; *paștele*, Șez., XV, 17; *Paștelor*, ib., 33

pataștei (gen.), Bogdan, NV, 22

păpușele, Bogdan, NV, 32; 35

păsăruicele, I. Cr., X, 72 (tipărit *păsăriucele*); *păsăruici*, ib., 71

pășunele, Șez., XV, 44

pelincele, Șez., XV, 93

perjile, Șez., XV, 104

picheuce, *picioici*, Șez., XV, 17

piețe, Șez., XV, 92

pituști, Șez., XIII, 79

plaste, Vîrcol, 77; Boceanu

plășchi (gen.), Vîrcol, 28

plocade, Lungianu, PC, 53; *plocadele*, id., ib., (bis); 54; 55

ploști, Lungianu, PC, 78; *ploștii* (gen.), Ciaușanu, s. *astupuș*

podini, Coșbuc, PV, 111

poenele, Lungianu, DP, 95; *poiene* (romanța *Rița*); *poeni*, Lungianu, DP, 19; 92; *poenile*, Șez., XV, 27 (ce poate fi numele topic *Poenii* la Bogdan, NV, 54, vezi și 62.

pomene, Marian, H., 131; Bîrlea, C., 316; *pomenele*, Marian, H., 131 (bis)

pomnete, *pomneți*, Ciaușanu

pornele, Bîrlea, B., 22; 23 (bis)

predicele, Bogdan, NV, 205

proaște, Șez., XV, 125

puice, Marian, H., 34; Doine, 119; *puicele*, Șez., XIII, 218

pusce, ȘIO, II, 1, 288; 331; *puște*, Cătană, B., 115; *puștele*, Doine, 265; Vasiliu, *Pov.*, 44; *pusci*, Broșteanu, 41; *pușci*, Vissarion, M., 74; 216 (ter); 217; *pușcile*, id., ib., 74 (bis); 216; Broșteanu, 130; *puști*, Bîrlea, B., 132; Cătană, B., 103; *puștile*, Bîrlea, B., 9 (bis); 10; Cătană, B., 141; *pușle*, BL, I, 94

rane, Coșbuc, F., 225; id., B., 184; *ranele*, Coșbuc, PV, 51 (bis); 119; Bolintineanu, I, 54; Lungianu, PC, 10 (psalm); Bogdan, NV, 3; *răni*, Coșbuc, PV, 138; 139; 145

rădăcinele, Șez., XIII, 136; XV, 61; Vissarion, M., 202; *rădăcini*, Doine, 79; Coșbuc, F., 112

răsure, Lungianu, PC, 71; 72

regulele, Șez., XV, 80; *reguli*, Vîrcol, 60

roate, Șez., XIII, 80; 181 (ter); XV, 137; Bogdan, NV, 5 (bis); Lungianu, PC, 57; Coșbuc, F., 133; PV, 77; 82; Bîrlea, B., 49; id., C., 121; *roatele*, Pop. *Fl.*, 80; Vissarion, M., 50; Coșbuc, F., 147; *roatelor*, Vissarion, M., 51; *roți*, Șez., XIII, 163; Cătană, B., 172; (bis); Vasiliu, *Pov.*, 36; *roții* (gen.), Lungianu, PC, 65; 66; *roțile*, Coșbuc, F., 146; 212

rogojini, Pop, *Fl.*, 37

roșele, Șez., XV, 37

sale, Bogdan, NV, 153; 170; 183; Coșbuc, PV, 170; *salele*, Bogdan, NV, 153; 155; *șalei* (gen.), id., ib., 171; 210

săgetei (gen.), Șez., XV, 118

scarei (gen.), Bogdan, NV, 187; *scările*, id., ib., 209; 210

scurteice, Furtună, F., 65

sfoare, Tit Bud; Bîrlea, B., 135; *sfoarei* (gen.), Ciaușanu, s. *aduce; sfori*, Bîrlea, B., 135; Coșbuc, F., 65; 167; *sfori* (gen.), Bîrlea, B., 138

silinți, Vissarion, M., 206

sipici, Șez., XV, 123

slugele, Șez., XIII, 135; *slugi*, Doine, 273; *slujile*, Bîrlea, C., 81; *slujili*, BL, I, 100; *slujilor*, Bîrlea, C., 81

smulture, Marian, H., 92

soponele, Bîrlea, C., 137; 196

sprîncenile, Șez., XV, 86

stîncele, I. Cr., X, 69

strachinele, Șez., XV, 151; *strachini*, Vissarion, M., 203; *străchini*, Șez., XIV, 20; XV, 43; Vissarion, M., 205; Furtună, F., 75; *străchini* (gen.), Ciaușanu, s. *covăța*

strade, Pop, *Fl.*, 10; Broșteanu, 106; *stradele*, Vîrcol, 19; Bogdan, NV, 45; 47; 82; 188; 226; Broșteanu, 88; 94 (bis); 98; 127; *străzii* (gen.), Pop, *Fl.*, 14

strajele, Bogdan, NV, 5; *străji*, id., ib., 3; 4; Bîrlea, B., 91; Coșbuc, PV, 139; *străjile*, Bîrlea, B., 91; *streji*, Vîrcol, 79 (nou sg. articulat *strejea*, Vîrcol, 48; există și *streajă*)

streșini, Șez., XV, 123

stropșele, Bîrlea, C., 330

sudălmi, Lungianu, PC, 27

șicoale, Ciaușanu; *șicoale*, Vîrcol, 74; *șicoalile*, id., ib.; *șicoli*, Ciaușanu; *șicolile*, Vîrcol, 21 (bis); *școli*, Coșbuc, B., 84

șterguri, Bîrlea, C., 362 (ter)

știucile, Șez., XIII, 19

talpe, Bîrlea, B., 93; Cătană, B., 172; *tălpile*, Bîrlea, C., 184; *tălpilor*, Coșbuc, PV, 79

tave, tăvi, ȘIO, *II*, 1, 352

tece, Șez., XV, 13; 150; *tecele*, ib., 82; *teci*, ib., 29

toarte, Ciaușanu

trăsurele, Bogdan, NV, 272

tulpinele, Șez., XV, 60; 113

turetce, Marian, H., 169

țepe, Marian, H., 54

țăpuște, Bîrlea, B., 103

țițînele, Bîrlea, C., 330; *țițînele*, id., ib., 329; 331; *țițînile* id., ib., 328

urziei, urzicele, Ciaușanu, s. *mărita*

vacele, Șez., XV, 8

verge, Vîrcol, 70; *vergi*, Lungianu, PC, 47; Coșbuc, B., 111

viespele, Șez., XV, 29

ziulicele, Vissarion, M., 156.

Desigur, nu toate exemplele sînt absolut demne de încredere. Închiderea lui *-e* la *-i*, în special înaintea articolului *-le*, a provocat unele forme hipercorecte (așa cred că se explică *cruzimele* la Broșteanu, 58); s-a scris multă vreme, cel puțin de unii, *-ei*, la genitiv-dativul singular articulat, acolo unde forma nearticulată era cu *-i* (*nopței* etc.), ceea ce explică desigur cazurile ca *oglinzei* fără să admitem că ar fi existat o formă *oglinze*. Am inclus printre exemple cîteva neologisme (*muzicele*, *predicele*, *reguli*, *șalei*, fără să am siguranța că nu trebuiau trecute în paragraful următor.

Există și cazuri contrarii, unde varianta cu *-i* este arhaică, rustică sau regională, pe cînd cea cu *-e* este literară. Exemple cu *-ile* am dat mai sus. Adaug aici altele:

banițe, Boceanu, s. *oblanic; bănițí*, Boceanu, s. *gogolie;* Lungianu, DP, 9

barate, bărate, bărăți, ȘIO, II, 2, 12

băndzîl'e, Papahagi, *Mar.*, 70; *bînzile*, Pîrvescu, H., 76

belelile, Lungianu, DP, 21

besezi, Bîrlea, B., 55; id., C., 58; 105; 141

birji, Bogdan, NV, 46

bolbotini, Boceanu

borte, Vasiliu, *Pov.*, 56 (quinquies); 57; Șez., XV, 100; 111; *bortele*, ib., 94 (bis); 145; *borți*, Marian, H., 41; *borții* (gen.), Vasiliu, *Pov.*, 61

bunzi, Lungianu, LC, 6

calfe, călfi, ȘIO, II, 1, 81

căpițe, Marian, H., 40; 149; Bîrlea, C., 71; 379; *căpiți*, Marian, H., 59; 89; *copiți*, Vissarion, M., 90

case, Vasiliu, *Pov.*, 18; *casă* (pl.), Vîrcol, 67; 72; 76; *casele*, Ciaușanu, s. *da;* Vasiliu, *Pov.*, 26; 27; Doine, 240; Cătană, B., 161; 162 (bis); *casăle*, Șez., XIV, 88; Vîrcol, 76; *casile*, Vîrcol, 55; *casei* (gen.), Vasiliu, *Pov.*, 18 (bis); *căși*, Cătană, B., 161; 162; Bîrlea, C., 245; 257; 306; *căș*, Vîrcol, 13; 11; *cășile*, Cătană, B., 67; 161; *cășii* (gen.), Vîrcol, 10; *căsii* (gen.), Bîrlea, B.,

41; 117 (bis); 124; 133; id., C., 45; 270; 330 (bis); 336; 338 (sesquies); 339; *căs* (gen.), Vasiliu, *Pov.*, 18 (bis)
catarige, Marian, H., 21; *catarigi*, id., ib. (bis); Bîrlea, C., 255; *cataligi*, Marian, H., 21 (bis) (Nimic nu dovedește că ar fi și masculin, cum se arată în DA.)
catrinți, Marian, H., 47
ceosvîrți, Păsculescu
cireșe, Marian, H., 57; 70; 85; 97; 143; 146; Șez., XV, 94; *cireșele*, Doine, 114; Șez., XV, 23; 76; *cerașele*, Doine, 208; (pentru forma *cireși*, vezi mai sus)
ciume, *ciumi* (DA), *ciumelor*, Șez., XIII, 2
cîrji, Pop, *Fl.*, 38
coarde (tendoane, la vioară, joc de cuvinte), Pop, *Fl.*, 69; Coșbuc, B., 149; Eminescu, 172; *corzi* (la moară), Lungianu, PC, 66
cohorți, Coșbuc, B., 171; id., PV, 121
colivi, Ghibănescu, BV, 69
coperte (dicționare), *coperți* (în graiul multor tipografi); *copertile*, Eugen Barbu, *Șos. Nord.*, 230
copiți (pentru *copite*), Șez., XIII, 210; 212
coțofeni, Vissarion, M., 107
crăcăni, Vasiliu, *Pov.*, 44; *crăcănile*, id., ib.; *crăcăne*, Pamfile, *Joc.* III, 87
cunoștinți, Bogdan, NV, 264
donițele, Lungianu, DP, 50; Bîrlea, C., 377; *doniți*, Marian, H., 98; Lungianu, LC, 6
dorințele, Bogdan, NV, 137; *dorințelor*, id., ib., 138; *dorinți*, Vissarion, M., 207
dranițe, Bogdan, NV, 15 (bis); *draniți*, Bîrlea, B., 123
drusce, Coșbuc, PV, 60; *druscele*, Marian, H., 161; Cătană, B., 76; *druște*, Bîrlea, B., 72, n. 5; 132; 133; *druștele*, id., ib., 132 (bis); 133 (quater); *druștile*, Bîrlea, B., 72 (vezi și p. 41)
dulame, DLRM, *dulămi*, TDRG; ȘIO, II, 1, 163, *dulamei* (gen.), ȘIO, loc. cit.
dunguliți, Bogdan, NV, 47
dutci; *dutce*, Bîrlea, C., 303
fărimi, Șez., XV, 5
ferestre, Vissarion, M., 46; 161; 178; *ferestrele*, id., ib., 160; *fereste*, BL, I, 99 (ter); *fereștele*, Bogdan, NV, 71; *fereștri*, Dumitrașcu, PO, 63 (bis); 64; 65; Furtună, F., 96 (bis); *ferești*, Eminescu, 112; Șez., XIII, 206; XV, 55 (= Șez, I., 167); XV, 90; Doine, 66; Bogdan, NV, 87; Cătană, B., 60; Marian, H., 2; Bîrlea, C., 241; 297; 320; Bogdan, NV, 269; *fereștile*, Furtună, F., 96 (vezi exemple de *ferestrile*, *fereștrile*, p. 39).
foarfecele, Șez., XIV, 61; *foarfeci*, Bîrlea, C., 336 (pentru *foarfecile*, vezi mai sus, p. 41)
garofe, *garofele*, *garofile*, *garofelor*, Șez., XV, 35
gîște, Marian, H., 86 (bis); 128; Șez., XV, 4; *gîștele*, Bogdan, NV, 92; *gîști*, Marian, H., 70 (pentru *gîștile*, vezi p. 41)
hore, Marian (titlu); *hori*, Bîrlea, B., 103; id., C., 232; Coșbuc, F., 25; 185; 144 (pentru *horile*, vezi p. 40)
înghețăți (auzit de mine în București, în copilărie)
lavițe, Coșbuc, F., 218; id., B., 182; *lavițele*, id., PV, 61; *laițe*, Furtună, F., 83; *laviți*, Coșbuc, PV, 76 (pentru *lavițile*, vezi p. 41); *lăiți* (DA).
lebezile, Șez., XIV, 181 (auzit de mine în București; pentru *lebedile*, vezi p. 41)
legumi, Broșteanu, 84
lighioane, Furtună, F., 98; *lighioanele*, Vasiliu, *Pov.*, 94; *lighioni*, Codin, NL, 83; *lighioi*, I. Cr., X, 65; Vasiliu, *Pov.*, 95; *lighioile*, id., ib.; Șez., XV, 180
măduvile, Șez., XIII, 6
măframe, *măhreme*, ȘIO, II, 1, 248; *marămi*, Lungianu, FC, 48; *măhrămi*, ȘIO, loc. cit. (vezi și *năframe*, *năfrămi*, p. 92)
mănușiți („mîini mici"), Bogdan, NV, 155
mioarele, Lungianu, DP, 79; *miorile*, Marian, H., 49
mîțe, Marian, H., 112; *mîțele*, id., ib., 170; *mîțăle*, Șez., XIV, 11; 19; *mîți*, Marian, H., 170
moști, ȘIO, II, 2, 115 (s. *șirincă*)
monezi, frecvent (Dim., 7. VIII, 1933, p. 1)
movilelor, Furtună, F., 22; *movili*, Lungianu, DP, 71 (pentru *moghilile*, vezi p. 40); Vasiliu, *Pov.*, 81
mușcăți, V. Rom., ian. 1956, p. 69 (DLR, s. *mușcată*)
muște, Cătană, B., 52; 54 (*musche?* TDRG); *muștelor*, Șez., XIII, 43; *muști*, Eminescu, 132 (pentru *muștile*, vezi p. 41)
neputinți, Șez., XIV, 143
păgubi? Vissarion, M., 221
palme, Marian, H., 131; Doine, 284; Coșbuc, F., 96; id., B., 25; 42; 73; 94; 157 etc.; *palmele*, Coșbuc, B., 80; 81; *pălmi*, Marian,

H., 43; 168; Bîrlea, B., 93; Lungianu, DP, 74; Doine, 41; *pălmile*, Lungianu, DP, 41

panachizi, Vissarion, M., 169; *panahizi*, Şez., XV, 38; *panahizi*, ib., 111; 124; 128;

pări (de foc), Vasiliu, *Pov.*, 18 (ter)

părăzi, Ghibănescu, BV, 78

peniţe, Şez., XIII, 55; *peniţi*, ib. (bis)

perine, Bîrlea, B., 72; id., C., 150; 364; *perini*, Lungianu, PC, 53; *perni*, Şez., XIV, 33

persicele, Şez., XV, 105

petece, Ciauşanu, s. *cîrpoci*, s. *fîrfă*, s. *gură*, s. *pămint*; *peteci*, Marian, H., 54 (bis); Bogdan, NV, 14; *petici*, id., ib., 31; 40; *petecile*, Vasiliu, *Pov.*, 72 (vezi şi sg. *petică*)

pietri, Şez., XIV, 15; *petri*, Bîrlea, B., 91; *pietrii* (pl.), Şez., XIV, 18 (pentru *pietrile*, vezi p. 41)

piramizile, C. Papacostea, 16

plăcinte, Marian, H., 120; Doine, 54; 268; Cătană, B., 63; Bîrlea, B., 33; *plăcintele*, Marian, H., 164; Cătană, B., 63 (pentru *plăcintile*, vezi p. 41)

plase (gen.), Ciauşanu, s. *matiţă*; *plăşi*, Pop, *Fl.*, 19

ploşniţi, Vasiliu, *Pov.*, 94; Şez., XV, 135; *ploşniţele*, ib.

pluţ, Vîrcol, 13

pulpi, Coşbuc, B., 22; id., PV, 86

răchiţi, Bîrlea, C., 238; TDRG; *răcite*, *răciţii* (gen.), Şez., XV, 112

reminiscenţi, Bogdan, NV, 34

rîpi, Şez., XV, 45

rodini, Şez., XV, 38

rotiţi, Marian, H., 165

rovini, Boceanu

ruine, Şez., XV, 39; 40; Coşbuc, PV, 8; *ruini*, id., ib., 118 (pentru *ruinile*, vezi p. 40)

ruje, Marian, H., 104; *ruji*, id., ib., 73; 93; 143; 144; Şez., XV, 89; Bîrlea, B., 38, n. 2; id., C., 105; 112 (pentru *rujile*, vezi p. 41)

salate, Marian, H., 132; *şălatee*, id., ib. 90 (acelaşi sens?); *sălăţi*, Creangă, 216 (sesquies); 217; 218 (bis); *sălăţile*, id., 218 (bis)

salbe, Cătană, B., 180; *salbei*, Coşbuc, B., 41; *sălbile*, Şez., XIII, 189 (bis)

sceeruici, Lungianu, DP, 10

smochini (?), Coşbuc, B., 107

spadei, Coşbuc, PV, 130; *spăzii*, id., ib., 119; *spăzile*, id., ib., 53

sprincene, Vîrcol, 52; Şez., XIII, 4; *sprîncenele*, Marian, H., 31 (rimează cu *pricinile*) (pentru *sprîncenile*, vezi p. 41)

stăruinţele, Bogdan, NV, 91; *stăruinţi*, id., ib., 159

stîne, Marian, H., 109; *stîni*, TDRG

strane, Bogdan, *Sămile Măn.*, 23; Eminescu, 150

sucalei (gen.), Bîrlea, B., 135 (bis); *sucăli*, Vîrcol, 13

suferinţele, Vissarion, M., 145; *suferinţi*, Dumitraşcu, PO, 30

sulfine, Coşbuc, B., 214; *sulfini*, TDRG

suliţă (pl.), Şez., XIII, 15; *suliţele*, Coşbuc, B., 178; *suliţăle* Vîrcol, 20; *suliţi*, Coşbuc, B., 178; id., PV, 51; 52; 132; 133,

şetri, Tit Bud

tabere, Bîrlea, B., 9; *taberi*, Bolintineanu, B., 55; Coşbuc, la B. Lăzăreanu, Ad., 18. VII. 1933, p. 1, col. 2; Coşbuc, F., 30; id., B., 140; id., PV, 52; 145 (dar ritmul impune forma *tabere*); 164; Bîrlea, C., 145 (pentru *taberile*, vezi p. 40)

tarabele, ŞIO, II, 1, 348; *tărăbile*, id., ib.; Ad., 20. IV. 1933, p. 5

tăblii (gen.), Vîrcol, 78

temniţele, Bîrlea, C., 168; *temniţi*, Eminescu, 151

tînjele, Bîrlea, C., 118; *tinjeli*, TDRG

tocii (gen.), Vissarion, M., 160

trăişti, Lungianu, PC, 69; *trăistii* (gen.), id., ib.

trebuinţi, Şez., XIV, 143

troci (vezi p. 84)

trupinele, Bîrlea, C., 329; *tulpini*, TDRG

ţărance, Ghibănescu, BV, 56; Bîrlea, C., 359, n. 1; 382; *ţărence*, id., B., 136; *ţărancele*, Şez., XV, 8; 11; 25; 35 şi urm., *ţărencele*, Bîrlea, C., 380; *ţărănci*, Lungianu, PC, 42; Eugen Barbu, *Şos. Nord.*, p. 547; *ţărăncile*, id., ib., 550

ţarine, Bîrlea, B., 88; *ţarini*, TDRG

ţăpuşi, Lungianu, DP, 52 (pentru *ţăpuşile*, vezi p. 41)

ţigăncile, Vîrcol, 34; *ţigance*, Şez., XV, 70

uliciori, Lungianu, PC, 43

uliţe, Bogdan, NV, 243; *uliţelor*, Lungianu, DP, 50; *uliţi*, Eminescu, 148; Bîrlea, C., 120; Bogdan, NV, 147

văpaiţe, Vissarion, M., 9; *văpăiţi*, TDRG

văpsele, Bîrlea, B., 137; id., C., 380; *văpselele*, id., B., 137; *vopselelor*, id., C., 380; *văpseli*, TDRG

viori (flori), Bîrlea, B., 25
zîmbri, Boceanu (quater).

Desigur, majoritatea cititorilor nu vor parcurge listele de acest fel. Ele mi se par totuși necesare, întîi pentru aceia care vor dori să controleze raționamentele mele, al doilea și mai ales, pentru că dicționarele neglijează în general problema pluralelor, astfel incît nu există multe mijloace de informare în această privință (cred că listele date de mine vor putea servi și pentru elaborarea de dicționare).

Se înțelege că, discutînd două tipuri gramaticale în concurență, nu vom socoti că numărătoarea formelor este *totul*, deși contează și ea în oarecare măsură. Constatînd, cum e cazul aici, că cele două tipuri se cam echilibrează numericește, ne vom pune întrebarea: ce mijloc avem de a stabili care dintre ele se dezvoltă în dauna celuilalt? Tipul cu *-e* este mai vechi, dar aceasta nu înseamnă neapărat că toate formele cu *-e* sînt mai vechi, căci putem avea de-a face cu hiperurbanisme, cu scrieri afectate, cu apariții noi prin analogie sau prin alte procedee. Nu cumva, în momentul de față, după o perioadă de dezvoltare a tipului cu *-i*, se dezvoltă din nou cel cu *-e*? Nu cumva formele cu *-i*, noi, sînt și rămîn regionale?

Dintre exemplele adunate de acad. Iorgu Iordan, am ales aici pe cele care nu mi se par că au șanse să rămînă:

băniți	*comuni*	*meși*	*pulpi*
bănzi	*(copci?)*	*monezi*	*răniți*
berzi	*corzi*	*movili*	*răți*
candeli	*crătiți*	*muri*	*regini*
catarămi	*crăvăți*	*muști*	*ruini*
călți	*credinți*	*năfrămi*	*sălăți*
căndili	*dulămi*	*nămili*	*sălbi*
căpcăni	*fălăngi*	*nemțoici*	*săpi*
căruți	*gărăți*	*panorămi*	*serenăzi*
căsi	*ghirlănzi*	*partizi*	*smeuri*
căși	*grăniți*	*pălmi*	*străni*
cepi	*grăpi*	*perni*	*suliți*
chitănți	*horzi*	*pieți*	*șocolăți*
clopotniți	*înghețăți*	*pliți*	*trăiști*
cocărzi	*lăuți*	*plăcinți*	*țărănci*
colibi	*lebezi*	*plăși*	*țigănci*
colinzi	*marmelăzi*	*pluți*	*uliți*.

Am eliminat astfel 67 din 115, deci mai mult de jumătate. Afară de cele citate ar trebui respinse și toate exemplele de tipul *tăbiăli*.

Va trebui să punem problema desinenței în legătură cu cea a alternanțelor vocalice și consonantice: ideea exprimată de acad. Iorgu Iordan (încă și în SCL, XVII, 1966, p. 5)[4], este că se urmărește generalizarea desinenței *-i*, deoarece aceasta atrage după sine modificarea temei prin crearea de alternanțe vocalice și prin atacarea consoanei finale. Urmează să vedem dacă nu cumva, tocmai din contra, se urmărește reducerea diferențelor între singular și plural și deci înlocuirea desinenței *-i* cu *-e*.

Am avut la un moment dat ideea de a examina felul cum se comportă, din punctul de vedere care ne interesează aici, cuvintele din fondul principal lexical și am făcut cercetarea cu privire la desinențele de neutru plural *-uri* și *-e*, dar ideea nu este justă, căci fondul principal reprezintă tocmai trecutul, elementul care rezistă la inovații. Există o metodă mai bună, aceea de a vedea cum se comportă substantivele împrumutate în ultimul timp.

Am extras din DLRM, de la litera A, toate substantivele de declinarea I de origine neolatină (latinești, italienești, franțuzești), care formează imensa majoritate a împrumuturilor recente. N-am reținut substantivele de tipul *amante*, *amice*, *cameriste*, la care un plural cu *-i* ar fi putut fi luat drept masculin. Pentru a da statisticii un caracter obiectiv, am păstrat peste tot datele dicționarului, deși aș avea unele obiecțiuni (de exemplu nu se dă pluralul la *absolvență*, *amigdalită*, *anacruză*, *anghină* etc.). În orice caz, diferențele n-ar fi prea mari dacă aș introduce părerile mele acolo unde există divergențe. Iată exemplele de plurale cu *-e*:

abace	*aeropole*	*aerograme*	*albumine*
abatize	*actrițe*	*aeronave*	*aldehide*
abscise	*acuarele*	*afereze*	*alerte*
absențe	*acvile*	*africate*	*alge*
abside	*acvilide*	*agape*	*alianțe*
abstinențe	*adenite*	*agave*	*alicote*
acante	*aderențe*	*agrafe*	*alidade*
achene	*adrese*	*alantoide*	*allemande*
acolade	*aerodine*	*alarme*	*alonje*

[4] Vezi și restul bibliografiei citate la p. 106.

alternanțe	*anchilostomiaze*	*aplice*	*ascaride*
altețe	*anchiloze*	*apocope*	*asimptote*
alveole	*ancore*	*apofize*	*asize*
amare	*andive*	*apoftegme*	*asonanțe*
amazoane	*anecdote*	*aponevroze*	*aspirante*
ambasade	*anemograme*	*apostile*	*aspirine*
ambianțe	*anemone*	*apostrofe*	*atele*
ambre	*anexe*	*apoteme*	*atenanse*
ambulanțe	*anexite*	*apoteoze*	*atmosfere*
ambuscade	*anfilade*	*apside*	*audiențe*
amfore	*anhidride*	*arahide*	*aule*
amiante	*antante*	*arahnide*	*aureole*
amibe	*antene*	*arahnoide*	*auricule*
amide	*antere*	*arbalete*	*aurore*
amigdale	*antifraze*	*arborade*	*autobaze*
amilaze	*antihreze*	*arborescențe*	*autocamionete*
amine	*antilope*	*arcade*	*autocisterne*
amorse	*antipirine*	*archebuze*	*autoclave*
amprize	*antistrofe*	*arene*	*autodube*
amulete	*antiteze*	*argile*	*autohalte*
anafore	*antitoxine*	*arhiducese*	*autosanitare*
anaglife	*antofitoze*	*arhidieceze*	*avalanșe*
anagrame	*antonomaze*	*arhitrave*	*avanpremiere*
analize	*antreprize*	*arhive*	*avanscene*
anamorfoze	*antretoaze*	*ariete*	*averse*
anastomoze	*anvelope*	*armate*	*avionete*
anastrofe	*aorte*	*arome*	*axe*
anatoxine	*aparențe*	*arte*	*axiome*
anchete	*apendicite*	*artere*	

Sînt în total 151 de substantive. Iată acum și pe cele înregistrate cu pluralul în *-i:*

aerogări	*apogiaturi*	*armaturi*	*autostrăzi*
ambrazuri	*apreturi*	*armonici*	*avangărzi*
amenzi	*arcaturi*	*armuri*	*accenturi*
ancabluri	*ariergărzi*	*autogări*	

În total, 15 substantive. Proporția este atît de netă, încît nu lasă nici o îndoială: 1/10. Dar poate situația se datorează unui accident suferit de cuvintele cu *a* inițial? Să extindem sondajul la cuvintele care încep cu *b:*

babine	*banduliere*	*berme*	*bravade*
bacanale	*baniere*	*berte*	*breșe*
bacante	*bare*	*betoniere*	*bretele*
bace	*barbacane*	*biciclete*	*brichete*
baciloze	*barbete*	*biele*	*bride*
bagatele	*barbișe*	*bielete*	*brigantine*
baghete	*barcane*	*bile*	*brioșe*
baiadere	*barete*	*bireme*	*brize*
baionete	*baricade*	*blefarite*	*brodeze*
balade	*bariere*	*blonde*	*bronșite*
balanțe	*baritine*	*bluze*	*broșe*
balastiere	*barograme*	*bobine*	*bruceloze*
balene	*baronese*	*bombarde*	*brute*
baleniere	*baschine*	*bombe*	*buchetiere*
balerine	*bascule*	*bombete*	*buciarde*
baliverne	*bastonade*	*bomboane*	*bucle*
balize	*batiste*	*bomboniere*	*bucolice*
balustrade	*batoze*	*bone*	[1]*bule*
banane	*baze*	*bonete*	[2]*bule*
banchete	*becațe*	*borne*	[1]*burse*
banchize	*becaține*	*botine*	[2]*burse*
bancrute	*beladone*	*boxe*	*busole*
bande	*belinograme*	*brancarde*	*butade*
banderile	*bene*	*branșe*	*buterole*
banderole	*bergamote*	*brasarde*	*butoniere*
bandiere	*berline*	*brasiere*	

În total, 103 substantive. Iată și pe cele cu pluralul în *-i:*

bănci	*bavuri*	*borduri*	*bromuri*
bărăci	*bazilici*	*bravuri*	*broșuri*
bărci	*benzi*	*brigăzi*	*budinci*
băști	*biblioteci*		

În total, 14. Rezultatul nu diferă mult de cel obținut pentru cuvintele care încep cu *a*. Pentru mai multă siguranță, să vedem și substantivele cu *c* inițial:

cabale	*cadențe*	*camionete*	*canonade*
cabaline	*cate*	*campanile*	*canoniere*
cabine	*calote*	*campanule*	*canotiere*
cablograme	*cane*	*cangrene*	*cantaride*
cabriolete	*camere*	*canicule*	*cantate*

cantine
canule
cape
[1]*capele*
[2]*capele*
capitule
capodopere
capote
capse
capsule
carabine
caramele
caravane
caravele
carcase
carcere
carde
carene
carențe
cariatide
[1]*cariere*
[2]*cariere*
cariopse
[1]*carote*
[2]*carote*
carotide
carotiere
carpele
carpete
carte
cartele
cartograme
cartușiere
casate
[2]*case*
cascade
caschete
casolete
castaniete
caste
cașete
catacombe
catahreze
catalize
cataplasme
catapulte
[1]*cataracte*
[2]*cataracte*
catastrofe
catedrale
catedre
catene
catete
cauze
cavalcade
cavatine
caverne
cazace
cazemate
celeste
celofibre
celule
cementite
centime
centrale
cereale
cerezine
cervane
cetone
chenzine
chermese
chete
chinine
chitanțe
chitare
chiulase
chiurete
chiuvete
ciclame
cicloide
cifre
ciocolate
circulare
circumstanțe
ciroze
cisterne
cistite
citadele
citronade
clase
clauze
clavicule
clemențe
clepsidre
clientele
clime
cline
cloace
coafeze
cobre
cocarde
coerențe
coexistențe
cohorte
coincidențe
coline
coloane
colonade
columbe
columne
[2]*come*
comete
comode
componențe
compotiere
comprese
comune
conchete
conchiste
concine
concurențe
condoleanțe
conducte
conduite
conferințe
confidențe
confluențe
congruențe
conivențe
conjunctive
conjunctivite
consecințe
consecvențe
conserve
consoane
console
consonante
consonanțe
constante
conștiințe
contese
contrabande
contramine
contraofensive
contravizite
controverse
conveniențe
convergențe
cooperative
coperte
copule
corespondențe
corigențe
cornișe
coroide
corole
cortine
corsete
cosecante
coșenile

cotangente
cote
crampe
cravașe
cravate
creanțe
cremaliere
creme
cremone
crepide
creșe
crete
crevete
crime
crinoline
cripte
criptogame
criptograme
crisalide
crizanteme
crize
croaziere
crose
croșete
cruciade
crucifere
crupe
cruste
cuante
cuirase
culase
culevrine
culise
culpe
cupe
cuple
cupole
cupule
curatele
cure
curbe
curse
curtine
curticule
cuve
cvarte
cvinte

În total 227 de substantive; iată și pe cele cu pluralul în *-i*:

canceluri
capturi
caracteristici
carburi
caricaturi
carlingi
cartoteci
căști
centuri
cenzuri
cezuri
chesturi
cianuri
clinici
cloruri
coafuri
colici
coloraturi
comenzi
comisuri
conjecturi
conjuncturi
contramărci
corecturi
corvezi
creaturi
critici
cronici
culturi
curburi
cuverturi

În total, 31. După cum se vede, nu e mare diferență față de literele precedente. Se mai poate adăuga ceva. Substantivele cu pluralul în *-i* aparțin cîtorva tipuri bine caracterizate. Printre cele 60 de exemple aparținînd primelor trei litere, 33, deci mai mult de jumătate, sînt formate cu sufixul *-ură (-tură, -sură)* și de aceea au fost asimilate, în ce privește flexiunea, cu cuvintele vechi românești, de tipul *arsură, legătură;* prin urmare, în ce privește formarea pluralului, aceste cuvinte trebuie considerate vechi și nu ca excepții la tendința actuală de a forma pluralul cu *-e*. Surprinde apoi numărul relativ mare de cuvinte care au tema terminată în consoană velară (16 cu *-că*, 1 cu *-gă*), unde semioclusiva a absorbit vocala palatală următoare. În realitate aici pluralul nu este nici cu *-e*, nici cu *-i*, ci diferența dintre singular și plural este marcată prin alternanța *k/č* sau *g/ğ*, care se produce și înainte de *-i*, și înainte de *-e*, și este suficientă prin ea însăși pentru a deosebi cele două numere, astfel incit vocala devine inutilă. Este adevărat că adjectivele păstrează totuși diferența, pentru a marca genurile *(boli cronice)*. Se scrie

la genitiv *aritmeticei, fizicei*, pentru a se nota și în acest fel că desinența a cărei lipsă este simțită la forma nearticulată și la plural este *-e*. Totuși, în cuvinte vechi, apare (scris) *-i*, în grupuri ca *piticile reforme* (vezi p. 41) sau *zorele pitici*. De asemenea chiar în cazul finalelor *-că* și *-gă* găsim plurale în *-e*, în primul rînd acolo unde *-i* ar fi provocat o alternanță vocalică *(alge, bace*, vezi mai jos), în al doilea rînd și în alte cuvinte care, cu *-i*, ar deveni monosilabice la plural, ca *roce*. În sfîrșit compusele *aerogări, ariergărzi, autostrăzi, avangărzi, contramărci* s-au condus bineînțeles, după cel de-al doilea termen al lor, devenit popular la o dată destul de timpurie. (E de remarcat totuși pluralul *celoline*, format în românește, și explicabil, desigur, prin aceea că *lînă* se folosește foarte puțin la plural.) Au rămas astfel nediscutate cinci exemple: *amenzi, benzi, brigăzi, comenzi, corvezi*, în mod curios toate cu singularul în *-dă* (totuși *ghirlande*, Lungianu, DP, 46).

Mi se pare astfel dovedit că tipul care se dezvoltă astăzi este cel în *-e*, și aceasta constituie o revenire la modelul romanic. Acolo unde apar totuși pronunțări cu *-i*, ele sînt simțite ca net vulgare: *Alimentări* (sg. *Alimentara*), *bări* (*bării*, gen., Ad. 18. X. 1936), *celuli, chitănți, ciocolăți, comuni, cravăți, făbrici, părăzi, salăți* etc. (vezi mai jos și problema alternanței *a/ă*.) Desigur, pentru a evita pluralul *băști*, femininul *bască* a fost înlocuit cu neutrul *basc* (pl. *bascuri*).

Ne vom opri puțin la substantivele feminine de declinarea a III-a. Aici pluralul a fost de la început cu *-i* la mare parte a cuvintelor: *cale, piele, punte, vale* etc. (cf. aceeași desinență în italiană). Dar au fost întotdeauna și exemple de *-e*, ca să nu citez decît femininele formate cu sufixul *-oare* (*călătoare* etc.). Era inevitabil să se producă unele influențe reciproce și în general se pune problema dacă nu cumva și aici a existat tendința generalizării lui *-i*, urmată eventual de o revenire. De remarcat că la declinarea a III-a feminină sînt multe abstracte care în general nu au plural, iar atunci cînd totuși se simte nevoia, se fabrică o formă fără să se țină prea mult seama de o tradiție. De aceea se și remarcă multe ezitări:

dragosti, Marian, H., 146; Lungianu, PC, 83; Vissarion, M., 153; *dragostile*, Șez., XIV, 155; 157; 163; 166; 179; 181; Marian, H., 10; 79 (bis); 90; 99; 146; 155; Bîrlea, C., 10; 57 (bis); 60; 136; Vircol, 82; Doine, 55 (bis); 62; 183; 215; *dragoști*, Șez., XIV, 172; *dragostele*, Bîrlea, C., 87; 97; 168; Șez., XV, 96 (cf. Ad., 22. XII. 1934)

pacostile, Doine, 183

Numele de instrumente formate cu sufixul *-toare* capătă ușor plurale în *-tori: semănători; mărcători* (DLR); *spînzurătoare*, Broșteanu, 19. Numele de agent formate cu același sufix sînt mult mai rezistente (Iordan, *Gram.*, 94) de exemplu *semănătoare* (femei).

Se întîlnesc, ce e drept, exemple de plurale în *-ori:*

servitorile, BPh, V, 172

ursitorile, Vasiliu, *Pov.*, 72 (quater); *ursitoarele*, id., ib., 72; (ter)

vrăjitorile, Dumitrașcu, PO, 81

dar în general aceste forme nu se impun (vezi și *miorile*, la p. 115).

Dimpotrivă, apar genitive singulare terminate în *-oare* o formă ca *amplorii*, Sct., 23. VIII. 1966, p. 4, col. 6–7 corectă din punctul de vedere istoric, pare o raritate): *moarei* (vezi *sărbăoarei*, Bogdan, NV, 247. Aceste exemple sînt de același fel cu *foaiei* (Pop, *Fl.*, 68), *saniei* (Bogdan, NV, 87) foarte obișnuite astăzi.

Iată alte cîteva exemple de fluctuație:

căștile, Negruzzi, *Jun.*, 75; *caște*, id., ib., 77

cocleți, cocletele, Ciaușanu

luntrile, Doine, 237; *luntre*, Bogdan, NV, 101

mătrici, Bîrlea, C., 359 (ter); *mătricele*, id., ib., 360 (nou sg. *mătrică*)

Aceste exemple nu sînt cu totul demne de încredere, căci pe de o parte am văzut că există tendința fonetică a închiderii lui *e* în *i*, pe de altă parte întîlnim scrieri pretențioase cu *e* în loc de *i*, poate tocmai ca o reacție la tendința pomenită. Iată exemple:

pișcoucei, piscoacii (gen.), Șez., XIII, 88; *pișcoci* (pl.), ib.

politețele, Bogdan, NV, 138 (poate însă singularul este *politeță;* cf. *tinereță* etc.)

privirele, Bogdan, NV, 102; 179

tinerețe, Doine, 254; *tinerețele*, Broșteanu, 101

urechele, Bogdan, NV, 16 (alte exemple la p. 106–113).

Cam în același fel cred că trebuie tratate și pluralele articulate în *-iele* în loc de *-iile;*

bărbiele, Vissarion, M., 28

datoriele, Bogdan, NV, 206

familiele, Bogdan, NV, 213

farfuriele, Bogdan, NV, 49
ferestruele, Bogdan, NV, 93
fringhiele, Vissarion, M., 84
grațiele, Bogdan, NV, 205
melodiele, Bogdan, NV, 176
moliele, Bogdan, NV, 225
moșiele, Bogdan, NV, 154
poeziele, Bogdan, NV, 167
rochiele, Bogdan, NV, 161; *rochielor*, id., ib., 165
ștrengăriele, Bogdan, NV, 140
unghiele, Bogdan, NV, 221
veseliele, Bogdan, NV, 83
zburdălniciele, Bogdan, NV, 140

O formă nearticulată, *pustie*, apare în Șez., XIV, 140. Există și neutre cu pluralul în *-ie*, cf. *naufragiele*, Bogdan, NV, 110; *principiele*, id., ib., p. 80. Bineînțeles, există și cazul invers, de exemplu *călcîile*, Broșteanu, 46.

Un caz aparte este prezentat de substantivele de declinarea a III-a care fac pluralul cu *-ii*, fără să aibă singularul cu *-ie*, în timp ce unele care au la singular *-ie* au pluralul cu un singur *i*.

Ca urmare se formează noi singulare cu *-ie* în loc de *-e* (de exemplu *funie* < lat. *funis*). Iată exemplele adunate de mine:

cinghe, *cinghii*, ȘIO, II, 2, 41
compănile, Bîrlea, C., 203
copcii (de la singularul *copce*), vezi p. 95
mingii și singular *mingie*, frecvente în limbajul sportivilor
plăvi, Vîrcol, 86 (bis)
respinți, Șez., XIII, 114
ridichii, *ridichiile*, Eugen Barbu, *Șos. Nord.*, p. 309
rochi, frecvent în București

Rusale, Bîrlea, B., 122; Pușcariu, DR, I, 438; *Rusali*, Lungianu, PC, 39; *Rusalii*, Șez., XV, 77; 103 etc. *Rusalii*, Bîrlea, B., 63; 71; *Rusaliile*, Bogdan, NV, 224 (bis); 225

salce; *sălcii*, Coșbuc, F., 190; id., B., 87; Lungianu, LC, 6; *sălciilor*, Doine, 4; Vissarion, M., 64; *salciile*, Coșbuc, F., 46; nou singular *salcie* (vezi și p. 96)

țevi, Șez., XV, 124; 129; *țevile*, Bîrlea, B., 138; *țevilor*, Broșteanu, 79; *țeviile*, Bogdan, NV, 99 (nou sg. *țevie*, Șez., XV, 85)

unghile, Marian, H., 148
vîrfării (sg. *vîrfare*), Boceanu

zeghi, Lungianu, LC, 6; *zeghile*, id., PC, 13; *zeghii*, Vissarion, M., 49; *zeghiile*, Lungianu, PC, 53.

Nu știu ce să spun despre *boz*, cu pl. *bozii* (Lungianu, DP, 52), *busii* (Boceanu) și nou sg. *bosie*. Mai adaug neutrele *numile* (Vîrcol, 68; vezi și ar. *numă*, f.) și *brîni* (Teodorescu, PP, 473 și 512).

În ansamblu, nu vom putea spune că pentru femininele de declinarea a III-a se desenează o tendință clară de modificare a formării pluralului.

Cele mai discutate dintre desinențele de plural sînt ale substantivelor neutre, unde găsim forme cu *-e* și forme cu *-uri* (acad. Iorgu Iordan, BPh, V, 18–31; LRA, 70–74 și în alte părți). Se creează aici și diferențe de valori lexicale: *coarne*, *cornuri* (Gram. Acad., I, 61); *ghiveci* (vas), pl. *ghivece* și (mîncare), pl. *ghiveciuri*; *țol*, pl. *țoluri* „covoare", Sadoveanu, *O.*, VII, 564; Furtună, F., 60; *țolurilor*, Bîrlea, B., 136; *țoale* (cu nou sg. *țoală*) „haine", „așternut", Șez., XIII, 132; Lungianu, PC, 53; 55; Dumitrașcu, PO, 88; Doine, 135; Vîrcol, 34; 64; *țoalele*, Vîrcol, 75 (bis); Lungianu, PC, 54; *țoalili*, Vissarion, M., 38; exemple recente: *rapoarte* „informări", *raporturi* „legături"; *compromisuri*, pl. de la substantiv, *compromise*, de la adjectiv. Acad. Iorgu Iordan a susținut în repetate rînduri că se vede o tendință clară de a părăsi desinența *-uri* în favoarea desinenței *-e*.

În cartea mea FP, 178, am confirmat această idee, arătînd că neologismele care intră în fondul principal sînt mult mai numeroase cu *-e* decît cu *-uri*. Cum spuneam însă și mai sus, fondul principal nu este o sursă bună de informare, deoarece cuprinde în general cuvinte cu un oarecare stagiu. I. Coteanu, în LL, I (1955), p. 103–117, constată că *-uri* nu dispare, că se mai folosește și la cuvinte noi, în funcție de accent și de lungimea cuvîntului. Cu cît accentul e mai departe de finală, cu atît mai mult se folosește *-e*, iar la monosilabe este mult mai frecvent *-uri*, prezentînd în primul rînd avantajul de a nu antrena alternanțe vocalice. În SLG (1960, p. 349) am adoptat altă poziție decît în FP. Nu există substantiv latin cu pluralul în *-ora* care să fi căpătat în româna veche un plural în *-e* (Coteanu a văzut acest fapt), afară poate de *ghem*. În general sînt puține cuvinte moștenite din latinește cu pluralul în *-uri*: *frig*, *piept*, *timp* și poate pl. *laturi* (cu un sg. neatestat *lat). Deci nici nu avea unde să se extindă desinența *-e*. De la această bază restrînsă

pluralul în *-uri* a crescut enorm, pe seama masculinului și a neutrului care avea la început pluralul în *-e* (*ciururi*, *negoțuri* *orzuri*, *puțuri* etc.), și de asemenea prin atașarea desinenței *-uri* la teme de toate genurile împrumutate din limbi străine (vezi și femininele românești care capătă un plural în *-uri*). Prin urmare a fost o perioadă în care *-e* era înlăturat de *-uri*.

Găsim un număr considerabil de neutre care prezintă ambele desinențe, după timp și loc. Pentru a ști care din ele este mai veche, ar trebui de fiecare dată să cercetăm documentele, și încă n-am ajunge la o siguranță absolută, deoarece nimic nu dovedește că o formă atestată într-un text din secolul al XVII-lea nu circula oral și în secolul al XVI-lea. Acad. Iorgu Iordan a prezentat un bogat material, fără a ține seamă de vechime. Adaug exemplele adunate de mine, clasate după dicționarele normative actuale. Norma actuală este cu *-e*:

aplausuri, Negruzzi, *Jun.*, 60; *aplausurile*, id., ib., 34
bagajurile, Bogdan, NV, 263
bairace, *bairacuri*, ȘIO, II, 1, 35—36
basne, Mardarie, 105 (bis); *basme*, Coșbuc, PV, 36; *basmuri*, id., B., 155; 219
bice, Pop, *Fl.*, 42; Vissarion, M., 75; *bicile*, id., ib., 76
bileturi, Vîrcol, 21; Bogdan, NV, 194; 195 (forma pare rustică; la aceeași pagină și la următoarea se folosește forma *bilete*)
blesteme, Coșbuc, F., 255; id., B., 66; 67; id., PV, 15; *blestemele*, Vissarion, M., 18
blide, Bîrlea, C., 160; 260; 338; Marian, H., 24; *blidele*, Șez., XIV, 40; Bîrlea, C., 240
brațurile, Bîrlea, B., 109
capoate, *capoturi*, ȘIO, II, 1, 87
capuri, Bîrlea, C., 198 (sigur mai nou decît *capete*)
cerdace, *cerdacuri*, ȘIO, II, 1, 123—124
chenare, *chenaruri*, ȘIO, II, 1, 105
chimire, *chimiruri*, ȘIO, II, 1, 112
colane, *colanuri*, ȘIO, II, 1, 141
diamanturi, Vasiliu, *Pov.*, 59; 85; 91 (bis)
găitane, *găitanuri*, ȘIO, II, 1, 176
geamandane, TDRG; *geamandanuri*, ȘIO, II, 1, 186
ghemuri, Bîrlea, B., 135 (bis)
giolele, Șez., XIII, 63, n., cf. *gioale; gioluri*, ȘIO, II 1, 188
giuvaere, *giuvaeruri*, ȘIO, II, 1, 190; *juvaerurile*, Bogdan, NV, 190

ilice; ilicuri, ȘIO, II, 1, 225
maidane; maidanuri, ȘIO, II, 1, 244
metereze, Vîrcol, 19; *metereze*, *meterezuri*, ȘIO, II, 1, 258
mintene, ȘIO, II, 1, 260; *minteanuri*, TDRG
morminte, *mormînturi*, *mormințí*, *mormînț* (vezi p. 84)
năvoduri, Eugen Barbu, *Șos. Nord.*, 246
norocuri, Șez., XV, 125
olace, *olacuri*, ȘIO, II, 1, 277
pacheturi, Vîrcol, 35
palaturi, Furtună, F., 91; Vasiliu, *Pov.*, 41; *palaturile*, Șez., XV, 4; *pălaturile*, Vîrcol, 75
pasajuri, Negruzzi, *Jun.*, 33
picheturile, Broșteanu, 41
roade, Doine, 286; Broșteanu, 39; *roadele*, Codin, NL, 94; *roduri*, Furtună, F., 40; *rodurile*, id., ib., 41
săhăidace, *saidacuri*, ȘIO, II, 2, 101
sandale, *sandaluri*, ȘIO, II, 1, 313
sexuri, Bogdan, NV, 154
sipete, *sipeturi*, ȘIO, II, 1, 323
spirturile („spirite"), Vissarion, M., 163
testemele, *testemeluri*, ȘIO, II, 1, 358—359
tighele, *tigheluri*, ȘIO, II, 1, 360
tulpane, *tulpanuri*, ȘIO, II, 1, 366
ungheare, Doine, 121; *ungheruri*, TDRG
zăbunuri, Lungianu, DP, 21; *zăbune*, TDRG

Iată acum și cazul contrar, al cuvintelor care apar cu pluralul în *-e*, deși forma normată astăzi este în *-uri*:

acoardele, Broșteanu, 113
amanete, Broșteanu, 63
buclucuri, *bucluce*, ȘIO, II, 1, 54
burduse, Lungianu, DP, 78; *burdufe*, *burdufuri*, Ciaușanu
ceaprazuri, *ceprage*, *cepraje*, ȘIO, II, 1, 123
chibriturile, Bogdan, NV, 193; *chibrituri*, *chibrite*, ȘIO, II, 1, 109; BPh, V, 160
cioturi, Lungianu, PC, 70; Șez., XV, 159—60; *cioate*
ciure, Bîrlea, B., 64
cline, Marian, H., 58
clopurile, Bîrlea, C., 341; *cloapele*, Doine, 282

dărabури, Doine, 96 (bis); Tit Bud: *dărăburi*. Bîrlea, C., 161, n. 4; 183 (bis); 215; *dărabe*, Bîrlea, C., 161; 215; Doine, 109; Cătană, B., 53; 70; 84; Tit Bud; *darabe*, Lungianu, DP, 71
druguri, Șez., XIII, 158
dulcețuri, *dulceți*, cf. p. 91
finațe, *finațele*, *finețe* (vezi p. 91; de la *fineață?*)
iatacuri, Coșbuc, B., 61
lănțugurile, Furtună, F., 97
mangaluri, DLR; *mangale*, ȘIO, II, 1, 246
masluri, *masle*, DLR; *masle*, Șez., XIV, 44
mălaiuri , *mălaie*, DLR; *mălae*, Marian, H., 90
nărave, Bîrlea, B., 61 (bis)
negoață, Vircol, 96
obiceiurile, Broșteanu, 31; *obiceie* (vezi p. 36)
olate, Bîrlea, C., 258; 259
peminte, Bîrlea, C., 8; 46; 251 (bis); Tit Bud; Papahagi, *Mar*. (sg.)
potoape, Lungianu, DP, 11; Ciaușanu, s. *lap*
rolurile, Bogdan, NV, 218; *rolele*, id., ib., 228 (sg. *rolă?*)
scandale, Dim., 27. V. 1933, p. 1, col. 5
serhaturi, *serhate*, ȘIO, II, 2, 108
simboalele, Broșteanu, 95
sineturi, *sinete*, ȘIO, II, 1, 322
stale, Bogdan, NV, 255
struțuri, Bîrlea, C., 169; *struțe*, Doine, 93; *struți* (de gheață), Bogdan, NV, 72
suluri, Bîrlea, B, 64, n. 7; *sule*, id., ib. (în text); Șez., XIII, 84
șiruri, Bogdan, NV, 258; Coșbuc, PV, 40
șurțuri, Doine, 174; *șoarțele*, Șez., XIII, 93
tabanuri și *tabane*, ambele curente
tactituri, *tactite*, ȘIO, II, 1, 342
topuzuri, *topuze*, ȘIO, II, 1, 364—365
țăste, Șez., XIII, 83
vinațelor, Bîrlea, B., 25
vîrteje, Ciaușanu, s. *intrătură*
visuri, Coșbuc, B., 155; Bogdan, NV, 171; *visurile*, id., ib., 193; *visurilor*, Broșteanu, 133; *vise* (curent)
vodevilelor, Bogdan, NV, 220
zăbunuri, Lungianu, DP, 21

sbilțe, Ciaușanu, s. *zbilțos; sbilțele*, id., s. *ranțuri*.
Am lăsat la o parte, de pe cele două liste, cuvintele pentru care DLRM nu dă pluralul sau pe care nu le inserează de loc:
bumbacuri, Bîrlea, C., 198; *bumbace*, Iordan, BPh, V, 19
chiostece, *chiostecuri*, ȘIO, II, 1, 115
culucuri, *culuce*, ȘIO, II, 2, 43
ghiburi, Boceanu, s. *furdana;* Ciaușanu și s. *știm; ghibe*, DA
golomoațe, DA; *golomozuri*, Lungianu, DP, 44
havantopuri, *havantoape*, ȘIO, II, 2, 63
prutuce, Bîrlea, B., 9
sînduce, *senducuri*, ȘIO, II, 1, 313
sodoame, Lungianu, DP, 11; *sudoame*, Boceanu
zimbiluri, *zamboale*, ȘIO, II, 1, 390 (DLRM le dă fără alegere).
De asemenea am lăsat la o parte cuvintele la care cele două forme s-au diferențiat semantic:
fuse, Bîrlea, C., 231; 336; *fusă*, id., ib. 260; *fusăle*, id., ib., 337; 346; *fusurile*, id., ib., 337; *fusuri*, termen tehnic la mașini
meiuri, (Păsculescu) *meie*
minute; minuturi (mai nou, pe listele restaurantelor)
miroase, *mirosuri*
moațe, *moțuri* (acesta din urmă e mai vechi)
orzuri; oarze, Doine, 164; Furtună, F., 40
ovese, Bîrlea, C., 152; *ovăzuri*
Se zice *popușoaie* (Furtună, F., 40), dar nu se zice *oreze*, *tutune* etc.
Formele normale cu *-uri* par ceva mai numeroase decît cele cu *-e*. Exemplele adunate de acad. Iorgu Iordan, în general, nu se găsesc la mine. Numai *chibrite*, *obiceie* (dar: *cîte bordeie*, *atîtea obiceie!*), *păminte*, *scandale*, *șire*, *vise* (dar *carte de vise*), *vîrteje*, dintre foarte numeroasele exemple, sînt infirmate de DLRM. Rămîne să folosim și aici metoda pe care am aplicat-o la feminine, adică examinarea neologismelor din DLRM (aceasta va furniza altă statistică decît cea făcută de I. Coteanu).

Iată neutrele cu litera inițială D, împrumutate din latină sau din limbile romanice și avînd pluralul în *-uri:*

dagherotipuri	*debuturi*	*deconturi*	*demisoluri*
dancinguri	*decalcuri*	*decoruri*	*demiuri*
dansuri	*decesuri*	*dedaluri*	*depouri*
debleuri	*declicuri*	*defileuri*	*deranjuri*
debușeuri	*decolteuri*	*dejunuri*	*deserturi*

deșeuri	*discursuri*	*doluri*	*drituri*
dialoguri	*distihuri*	*domuri*	*droguri*
diguri	*divorțuri*	*dominouri*	*dueluri*
dinamuri	*docuri*	*drajeuri*	*dușuri*
discuri	*doliuri*	*drenuri*	

În total, 39 de cuvinte. Iată și pe cele cu pluralul în *-e*:

debarcadere	*densimetre*	*dialecte*	*districte*
debite	*depanoare*	*diamante*	*distrugătoare*
decaedre	*departamente*	*diametre*	*divertismente*
decagoane	*depilatoare*	*diapazoane*	*dividende*
decagrame	*deplasamente*	*diapozitive*	*divizioane*
decalaje	*deplastificatoare*	*dictate*	*docare*
decanate	*depozite*	*dictoane*	*documente*
decapode	*depresante*	*dicționare*	*dodecaedre*
decatloane	*deranjamente*	*diedre*	*dodecagoane*
decigrame	*desene*	*dielectrice*	*dolmane*
declanșoare	*deshidratoare*	*diferende*	*dolmene*
decovile	*destine*	*diferențiale*	*dominioane*
decrete	*detașamente*	*difuzoare*	*donjoane*
decupaje	*detectoare*	*digitigrade*	*dormitoare*
decuvaje	*detonatoare*	*dilatometre*	*dosare*
defecte	*developatoare*	*diptere*	*dragoare*
defectoscoape	*deversoare*	*diptice*	*drapele*
defibratoare	*devize*	*directorate*	*dresaje*
deficite	*dezagremente*	*dirijabile*	*dublaje*
deflectoare	*dezastre*	*disjunctoare*	*dublete*
degrosisoare	*dezavantaje*	*dispozitive*	*ducate*
delicte	*deziderate*	*distanțiere*	*duete*
demaraje	*diagnostice*	*distilatoare*	*duplicate*
demaroare			

În total, 93 de cuvinte. De astă dată statistica mea confirmă părerile academicianului Iorgu Iordan. Trebuie să mai adaug că pluralele în *-i* sînt mai curînd o raritate: *decenii*, *detalii*, *diluvii*, *domenii*, *domicilii*, în total 5 cuvinte. Ca și la capitolul precedent, mi se pare necesar să controlez sondajul, trecînd în revistă încă două litere din dicționar.

Iată exemplele cu litera E. Plurale în *-uri:*

ecouri	*electrodinamuri*	*emistihuri*	*enunțuri*
eforturi	*emailuri*	*endocarduri*	*epicarpuri*
elanuri	*embargouri*	*endocarpuri*	*epiloguri*

epitafuri	*esofaguri*	*evuri*	*exoduri*
epiuri	*eșafoduri*	*excursuri*	*exporturi*
eseuri	*eșecuri*	*exiluri*	*expozeuri*

În total 24 de cuvinte. Cu pluralul în *-e:*

ebuliometre	*electrofoare*	*epitalame*	*excedente*
ecartamente	*electrolizoare*	*epitete*	*excentrice*
echere	*electroscoape*	*epizoare*	*excese*
echilibroare	*elemente*	*erbicide*	*excremente*
echilibre	*elevatoare*	*ermitaje*	*excretoare*
echinoderme	*elicoptere*	*escadroane*	*exemplare*
echipaje	*elipsografe*	*estuare*	*exemple*
echipamente	*elixire*	*eșafodaje*	*expediente*
eclatoare	*elizee*	*eșaloane*	*experimente*
eclimetre	*emfizeme*	*eșantioane*	*explozibile*
economate	*emisare*	*eșapamente*	*explozive*
economizoare	*emițătoare*	*etaje*	*exprese*
ecrane	*emplastre*	*etalaje*	*extaze*
ecruisaje	*emulsoare*	*etaloane*	*extemporale*
ectoderme	*encefale*	*eufemisme*	*extensoare*
edeme	*endecagoane*	*evangheliare*	*exterioare*
edicte	*endoderme*	*evantaie*	*externate*
edicule	*entozoare*	*evenimente*	*extinctoare*
efecte	*epicentre*	*eventive*	*extirpatoare*
efective	*epidiascoape*	*examene*	*extracte*
ejectoare	*epigrafe*	*exarhate*	*extractoare*
electrocautere	*episoade*	*excavatoare*	*extrase*

În total, 88 de cuvinte. Deci aici raportul este și mai mult în favoarea desinenței *-e*. Cu *-i*, tot puține exemple: *edificii*, *efluvii*, *elogii*, *eluvii*, *epitelii*, *exerciții*, *exordii*, în total 7.

Iată acum și cuvintele cu F. Cu pluralul în *-uri:*

fagoturi	*fileturi*	*flirturi*	*foxtroturi*
falsuri	*fileuri*	*fluxuri*	*fracuri*
faruri	*filmpacuri*	*foburguri*	*franjuri*
farduri	*fineturi*	*fonduri*	*frizuri*
festinuri	*fiorduri*	*foruri*	*fronturi*
festivaluri	*fișiuri*	*forcepsuri*	*frotiuri*
fetișuri	*flageluri*	*forturi*	*fursecuri*
fiefuri	*flancuri*		

În total, 30 de cuvinte. Iată și lista celor cu pluralul în *-e*:

fabricate	*feroaliaje*	*flaute*	*fragmente*
facsimile	*festoane*	*flegmoane*	*fratricide*
facturiere	*fiacre*	*flotoare*	*frezoare*
faetoane	*fibroame*	*fluide*	*frigidere*
fagocite	*filamente*	*fluxmetre*	*frigorifere*
falanstere	*filete*	*foaiere*	*frontoane*
falconete	*filigrane*	*focometre*	*fructe*
falimente	*filme*	*foiletoane*	*fulare*
fanioane	*filoane*	*fondante*	*fumoare*
fanoane	*filtre*	*foneme*	*fundale*
fascicule	*finale*	*fonetisme*	*fundamente*
fasoane	*finisaje*	*fonografe*	*fungicide*
favoritisme	*finisoare*	*foraminifere*	*funiculare*
fazmetre	*fișiere*	*formate*	*furaje*
febrifuge	*fixative*	*fotogrammetre*	*furgoane*
femure	*flacoane*	*fotometre*	*furnale*
fenomene	*flajeolete*	*fotomontaje*	*furancule*
fermoare	*flambaje*	*fotoreportaje*	*fuzelaje*

În total, 72 de cuvinte, prin urmare raportul este cam același ca la litera D. De semnalat că am pus de două ori cuvîntul *filet*, pentru că are pluralul și cu *-uri* și cu *-e*. Cu *-i*, numai 4 cuvinte: *fluvii*, *fotolii*, *frontispicii* și *funeralii* (care n-are singular).

Statistica aceasta este discutabilă, nu atît pentru că e făcută numai pe 3 litere, cît pentru că DLRM nu dă pluralul la toate substantivele (evident, mă refer la cele care au plural); uneori mi se pare că nu e recomandată forma cea mai uzuală (eu aș spune, de exemplu, *esofage*, nu *esofaguri*), și probabil că multe cuvinte din limbajul tehnic sînt folosite de specialiști ca masculine. În sfîrșit, nu toate cuvintele sînt la fel de semnificative unele fiind folosite rar, în stilul livresc, pe cînd altele sînt populare.

Pentru pluralele în *-e* se pot găsi explicații. În primul rînd sînt printre ele multe care s-au adaptat la altele vechi, formate în același fel, de exemplu numeroasele nume de instrumente în *-or (-tor, -sor)* au pluralul în *-e* după modelul celor indigene. de tipul *spălător*. Apoi multe exemple sînt la origine adjective (printre ele unele sînt participii trecute sau participii prezente

în *-ant*), iar pluralul substantivului este egal cu pluralul neutru al adjectivului, totdeauna în *-e*. Nu e mai puțin adevărat că cifrele sînt concludente, dacă avem în vedere marea disproporție dintre cele două serii.

Se mai poate recunoaște că pluralul în *-uri* este frecvent la substantivele scurte, așa cum a arătat I. Coteanu, și de asemenea la temele terminate în *-c-* și *-g-*, ca să nu se altereze consoana finală prin atașarea unui *-e* (un singur exemplu contrar, *febrifuge*, se explică prin faptul că e vorba de un adjectiv substantivat). Pe de altă parte, desinența *-uri* este rară la temele terminate în *-r*: *decoruri*, *faruri*, *foruri* sînt singurele exemple întîlnite pe listele de mai sus. (În ce privește evitarea diftongării lui *o* din temă, vezi mai jos.)

Altă concluzie care se desprinde din statistica prezentată este că pluralele în *-i* nu joacă un rol important (mai ales că întîlnim și excepții ca *doliuri*).

Acad. Iorgu Iordan leagă problema desinențelor de aceea a alternanțelor consonantice și vocalice și consideră că se răspîndesc acele desinențe care produc o diferențiere cît mai mare între singular și plural. R. A. Budagov, în *Om. Șișmarëv*, p. 87—93, se arată de acord cu această idee și o duce mai departe, susținînd că tendința este de a menține o singură desinență, comună tuturor genurilor, *-i* (p. 89), confundînd pe *-i* semivocalic cu muierea consoanelor; dar *lucrători* nu are aceeași desinență ca *studii* și felul lor de a forma pluralul nu a fost niciodată pe același plan. La fel cu acad. Iorgu Iordan, R. A. Budagov crede că desinența *-i* învinge pentru că atacă mai tare tema, contribuind astfel la o opoziție mai netă între singular și plural.

În realitate, tendința de care se vorbește, aceea de a avea cît mai adînci diferențe între singular și plural, a existat în trecut, dar a încetat de a mai funcționa. *o* nu se mai diftonghează de multă vreme, cum s-a arătat și în capitolul consacrat foneticii (*Aria floarei*, *moarei* etc. rămîn cu diftong la genitiv, ceea ce este altă formă de a reduce diferențele; vezi p. 159). Printre materialele adunate de mine, găsim numai rare exemple, și acelea create în trecut. Dicționarele normative recomandă pluralul în *-i* (acum 60 de ani, I. Gorun tuna și fulgera contra pluralelor *școli*, *boli*, *coli*):

boli, *boale* (p. 107)
bolți, *boalte* (p. 107)

bulboci, *bulboace* (*bolboci*, Lungianu, PC, 56
ciori, *cioare* (p. 108)
cozi, *coade* (p. 108)
coli (și *coale*)
ghioci, *ghioace* (p. 108)
gropi, *groape* (p. 109)
picioacă, *picioci*, Bîrlea, C., 216; 345, *pecioicile*, Lungianu, DP, 52; *pecioici*, 54; și sg. *picioc*, pl. *picioci*, Bîrlea, C., 253 (și n. 3)
roți, *roate* (p. 111)
sfori, *sfoare* (p. 112)
școli, *școale* (p. 112)
torți, *toarte* (p. 112)
viori, *vioare* (p. 118).

Varianta cu -*i* este nerecomandabilă (ceea ce înseamnă că este și puțin răspîndită):

baraonile, Vissarion, M., 49 (cf. și tipul *servitorile*)
Muntele Băișorii (regiunea Cluj)
corzi, *coarde* (p. 114)
cosorobi (Vîrcol)
lighioi, *lighioane* (p. 115)
miori, *mioare* (p. 115)
moști (p. 115)
pișcoci, *pișcoace* (p. 125)
toci, *tocii* (gen., p. 117), *toace*
troci, *troace* (p. 84).

Împrumuturile mai noi nu mai au diftong nici la singular, de exemplu *horă*, *poștă*, *ploscă* (pentru toată problema, vezi Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați...*, Iași, 1920); uneori se reface o formă fără diftong, de exemplu, alături de *cloațe*, găsim *cloțe* (Șez., XIV, 64), alături de *boarfe* găsim *borfele* (Codin, NL, 93). Este adevărat că întîlnim și exemple de *oa* introdus prin împrumut (*boactăr*, *boacteri*, *boacterii*, cf. Bîrlea, C., 72 și n. 3, probabil din săsește, cf. germ. *Wachter*), dar aici nu este alternanță.

S-ar putea spune că mai curînd se evită desinența -*i*, ca să nu se producă alternanța *o/oa*. La neutru s-ar părea că sînt ceva mai multe exemple, deși, după cum am văzut, desinența -*e* cedează în fața desinenței -*uri* în unele cazuri unde prin aceasta se evită alternanța *o/oa*. Iată exemplele întîlnite în materialele mele:

acoarde (p. 129)
busuioace (p. 89)
butoane (p. 88); DLRM face între *butoni* și *butoane* o diferență care nu este respectată de toți vorbitorii
ceasoarnice (Pușcariu, DR, I, 391)
cioate, *cioturi* (p. 129)
cloape, *clopuri* (p. 129)
gioale, *giole*, *gioluri* (p. 128)
gloanțe, *glonțuri* (și *glonți*, p. 87)
golomoațe, *golomozuri* (p. 131)
havantoape, *havantopuri* (p. 131)
hoarne, *hornuri* (DA; *hornuri*, Coșbuc, PV, 101)
hîrtoape, *hîrtope*, *hîrtopi* (p. 88)
miroase, *mirosuri* (p. 131)
moațe, *moțuri* (p. 131)
negoațe, *negoțuri* (cf. p. 130)
noroace, *norocuri* (p. 129)
oarze, *orzuri* (p. 131)
oauă (Marian, H., 155; Bîrlea, C., 250, bis; 252; 253; 315; 345), *oauăle* (Șez., XIII, 182; Bîrlea, C., 253), *ouăle* (Pop, *Fl.*, 44; Furtună, F., 45; Șez., XIII, 182), *oule* (Șez., XIV, 64, bis; 65, bis; Codin, NL, 29; 31), *ouli* (Codin, NL, 31, bis). Sînt numeroase atestări pentru forma paralelă *doauă* de la numeralul *doi* (vezi și p. 36). În regiunile unde consoanele nu se pronunță dure, pluralul cu -*ă* a părut atît de curios, încît *ouăle* n-a fost simțit ca plural și s-a refăcut forma *ouălele* (frecventă la București, cf. *ouălelor*, „Tempo", 28. II. 1940).
plantoane (p. 90)
popușoaie, *popușoiuri* (p. 131)
potoape, *potopuri* (p. 130)
puișoare (p. 89)
roade, *roduri* (p. 129)
simboale, *simboluri* (p. 130)
sodoame (p. 131)
șoarțe, *șorțuri* (p. 130)
țipoaie, *țipoi* (p. 87)
țoale, *țoluri* (p. 127)
zamboale, *zimbiluri* (131).

Urmează cîteva exemple ceva mai complicate:
cloapete, formă curentă în București în deceniile trecute;

cf. *clopote*, Șez., XIV, 152; Doine, 189; Ciaușanu; Coșbuc, B., 163; *clopotele*, Bîrlea, B., 66; 80; id., C., 93; Doine, 108; Furtună, F., 25; Cătană, B., 64; 76; *clopotile*, Doine, 25. Ținînd seamă de forma *cloapete*, reală, să acordăm crezare pluralului *biveli*, Vîrcol, 43 și glosar?

În sfîrșit, într-o serie de cazuri, alternanța *o/oa* s-a produs prin reconstruirea unui singular neutru paralel cu un plural la origine feminin; la p. 83 am citat exemplele *boron*, *cimpoi*, *licejor*, *mușuroi*, *ol*, toate cu pluralul în *oa*.

Să observăm totuși că, din lista destul de lungă în care am cuprins aceste exemple răzlețe, multe sînt regionale, vulgare, arhaice. Singure circulă astăzi în limba comună următoarele: *butoane*, *cioate*, *gloanțe*, *hîrtoape*, *moațe* (cu sens special), *noroade*, *plantoane*, *popușoaie*, *roade*, *șiroaie*, *țoale*, *cimpoaie*, *mușuroaie*. După cum se vede, destul de puține.

Am făcut și proba cu ajutorul neologismelor. Printre femininele găsite în primele trei litere ale alfabetului, am întîlnit următoarele exemple:

alicotă	*anastomoză*	*antistrofă*	*apostrofă*
alonjă	*anastrofă*	*antofitoză*	*apoteoză*
alveolă	*anchiloză*	*anvelopă*	*aromă*
amorsă	*anecdotă*	*aortă*	*asimptotă*
anaforă	*anemonă*	*apocopă*	*aureolă*
anamorfoză	*antilopă*	*aponevroză*	*auroră*
			axiomă

deci 25 de cuvinte fără diftongare; *amazoană*, unul singur cu diftongare, iar *antretoază* a fost împrumutat cu diftong. De remarcat că pluralele sînt tot cu diftong, deci nici la aceste două cuvinte nu se produce o alternanță vocalică.

baciloză	*bergamotă*	*bornă*	*bruceloză*
banderolă	*blondă*	*boxă*	*buterolă*
batoză	*bombă*	*brioșă*	
beladonă	*bonă*	*broșă*	

în total 14, contra unul singur, *bomboană* (cu pluralul *bomboane*).

calotă	[2]*carotă*	*cobră*	*corolă*
capodoperă	*catacombă*	*cohortă*	*cotă*
capotă	*catastrofă*	*comă*	*cremonă*
cariopsă	*cetonă*	*comodă*	*crosă*
[1]*carotă*	*ciroză*	*consolă*	*cupolă*

în total 20, contra *coloană*, *consoană* și, împrumutat cu diftong, *cloacă*, deci 3 cuvinte, toate cu pluralul în *oa*.

Iată acum și situația neutrelor, la următoarele trei litere:

decapode	*docuri*	*embargouri*	*fiorduri*
deconturi	*doluri*	*epiloguri*	*fonduri*
decoruri	*domuri*	*eșafoduri*	*forturi*
demisoluri	*droguri*	*exoduri*	*foruri*
depouri	*ecouri*	*exporturi*	*foxtroturi*
dialoguri	*eforturi*	*fagoturi*	*fronturi*
divorțuri			

deci 25 de cuvinte fără diftongare. N-am pus la socoteală pe *doliuri*.

decagoane	*disjunctoare*	*endecagoane*	*fermoare* (împrumutat cu diftong și la singular)
decatloane	*distilatoare*	*epidiascoape*	
declanșoare	*distrugătoare*	*episoade*	
defectoscoape	*divizioane*	*escadroane*	
defibratoare	*dodecagoane*	*eșaloane*	*festoane*
deflectoare	*dominioane*	*eșantioane*	*fibroame*
degrosisoare	*donjoane*	*etaloane*	*filoane*
demaroare	*dormitoare*	*excavatoare*	*finisoare*
depanoare	*dragoare*	*excretoare*	*flacoane*
depilatoare	*echilibroare*	*extensoare*	*flegmoane*
deplastificatoare	*eclatoare*	*exterioare*	*flotoare*
deshidratoare	*economizoare*	*extinctoare*	*foiletoane*
detectoare	*ejectoare*	*extirpatoare*	*frezoare*
detonatoare	*electrofoare*	*extractoare*	*frontoane*
developatoare	*electrolizoare*	*faetoane*	*fumoare* (singularul împrumutat tot cu diftong)
deversoare	*electroscoape*	*fanioane*	
diapazoane	*elevatoare*	*fanoane*	
dictoane	*emițătoare*	*fasoane*	
difuzoare	*emulsoare*		*furgoane*

în total 69.

Este incontestabil că aici sînt multe. În primul rînd frapează marele număr de teme cu *o* accentuat (25+69=94), dar scăzînd pe *fermoare* și *fumoare*, care aparțin de fapt altui tip, și adăugînd pe *doliuri*, ajungem la 93, care, față de numărul total al neutrelor cu pluralul in *-e* și *-uri*, la cele trei litere examinate (345), înseamnă peste un sfert din numărul total al cuvintelor. Este totuși sigur că vocala *o* nu joacă un rol atît de mare în ansamblul lexicului nostru. Privind mai de aproape datele, remarcăm că

din cele 68 de exemple cu *oa* (nici aici n-am pus la socoteală pe *fermoar* şi *fumoar*), 39, deci mai bine de jumătate, sînt formate cu sufixul *-or* (*-tor*, *-sor*), printre ele numărînd şi pe *distrugător*, *dormitor*, *emiţător*, care, indiferent cum ar fi explicate, trădează totuşi cel puţin românizarea lor, dacă nu crearea în româneşte (prezenţa lui *ă* şi *ţ*). Celelalte s-au orientat şi ele, pentru formarea pluralului, după cuvintele mai vechi în limbă, nume de instrumente formate cu sufixul moştenit *-tor*, şi trebuie deci socotite, din punctul de vedere al formaţiei, ca vechi, nu neologice. Nu poate fi apoi o întîmplare că din rest, 24 de exemple se termină în *-on:* fără să pot da o explicaţie a formării pluralului lor, amintesc totuşi de faptul că s-a încercat românizarea cuvintelor terminate în *o* accentuat, folosindu-se tocmai finala *-on (palton* etc., vezi p. 100). Din totalul de 68 de cuvinte, au mai rămas numai 5 de alte tipuri, 3 dintre ele fiind formate cu *-scop*. În aceste condiţii, mi se par mult mai probante exemplele, mai puţine la număr, de păstrare a lui *o* nediftongat la plural.

Ajungem acum la alternanţa *e/ea*. În ce priveşte lexicul tradiţional, sînt puţine cazuri de fluctuaţii. Din materialele culese de mine se desprind numai următoarele exemple:

breslă, frecvent, în loc de *breaslă*, în Bucureşti, în perioada dintre cele două războaie mondiale

clafăt, *cleafăt* , pl. *cleafete*, Ciauşanu

greşale (vezi p. 109)

jghiancă, Bîrlea, C., 361; *şghieuca*, id., ib., 357; *şgheucile*, id., ib., 350; 357; 364

Pleaşe, Lungianu, PC, 88 (vezi p. 92)

şale, Vîrcol, 70; Ciauşanu, s. *carne;* Coşbuc, B., 158; Şez., XV, 151; *şeale*, Boceanu, s. *platică*, s. *şelteaţă; şalele*, Ciauşanu, s. *deşela; şele*, Şez., XV, 78; 137; Marian, H., 60; 93; 126; 148; Vîrcol, 86; Bogdan , NV, 18; Bîrlea, C., 153; 205; 291; *şelele*, Şez., XIV, 60; Marian, H., 44; *şielelor*, Bîrlea, C., 238.

Mai importantă pare, în mod paradoxal, categoria substantivelor care au singularul cu *a* şi pluralul cu *e*, orientate după modelul *bată—bete* (Vîrcol, 8):

brăţeri, Mardarie, 1177

budiană, pl. *budieze?*, Boceanu (etimologia?)

cămaşă, *cămeşile*, *cămeşa*, *cămeşă*, Şez., XIV, 56 (vezi p. 107)

crănci, Coşbuc, PV, 23; *crăngile*, Bîrlea, C., 246, n. 2; *crengi*, Bîrlea, C., 206; 343 (bis); Coşbuc, B., 128; Şez., XV, 80; Vasiliu, *Pov.*, 28 (quater); *crengile*, Bogdan, NV, 192; Pop, *Fl.*, 25; Cătană, B., 153 (bis); Şez., XV, 60

farmece, *fermece* (DA)

jumere (p. 109)

mătese (p. 109)

musteţe (p. 110)

pale, Boceanu; *pele*, Lungianu, DP, 44; 45

pană (<fr. *panne*), pl. *pane* şi mai ales *pene*, prin confuzie cu *pană* (<lat. *pinna*)

raţele, Boceanu, s. *gropan; reţe*, Marian, H., 70; 88

samă, pl. *sămi*, apoi *seme* (nou sg. *seamă*)

şepcile, Lungianu, DP, 20.

(N-am introdus în discuţie cazurile ca *înfăţişeri*, explicabile prin pronunţarea muiată a consoanelor; cf. şi tipul *dobînzi* etc.)

La aceste cuvinte trebuie adăugate cîteva, de origine grecească, în care găsim *ea* în loc de *a* la singular, pluralul fiind, în cazul acesta, normal cu *e: catapeteasmă*, *meteahnă*, *mireasmă* (probabil după exemple ca *aghiasmă*, unde consoana muiată înainte de *a* provine din greceşte).

În sfîrşit, trebuie amintită existenţa genitivelor de tipul *cearei*, de care a fost vorba mai sus.

Proba decisivă mi se pare şi în acest caz că o va da examinarea neologismelor. În listele pe care le-am prezentat mai sus, după primele trei litere din dicţionar, găsim următoarele substantive cu *e* accentuat:

absenţă	*alteţă*	*apoftegmă*	*atelă*
abstinenţă	*amendă*	*apotemă*	*atmosferă*
achenă	*amuletă*	*arbaletă*	*audienţă*
acuarelă	*anchetă*	*arborescenţă*	*autocamionetă*
aderenţă	*anexă*	*arenă*	*autocisternă*
adresă (formă incultă, *adreasă*)	*antenă*	*arhiducesă*	*avanpremieră*
	anteră	*arhidieceză*	*avanscenă*
afereză	*antiteză*	*arietă*	*aversă*
alertă	*aparenţă*	*arteră*	*avionetă*

în total 35, dintre care nici unul cu *ea*.

bagatelă	*balastieră*	*banchetă*	*barbetă*
baghetă	*balenă*	*bandieră*	*baretă*
baiaderă	*balenieră*	*bandulieră*	*barieră*
baionetă	*balivernă*	*banieră*	

baroneasă	*bibliotecă*	*bombetă*	*bretelă*
benă	*bicicletă*	*bombonieră*	*brodeză*
bermă	*bielă*	*bonetă*	*buchetieră*
bertă	*bieletă*	*brasieră*	*butonieră*
betonieră	*biremă*	*breșă*	

în total 34, dintre care un singur exemplu cu *ea (baroneasă).*

cabrioletă	*cartotecă*	*clemență*	*contesă*
cadență	*cartușieră*	*clientelă*	*controversă*
camionetă	*caschetă*	*coafeză*	*conveniență*
cangrenă	*casoletă*	*coerență*	*convergență*
canonieră	*castanietă*	*coexistență*	*copertă*
canotieră	*cașetă*	*coincidență*	*corespondență*
[1]*capelă*	*catahreză*	*cometă*	*corigență*
[2]*capelă*	*catedră*	*componență*	*corvetă*
caramelă	*catenă*	*compotieră*	*cotangentă*
caravelă	*catetă*	*compresă*	*cremalieră*
carenă	*cavernă*	*conchetă*	*cremă*
carență	*celestă*	*concurență*	*creșă*
[1]*carieră*	*chermesă*	*confidență*	*cretă*
[2]*carieră*	*chetă*	*confluență*	*crevetă*
carotieră	*chiuretă*	*congruență*	*croazieră*
carpelă	*chiuvetă*	*conivență*	*croșetă*
carpetă	*cisternă*	*consecvență*	*cruciferă*
cartelă	*citadelă*	*conservă*	*curatelă*,

în total 72, dintre care nici unul cu *ea*.

Proba mi se pare făcută. *Baroneasă*, care trebuie pus în paralelă cu *contesă*, *ducesă*, se explică probabil prin faptul că e mai vechi, fiind cunoscut în Transilvania (*baron* se folosește în germană și maghiară, pe cînd *conte* și *duce* nu). Se mai pot adăuga *comandă* și *corvadă*, care au pluralul *comenzi* și *corvezi*, ceea ce ar părea să arate că și aici alternanța *a/e* este ceva mai rezistentă decît *ea/e*.

Spre deosebire de *o/oa*, alternanța *e/ea* apare și la masculin:

bazarghidean, *bazarghideni*, sg. n. *bazarghidan*, ȘIO, II, 2, 16

Botoșeni, Marian, H., 18; Bogdan, NV, 253; 264; *Botoșani*, id., ib., 264; cf. ***Petroșeni***, ***Petroșani***

ciobean, *ciobeni*, BPh, V, 161

diac, *dieci*, Tit Bud; Bîrlea, B., 89; 115; 116 (bis)

josani, Bîrlea, C., 229; 305; *joseni* e mai obișnuit

liliac, *lilieci*, Șez., XIII, 166; Vissarion, M., 64; *liliecilor*, Coșbuc, PV, 170; *liliaci*, DA

mesteacăn, *mesteceni*, Vîrcol, 96; Șez., XV, 84 (bis); 100

patrierci, Bîrlea, B., 37; 89; *pătrierci*, id., C., 268

pehlivani, *pehliveni*, ȘIO, II, 1, 288

plăiași, Broșteanu, 6 (bis); *plăiașii*, id., 7

poporani, *poporeni*, Ghibănescu, BV, 62

seimean, *siiman*, pl. *seimeni*, ȘIO, II, 2, 105

tulipani, *tulpeni*, Șez., XV, 52

urieși, Șez., XIV, 67

Aici alternanța pare mai rezistentă decît la feminine. Explicația este că la masculine a acționat în același timp, la plural, influența consoanei muiate anterioare și a celei posterioare (datorate lui *-i*), pe cînd la feminin ar fi fost nevoie la singular de acțiunea lui *-ă*, și aceasta este astăzi complet anulată.

La neutru găsim de asemenea un număr de exemple. Nu ne vom opri la cele de tipul *ciacal*, pl. *cecale*, (ȘIO, II, 1, 119), deoarece ele privesc de fapt tratamentul fonetic al lui *a* neaccentuat. Exemple valabile:

ciomage, Marian, H., 179; *ciomagele*, Vissarion, M., 157; *ciomege*, id., ib., 192 (bis); 193; 194; *ciomege*, *ciomegile*, Bogdan, NV, 42; *ciomegelor*, Vissarion, M., 192; *giumag*, *giumage*, *giumege*, ȘIO, II, 1, 131 (vezi și *ciomagă* mai sus, p. 84)

fiară, *fiarăle*, Ciaușanu; *fiarăle*, Doine, 153; *fiere*, Bîrlea, C., 299; Doine, 131; *fere*, *fierele* (bis), Bîrlea, B., 16; 46; 47 (bis); id., C., 138; 144; *fierelor*, Cătană, B., 154

fînațe, *fînațele; fînețe* (vezi p. 130); *fînețuri* (aici se amestecă singularul feminin *fîneață*, și neutrul, *fînaț)*

tc. *mintan*, rom. pl. *mintene*, ȘIO, II, 1, 260 (nou sg. *mintean*)

pătuiag, *pătuiege*, Ciaușanu

spate, Marian, H., 127; Bîrlea, C., 319; *spatele*, Vasiliu, *Pov.*, 59; Marian, H., 25; 114; Bîrlea, C., 208; Doine, 85; *spete*, Vîrcol, 78; Lungianu, DP, 43; Vissarion, M., 99; Ciaușanu, s. *aspri;* Coșbuc, PV, 29; Șez., XV, 37; *spețe*, Vîrcol, 70; *spetele*, Vissarion, M., 148; trebuie să ținem seamă că originalul este aici femininul *spată* (la Bîrlea, C., 260, avem pluralul *spete* de la numele de instrument)

țuian, *țuiene*, ȘIO, II, 2, 41

unghiare, Doine, 121.

Printre neologismele trecute în revistă după dicționar n-am găsit nici un exemplu, deci și această alternanță a încetat de a se produce, situația neutrelor fiind oarecum aceeași cu a femininelor la plural, iar la singular nu sînt motive ca un neologism neutru să conțină un *ea* (la feminine, ca să avem alternanță, ar trebui modificat singularul, pe cînd la neutre, pluralul).

Ajungem acum la alternanța *a/ă* (vezi, pentru întreaga problemă, Ivănescu, BPh, VI, 97—113). Nefiind de natură fonetică, ci morfologică, alternanța aceasta s-a produs și la inițială în forme ca *ășchii*. Ea are loc numai la feminine și numai la cele cu pluralul în *-i*. Modelul l-au dat cele cu alternanța *o/oa*, care se găsește numai la pluralele în *-i* (la pluralele în *-e* se păstrează *oa*) și poate și cele cu alternanța *e/ea*. Iată exemplele adunate de mine:

băeri, Șez., XIII, 210; *băieri*, Ciaușanu; *baerile*, Bogdan, NV, 86

barcile, Bogdan, NV, 102 (greșeală de tipar?; la p. 103, *bărcile*)

bămii (auzit de mine la București), *bamii*, *bamiile*, ȘIO, II, 1, 38

băsăzi, *băsade* (DA) (cf. *besezi*, p. 113)

brăniști, Ciaușanu

cănuri, Ciaușanu, s. *țanc*, s. *vîrsteluri*; *canuri*, Bîrlea, B., 1; 36; *canurile*, id., ib.

cîrstăți, Boceanu

codobături, Vîrcol, 8 și glosar; *codobaturi*, Coșbuc, PV, 62

compănii, BL, I, 99 (bis): *compănile* (vezi p. 126)

covăți, *coveți* (DA); *coveți*, Șez., XIII, 1; Șez., XV, 111

crăcile, Vissarion, M., 64; *creci*, Boceanu, s. *prepeleag*, s. *vîrfării*; Ciaușanu, și s. *bucătură*; *crecile*, Vîrcol, 29 (cf. sg. *creacă*, Ciaușanu); *craci*, Șez., IV, 143; Codin, NL, 29 (de la *crac?*)

dălii, frecvent la București

dihănici (gen.), Vasiliu, *Pov.*, 56

făbrici popular; *fabricii* (gen.), Pop, *Fl.*, 31

flăcări, Dumitrașcu, PO, 93; *flacări*, Coșbuc, B., 154; id., F., 199; id., B., 38; 123; 141; 154; 179; id., PV, 8; 30; 76; 152; *flacării* (gen.), Coșbuc, PV, 94; *flacările*, Broșteanu, 24

jigănii, Bogdan, NV, 77; Vasiliu, *Pov.*, 83; *jigăniile*, Vissarion, M., 130

lacrămi, I. Cr., X, 71; Șez., XV, 180; Bîrlea, C., 85; 177 (bis); 184; 186; Bogdan, NV, 5; 36; 41; 69 (bis); 70; 145;

190; 206; 209; Doine, 254 (bis); Vasiliu, *Pov.*, 48; Coșbuc, F., 42; id., B., 35; 88; id., PV, 103; Broșteanu, 37; *lacrăm*, Vîrcol, 74; *lacrîm*, id., 56: *lacrămile*, Lungianu, PC, 17; Bogdan, NV, 9; 37; I. Cr., X, 103; Bîrlea, B., 66; id., C., 102; 174 (ter): Vissarion, M., 211 (bis); Cătană, B., 32; 156 (bis); Vasiliu, *Pov.*, 47; Coșbuc, B., 121; *lăcrămi*, Lungianu, PC, 35; Coșbuc, F., 96; *lăcrîm*, Vîrcol, 56; *lăcrămile*, Lungianu, DP, 61; Șez., XIII, 68; Bîrlea, C., 185; *lăcrămele*, *lăcrimi*, Șez., XIV, 174; *lacrimi*, Codin, NL, 63; Doine, 147; Pop, *Fl.*, 65; Furtună, F., 25; 46; 103; Coșbuc, F., 33; 78; 193; id., B., 25; 126; 162; 171; 204; id., PV, 103; Marian, H., 50; Cătană, B., 14; 56; 163; *lacrîmi*, Bogdan, NV, 13; 211; 244 (bis); *lacrimile*, Vissarion, M., 53; Codin, NL, 164; Furtună, F., 25; Coșbuc, F., 189; id., B., 25; *lacrîmile*, Bogdan, NV, 13; 39; 206; *lacrimilor*, Vissarion, M., 53; *lacrimele*, Șez., XV, 83.

lături, Pop, *Fl.*, 8; 38; Vîrcol, 35; Bîrlea, B., 9; Vissarion, M., 216; 217; Coșbuc, F., 27; 33; 56; 219; id., B., 79; 160; id., PV, 18; 70; 132; Vasiliu, *Pov.*, 94; *lăturile*, Vissarion, M., 215; Șez., XIV, 52; *laturi*, Coșbuc, B., 174; Eminescu, 155; *laturile*, Bogdan, NV, 190

mărgini, Lungianu, PC, 43; *mărginile*, Vissarion, M., 234; *margini*, Ciaușanu, s. *nărod*; Coșbuc, F., 251 (bis); id., B., 17; 61; id., PV, 51; 56; 75; 127 (bis); 158; *marginile*, Bîrlea, B., 16; Șez., XV, 102

mătănii, Lungianu, PC, 35; Coșbuc, F., 63; id., B., 119; id., PV, 80; *mătanii*, Ciaușanu, s. *răscruciul*; *metanii*, Șez., XV, 152 (ter); *metane*, ib., 90 (bis)

medălii (vezi *mitălii* în DLR)

mlăzi, Șez., XV, 124; *mlăzile*, ib., 60; 124; *mlăjile*, ib., 120 (non sg. *mlaja*, ib., 59); *mlajile*, ib., 120

mlaștini, Șez., XV, 43

năibi (gen.), Vissarion, M., 56; *năibii* (gen.), Șez., XIV, 175; *naibilor*, Vîrcol, 83

nări; *nari*, Pușcariu, *Hărțile*, 7

năstrăpi, Ciaușanu, s. *da*, s. *suda*; *năstrapi*, id., s. *trăsură*

nănăși, Bîrlea, B., 124

păsări, Șez., XIII, 120 (bis); Furtună, F., 85; Vîrcol, 67; Lungianu, DP, 19; Bogdan, NV, 69; Coșbuc, B., 221; Vasiliu, *Pov.*, 81; *păsările*, Șez., XIII, 120; 177; Bogdan, NV, 62; Dumitrașcu, PO, 89; Lungianu, DP, 28; BL, I, 98; Bîrlea, B., 134; Codin,

10

NL, 122 (bis); BL, I, 98; Furtună, F., 68; 76; Cătană, B., 95 (ter); Vasiliu, *Pov.*, 62; 80; *păsărilor*, Lungianu, DP, 37; *păsărilor* (voc.), Vasiliu, *Pov.*, 80; *păserile*, Șez., XIV, 76; (cf. *păserică*, Marian, H., 147); *pasări*, Bîrlea, C., 70; Doine, 290; Vissarion M., 209; Cătană, B., 91 (bis); 92; 94 (ter); Codin, NL, 30; Coșbuc, PV, 35; 101; 103; 128; *pasările*, Șez., XIV, 60; Codin, NL, 30 (ter); Bogdan, NV, 4; 132; Bîrlea, B., 76 (bis); id., C., 160; 329; *pasărilor*, Lungianu, DP, 77; Doine, 290; *paseri*, Bogdan, NV, 111; Bîrlea, C., 288; Ciaușanu, s. *încheiat*; Șez., XV, 3 (bis); 32; *paserile*, Bogdan, NV, 80; Bîrlea, B., 15; id., C., 136; 199; Marian, H., 83; Șez., XV, 5; 53; 126; *paseri* (gen.), Bîrlea, C., 332; Bogdan, NV, 121; *paserei* (gen., bis), Șez., XV, 53; *paserilor*, Șez., XV, 6 *pasere* (voc.), Marian, H., 129; Bîrlea, C., 7 (bis),

sg. *pască*, pl. *paște*, *paști*, Bogdan, NV, 7

pataranii, Bogdan, NV, 224

pătimi, I. Văcărescu în DLR s. *năvălire*

pățaniile, Vissarion, M., 231

plăvii, *plăvi* (cf. p. 126)

rămuri, Lungianu, PC, 78

răntii, Bîrlea, B., 87

scovărzi, Doine, 165; *scoverdză*, Papahagi, *Mar.*, glosar; *scoverzi*, Doine, 268

săbii, Cătană, B., 103; Coșbuc, B., 141; id., PV, 8; 71; 90; *săbiile*, Cătană, B., 141; Vasiliu, *Pov.*, 44; *sabii*, Bîrlea, C., 273

sărici, Lungianu, DP, 80

străchini (vezi p. 112)

strămuri, Ciaușanu

străşini, Furtună, F., 79; *streșini*, Coșbuc, F., 151; id., B., 85; id., PV, 101 (dar originalul este, poate, cu *ea*)

susanancă, pl. *susănancele*, Bîrlea, C., 143 (ca *bacăuan?*)

șușălci, Lungianu, DP, 77

tabii, *tăbii*, ȘIO, II, 2, 115; *tăbiile*, Vîrcol, 36 (bis) și glosar

tafte, TDRG, *tăfți*, ȘIO, II, 1, 343

talăngi, Lungianu, DP, 19; *tălăngile*, id., ib., 34

trîmbițeri, Bogdan, NV, 103

țăndări, Coșbuc, PV, 122; *țănduri*, Vasiliu, *Pov.*, 66

vidănii, Ciaușanu

zadii, Bîrlea, B., 136; *zadiile*, id., ib., 131; 136 (ter)

zămcile, I. Cr., X, 70

Multe exemple au fost inserate în paginile precedente: *băclăvăli*, *bălămăli*, *băsmăli*, *harabăli*, *sucăli* (p. 105); *barbe* (p. 106) *blăni*, *căni*, *cazărmi*, *cămăși* (p. 107); *jumere*, *lacăți* (p. 109); *mustăți*, *pataște* (p. 110), *plăschi*, *plocade*, *răni*, *sale*, (p. 111); *scări*, *străzi*, *străji*, *sudălmi*, *tălpi*, *tăvi* (p. 112); *bărăți*, *băndzî*, *călfi*, *căși* (p. 113); *dulămi* (p. 114); *înghețăți*, *lăiți*, *marămi*, *păgubi*, *pălmi* (p. 115); *părăzi*, *plăși*, *sălăți*, *sălbi* (p. 116); *spăzi*, *tăblii* (gen.), *tărăbi*, *trăiști*, *trăisti*, *țărănci*, *țigănci* (p. 117). Alte multe exemple la p. 118.

De la declinarea a III-a, afară de *plăvii*, citat aici, mai găsim numai *căşti* (p. 125), *compănii* (p. 144) și *sălcii* (p. 126). Este limpede că și această alternanță a fost eliminată, lucru care a reieșit și din paginile anterioare.

Neologisme, la primele trei litere, am întîlnit numai exemplele următoare: *aerogări*, *ariergărzi*, *autogări*, *autostrăzi*, *avangărzi*; *bănci*, *barăci*, *bărci*, *băști*, *brigăzi*; *căști*, *contramărci*. Așa cum era de așteptat (deoarece neologismele nu formează în general pluralul cu *-i*), avem aproape numai compuse de la cuvinte mai vechi și teme terminate în *-c-*.

În principiu, la neutre n-ar trebui să avem exemple, de vreme ce ele nu au plurale cu *-i*. Cele cîteva cazuri pe care le voi prezenta au deci nevoie de explicații speciale:

coșări, ȘIO, II, 2, 41 (s. *ciftilic*), dar cf. femininul *coșară*, Șez., XIII, 43; *coșere* (bis), *coșerele* (bis), Vasiliu, *Pov.*, 75

dărăburi (vezi p. 13.), dar cf. singularul *dărabă*

hotări, Bîrlea, C., 111

lăstări (vezi p. 89)

mădulările, Bîrlea, C., 359

umbrări, Bîrlea, B., 26.

Mai trebuie adăugat un amănunt care privește mai mult fonetica. Pentru diverse motive, se găsesc cuvinte cu *a* neaccentuat și totuși netransformat în *ă*: în primul rînd, cazuri unde urmează un *a* accentuat, deci primul *a* s-a păstrat prin asimilare (ex. *Galați*); în al doilea rînd, exemple din regiunile unde *ă* neaccentuat este pronunțat *a* (*susanancă*); în al treilea rînd, cuvinte recente, care nu mai participă la legea *a* > *ă* (*Maria*, mai vechi *Măria*). Derivatele de la tipul întîi, pierzînd accentul pe al doilea *a*, îl transformă în *ă* și, ca urmare, schimbă și pe primul *a* în *ă* (*gălățean*). Celelalte ar trebui să păstreze pe primul *a* neschimbat, deoarece cauza existenței lui nu este un *a* următor;

este deci perfect justificat diminutivul *Marioara* și de asemenea numele de locuitori ca *bacăuan;* totuși apar forme ca *susănance*, *Mărioara*, *băcăuan*, explicabile prin aceea că vorbitorul crede necesar să schimbe pe *a* în *ă* imediat ce se mai adaugă ceva. Cei care raționează asupra problemelor de limbă invocă exemplul *gălățean*, care, după cum am văzut, nu constituie un argument. Că totuși sentimentul alternanței *a/ă* se pierde și în derivare, se poate dovedi cu un exemplu ca *patrat*, tot mai mult folosit în loc de *pătrat*. Un exemplu curios este *zaharos*, care nu se poate explica, cum crede DLRM, prin forma regională și chiar rustică, *zahar*. Aici transformarea lui *ă* (din *zahăr)* în *a* arată tocmai intenția de a se crea un cuvînt tehnic, apropiat de vocabularul internațional.

Mai există o serie de alternanțe de ordin secundar, de tipul *pupăză—pupeze*, *ciubăr—ciubere*, *cumătru—cumetri (cumătri* la Ghibănescu, BV, 10), *tînăr—tineri*, de care a fost vorba mai sus și pe care nu cred necesar să le mai discut aici, deoarece nu joacă un rol important în limba de azi. De asemenea am lăsat la o parte cazul *cîni/cîini*.

Ultimul tip de alternanță vocalică, și acesta puțin important, este *-ău/-auă* sau *-ău/-aie:*

chelteu, *chelteauă*, DR, III, 711
ciucălauă, Bîrlea, C., 272
copîrșauă, Tit Bud
dudăie (p. 89), *dudaie*, DLRM
firiseauă, Bîrlea, C., 122: *fierăstrae*, Lungianu, PC, 45; *ferăstraele*, id., ib., 3; *ferestraiele*, id., LC, 6
hinteauă, Tit Bud; *hinteie*, Bîrlea, C., 33
lepedeauă, Bîrlea, C., 380; *lepediauă*, id., ib., 232
pîrauă, Vircol, 13; *pîrae*, Furtună, F., 48; *pîraie*, Coșbuc, F., 43; 125; *părae*, Furtună, F., 68; *pîraele*, Lungianu, PC, 89; *păraiele*, Coșbuc, F., 120; *pîrăele*, Bogdan, NV, 197
resteauă, Vircol, 98; *răsteie*, Doine, 292
țingălauă, Bîrlea, C., 272
Vișauă, Bîrlea, C., 122.

După cum se vede este vorba în cea mai mare parte de cuvinte regionale, în bună parte de origine maghiară, multe dispărute sau pe cale de dispariție, cel puțin sub forma de plural discutată aici. Se găsesc însă multe alte exemple la V. Arvinte, SCL, X, 1959, p. 213—237, care socotește că formația este productivă în

nordul Ardealului: apar forme ca *borderauă*, *tablauă*, pentru *borderouri*, *tablouri*.

Concluzia care se impune este că printre tendințele actuale ale limbii române nu vom socoti și pe aceea de a dezvolta alternanțele vocalice.

Ajungem acum la alternanțele consonantice. Unele sînt rare în general, de exemplu *c/t*, *g/ț:*

bitang, pl. *bitanți* (DA)
dovleac, pl. *dovleți* (Șez., XI, 125). Așa s-ar explica noul singular *dovlete* (Șez., XIV, 49; ȘIO, II, 1, 161)
solaci, pl. *selați*, ȘIO, II, 2, 110 (după Șăineanu, *ț* e din grecește)
sangiac, pl. *sangiaci*, *sangiați*; nou sg. *sangiat*, ȘIO, II, 2, 102
magh. *sarang* „stîlp", rom. *șaranț*, Bîrlea, C., 303.

Tot așa s-ar explica noul singular *palanț* față de originalul *palanc*.

Alternanța *h/ș*, întîlnită în textele vechi în cuvinte ca *monași*, *patriarși*, și în exemple mai noi cum sînt *catastișe (catastifele*, Lungianu DP, 81), *burduș*, GS, VI, 205 (bis), și de asemenea alternanța *f/s*, în *rifi* (Bîrlea, C., 249), *rîsi* (id., ib., n. 2) au trecut fără să lase urme în limbă.

Trebuie să mai eliminăm din discuție, ca lipsite de perspectivă, unele alternanțe actuale caracteristice pentru graiurile regionale: *t/č*, de exemplu *fetce* (Marian, H., 170), *fetcele* (id., ib., 90, quinquies); *k/ș*, *g/ș*, *g/j:*

fag, pl. *faș*, Șez., XIV, 172 (bis); *faj*, Vircol, 12
lănțug, *lănțuje* (DA)
năpîrci, *năpîrși*, Cătană, B., 172
taraci, *tarași*, ȘIO, II, 1, 155; BL, I, 24
z/ț:
martoloz, *martalogi*, *martoloți*, ȘIO, II, 2, 75
năplați, *năplazii* (?), Cătană, B., 172
d/j (trecînd prin stadiul *z* muiat?; J. Byck, BL, III, 189—190):
brad, *brazi; braji*, Șez., XIII, 195; *braj*, Șez., XIV, 152; 175 (bis); *braș*, *braj*, *braz*, Vircol, 12; *brajilor*, *braji*, id., 55 (originalul este *braz)
bruș, *bruși; bruj* (pl.), Viciu (Șez., XIII, 79)
cruj, Vircol, 10; 12; *cruz*, id., 12
duz, *duj*, Vircol, 12
grămeji, Vircol, 77; *grămej*, id., 12

nărojii, Codin, NL, 23; *năroj*, Vîrcol, 12; *nerojilor*, Codin, NL, 132; *nerozî*, Vîrcol, 10
scunj, *scunz*, Vîrcol, 12
sloboji, Vîrcol, 58; *sloboj*, id., 12
surj, Vîrcol, 12
uj, *uz*, Vîrcol, 12. (Vezi Byck, loc. cit.)
Variante ale acestei alternanțe sînt *d/ğ* și *g/j*:
**murtad*, *murtagi*, ȘIO, II, 2, 156
ponoji, Bîrlea, C., 255; *ponoj*, id., ib. (sg.?); *ponojii*, id., B., 134 (quater); *ponojilor*, id., ib., 135; *potnoaje*, Șez., XVI, 101 (forma normală e *podnogi)*.

Ajung acum la alternanțe ceva mai răspîndite. Încep cu *z/j* și *z/z'*:
burghejii (bis), Ad., 16. VI. 1933, p. 1, col. 3
cabazi, ȘIO, II, 1, 69
capasîzi, ȘIO, II, 2, 140
caraghioji, Bogdan, NV, 267 (singularul primitiv e *caraghioz)*
cerchezi, ȘIO, II, 1, 101
cucuruzi, Bîrlea, C., 249, n. 4
domuzi, ȘIO, II, 2, 49
englejii, Bogdan, NV, 109; Vissarion, M., 204; *engleji*, Bîrlea, B., 82
francezi, *franțuji*; *sfranțezi*, *sfrănțezi*, Vissarion, M., 118
grumaji, Vîrcol, 10; *grumaj*, id., 12; *grumazi*, Bîrlea, C., 322, 354; 382; *grumazii*, id., ib., 256; Doine, 268; *grumazilor*, Bîrlea, C., 356; *grumazuri*, id., B., 45, n. 2
laz, *laji*, ȘIO, II, 1, 233
marangoz, *marangoji*, ȘIO, II, 2, 154
matrapaz, *matrapaji*, ȘIO, II, 2, 252
mînz, *mînzi*, frecvent în DLR
mofluzi, ȘIO, II, 2, 262
neerlandeji, Ctp., 9. VIII. 1963, p. 6, col. 7
praji, Șez., XV, 110 (nou sg. *praj*, ib.)
reizi, ȘIO, II, 2, 97
tarpuji, ȘIO, II, 2, 117
telpizi, ȘIO, II, 2, 119
tuluji, TDRG
ursuzi, Lungianu, PC, 31.

După cum se vede din numeroasele exemple de origine turcească, formația a cîștigat teren acum două-trei sute de ani, dar

nici pe atunci nu s-a generalizat. Astăzi mare parte dintre pluralele în *-ji* sînt net simțite ca regionale și populare și eliminate de peste tot în limba comună (*harbuzi*, Port Art. I, p. 315).

Constatăm astfel că alternanțele în temă joacă un rol tot mai neînsemnat în flexiunea substantivelor. La feminine, nu numai că alternanțele vocalice nu mai contribuie la diferențierea mai adîncă a celor două numere, dar nici alternanțele consonantice nu joacă nici un rol: în cuvinte ca *nevroză/nevroze*, diferența dintre singular și plural nu o exprimă alternanța *z/z'*, care nici nu e simțită de vorbitori, ci alternanța desinențelor *ă/e*. Dacă se schimbă desinența *-e* cu *-i*, și se spune, de exemplu, *căruți* în loc de *cărute*, diferența este marcată de opoziția *-ă/zero* (*ț* era muiat și în forma *căruțe* și nu contribuie prea mult la diferențiere nici cînd desinența devine *-i*, adică de fapt zero).

La neutre, alternanțele n-au jucat niciodată un rol (ce e *sufleții*, la Dumitrașcu, PO, 125?).

La masculine însă, alternanțele consonantice rămîn în continuare pentru a marca pluralul. Consoanele labiale continuă să fie muiate la plural, și în cuvintele recente: *nababi*, *ciclopi*, *zuavi*, *litografi*, *gentilomi*. La dentale, nu găsim alternanțele *d/d'* și *t/t'* (deși *d'* și *t'* se pot pronunța și se pronunță efectiv în cuvinte ca *grajdi*, *peștî*), dar aceste alternanțe nu se foloseau nici în trecut. Aceasta nu înseamnă că nu se produc alternanțe, căci avem tipurile *d/z'* și *t/ț'*; *matrod/matrozi*, *referend/referenzi; birocrat/birocrați*, *pilot/piloți*. De asemenea, prin dispariția alternanței *n/i* nu s-a ajuns la eliminarea în general a alternanței, căci rămîne *n/n'*: *baron/baroni*, *electron/electroni*. O alternanță *s/s'* nu exista nici în trecut (dacă facem abstracție de unele exemple vechi ca *persi*, *sasi*; vezi și *cavasi* și *cavași*, pl. de la *cavas*, ȘIO, II, 2, 33), dar există *s/ș'*. Aici avem o situație asimetrică, deoarece alternanța *z/z'* s-a dezvoltat și a ajuns să elimine pe *z/j'*: dacă în cuvinte vechi mai găsim această opoziție *(viteaz/viteji)*, în cele noi ea nu mai apare (*burghezi*, *francezi* etc.). La velare, nu se folosesc perechile *k/k'* și *g/g'* (vezi totuși *luminichele*, *luminichile*, alături de sg. *luminică*, Șez., XV, 147; cf. mai sus exemple vechi cu *hasechi*, *derebeghi)*, dar în loc avem pe *k/č*, *g/ğ*, mai puternic marcate și paralele cu *d/z'*, *t/ț'*, *s/ș'*: *franci*, *transfugi*. Se păstrează și alternanțele *r/r'*, *h/h'*, *j/j'*, *ș/ș'*, *ț/ț'*: *veterinari*, *rajahi*, *paji*, *malgași*, *holodronți*.

O situație aparte ne întîmpină la substantivele și adjectivele terminate la singular în *-l*: în trecut regula era că acest *l* se moaie și dispare în fața lui *i* de la plural, care, după vocală, ca al doilea element de diftong, rămîne semnul pluralului. Astfel găsim *cai*, *vițe*, *copii*, *goi*, *sătui*. La cuvinte ceva mai noi, uzul oscilează între forma cu *-i* și cea cu *-l* muiat *(cheli* și *chei*, *colonei* și *coloneli)*, iar la cele recente se impune forma cu *-li (generali*, *egali*, *consuli)*. Sînt totuși și cuvinte mai vechi cu *-li*: *arhangheli*, *hamali*, *soli* etc.

S-ar părea, din cele arătate, că există tendința de a menține alternanțele consonantice la masculine, cu rol morfologic, reducîndu-se însă unele exagerări. Astfel palatalizarea labialelor n-a izbutit să se generalizeze și astăzi este pe cale de a fi eliminată (*b/g'*, *p/k'*, *v/γ'*, *f/h'*, *m/n')*, în unele cazuri palatalizarea menținîndu-se, dar fiind introdusă și la singular (*bunghi*, Pamfile, *Joc*. III, 85), ceea ce înseamnă că oricum nu mai e alternanță. Nu găsim nici un exemplu de *r/i* (numai la verbe), *n/i* e de asemenea pe cale de dispariție, iar *l/i* și *z/j'*, după cum s-a arătat, își văd pozițiile amenințate.

În unele cazuri constatăm că diferențierea s-a adîncit la începutul secolului al XX-lea, căci întîlnim, la substantive, adjective și pronume, forme mai diferențiate decît în perioada anterioară. Astfel singularelor în *-stru* li se opun astăzi plurale în *-ștri*, pe cînd în texte ceva mai vechi găsim forme în *-stri*, de exemplu *albastri* (Marian, H., 147), *campestri* (Broșteanu, 125), *ilustrii* (id., 48, bis, și 70), *jugastri* (Vîrcol, 13), *lustri* (Bogdan, NV, 25), *nostri* (Byck, BL, IV, 202; *noaște* „noastre", Vasiliu, *Pov*,. 76). La exemplele de mai sus putem adăuga unul în oarecare măsură asemănător: tc. *kist*, rom. pl. *ciștiuri* (ȘIO, II, 1, 93), numai că aici s-a refăcut un singular românesc *ciști*. Genitivul *trăistii* (vezi p. 117) se explică desigur nu prin suprimarea alternanței, ci prin faptul că punctul de plecare a fost forma *traiste*. Și la pronumele *ăsta*, *aista* găsim forme feminine cu *ș: aești trei zile* (Vasiliu, *Pov*., 29), *aiește* (id., ib., 44; 72), *iește* (id., ib., 23), cf. și forma oltenească, f., *ăștia*.

Există și cazuri de simplificare: de la tc. *mest*, alături de pl. *mesti*, *mești*, găsim și *meși* (ȘIO, II, 1, 257), cu noul sg. *meș*.

Alteori găsim un *s* schimbat în *ș* în mijlocul temei, sub presiunea lui *-i* de la sfîrșitul formei de plural: *cinștiți* (Păcală, *Monografia satului Rășinariu*, Sibiu, 1915, p. 210), *frașini* (Vîrcol, 11 și glosar), *icușari* (Șez., XIII, 194, bis; XIV, 163); vezi și

piștoale (Bîrlea, B., 27). Fenomenul a fost studiat de S. Pușcariu (DR, 1, 392, care citează și un caz cu *ț: piepțini*) și de J. Byck (BL, IV, 202, care îmi mai cita exemple ca *diștinși*, *reșpinși)*. Într-un caz, alterarea temei s-a extins la un verb derivat: *încirștezi* (Bîrlea, B., 24).

Întregul material prezentat demonstrează justețea concluziilor trase la articolul din BL, I de Byck - Graur: pluralul trebuie să fie deosebit de singular, dar nu e nevoie să fie foarte deosebit. Prin analogie, se modifică singularul, uneori pentru a se diferenția de plural, de exemplu sg. *colaci*, *copaci* devin *colac*, *copac*, alteori pentru a nu se diferenția prea tare, de exemplu sg. *oaspe* devine *oaspete*. De aceea se desființează alternanțele prea țipătoare, ca *z/j'* și alternanțele vocalice. Unele efecte se vor vedea în capitolul *Formarea cuvintelor*. Mai adaug că *-i* a putut să dispară tocmai pentru că muierea consoanelor precedente i-a preluat funcțiunea morfologică, deci și în acest caz s-a făcut economie de material și s-a evitat marcarea pluralului cu două morfeme pozitive. De aceea mă întreb dacă în cazuri ca *ferestruice* >*ferestruici* a existat vreodată pronunțarea cu *i* silabic; răspunsul este mai curînd negativ, de la *-ce* s-a trecut direct la *-č*.

Teoria după care *-i* devine semnul pluralului la toate felurile de substantive nu corespunde deci realității. Iată în continuare toate tipurile de formare a pluralului în cuvintele existente astăzi. La masculin (las la o parte tipul *tată/tați*, *popă/popi*, care a devenit o simplă excepție, oarecum un accident, și nu are nici o șansă de a se dezvolta):

1. Fără diferență între singular și plural, de exemplu *baci/baci*. În diverse graiuri unde consoanele sînt dure, găsim și exemple ca *hoțᵘ/hoț*, apoi, prin eliminarea completă a lui *-u*, *hoț/hoț* (tip pus în lumină de acad. E. Petrovici). În limba comună acest tip nu pătrunde, deci ne limităm la exemple de felul lui *baci*, puține la număr.

2. *-ă/-ĭ*, de exemplu *erou/eroi*, puțin răspîndit.

3. Cu modificarea consoanei finale:

a) Numai cu muiere, de exemplu *lup/lupi*, *hoț/hoți*. Foarte prolific.

b) Cu asibilarea, africatizarea etc. a consoanei finale, de exemplu *rac/raci*, *nepot/nepoți*, *eschimos/eschimoși* etc. De asemenea foarte prolific.

4. *-e/*zero:

a) Fără nici o modificare a consoanei finale a temei, de exemplu *rege/regi*, *pește/pești*.

b) Cu asibilarea, africatizarea etc. a consoanei finale, de exemplu *munte/munți*, *tutore/tutori*. În general declinarea a III-a masculină nu se dezvoltă (cuvintele ca *floare*, *lingoare* erau masculine în latină). Am adunat aici toate exemplele recente de ambele tipuri:

a) *arhiduce*, *cicerone*, *complice*, *doge*, *duce*, *haruspice*, *indice*, *novice*, *pontifice*, *principe*, *rege*, *sire* (pl. *siri?*), *tutore*. După cum se vede, aproape toate sînt din aceeași sferă de noțiuni, străine de realitățile noastre.

b) *comite*, *conte*, *custode*, *diriginte*, *fante*, *herede*, *președinte*, *vicepreședinte*, *viconte*. Nici acestea nu sînt mult mai interesante.

În total am găsit 22 de cuvinte (13 + 9), dintre care curente nu mai mult de trei sau patru. Singurele masculine care se dezvoltă sînt cele de sub numărul 3.

Și la neutre găsim patru tipuri:

1. Fără diferență între singular și plural, rare exemple ca *nume/nume*. Exemplele recente sînt *apendice*, *codice*, *faringe*, *laringe*, *prenume*, *pronume*, *renume*, *torace*. În total 8, dintre care 3 sînt orientate după *nume*, care e vechi, iar 5 au tema terminată în *-c*, *-g*. E clar că nu este un tip foarte interesant.

2. *-u/-i*, de exemplu *consiliu/consilii;* despre acest tip am văzut mai sus că nu e foarte răspîndit (vezi exemplul curios *două burghii*, „Tempo", 27. X. 1939).

3. zero/*-e*, de exemplu *scaun/scaune*, eventual cu alterarea mai adîncă a consoanei finale, de exemplu *ceasornic/ceasornice*.

4. zero/*-uri*, de exemplu *piept/piepturi*.

Ultimele două tipuri sînt foarte răspîndite; despre concurența dintre ele s-a vorbit mai sus.

Neutrul nu se poate confunda nicăieri cu masculinul, deoarece la trei tipuri pluralul se termină în *-e* sau *-uri*, ceea ce nu se întîmplă niciodată la masculin, iar acolo unde și neutrul are pluralul în *-i*, există diferențe sau la singular (*fiu* are *u* scurt, pe cînd *consiliu* are *u* vocalic), sau la plural (*miniștri* are *i* vocalic, pe cînd *consilii* are *i* scurt).

La feminin, care cuprinde cele mai multe tipuri, las la o parte pe *zi/zile*, simplu accident. Celelalte tipuri:

1. Fără diferență între singular și plural, de exemplu *căsoaie/căsoaie*, *învățătoare/învățătoare* (aici pluralul în *-ori* ar putea

fi luat drept masculin, vezi mai sus exemple ca *servitorile*). Se extinde.

2. *-ă/-e*, de exemplu *casă/case*, foarte răspîndit și actualmente în dezvoltare.

3. *-ă/*zero, cu modificarea consoanei finale:

a) Numai cu muiere, de exemplu *găină/găini*

b) Cu asibilare etc.: *ladă/lăzi*, *poartă/porți*. Tip foarte răspîndit, dar la cuvintele noi nu este folosit, deoarece pluralul acestora este de preferință cu *-e*.

4. *-ă/-uri*, de exemplu *făină/făinuri*. Se bucură de oarecare răspîndire.

5. *-e/-i*, un singur exemplu, *luntre/luntri*, deci neinteresant.

6. *-e/-i* scurt, de exemplu *hîrtie/hîrtii*, destul de răspîndit și actualmente în dezvoltare.

7. *-e/*zero, cu modificarea consoanei finale, ceea ce aici înseamnă asibilare etc., căci consoana finală este moale și înainte de *-e;* exemplu, *carte/cărți*. Și acest tip este foarte răspîndit printre cuvintele vechi.

8. *-e/-uri*, de exemplu *carne/cărnuri*. Pentru acest tip și pentru tipul 4, vezi rezerva pe care am făcut-o mai sus cu privire la gen.

9. *-a/-ale*, *-ele*, de exemplu *saca/sacale*, *cișmea/cișmele*, destul de răspîndit la cuvintele vechi și cu oarecare dezvoltare printre cele noi.

Constatăm că femininele sînt mai diversificate decît masculinele și neutrele; în timp ce acestea din urmă rămîn să-și impartă declinarea a II-a, femininele păstrează pentru ele două declinări, întîia și a treia. Se extind tipurile 1, 2, 6 și în oarecare măsură 4, 8 și 9.

Nu se produc confuzii între feminin și neutru: 4 și 8 se diferențiază prin singular, de asemenea 2; 1 s-ar putea confunda cu tipul *nume*, dar acesta este izolat, iar la feminin e vorba în general de formații cu sufixe tipice feminine. Nu se confundă nici femininul cu masculinul. Singurele categorii care s-ar putea confunda sînt 3 și 7 (de la feminin), dar 3 e diferențiat prin singular, și numai 7 se poate confunda complet *(munte/munți* e ca *punte/punți)* și această confuzie provine din latina orientală. Masculinele de această categorie nu sînt prospere, după cum am văzut, astfel că pericolul nu e prea mare. De altfel genitiv-dativul și formele articulate nu corespund (cu excepția genitiv-dativului plural).

Încă o concluzie se mai degajează din cele arătate pînă aici: diferența între genuri continuă să fie interesantă. Pluralele în *-i* s-au introdus în general la feminine numai la nume de obiecte, iar la nume de ființe destul de rar, în primul rînd acolo unde masculinul este format de la altă rădăcină sau cu alt sufix, sau unde nu poate exista un masculin și deci nu e pericol de confuzie între genuri: *bibilici*, *ciori*, *cloști*, *curci*, *găini*, *maici*, *pisici*, *vaci* (de observat totuși cît de multe au tema terminată în *-c*). Cazurile de felul lui *miori*, *servitori*, feminine, sînt accidentale. Față de *băsmeli*, *daraveli* etc., nu întîlnim un feminin *cățeli* în loc de *cățele*, căci s-ar fi confundat cu masculinul *cățel* (fie înainte de dispariția lui *l*, fie după).

Evident, nu e vorba de o distincție absolută: alături de *țărănci*, *țigănci* apar *țărance*, *țigance* și de asemenea se zice *lupoaice*, *unguroaice*: vezi și *circulări* („Tempo", 2. IX. 1939), *remărci* (ib., 11. II. 1940); fără variante cu *-i* găsim feminine diferențiate de masculine și prin temă sau prin conținutul noțional: *giște*, *iepe*, *măgărițe*, *neveste*, *rațe*; alături de *sămi*, *vămi*, avem pe *mame*. Mi se pare însă că nu contează atît cazurile contrare, cît faptul că sînt posibile celelalte.

Adjectivele se comportă în mare parte ca substantivele. Le-am introdus aici ca să pot în continuare să le tratez împreună la cazuri și la formele articulate. (De altfel problemele de alternanțe au fost tratate o dată cu ale substantivelor.) Adjectivele, cele mai numeroase, de declinarea I și a II-a formează pluralul ca substantivele, cu diferențierea genurilor la plural *(bun, bună; buni, bune)*. Cele de declinarea a III-a au *-i* la femininul plural, ca și la masculin *(mari, tari, verzi)*, dar diferă la genitiv-dativul singular (ca și substantivele). Situația se complică întrucîtva prin faptul că masculinele terminate în consoană muiată au femininul în *-e (bălai, bălaie: dibaci, dibace)*, deci aceste adjective sînt de un tip nou, de declinarea a II-a și a III-a.

După *-c*, *-g*, femininul plural se formează uneori cu *-i*, ca și la majoritatea substantivelor: *mici*, *lungi*. Dar majoritatea adjectivelor, în special cele formate cu sufixe la origine substantivale, păstrează pluralul cu *-e*: *puternice*, *singuratice*, *stîngace*, *voinice*, *blege*. Sînt și cazuri de fluctuație. Pluralul normal este cu *-i* la următoarele:

dragele, Bîrlea, C., 191; Broșteanu, 26; *dragi-ți-s*, *dragi-mi-s*, în trei silabe, Marian, H., 15; 16; 53

întrege, Doine, 43

large, Eminescu, 148; 153

mice, Șez., XIII, 220; *micele*, Bogdan, NV, 19; 103 (bis); 136; 139; 192

sece, Marian, H., 96.

Pluralul normal este cu *-e* la cele care urmează:

arhitectonici, Eminescu, 43

iernatici, Vîrcol, 14

pitici (vezi *zorele pitici*, p. 124)

săraci, Șez., XV, 44; Doine, 62; *săracile*, ib., 121 (bis); Bîrlea, B., 35 (bis); id., C., 184

văratici, Vîrcol, 14

vešnici, Eminescu, 43.

Cîteodată forma cu *-i* apare și la adjective terminate în *r*: *primari*, Cătană, B., 46

rari, Marian, H., 136; Lungianu, DP 47; Coșbuc, B., 40; *cărți rari* „Tempo", 17. IX. 1939; se aude frecvent *foarte rari cazuri*, dar nu *cazuri foarte rari*, deci este și o chestiune de ritm.

Un caz aparte este acela al adjectivului *nou*, care are pluralul feminin *nouă*: Codin, NL, 5; Bîrlea, B., 137; id., C., 64; Doine, 50; 92; Bogdan, NV, 104; *noue*, Negruzzi, *Jun.*, 81; *noauă*, Marian, H., 155; Bîrlea, B., 21; *nouă*, dar rimează cu *ouă*, Bîrlea, C., 315; cu *amîndouă*, id., B., 55. În copilăria mea forma *nouă* era uzuală la București (cînd apărea un coleg cu haine noi, elevii scandau în cor: *haine nouă!*). Astăzi nu se mai zice decît *noi*, prin urmare cuvîntul a intrat în regula generală. În orice caz, nu s-a putut zice *nouă uzine*, pentru că s-ar fi crezut că avem un numeral, dar nici *noăule prețuri* n-am auzit niciodată.

La declinarea a III-a, pluralul e normal în *-i*. Excepție: *dulcele*, Bogdan, NV, 33; Broșteanu, 124.

Formele neutre se comportă la plural în totul ca femininele, de aceea am citat mai sus, printre feminine, exemplul din Eminescu *veșnici visuri*.

În ce privește alternanțele vocalice, adjectivele se comportă ca substantivele (găsim un exemplu curios: *searbăzi*, Lungianu, DP, 7 (dar *sarbede*, Broșteanu, 63), în opoziție cu regula generală: la un adjectiv mai rar, oamenii nu mai știu exact cum trebuie să procedeze), dar alternanța *a/ă* nu apare nici la femininul cu *-i (dragi, largi, mari, tari)* și nu se face deosebire între feminin și masculin (în aromână, f. *lărdzî*, *mărî*, Capidan, *Ar.*, p. 206);

un singur exemplu, *bălăi*, Bîrlea, B., 22 (și nota); 23 (ter), și unul unde alternanța apare și la masculin: *călare/călări*.

După R. A. Budagov *(Om. Șișmarëv*, p. 90), la adjectivele noi nu avem alternanța *e/ea*, din cauza influenței adjectivelor cu *e* neaccentuat; nu se vede bine cum s-ar fi efectuat această influență și de ce numai la adjectivele noi și nu și la celelalte; și în orice caz ar trebui explicat și tipul *contesă*. Alternanța se păstrează la *cocean/coceni*, dar nu la femininul *concretă*. De altfel nu numai că nu avem *e>ea* (*brunetă*, *șatenă*, *fructiferă* etc.), dar nici *o>oa: aloglotă*, *monotonă* (am întîlnit într-un roman, dar n-am notat locul, femininul *monotoană*). *Analoagă*, *omoloagă* s-au orientat după alte cuvinte mai vechi în românește, formate cu gr. *logos*.

La adjectivele noi, pluralul este cu *-e*, chiar la declinarea a III-a: *eficace*, *pendinte*, *propice*, *rapace*, *vorace* etc. *(Gram. Acad.*, I², p. 121), aproape toate cu *-ce*.

În sfîrșit, lucru mai grav, se introduc adjective nedeclinabile. *Gramatica Academiei* (loc. cit.) susține că numele de culori încep să se adapteze la morfologia românească și dă exemplul femininului *kakie*, *roză;* dar ce vom face cu *bej*, *crem*, *frez*, *gri*, *maro*...? (citate în același loc), ca să nu mai vorbesc de exemple ca *vernil*, *cerise* (pronunțat încă franțuzește) etc. Apoi nu e vorba numai de nume de culori, cf. *cloș*, *kimono* etc.

Un ultim amănunt: după cît se pare, adjectivele substantivate neutre primesc desinența *-uri* dacă sînt vechi, și *-e* dacă sînt noi, ceea ce ar fi în acord cu teoria expusă mai sus privitor la substantive: *boierescuri* (Marian, H., 62), *deșerturi* (parte a corpului, Dumitrașcu, PO, 20), dar *mamifere*. Nu am cercetat dacă se substantivează mai mult pluralul decît singularul.

Cazurile oblice. În ce privește cazurile nearticulate, cu excepția vocativului, nu va fi prea mult de spus, deoarece încă din perioada precedentă n-am găsit o flexiune propriu-zisă decît la femininul singular. Aceasta se păstrează pînă astăzi, dar cu unele semne de slăbire. Încă din latinește, genitiv-dativul declinării întîi era identic cu nominativul plural, și situația a rămas aceeași în românește pînă astăzi: *o casă, două case, unei case; o noapte, două nopți, unei nopți*. De aceea am inserat forme de genitiv singular la discuția asupra pluralelor. Ce se întîmplă însă unde nu există plural? Se nasc dificultăți mari pentru flexiunea singularului, mai ales acolo unde ar putea avea loc

o alternanță vocalică, de exemplu nu știm cum să formăm genitivul de la *droaie* (cf. *unei droaie*, „Tempo", 24. III. 1940) sau de la *foame* (vezi și genit. *ordine*, Ad., 28. XI. 1936). Există de altfel, și substantive cu pluralul împrumutat de la formații înrudite, ca *teamă*, pl. *temeri;* nici aici nu vom putea forma genitivul singular (paralela *tuns*, cu pluralul *tunsori*, nu are consecințe în flexiunea singularului, de vreme ce e vorba de un neutru). Există și substantive care din principiu nu au genitiv nearticulat, de exemplu numele de locuri ca *Turda*, *Oradea* (genitiv articulat *Turzii*, *Orăzii*).

Bineînțeles, încurcătura de la genitivul nearticulat se răsfrînge și asupra celui articulat (de fapt, în pronunțare, tipul cu *-ei* a fost eliminat, căci se pronunță peste tot *-i*), care adesea este mult mai necesar decît cel nearticulat: cum vom face genitivul articulat de la *rouă?* M. Sorbu, într-o emisiune radiofonică (Ad., 6. X. 1936), a spus *rouei*, ceea ce mi s-a părut cu totul curios. Poate că am scăpa din încurcătură zicînd *rouăi* (vezi mai jos). Vezi și genitivul *Bălășii* (Lungianu, DP, 53). Există, nu e vorbă, și cazuri de neutre folosite uneori la singular pentru plural: *o pereche de sky* („Curentul", 14. VI. 1933, cf. Ad., 6. VII. 1935); *stație pentru 20 de taxi* (ib.; aici se suprimă și articolul: *ia taxi*, *am venit cu taxi*, expresii curente în București în deceniile trecute). În limbajul restaurantelor se pune curent la singular substantivul, nume de aliment, precedat de numeral: *două pîine*, *trei tort* etc., subînțelegîndu-se *felii* sau *porții de*.

Sînt și cazuri unde pluralul este mult folosit și totuși genitiv-dativul singular se rupe de el: acolo unde se păstrează alternanțele *a/ă*, *o/oa* și *e/ea*. De exemplu *floarei* (*Aria floarei* din „Carmen"), *moarei* (Ad., 28. XI. 1936), *sărbătoarei*, *pomanei*, *culoarei*, *onoarei*, (Ad., 15. V. 1936), *cearei de parchete* (Ad., 27. X. 1932; de fapt *ceară* nu prea are plural); *vrabiei* (Băt. în marș, II, 21).

Fără legătură cu pluralul, găsim o modificare a genitivului la numele feminine terminate la nominativ în *-ca*, *-ga: Rodicăi*, *Olgăi* etc., sau *Rodichii*, *Olghii* (*duducăi*, *duducii*, ȘIO, II, 1, 162) etc. Modificarea se extinde la numele geografice: *Volgăi*, *Pragăi*, *Copenhagăi* etc., și chiar la numele comune: *togăi*, *orgăi* (*Sec*. 20, 2/64, p. 159). Discuția, fiind legată de genul personal, va fi făcută la sintaxă. Dar de pe acum putem constata și aici o tendință de a reduce materialele la flexiunea nominală. La

aceasta se poate adăuga suprimarea lui *-l* cînd e articol, generalizată în limba vorbită, și uneori și a lui *-u* care a preluat aceeași funcție, de exemplu *cui foc să* (Vircol, 54). În acest din urmă exemplu intervine, evident, un element afectiv, ca și la suprimarea desinenței de genitiv-dativ în *dracu* pentru *dracului* (Ciaușanu; P. Trache, *Din mărăcini*, Craiova, fără dată, p. 65; Șez., XIV, 144, bis; Bîrlea, C., 269). Aceeași desinență e suprimată uneori la atributul in genitiv, cf. *calul* pentru *calului* (Șez., XIII, p. 209), *marha domnu nostru*. Acad. Al. Rosetti a văzut aici o apoziție in nominativ (*Sec. XVI*, 116); cu drept cuvint acad. Iorgu Iordan respinge această interpretare (ZRPh, LVIII, 1938, p. 372); nu sint însă convins că e vorba de o formulă de genul lui *casa tată-meu* (vezi mai jos, p. 306)

Mult mai grav este alt fapt, anume înlocuirea genitivului articulat, sintetic (articolul fiind pus la urmă), cu cel analitic (articolul proclitic *lui)*. Fenomenul este bine cunoscut la numele de persoană masculine (vezi p. 77), care nu mai formează astăzi decit așa genitivul și dativul: *lui Radu*, *lui Toma*. Am simțit ca o greșeală formula *aruncă-mi pe umeri prosopul tăticului (O primăv.*, 387), pentru că *tăticu* este o persoană bine determinată și de aceea genitivul este *lui tăticu*.

Aceeași formație se introduce însă și la feminin, folosindu-se articolul tot sub forma lui masculină. Nu numai pentru numele străine, care n-aveau cum să fie declinate în românește, de felul lui *Cleo*, *Mimi*, ci și pentru numele românești, ca *Ioana* sau *Maria* și, la drept vorbind, și pentru substantivele comune: *lu(i) mama*, *lu(i) soră-meu*. Formația aceasta a făcut și face desperarea puriștilor, și intr-adevăr ea înseamnă o zdruncinare serioasă a morfologiei noastre. Se uită însă că la plural ea a avut loc încă in primul mileniu al erei noastre (*fetelor* are articolul masculin *illorum* in locul celui feminin *illarum*, și nu s-a prăpădit pămintul pentru aceasta). Apoi se uită că și la masculin se folosește *lui* pentru substantive comune: *s-o spui lui mutu*, *dă-i-o lui popa* etc.,; familiar nu zice nimeni *casa fratelui meu*, ci numai *casa lu frate-meu*. Acad. Iorgu Iordan mă intreabă (SCL, XVIII, 1967, p. 95) dacă recomand această formulă. Nu are atît de mare importanță dacă o recomand sau nu; important este că ea se dezvoltă, fiind de altfel perfect pe linia generală a evoluției limbii române ca limbă romanică. (Mai mult se va spune la sintaxă.) De adăugat: intr-o vreme

în care peste tot sînt cataloage, unde se pune înainte numele de familie și unde femeile sînt astfel numite obișnuit cu numele de familie de tip masculin, cum să se zică altfel decît *caietul lui Ionescu Maria*, deci *caietul lui Maria?* Și cînd numele de profesiuni rămîn la masculin (vezi p. 258) și se zice *inginerul Ionescu Maria*, *inginerului Ionescu Maria*, ce e de mirare dacă zicem și *lui Maria?* (Vezi și cartea mea *Nume de persoane*, București, 1965, p. 143—144.)

Rămîne acum să ne ocupăm de vocativ, caz care, după cum am văzut, în mod paradoxal se dezvoltă într-o vreme cînd flexiunea sintactică, în ansamblul ei, este în curs de destrămare[5]. Am văzut mai sus (p. 73) că vocativul la început era fără desinență, dovadă formule ca *fiul meu*, *draga mea*, rămase împietrite pînă azi. Apoi se introduce desinența -e la nominativul singular, care poate va fi vegetat în unele cuvinte moștenite din latinește, ca *doamne* (pe care-l găsim în *Dumnezeu)*, dar a revenit ca împrumut din slavă. Este frecvent în nume de rudenie *(bărbate*, *cumnate*, *cuscre*, *cumetre*, *nepoate*, *vere)*, la nume de ființe apropiate ca existență *(băiete*, *copile*, *cucoane*, *frățioare*, *jupîne*, *prietene*, *stăpîne*, *vecine)*, la nume de botez, la grade, la titluri etc. *(căpitane*, *împărate*, *sfinte)*. În secolul al XVI-lea, pluralul era încă rar (Densusianu, Hdlr., II, 144—145).

Astăzi vocativul în *-e* este învechit, locul lui fiind luat în mare parte de *-ule*, cum o arată exemple ca *domnule* alături de *doamne*. *Băiete* n-a fost încă eliminat de *băiatule;* dar sînt foarte numeroase substantive de la care vocativul în *-e* sună rău *(morare*, *crîșmare*, folosite în cîntece, cf. *naiba să te ia*, *crîșmar*, Jarník-Bîrseanu, D., 388, în DLR, s. *naiba; murge*, Sevastos, C., 99, în DLR, s. *murg*), sau chiar de la care această formație este inacceptabilă (nimeni nu va zice *maioare*[6] sau *pungașe*). Cu atît mai puțin apare la numele de obiecte care numai întîmplător au nevoie de un vocativ: zicem numai *cerule*. (Se păstrează dublete la cele rar folosite? Laura Vasiliu, *art. cit.*, p. 12. Mai curînd ne-am aștepta la contrariu.)

Vocativul în *-e* e rar la monosilabe (în trecut existau forme ca *ome*, înlocuit azi de *omule*); numai monosilabele vechi și

[5] Vezi *Romania*, LII (1926), p. 499—501; GS, V (1931), p. 178—181; Laura Vasiliu, SG, I, p. 5—23; I. Coteanu, *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 213—216.
[6] Vezi însă *arhon maiore* la Kotzebue, în DLR, s. *novita*.

mult folosite pînă azi la vocativ păstrează forma în *-e (fine;* totuşi numai *naşule;* vezi şi exemplele de mai sus), celelalte avînd toate, cînd e nevoie, un vocativ în *-ule: calule, hoţule, puiule* etc. De la cuvinte ca *bou* , *leu*, nici nu se poate face un vocativ în *-e*. Şi la cuvintele mai lungi, vocativul in *-e* se păstrează dacă accentul este pe antepenultima *(dòctore, inspèctore, mèştere, priètene, şmèchere)*, şi nu este folosit la cele care ar avea accentul pe penultima (vocativul *senatòre* într-o piesă tradusă sună fals: este evident că traducătorul a fost încurcat de originalul american, *senator;* în româneşte s-ar spune sau *domnule senator*, sau *tovarăşe senator*, dar în original cuvîntul era pus în gura unei rude a senatorului; greşit Laura Vasiliu, *art. cit.*, p. 11, n. 3, critică forma *profesòre:* e de fapt *profèsore)*. În general vocativul e rar la neologisme (se zice *doctore, amice, cetăţene*, acesta din urmă fiind orientat după cuvinte vechi formate cu acelaşi sufix).

La adjectivele substantivate, vocativul cu *-e* nu se mai foloseşte (Varlaam mai putea scrie *păcătoase): zicem *frumosule, micule, orbule, scumpule, strîmbule*, articolul servind poate tocmai pentru a marca substantivarea. Ceva mai complicată e situaţia la adjectivele care însoţesc substantive. Dacă adjectivul e la plural, el nu poate primi desinenţa. Formula *sfintelor umbre* la Macedonski (în DLR, s. *muri*) constituie o curiozitate. Dacă adjectivul e pus în urmă, de asemenea, în principiu, nu primeşte desinenţă, nici la singular (excepţie: *domnule dragă* etc., *dragă* constituie o excepţie şi din punctul de vedere al formaţiei), dar mai adesea nici unul din cele două cuvinte nu o primeşte *(prieten drag, ne cunoaştem de-o viaţă* este începutul unui cîntec la modă astăzi). Cînd adjectivul e pus înaintea substantivului, acesta din urmă nu poate primi singur desinenţa: zicem *iubite cititor* (mai de mult se spunea *iubite cititorule*), *stimate tovarăşe* sau *stimate tovarăş, dragă prietene*, dar nu *stimat tovarăşe, drag prietene*. Sînt adjective care nici într-un fel nu pot primi desinenţa: zicem *scumpe domn*, dar cînd am auzit o dată pe cineva spunînd *frumoase domn* am înţeles imediat că nu ştia perfect româneşte (traducea pe germanul *schöner Herr*). Probabil că şi aici se evită alternanţa *o/oa*.

Dar dacă desinenţa *-e* este pe cale de a fi eliminată, după cum s-a văzut, nici *-ule* nu este prea ferm instalat în paradigme. El a căpătat în multe formule valoare peiorativă. Putem striga

pe cineva *copile*, dar dacă zicem *copilule*, înţelegem „eşti om în vîrstă şi te porţi ca un copil". La fel nu se cheamă un profesionist cu vocativul în *-ule: birjarule, chelnerule, lăutarule* s-ar spune cuiva ca să se înţeleagă că, fără a fi îmbrăţişat profesiunea, are defectele celor care o practică. Profesioniştii sînt strigaţi *birjar! chelner! şofer!* etc., fără nici o desinenţă:... *putem porni, vizitiu...* (Coama, 33). La fel la plural, cînd ne adresăm unui grup, zicem *artişti, tehnicieni, oameni de ştiinţă, ofiţeri* etc., fără desinenţă (în anii din urmă s-a auzit totuşi destul de des *tovarăşilor!*). O reclamă publicată acum vreo 30 de ani într-un ziar începea cu *gutoşilor, paraliticilor!;* un text în vitrina unui fotograf începea cu *mireselor!* Pentru orice român de azi, acestea sînt formule de batjocură. Înţeleg încurcătura în care s-a găsit traducătorul, avînd să redea în româneşte titlul unui film străin şi fiind silit pînă la urmă să scrie *Drum bun, autobuzule!* Vezi şi *Bună ziua, Luceafăr!* (RL, 19. X. 1967, p. 1, col. 4–6).

Nici măcar la numele de persoană vocativul în *-ule* nu mai e ferm. La numele străine este clar că vocativul în general nu se mai foloseşte: *Ernest, Robert!* Am auzit o dată, acum vreo 40 de ani, forma *Otule* de la *Otto* şi încă atunci mi-a părut ridicolă (în cehă, dimpotrivă, numele străine primesc la vocativ desinenţa specifică). Dar nici numele de botez româneşti nu se mai folosesc totdeauna sub forma vocativului, de exemplu auzim tot mai des *Nicu! Radu!* în loc de *Nicule, Radule*, şi chiar *Ion!* în loc de *Ioane;* de asemenea *Popescu!* Refrenul de cîntec *Ionel, Ionelule* arată că cele două forme mai pot coexista, dar cu adevărat vie nu e decît prima. La numele în *-ă (Ghiţă, Lică)*, nici nu există formă de vocativ.

O situaţie curioasă ne apare şi la numele de rîuri, folosite în cîntece la vocativ: *Oltule, ce curgi la vale; Prutule, rîu blestemat*, dar *Mureş, Mureş, apă lină* şi *Hai Buzău, Buzău*. Se vede şi aici că monosilabele au alt tratament decît polisilabele.

Un exemplu semnificativ este furnizat de cuvîntul *domn*. Afară de forma *doamne*, arhaism folosit numai pentru *Dumnezeu*, a apărut *domnule*. În trecut se spunea *domnule căpitane*, apoi *domnule căpitan*, acum şi *domnu căpitan*, iar mai obişnuit, *don căpitan* (de remarcat că scurtarea, obişnuită şi la nominativ, are loc numai înainte de consoană, deci *don doctor*, dar nu înainte de vocală: *don avocat* sau *don inginer* nu s-a zis niciodată; de asemenea trebuie notat că forma *don* se foloseşte numai pentru

superiori, deci *don plutonier*, dar nu *don jandar*, cum din ignoranța autorului a apărut într-un cîntec de acum vreo 30 de ani, nici *don ziarist*, cum s-a scris o dată în „Dreptatea“, vezi, „Lumea“ 28. IV. 1946). Formula tradițională, *domnule*, este astăzi simțită ca amenințătoare, pe cînd cea scurtată, *domnu!* e mai familiară, dar în același timp mai amabilă. La plural, un vocativ *domni* este imposibil (pentru că ar fi monosilabic).

De fapt, în general, pentru a exprima conținutul vocativului, ne servim tot mai mult de intonație în vorbire (*Fă''t frumos, o''m bun*, cf. BL., VIII, 1940, p. 239; Laura Vasiliu, *art. cit.*, p. 23) și de virgulă în scris. Apare acum la plural, în locul vocativului, nominativul articulat: *băieții și fetele, dați vîrtos*, Al. Procopovici, DR, X, 1941, p. 22; *hai, băieții*, „Rebus“, 20. II. 1960, p. 15; *hai, copiii*, Mag., 13. I. 1962, p. 7, col. 4; *bravo, rugbiștii*, „Munca“, 7. VI. 1960, p. 3, col. 6—7. Așa se spune în limbajul sportiv și probabil și în altele. Într-un magazin pe care-l frecventez, vînzătoarele îl strigă pe responsabil *șefu!* De asemenea am auzit strigînd *casiera!*

La feminin, vocativul încă din latinește era egal cu nominativul (după scurtarea lui *-a* de la nominativ), apoi apare desinența *-o*, împrumutată din slavă. Aceasta este simțită ca articol, paralel cu *-ule* (dinainte *o* era femininul lui *îl*), pe de o parte pentru că corespunde lui *a* de la nominativ (*Maria/Mario*, numele feminine fiind totdeauna articulate), pe de altă parte pentru că *-o* este socotit paralel cu *-ule*, iar *-ă* cu *e*. Desinența *-o* n-a reușit să înlocuiască pe *-ă* de la numele foarte mult folosite la vocativ, astfel se spune *fetițo, hoațo*, dar numai *mamă, mătușă, soră* (*soro* este recent și are alt sens[7]). La numele de persoane mai vechi se folosesc amîndouă formele (*Ioano, Ioană;* despre cele noi, vezi ceva mai jos). *Țață*, care este desigur relativ recent, are vocativul *țațo*, dar alături de un nume, nu (*țață Marițo*). În schimb formele cu *-o* au pătruns la masculinele în *-a*, unde adevărul este că nu sînt prea folosite, înseși numele de acest fel fiind din ce în ce mai puțin folosite: *Tomo, Opreo* (și uneori *badeo*). Ca și masculinele cu *-ule*, adjectivele substantivate se folosesc cu *-o: cîrno, nesuferito;* alături de substantiv, adjectivele se folosesc fără *-o* (*scumpo*, dar *scumpă soră, stimată tovarășă*). Ca și masculinele cu *-ule*, femininele cu *-o* au devenit depreciative: *taci, mireasă, nu mai plînge* se cîntă unei mirese, dar *mireaso* se spune unei fete care face fasoane ca o mireasă; la fel *soacro* se spune unei femei cicălitoare, indiferent dacă are sau nu copii căsătoriți. *Nevasto* („Flacăra“ din Piatra-Neamț, 30. XII. 1957, p. 4, col. 2) se datorește evident unei erori (*nevestico* s-ar putea spune). Astăzi se folosește tot mai mult forma de nominativ, iar la cuvinte ca *doamnă, tovarășă*, cea articulată: *doamna Popescu! tovarășa doctor*. De asemenea numele de persoană de origine occidentală se folosesc la nominativ: *Simona*, nu *Simono*. Pentru *domnu, doamna* etc., vezi Luiza Seche, LR, XIV (1965), p. 159—161.

[7] Al. Graur, *Puncte de vedere asupra elementelor slave din limba română*, București, 1947, p. 5.

Aglutinarea articolului feminin face progrese: *clasa patra* (C. Petrescu, A., 449, după DLR, s. *onomastică*); *sistem unificat de achitarea pensiilor*, RL, 13. I. 1962, p. 1, col. 5; *cabinet medical de îndreptarea nasurilor diformate*, „Tempo“, 28. VII. 1939; *bazin de încălzirea apei*, „Tempo“, 11. VII. 1939; *legea de accelerarea..., de urmărirea...* etc. au devenit formule banale. Mai rar se scrie cu *a* despărțit. Se simte în continuare tendința care a dus la constituirea articolului postpus.

Pentru modificări în folosirea articolului, vezi sintaxa. Despre numeral n-am mai avut nimic de spus.

PRONUMELE

Pronumele personal încearcă o oarecare complicare, prin dezvoltarea pronumelui de politețe. Pe de o parte formula de persoana a 2-a, *dumneata*, cu verbul la singular (vezi încă la Grigore Alexandrescu, 216, *Înălțimea ta ești...*), este tot mai mult înlocuită cu alta de același tip, *dumneavoastră*, dar cu verbul totdeauna la plural, ceea ce antrenează pluralul și la formele vechi (*vă rog* etc.). *Dumneata* încetează de a fi politicos. Pe de altă parte apare o formă scurtată, *mata*, intim și afectuos, totuși respectuos. În sudul țării, unde această formă a apărut mai tîrziu, n-a fost în general analizată în părțile ei componente, ceea ce a dus la construcții greșite ca *matale cine ești* sau *fratele mata* (dar forma nedeclinabilă *mata* și chiar *dumneata* e atestată și în Moldova, vezi I. Morărescu, *Arhiva*, Iași, XLIII, 1936,

p. 220—224). Astăzi e considerat neliterar. Amintesc în treacăt și de diminutivul *mătăluță*.

În schimb în sud se răspîndește, ca pronume de politețe, *dînsul*, folosit acum la toate cazurile, deși limba literară continuă să admită numai acuzativul cu prepoziție. În Moldova, *dînsul* se poate folosi și pentru obiecte. După modelul persoanei a 2-a, care cunoaște trei grade de politețe *(tu, d-ta* și *dv.)*, s-a introdus și la a 3-a un grad intermediar între *el* și *dumnealui*, anume *dînsul* (Al. Niculescu și Al. Rosetti, SCL, VIII, 1957, p. 315—340). Rămîne de văzut dacă se va menține.

În ultimele decenii se răspîndește tot mai mult *î* protetic la cazurile oblice. În trecut el apărea numai după consoană, dar astăzi se scrie adesea *nu îl văd* (*acțiunea „de poliție" pe care guvernul din Tokio își o propune*, „Tempo", 28. VII. 1939).

La dativul plural, cînd urmează alt pronume, *ne* și *ve (vă)* s-au schimbat în *ni*, *vi* (încă o complicație). N. Iorga scria și *ni trebuie* (nu însă și *vi trebuie*), dar n-a fost urmat în această privință; în schimb s-a răspîndit întrucîtva *vi-am spus*, *vi-a plăcut*, poate pentru a se evita confuzia cu acuzativul. Astăzi și această formulă este pe cale de a fi eliminată. Regional circulă și *vă foame* (pentru *vă e foame*), *nu vă rușine*, poate după *le foame* din *le e foame*. Nici această întorsătură nu prinde.

Dativul posesiv, care altădată era foarte mult utilizat, (*capu-mi pustiu*, mai sus, p. 69; vezi Finuța Asan, SG, II, 135—139; și la alte persoane, *leafa-le*, *casa-vă*, vezi Densusianu, Hdlr., II, 186), nu se mai folosește decît la singular, caracterizînd stilul poetic și încă de nuanță mai arhaizantă. Din cauza tonului pretențios al unor publiciști, revine întrucîtva în uzaj: *viața-i furtunoasă*, *mîna-i albă*. Puțini îndrăznesc însă să-l folosească fără atribut *(este o pată pe haina-ți?!)*, așa cum regional și rustic se mai întîlnește *(de capu-ți)*.

Se constată deci că pronumele personal continuă să fie neregulat și complicat, unele încercări de simplificare fiind contrabalansate de noi complicații.

Despre pronumele reflexiv va fi vorba numai la sintaxă.

În ce privește pronumele posesiv, întîlnim unele încercări de regularizare prin analogie. Astfel la persoana a 2-a, forma de plural:

tale, Doine, 149; *tele*, Șez., XIV, 14; 145; 146; 176; Șez., XV, 88; Vissarion, M., 164; Codin, NL, 100; 126; 128; Doine, 6; 75;

115; Cătană, B., 98; *tele*, Vircol, 14; 68; *tăle*, id., 14; 37; 82; *tale* rimează cu *mele* la Bîrlea, C., 163.

Este vorba, bineînțeles, de influența persoanei întîi, dar nu e de crezut că noua formă se va impune.

Formele scurtate, *-tu*, *-ta*, *-su*, *-sa* sînt arhaice și au devenit caracteristice pentru stilul familiar. Nu apar decît în îmbinările tradiționale cu nume de rudenie: *ta(tă)-su*, *tătîne-tu*, vulgar *tac-tu*, *(ma)mă-sa*, *maică-sa*, *mîne-ta*, *fii-su*, *fii-sa*, *frate-tu*, *soră-ta (soru-ta)*, *noru-ta*, *ginere-tu*, apoi cu alte cîteva cuvinte: *stăpînă-tu*, *bărbată-tu*, *nevastă-ta*. Pușcariu scria *soție-mea*, *prietenă-su* și e posibil ca în Transilvania să se zică așa, dar în restul țării formulele acestea nu sînt admise. O dovadă a vechimii formelor scurtate este faptul că nu admit articolul, deoarece cînd s-au sudat nu exista încă articol. Cîteodată vorbitorii le iau drept articulate și astfel apar formule ca *măsa băiatului*, Codin, NL, 38; *mă-sa țiganului*, id., ib., 172. Am auzit și *frasu lui* și chiar pluralul *fisele* (de la *fie-sa*), vezi mai sus, p. 70. În stilul înalt sînt toate evitate.

Pronumele demonstrativ: *acesta*, *aceasta* sînt caracteristice stilului livresc, în limbajul popular se spune *ăsta*, *asta*, sau *aista*, *aiasta*, iar formele de depărtare, *acela*, *aceea*, sînt de asemenea livrești în sud, unde se spune *ăla*, *aia*, pe cînd în nord, cu diferite detalii de fonetică regională, se folosesc *acela*, *aceea*. Au devenit însă toate pretențioase. *Acel* apare în locul lui *cel*, de exemplu în lozinca *jos acei ce vor război; să cînt... acelor ce trec* („Tangoul nopții"); *acei care se ocupă cu...*, „Munca", 19. II. 1957, p. 3, col. 2. *Acesta*[1], la rîndul lui, este foarte răspîndit în locul personalului *el:*

...cînd premierul australian Harold **Holt** *și-a luat rămas bun de la gazdele sale americane, cu care avusese convorbiri la nivel înalt, nici un observator politic din capitala Statelor Unite nu-și închipuia că acesta... va fi din nou oaspetele Washingtonului* (RL, 26. VII. 1966, p. 4, col. 4—5).

Imediat ce oratorul s-a apucat de citit, o ploaie de ouă și legume stricate s-a abătut asupra lui. Nici cei 300 de neofasciști pe care acesta i-a adus, ca să-l „susțină" n-au fost în stare să-l ocrotească (Scî., 23. V. 1956, p. 4, col. 6).

[1] Vezi și formula, fals distinsă, *măi, acesta*, în loc de *tovarășe*, *domnule*, *omule* etc.

La început, o bună bucată de timp, a fost o adevărată umbră a tovarăşului în seama căruia fusese dat. Plecau împreună, veneau împreună, scriau împreună. Mai bine zis Mircea privea cum acesta scria (PN, 2/1956, p. 29).

Organizaţia sindicală... a fost de acord... Membrii acestui comitet... „Munca", 19. II. 1957, p. 3, col. 3. Remarc că n-a fost vorba mai înainte de nici un comitet.

...lucra pe la ei şi cîştiga ceva bani pe care îi cheltuia împreună cu aceştia („Munca", 22. II. 1957, p. 2, col. 7).

Avînd în vedere că *acesta* desemnează un obiect apropiat, se obişnuieşte să ţină locul unui substantiv exprimat puţin mai înainte, în orice caz al ultimului substantiv cu care se poate acorda în gen. De aceea, în exemplul precedent, *aceştia* ar trebui să se refere la *bani*. La fel în exemplul următor, *aceştia* ar trebui să se refere la *membrii:*

Membrii de sindicat sînt rugaţi să vină cu sugestii pentru reuşita acestora (de fapt, a unor manifestări) („Munca", 22. II. 1957, p. 2, col. 7).

Hotărîrile comisiilor pentru soluţionarea litigiilor de muncă pot fi revizuite de către acestea (Bul. of. nr. 20 din 24. VII. 1956, p. 143, col. 2). De *litigii*, de *comisii*, sau de *hotărîri?*

...scandalul... între Gorbenko şi Pcelinţev; Gorbenko fusese cît pe aci să-l dea afară din birou pe acesta din urmă (Oam. la vol., p. 175). *Acesta din urmă* n-ar putea fi decît Gorbenko, care, deci, s-ar fi dat afară pe el însuşi.

Se duse la Mihail Ivanovici să bea ceaiul, dar nu izbuti să stea de vorbă cu acesta (cu ceaiul?) *la samovar* (E. I. Panfiorov, *Bruski*, vol. II, 1953, p. 580).

Banu venise acasă foarte beat şi căzuse lîngă uşă. Moş Strihan a încercat să-l ajute, dar acesta [=Banu]... *l-a buşit la pămînt* (Sct., 4. X. 1967, p. 2, col. 5).

Alte exemple am dat în PN, II, 1, p. 11–12.

În exemplul următor, *aceasta* se referă nu la un substantiv, ci la pronumele în acuzativ *o:*

— Aşa-i că cine bea apă din Vlaşca nu mai pleacă de aici? o întreabă, uneori, în glumă, soţul. La care aceasta dă din umeri, zîmbind (Sct., 26. IV. 1959, p. 2, col. 2).

După cum se vede, *acesta* ia peste tot locul lui *el*. Poate pentru variaţie? Nu, căci se găsesc şi exemple de felul următor:

Nici măcar unul din cei şase tovarăşi care i-au analizat atitudinea n-a bănuit — atunci cînd cu o faţă pocăită acesta şi-a pus semnătura, că acesta semnează cu făţărnicie (Sct., 3. X. 1957, p. 2, col. 1).

Găsim, ce e drept rar, şi pe *el*, folosit în loc de *acesta:*

Aşa-l critică pe Helmholtz un materialist. El respinge... (V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 18, Ed. Politică, 1963, p. 244.)

Se poate înţelege că subiectul lui *respinge* este *Helmholtz*.

Alt, adjectiv demonstrativ, devine *un alt* (astăzi mai toţi intelectualii zic aşa; vezi şi *un alt cal*, Teodorescu PP, 146), ceea ce s-ar putea explica; dar, desigur după modelul lui, se zice din ce în ce mai mult *un altul*, deşi, pentru vorbitorul de azi, avem aici şi articolul postpus (indiferent dacă analiza este sau nu justă din punct de vedere istoric, vezi p. 71). Nu e sigur că avem o influenţă străină.

Trecînd la pronumele relativ, constatăm o tendinţă marcată a lui *care* de a deveni invariabil (şi în alte limbi pronumele relativ a devenit invariabil, de exemplu în greceşte, unde *pu* este singura formă întrebuinţată în orice construcţie). În limba veche se foloseau forme multiple: *care* sg., *cari* pl., apoi forme articulate specializate pe genuri: *carele*, *carii* la masculin, *carea*, *carele* la feminin. Astăzi se mai foloseşte de puţine persoane pluralul *cari*, imensa majoritate a vorbitorilor păstrează forma unică, pentru toate numerele, genurile şi cazurile, *care*. Popular şi prepoziţiile sînt deplasate din faţa lui *care: Mîndruţa mea, Care m-am iubit cu ea*. Numai *oarecare* se mai foloseşte la plural, *oarecari*.

Cealaltă formă de relativ, *ce*, s-a învechit şi a rămas consemnată numai în formaţii fixe ca *cel ce* (mai puţin *fie ce*), *tot ce* etc. În stilul pretenţios al unor publicişti, *ce* este din nou folosit, pentru că dă impresia de distins. (Vezi Maria Iliescu, SG, I, 25–35.)

Pronumele de întărire, *însumi*, a încetat de a se mai folosi singur, trebuind să fie totdeauna însoţit de un pronume personal sau de un substantiv. Şi el tinde să devină invariabil, deşi nu este clar deocamdată care formă va rămîne, căci unii zic *ea însuşi*, iar alţii *el însăşi*. În orice caz, persoana întîi se foloseşte rar (se aude adesea *eu însăşi*), iar a doua aproape niciodată. În stilul

familiar, *însumi* este cu totul eliminat, fiind înlocuit cu adverbele *chiar*, *singur*.

Puține cuvinte sînt necesare pentru particula *-a* adăugată la pronume și la unele adjective apropiate de pronume: *acest-a* etc., *cărui-a*, *unor-a*, *multor-a*, *tuturor-a* etc. Oricare ar fi originea lui (vezi p. 71 și p. 79), acest *-a* s-a făcut util prin diferențierea valorii de substantiv față de cea de adjectiv: *ai multora ochi* este mai clar decît ar fi fost *ai multor ochi* (vezi și *fraților*, vocativ, Bîrlea, B., 9, bis).

Încheind, constatăm și la pronume o tendință spre simplificare, spre reducerea flexiunii, dar această tendință acționează aici mult mai încet decît la substantive. Pe de altă parte, prețiozitatea își face drum aici mai mult decît oriunde și redă viață unor formații sortite morții. Nu mă îndoiesc că, într-un ritm foarte încet, tendința spre simplificare va fi adusă la îndeplinire.

VERBUL

După cum s-a arătat la începutul morfologiei, indo-europeana primitivă a fost, după toate probabilitățile, o limbă fără flexiune, totul se exprima prin mijloace lexicale. Pentru a exprima viitorul sau trecutul, se adăuga un cuvînt care însemna, de exemplu, „vreau" sau „terminat", așa cum în chineza de astăzi, față de *lai* „a veni", găsim viitorul *iao lai*, literalmente „a voi a veni", sau perfectul *lai la*, literalmente „a veni a isprăvi". Au apărut apoi formații supletive: o rădăcină exprima o acțiune numai la prezent, iar pentru trecut se folosea altă rădăcină. Urme ale acestei situații mai găsim în latinește: *sum* „sînt", *fui* „am fost" (după cum se vede, verbul acesta a rămas supletiv pînă în limba noastră de azi); *fio* „devin", *factus sum* „am devenit"; *fero* „port", *tuli* „am purtat". În greacă se găsesc mult mai multe exemple și adesea ele au corespondent în alte limbi indo-europene, de exemplu *oida* „știu" este o temă de perfect, la fel cu paralelele sale din vechea slavă, *vědě*, și din germană, *weiss*. Aceasta demonstrează că nu e vorba de un accident într-una din limbile cunoscute de noi, ci de o stare de fapte în limba primitivă comună.

În latinește se păstrează multe verbe defective, care nu au toate temele. Numai perfect au *coepi*, *memini*, *noui*, *odi* (ultimele trei au căpătat valoare de prezent, pentru că exprimă un rezultat obținut, care durează). Fără participiu: de conjugarea a II-a, *careo*, *carui; iaceo*, *iacui; luceo*, *luxi; parco*, *parui;* de conjugarea a III-a, *disco*, *didici; exsisto*, *exstiti; fŭgio*, *fūgi; linquo*, *līqui; patesco*, *patui; posco*, *poposci* și multe altele. Fără perfect: *frendo*, *turgeo*, *uerro*. Sau se întrebuințau verbe din alte rădăcini, sau nu se exprima unul din timpuri.

Primele desinențe sînt atematice, adică se atașează direct la rădăcină, fără intercalarea unei vocale caracteristice a conjugării: *fer-t*, pers. 3 prez.; *fer-re*, infinitiv. În aceste condiții formele flexionare erau supuse la multe diferențieri, din cauza modificărilor produse la întîlnirea mai multor consoane.

A apărut apoi conjugarea tematică, prin introducerea între rădăcină și desinență a unei vocale tematice, tipice pentru fiecare dintre conjugări: *dic-i-t*, pers. 3 prez., *dic-e-re*, infinitivul. Se constată un început de sistematizare: apare corelația între o temă a prezentului și una a aoristului (în latinește găsim prezent și perfect). Se marchează cele două teme prin reduplicare, adică prin repetarea la început a consoanei inițiale, urmate de *i* la prezent (lat. *gi-gno*, *si-sto;* în alte cazuri reduplicarea nu mai apare clar, de exemplu în *sido*<**si-s(e)d-*, în *sero* din **si-so;* în grecește, verbele cu reduplicare la prezent sînt mult mai numeroase decît în latinește) și de *e* la perfect (lat. *ce-cini* de la *cano*, *fe-felli* de la *fallo*, *pe-perci* de la *parco*, *te-tigi* de la *tango;* în multe cazuri vocala reduplicării a fost asimilată de vocala din rădăcină, de exemplu *mo-mordi* de la *mordeo*, *pu-pugi* de la *pungo*, *tu-tudi* de la *tundo*); și aici găsim în grecește exemple mult mai numeroase. Pentru formarea prezentului se folosește infixul nazal, adică se introduce o consoană nazală (*n* sau, cînd urmează o consoană labială, *m*), în mijlocul rădăcinii (în latinește, prez. *fra-n-go*, perf. *fregi;* prez. *li-n-quo*, perf. *liqui;* prez. *pu-n-go*, perf. *pupugi;* prez. *ru-m-po*, perf. *rupi* etc.). Cu timpul, formația nu mai este înțeleasă și infixul nazal pătrunde prin analogie la perfect *(fi-n-go*, *fi-n-xi*, part. *fictus; pi-n-go*, *pi-n-xi*, part. *pictus; stri-n-go*, *stri-n-xi*, part. *strictus)*, apoi și la participiu *(iungo*, *iunxi*, *iunctum*, dar substantivul e *iugum; plango*,

planxi, planctum, dar substantivul e *plaga)*. Constatăm că în românește, într-un caz, a fost mai tare forma fără infix: *a rupe* (pe cînd în franțuzește *rompre* a păstrat infixul); în schimb *strictus* a devenit în românește *strîmt*, prin urmare infixul a pătruns și la participiu.

Apar alternanțele vocalice: diferențierea dintre teme se face prin modificarea vocalei (lat. prez. *agit*, perf. *ēgit;* prez. *capit*, perf. *cēpit;* prez. *frangit*, perf. *frēgit;* prez. *mouet*, perf. *mōuit;* prez. *rumpit*, perf. *rūpit;* prez. *uenit*, perf. *uēnit;* prez. *uincit*, perf. *uīcit;* în latinește au rămas puține exemple; și în slavă întîlnim puține cazuri, ca rus. *brosat'*, *vybrasyvat'*, pe cînd în greacă și în limbile germanice formațiile acestea au rămas foarte numeroase: gr. prez. *leipo*, aor. *e-lipon*, perf. cu reduplicare *le-loipa;* germ. *singen*, *sang*, *gesungen)*.

Se folosesc, în sfîrșit, sufixe pentru a diferenția temele verbului. La prezent apare sufixul *-sko* (lat. *cre-sco*, perf. *cre-ui; no-sco*, perf. *no-ui; pa-sco*, perf. *pa-ui*). Mai tîrziu acest sufix se extinde la perfect și la participiu, ca și infixul nazal *(po-sco*, perf. *po-po-sci;* vezi în românește perfectul *crescui*, participiul *păscut)*. Cu un sufix *-e-* se formează ceea ce are să devină conjugarea a II-a: *cand-e-o, luc-e-o, mou-e-o*. Cu un sufix *-i-* se formează prezentul unei serii de verbe dintre cele mai folosite, cum sînt *cap-i-o*, *fac-i-o*, *fug-i-o*, *rap-i-o* etc. Nici *-e-* nici *-i-* nu apar în principiu în tema perfectului și a participiului. Și alte sufixe s-au mai folosit pentru formarea prezentului.

Pentru formarea aoristului s-a folosit sufixul *-s-* (în latinește, aoristul a fost încorporat la perfect: *dico*, *dic-s-i*, scris *dixi; plango*, *planc-s-i*, scris *planxi; rego*, *rexi; tego*, *texi; traho* < **tragh-*, *traxi* etc.). Mai mare succes a avut sufixul *-u-*, pentru care există un singur verb latin cu paralelă în altă limbă: lat. *no-u-i*, sanskrit *ja-jñaú*. Se formează în latinește două variante: *u* după consoană, *w* (scris tot *u*) după vocală *(gem-u-i*, *hab-u-i*, *iac-u-i*, *mon-u-i*, *uet-u-i*, cu *u* vocalic; *cre-u-i*, *dele-u-i*, *fle-u-i*, *na-u-i*, *ple-u-i*, *tri-u-i* cu *u* consonantic).

N-aș ști să spun dacă infixul nazal a apărut înaintea alternanțelor sau invers; în orice caz, ambele procedee au devenit neproductive. Reduplicarea și mai ales sufixele sînt sigur mai noi, totuși atît reduplicarea, cît și sufixele de formare a prezentului, cu excepția lui *-e-* și *-i-*, deveniseră neproductive în momentul cînd au fost scrise textele latinești pe care le avem

la dispoziție, și nici *-s-* nu se mai folosea pentru formarea perfectului. Vom vedea îndată soarta lui *-e-* și *-i-* la prezent și a lui *-u-* la perfect.

Ceea ce numim participiu perfect era la început un adjectiv verbal, fără legătură strictă cu flexiunea verbului. Nu era nici activ, nici pasiv, ci pur și simplu adjectiv. În latinește găsim încă exemple fără valoare pasivă: *cenatus* „care a cinat“, *pransus* „care a prînzit“, *potus* „care a băut“. Treptat devine participiu pasiv, deși pînă astăzi în românește mai găsim exemple fără valoare pasivă: *om citit*, *umblat; sînt mîncat*, *băut* (se mai formează și azi: *numărul trupelor capitulate*, „Tempo“, 11. VI. 1940, și „Victoria“, 1. III. 1945). Încorporat în paradigma verbului, participiul constituie a treia temă, astfel că de aici înainte un verb latin este definit prin trei teme: infinitiv (prezent), perfect și participiu *(dicere*, *dixi*, *dictus;* pers. întîi a prezentului indicativ nu e concludentă pentru a defini conjugarea: *dic-o* e de conjugarea a III-a, *cant-o* de I-a). Legătura devine atît de strînsă, încît se poate forma o paradigmă verbală pornindu-se de la participiu, de exemplu de la participiul *delibutus* s-a format verbul *delibuo*, *delibuere*, *delibui*. Mai pomenesc în sfîrșit că participiile în *-tus* cunosc o variantă în *-sus*, din cauză că *d* (sau t)+*t* devine în latinește *ss* (simplificat în *s* atunci cînd preceda o consoană sau o vocală lungă); deci acolo unde tema se termina în *-d-* sau *-t-*, vom găsi participiul în *-s- (mitto*, *mīssus; uideo*, *uīsus; prehendo*, *prehensus)*.

Se formează tipuri de conjugare mai mult sau mai puțin regulate. Cea mai veche și cea mai puțin sistematică este cea pe care noi o numim a III-a. Se cuprind aici verbe atematice, radicale și cu sufixe. Nu se atașează de verbele acestei conjugări o valoare specială, așa cum vom vedea că se întîmplă cu cele de a II-a, al căror prezent se formează cu sufixul *-e-* (perfectul și participiul sînt de diferite tipuri); acestea sînt verbe de stare *(ardeo*, *careo*, *egeo*, *iaceo*, *luceo*, *pateo*, *sileo* etc.), cauzative sau factitive *(doceo*, *impleo*, *moneo*, *noceo*, *terreo*, *torqueo*, *torreo)*. Că sufixului *-e-* i s-a atribuit o valoare, se vede după perechile de verbe de conjugarea a III-a și a II-a, dintre care cel dintîi provoacă acțiunea celui de-al doilea: *disco* „învăț (predau)“, *doceo* „învăț (primesc lecții)“; *iacio* „arunc“, *iaceo* „zac (după ce am fost aruncat)“; *pendo* „atîrn (pun în cui)“, *pendeo* „atîrn (stau atîrnat)“; *sido* „așez“, *sedeo* „șed“. Atît conjugarea a II-a (a cărei valoare specială

n-a mai fost simțită), cît și a III-a au devenit încă din antichitate neproductive, deși resturi ale lor se mai întîlnesc și azi în limbile romanice.

Se formează apoi conjugarea I, conținînd în special denominative de la teme nominale în *-a* (declinarea I). Sufixul a fost *y:* de la *planta*, verbul **plantayo*, devenit apoi *planto;* tot așa de la *corona*, *corono*, de la *pugna*, *pugno*, de la *porta*, *porto* etc. De asemenea declinarea I cuprinde denominative de la adjective care au masculinul și neutrul cu *-o-*, dar femininul cu *-a-; aequus*, *aequo; caecus*, *caeco; firmus*, *firmo* etc. Paralel cu aceste verbe, care par formate de la teme în *-o-*, se formează altele derivate efectiv de la teme în *-o-* (*dono*, de la *donum; regno* de la *regnum* etc.), apoi și de la teme în *-u-* (vezi p. 175). Se introduc apoi în conjugarea I verbe iterative, formate de la verbe de alte conjugări, ca *prenso* de la *prehendo*, *dicto* și *dictito* de la *dico* etc. Perfectul și participiul verbelor citate este regulat în *-a-ui* și *-a-tus*, astfel că e suficient să cunoști una dintre teme pentru ca să le poți construi singur pe celelalte. Progresul realizat astfel în ce privește organizarea și sistematizarea sare în ochi.

Totuși pe lîngă verbele de felul celor citate, se introduc la conjugarea I și unele vechi, radicale, atematice, ca *do*, *flo*, *for*, *no*, *sto*, dintre care unele au perfectul neregulat (de exemplu *do*, *dedi; sto*, *steti*, care au lăsat urme pînă azi în românește), apoi și altele, cu perfectul și participiul neregulat: *cubo*, *cubui*, *cubitus; domo*, *domui*, *domitus; iuuo*, *iuui*, *iutus; lauo*, *laui*, *lautus; sono (sonis)*, *sonui*, *sonitus; ueto*, *uetui*, *uetitus*. Se vede ușor că acestea au aparținut unor formații mai vechi și că au fost treptat atrase parțial la norma mai puternică a conjugării I.

După modelul conjugării I, se construiește a IV-a, cuprinzînd denominative de la temele nominale în *-i: finio* de la *finis* (sufixul este și aici *-y-*, forma mai veche a verbului fiind **finiyo;* pentru sufix, vezi rus. *dreml'u*, paralel cu latinul *dormio*), *erudio* de la *rudis*, apoi și de la imparisilabice de declinarea a III-a, ca *custodio* de la *custos*, *sortior* de la *sors* etc. Și aici se încorporează cu timpul verbe mai vechi, prezentînd nereguli: unele au participiul neregulat, de exemplu *sepelio*, *sepeliui*, dar *sepultus;* altele au și perfectul neregulat, de exemplu *salio*, *salui*, *saltus; uenio*, *ueni*, *uentus*. Altele iarăși au adoptat perfectul și supinul de la conjugarea a IV-a, păstrînd însă prezentul de conjugarea a III-a: *lacesso*, *lacessiui*, *lacessitus*; *peto*, *petiui*, *petitus; quaero*, *quaesiui*, *quaesitus* etc. Cu timpul vechile verbe în *-io* de conjugarea a III-a, ca *fugio*, intră, total sau parțial, la conjugarea a IV-a.

S-a încercat și formarea unei conjugări în *-uo*, pornindu-se de la perfectul în *-ui* și participiul în *-utus* (vezi mai sus exemplul lui *delibuo*). Verbe mai vechi, care au putut servi de model, sînt *ruo*, *rui*, *rutus* (*ŭ!*), *suo*, *sui*, *sutus*. Apoi se formează *acuo* de la *acus; battuo*, *minuo*, *statuo*, *tribuo* etc. Aproape toate au dispărut în decursul timpului, dacă nu s-au reorganizat după alte modele. Uneori *u* a dispărut la prezent *(battuo>batto*, infin. *battere* în loc de *battuere*, cf. rom. *bat*, *batere)*. Baza acestor verbe erau substantivele de declinarea a IV-a *(acus*, *tribus*, *status* etc.), care nici ele nu s-au menținut.

Avantajul conjugărilor I și IV, care au prosperat în continuare, era că formau un sistem închegat, cu forme solidare între ele, cu mărci clare și ușor de manevrat.

Procesul de sistematizare s-a continuat în tot timpul latinității, eliminîndu-se treptat formele aberante. Conjugarea a II-a și a III-a erau ambele neproductive, totuși a III-a, care era cea mai veche, o învinge pe a II-a, răpindu-i multe dintre unități, probabil din cauză că valoarea lexicală a sufixului *-e-* nu mai era simțită. Nu e de mirare că formațiile cu prefixe arată mai des trecerea de la a II-a la a III-a, dacă ne gîndim că formele simple sînt mai vechi, iar cele cu prefix mai noi.

Iată situația verbelor latinești de conjugarea a II-a care, complet sau parțial, trec la a III-a: *arceo*, *caueo*, *lateo* (numai în forma substantivului *latĕbrae*), *lugeo*, *mereo* (dar cf. și substantivul derivat *merĕtrix*), prezintă forme răzlețe; *augeo*, *mulgeo*, *rideo*, de asemenea prezintă forme răzlețe, dar sînt atestate ca verbe de conjugarea a III-a în limbile romanice; *candeo* are forme prefixate sub forma *-cendo;* flexiune completă de conjugarea a III-a au căpătat *claudeo* „a șchiopăta“, *clueo*, *ferueo* (după Ernout-Meillet, acesta ar fi mai vechi în forma de conjugarea a III-a, dar limbile romanice au păstrat forma *feruo*, cf. rom. *fierbe*), *sorbeo* (dar în limbile romanice se păstrează forme de a II-a și de a IV-a); la fel cu flexiune de a III-a, atestată și de limbile romanice, *misceo*, *mordeo* (numai romanic), *spondeo* (cf. rom. *răspunde*), *tergeo*, *tondeo*, *torqueo*.

Cazul invers se prezintă mult mai rar: cu forme răzlețe de conjugarea a II-a, *consulo*, *frendo* (dar it. *frendire*), *mergo* (dar în

limbile romanice *mergo*), *plaudo;* cu flexiune completă de a II-a, *excello, fulgo, olo* (formă arhaică, apoi numai *oleo* și în limbile romanice), *strido* (poate totuși mai vechi decît *strideo*), *tuor, unguo* (dar în limbile romanice *ungo*). Caz dubios: *cio, cieo.* De remarcat că formele de conjugarea a II-a sînt foarte rare în limbile romanice. Totuși găsim aici rom. *cădea, încăpea* provenite de la conjugarea a III-a (adaug pe *putea*, verb care în latinește nu aparținea nici unei conjugări).

Mai interesant este faptul că găsim treceri de la conjugarea a III-a la I-a. Unele aveau deja prezentul de I-a, dar perfectul de a III-a: *cubui>cubaui, domui>domaui, necui>necaui* (relația ar fi inversă după Ernout-Meillet), *plicui>plicaui, secui>secaui, uacui>uacaui;* la altele atît perfectul, cît și participiul erau de a III-a și în limbile romanice trec la I-a: *iuui, iutus>iuuaui, iuuatus; uetui, uetitus>uetaui, uetatus.* Altele, în sfîrșit, aveau flexiune completă de a III-a și au căpătat una completă de I-a: *crepis, crepui, crepitus>crepas* și, romanic, *crepauit, crepatus; lauis, laui, lautus>lauas, lauaui, lauatus; pinsere>pinsare; sonis, sonui, sonitus>sonas, sonaui* și, romanic, *sonatus.* Apoi, cu prefix, *spernere* dar *aspernari, sternere* dar *consternare.* De remarcat că toate formele de conjugarea I (minus *aspernari* și *consternare*) se păstrează în limbile romanice. De la conjugarea a II-a la I-a a trecut numai *densere>densare* (dar poate fi denominativ nou de la *densus*).

De la conjugarea a III-a la a IV-a, în afara tipului *cupio, fugio, rapio,* de care a fost vorba mai sus, și de tipul *lacesso, peto, quaero,* de care de asemenea a fost vorba mai sus (exemple și amănunte în plus se găsesc în SLG, 41—62), mai găsim exemple de participii refăcute: *sepelio, sepultus>sepelitus; uenio, uentus>* romanic *uenitus.*

Mai complicată este situația trecerii de la conjugarea a II-a la a IV-a: găsim rare forme ca *florio* pentru *floreo, studiri* pentru *studere,* de la puține verbe, dar în general atestate și în limbile romanice. Verbele ca rom. *albi* însă pot fi considerate ca denominative românești, nu ca transformare a verbelor de tipul latin *albere,* și aceeași poate fi situația multora dintre exemplele atestate. Se mai ridică problema verbelor ca lat. *luceo,* devenite, după cum se susține, **lucio,* și mai cu seamă se crede că tipul *lucesco* ar fi devenit **lucisco.* Despre aceasta vom discuta mai departe, cînd va fi vorba de prezentul românesc de tipul *lucesc.*

Soarta verbelor de conjugarea a II-a și a III-a apare mai clară dacă examinăm situația lor în limbile romanice. Am făcut (pe baza lui Meyer-Lübke, REW) o statistică nu tocmai obiectivă, în sensul că am considerat ca păstrate în limbile romanice verbe foarte slab atestate, de multe ori pe baza unor etimologii dubioase. Am considerat păstrate la conjugarea a III-a acele verbe care în limbile romanice au forme și de a III-a, și de a IV-a *(morior, sequor).* Am înregistrat ca două verbe diferite pe cele care au două serii de forme flexionare *(albeo, albesco).* În sfîrșit, trebuie să ținem seamă că uneori cuvintele notate ca atestate se găsesc numai în cine știe ce dialect periferic.

Verbele care în aceste condiții au fost socotite ca păstrate sînt următoarele: *abscondo, adolesco, albesco, ango, ardeo, augeo, battuo, bibo, cado (ac-, de-, ex-* etc.), *caedo (occido), caleo, calesco, candeo, cando, capio, capisco, careo, carpo, cedo, cerno, cingo, claudo, cogo, colo, comedo, conscindo, coquo, credo, cresco, curro, deuello, dico, disco, doceo, duco, duresco, emo, eripio, expergiscor, facio, fallo, -fendo, feruo, -ficio (sufficio,* lipsește în REW), *figo, findo, fingo, flecto, fodio, frango, fremo,* [2]*frigo, fundo, futuo, gemo, habeo, iaceo, incipio, indulgeo, irascor, iungo, lambo, lego, lingo, luceo, ludo, luo, maneo, mergo, meto, mitto, moneo, morior, nanciscor, nascor, necto, nigresco, ninguit* (și *niuit*), *noceo, nosco, oleo, pallesco, pando, pango (impingo), pareo, pello, pedo, pendo, (ap-, dis-, im-), perdo, peto, placeo, plango, pleo, pluo, pono, prehendo, premo, pungo, putesco, putresco, quaero (con-, re-), rado, reddo, rego, repo, rideo, rodo, rudo, rumpo, ruo, sapio, scando, scribo, sedeo, sequor, serpo, soluo, sorbeo, spargo, spondeo (respondeo), sterno, stinguo, strepo, stringo, struo, suesco, sugo, tango (-tingo), tego, tendo, terreo, texo, tingo, tollo, torqueo, torreo, traho, tremo, tundo (pertundo), uado* (forme răzlețe), *uanno, uendo, uerro, uerto, uinco, uiuo, unguo, uoluo, uomo, uro.*

Iată acum și pe cele pierdute: *abdo, aboleo, accerso, acuo, addo, ago (abigo* etc.), *aio, albeo, alo, amasco, apio, apiscor, arguo, baeto, calleo, cano, capesso, carro,* [1]*cello,* [2]*cello, circumdo, clango, clepo, cluo (clueo), comminiscor, compesco, concupisco, condo, coniueo, conquinisco, consulo, cumbo, cudo, dedo, dego, deleo, depso, depuuio, dido, diuido,* [1]*edo,* [2]*edo, egeo, erugo, exuo (induo), facesso, fido, fleo, fluo, frendo,* [1]*frigo, frondeo, fruniscor, fruor, fulgeo, fungor, furo, gero, gigno, glubo, gradior, gruo, -gruo, hiasco, iacio, ico, ignesco, imbuo, incesso, incipesco, indo, labor, lacesso,*

laeio, lacteo, laedo, lauo, lino, linquo, liqueo, loquor, -luo, mando, meio (mingo), metuo, minuo, mungo, neo, niteo, nitor, nubo, nuo, obdo, obdormisco, paciscor, palleo, parco, pario, pateo, paueo, pauio, pecto, pendeo, petesso, piso, plaudo, [1]plecto, [2]plecto, polluceo, polluo, porricio, posco, prodo, proficiscor, puteo, putreo, quaeso, queror, rabo, rapio, ringor, sallo, sarpo, scabo, scalpo, scateo, scindo, sculpo, seneo, senesco, [1]sero, [2]sero, sido, sileo, sino, sisto, sono, sordeo, specio, sperno, spuo, statuo, sternuo, sterto, strido, suadeo, subdo, temno, tepeo, terreo, tono, trado, trudo, tueor, turgeo, turgesco, ueho, uello, uereor, uergo, ueterasco, uieo, uiesco, uiso, ulciscor, utor.

Deci chiar în condițiile defavorabile în care s-a făcut statistica, verbele pierdute le contrabalansează pe cele păstrate. Rezultatul este cu atît mai elocvent, cu cît este vorba de verbe deosebit de importante în latinește, ca *ago, condo, fluo, gero, loquor.* Selecția se făcuse, într-adevăr, mai de mult și nu se păstraseră decît verbele cele mai importante, așa cum se întîmplă întotdeauna cu cuvintele neregulate.

Ce s-a făcut cu verbele de conjugarea a II-a și a III-a nepăstrate? Unele au trecut la conjugarea I: *cumbo (cubare), fido (*fidare), glubo (glubare), lauo (lauare), liqueo (liquare), minuo (minuare), piso (pisare), sallo (sallare), sono (sonare), tonat (tonuit*>rom. *tonauit).* Multe dintre ele nu le-am notat aici, pentru că apar în limbile romanice și cu *-ēre* sau *-ĕre.* Altele au trecut la conjugarea a IV-a: *aboleo, albeo, frendo, rapio, ringor, scalpo, sculpo.* Pentru multe s-au refăcut de la supin formații de conjugarea I: *cano (canto), cedo (cesso), diuido (diuiso), erugo (ructo), gero (gesto), iacio (iacto), scalpo (sculpto), scindo (sciso), spuo (sputo), sternuo (sternuto), tueor (*tuto), ueho (uecto), utor (uso).* În același fel s-au format frecventative: *ago (agitare), -lacio (-lectare), uiso (uisitare,* afară de forma *uisare,* de conjugarea I). Și cu alte sufixe s-au format derivate de conjugarea I, astfel că verbele primare, de conjugarea a III-a, au fost transformate în verbe de conjugarea I: cu *-iare, consulo (consiliare), laedo (*laesiare), minuo (minutiare), sido (*assediare);* cu *-icare, furo (*furicare, *furiculare), sido (*sedicare), uello (uellicare).* Derivate de la substantive și adjective, la rîndul lor derivate din tema verbală: cu *-ulus, pendo (pendulare), nitor (*nitulare), strido (stridulare), tero (tribulare);* cu dublu *-ulus (-ellus), scalpo (scalpellare);* cu *-ucus, mando (manducare).* Alte derivate: *cano (carminare), gigno (generare), pecto (pectinare), scabo (scabrare), sero (seminare).* În sfîrșit, multe verbe au fost înlocuite cu sinonime de conjugarea I și a IV-a: *alo (nutrio), apio, fleo (plorare), gero (portare), linquo (laxare)* etc. În multe cazuri verbul s-a pierdut, iar substantivele și adjectivele derivate s-au păstrat cum erau, de exemplu: *altus, aptus, flebilis, gerulus* etc. Adesea vechile forme neregulate de participii s-au păstrat ca adjective, construindu-se pentru participii, noi forme, regulate (St. clas., IX, 1967, p. 19—25). Deci nu noțiunea era de vină că nu s-au păstrat verbele, ci faptul că acestea erau construite după un model învechit și nesistematic. De remarcat că derivatele cu prefix de la *do* s-au păstrat cînd erau neanalizabile pentru vorbitori: *abscondo, credo, perdo, reddo (rendo), tendo, uendo,* dar s-au pierdut toate cele analizabile: *abdo, addo, dedo, dido, edo, indo, obdo, prodo, subdo,* pentru că acestea au putut fi refăcute sau înlocuite.

Se poate aprecia astfel ce amplu efort spre regularizare și sistematizare a făcut latina în materie de verb. Vom vedea că această acțiune a continuat în română.

Diatezele. Indo-europeana avea, după toate probabilitățile, numai două, activă și medie (în greacă pasivul este încă necomplet). În latină, pasivul s-a generalizat, înglobind și mediul (*cingitur arma* „își pune armura", *induor uestem* „mă îmbrac cu haina"); pe lîngă aceasta, prin pasiv se mai exprimă impersonalul (*dicitur* „se spune", arhaic *potestur* „se poate"). Formă pasivă au și deponentele *(loquor),* poate foste medii. În general mediul dispare. Reflexivul este foarte rar, de obicei cu valoare obiectivă *(me excrucior* „mă chinuiesc"). Rămîn deci numai două diateze, activă și pasivă. Pasivul are forme sintetice la prezent, cu desinențe cuprinzînd în general un *-r-*, pe cînd la perfect are forme analitice, formate din participiul perfect și verbul „a fi", acesta fiind pus la un timp anterior celui care trebuie exprimat (perfectul pentru prezent și așa mai departe). Deponentul are și forme nominale active (participiul prezent, gerunziul, participiul viitor) și forme pasive cu valoare pasivă (participiul viitor pasiv).

Evoluția diatezelor în latinește a fost studiată în amănunte de Sorin Stati (SCL, XI, 1960, p. 741—750), care arată că față de indo-europeană s-au produs 4 fapte noi: *a)* pe cînd la prezent găsim desinențe medii (cu valoare de pasiv etc.), la perfect sînt forme analitice; *b)* nu se mai realizează clar, cu ajutorul desi-

nenţelor, opoziţia între activ şi mediu la acelaşi verb, deoarece un perfect ca *dixi*, cu desinenţă medie, exprimă activul (excepţii: *uerto*, *uoluo*, al căror perfect, *uerti*, *uolui* este mediu); *c)* desinenţele medii exprimă mai ales pasivul şi impersonalul; *d)* apar verbe care nu au decît desinenţe medii (deponentele). Într-o fază mai veche a limbii latine, toate verbele cu formă medie aveau înţeles mediu, dar acest sens „se toceşte" cu timpul, din care cauză se formează perechi ca *amplecto* şi *amplector*, ambele cu sens activ.

Acest articol prezintă faptele sistematic şi de aceea l-am luat aici ca punct de plecare. În latina arhaică se găsesc multe verbe active care mai tîrziu vor fi deponente (de exemplu *mendicor*) şi multe deponente care mai tîrziu vor fi active (de exemplu *complecto*, *opino*) (J. B. Hofmann, *De uerbis quae in prisca Latinitate extant deponentibus*, Greifswald, 1910). În latina autorilor creştini apar noi deponente, ce e drept cu caracter artificial. Hofmann explică totul prin analogie. *Mentio* se găseşte la Plaut (Havet, ALLG, X, 1898, p. 176), apoi tîrziu şi în limbile romanice. Alte exemple de acest fel sînt adunate de Stati, *art. cit.*, p. 743.

Toate acestea, după părerea mea, dovedesc un singur lucru, tendinţa de a se elimina deponentele. Toate exemplele de paralelisme cu formele clasice dovedesc acelaşi lucru: sau în epoca arhaică verbul era deponent şi a devenit apoi activ, sau încă din epoca arhaică devenise activ, dar forma deponentă s-a mai menţinut la unii scriitori pretenţioşi, sau formele deponente, din epoca arhaică şi din cea tîrzie sînt hipercorecte. Analogia poate constitui procedeul folosit pentru a se transforma verbele deponente în active, dar nu poate explica de ce s-au transformat toate deponentele în active. Dacă explicaţia ar fi analogia, ar trebui să se producă în ambele sensuri, în orice caz nu s-ar putea întrevedea o linie de evoluţie. Dar la origine mediul era foarte dezvoltat, iar în limbile romanice nu s-a păstrat nici o urmă de deponente. Nici „tocirea" nu este o explicaţie. Alături de mediu a apărut pasivul, care s-a dezvoltat, preluînd la prezent formele medii. Se poate vedea şi aici o tendinţă de simplificare.

Iată care era situaţia generală a mediului: *a)* verbe cu formă medie şi înţeles mediu (*uertor*, *uoluor*; au şi înţeles pasiv şi există, paralel, o formă activă); *b)* deponente la prezent, active la perfect (*assentior*, *assensi*; *reuertor*, *reuerti*); *c)* semideponente, adică medii exprimate la prezent prin activ, iar la perfect prin pasiv (*audeo*, *ausus sum*; *fio*, *factus sum* are şi el la prezent formă activă şi la perfect formă pasivă, valoarea tuturor formelor fiind însă cea pasivă); *d)* deponente cu formă medie (pasivă), dar cu înţeles activ (*hortor*, *loquor*). Unele verbe de formă pasivă capătă valoarea unui reflexiv românesc: reflexiv obiectiv direct (*pascor*, *ungor*), reciproc (*copulor*, *osculor*); unele verbe de formă activă capătă valoare medie: *flecto*, *muto*, apoi *recipere* „a da înapoi", *lauare* „a se spăla", *reficere* „a mînca" etc. (Wölfflin, ALLG, X, 1898, p. 1—10; vezi şi Petschenig, ALLG, III, 1886, p. 150; 285; V, 1888, p. 577). Era deci o alcătuire foarte neregulată, complicată, nesistematică. Cu timpul se sistematizează şi se simplifică (se dezvoltă reflexivul). Pasivul invinge mediul, zice Stati (p. 745), pentru că de la aproape orice verb tranzitiv se putea forma pasivul, pe cînd mediul numai rareori.

Pasivul, la rîndul lui, se transformă şi părăseşte, aşa cum am văzut, formele sintetice. Încă de la Plaut apar reflexive cu valoare pasivă, rar, apoi ele se răspîndesc (de exemplu Pliniu cel Bătrîn scrie: *mala rotunda... toto anno seruare se possunt*) şi trec în limbile romanice. În aromână acesta este cel mai răspîndit fel de pasiv (Stati, p. 747), în dacoromână, sub influenţa slavă (Stati, ib.), şi la persoana 1 şi 2.

Reflexivul la origine e numai obiectiv (pasivul este o dezvoltare a obiectivului). A fost nevoie să se precizeze valoarea verbelor de felul lui *reficere*, citat mai sus. Tîrziu apare şi reflexivul cu dativul: *gustauimus nobis* (*Peregrinatio Aetheriae*). Am susţinut (BL, VI, 1938, p. 42—89) că în româneşte reflexivul s-a dezvoltat sub influenţa slavă; Vendryes (BSL, XLIV, 128, 1947—1948, p. 1—20) combate această idee, arătînd că reflexivul s-a dezvoltat şi în romanica apuseană. Stati (p. 749) e de părerea mea, arătînd că în Apus au influenţat limbile germanice. Voi reveni mai departe asupra acestei chestiuni.

Fără să se spună că situaţia a devenit foarte simplă, mai ales că din formaţiile vechi continuă să se folosească rămăşiţe, cel puţin în anumite stiluri, se poate totuşi spune că flexiunea a devenit mai regulată şi mai clară decît era.

Ca moduri personale nu existau decît indicativul, conjunctivul şi imperativul. Optativul se pierduse, nemairămînînd din el decît cîteva exemple (*sim*, *uelim*, *edim*, *duint*) foarte mult folosite, dar înlocuind, la verbele respective, conjunctivul. Ca

moduri impersonale, participiul, gerunziul, supinul și, tardiv, infinitivul (nici măcar toate limbile italice nu au infinitivul format la fel).

În indo-europeană, aspectele jucau un rol mult mai însemnat decît timpurile, arătînd nu atît cînd se petrece acțiunea, cît gradul ei de realizare (începătoare, durativă, terminată etc.). După cum se știe, aspectele își păstrează importanța în greacă, în engleză, în slavă, fiecare dintre aceste limbi avînd însă formații diferite. În latină, aspectele păstrează la început o oarecare importanță, există trei trepte temporale (prezent, trecut și viitor), fiecare cu cîte două aspecte, perfectiv și imperfectiv:

	Prezent	*Trecut*	*Viitor*
Imperfectiv	prezentul	imperfectul	viitorul I
Perfectiv	perfectul	mai mult ca perfectul	viitorul II

Schema se mai complică prin intervenția conjugărilor perifrastice, care exprimă o acțiune posterioară privită dintr-un punct de vedere anterior (de exemplu imperfectul activ *iturus erat* „se pregătea atunci ca mai tîrziu să plece"). Din cauză că exprima o acțiune terminată, dar privită din punctul de vedere al prezentului, perfectul ajunge cîteodată să aibă valoare de prezent *(noui* „am aflat și acum știu", vezi p. 171). Aoristul se confundă treptat cu perfectul, astfel că un fost aorist ca *dixi* era înregistrat de romani ca perfect. Totuși uneori mai apărea cu valoare de aorist (acțiune nelimitată în timp). Treptat nuanțele aspectelor se pierd și rămîn numai valorile temporale, timpurile care exprimau aspectul perfectiv fiind acum considerate anterioare celor care exprimau aspectul imperfectiv. Pe de altă parte se stabilesc raporturile între timpurile independente și cele de relație, aceleași care se păstrează pînă astăzi în românește. De notat că conjunctivul nu are viitor (viitorul provine din conjunctiv), imperativul nu are trecut, dar are viitor. La conjunctiv și la viitor apar unele forme cu *-s-*, aoriste la origine *(faxo, faxim)*. Se completează timpurile la participiu și infinitiv (la infinitiv sînt șase forme, trei active și trei pasive, pentru prezent, trecut și viitor, ca în grecește, pe cînd la participiu sînt numai 4 forme, lipsind prezentul pasiv și perfectul activ, care în grecește sînt).

Formarea timpurilor la verbele regulate de conjugarea I și a IV-a și la unele de a II-a este clară, grație întrebuințării vocalei tematice între temă și desinență. La conjugarea a III-a, cele mai multe forme flexionare sînt complicate, în primul rînd cele atematice: „a fi ", la prezent, pers. 1 sg. *sum*, 2 *es*, 3 *est*, pl. 1 *sumus*, 2 *estis*, 3 *sunt;* infinitivul *esse;* conj. prez. 1 sg. *sim* (fost optativ); „a mînca", prez. 1 sg. *ĕdo*, 2 *ēs*, 3 *ēst*, pl. 1 *ĕdimus*, 2 *ēstis*, 3 *ĕdunt;* infin. *esse;* conj. prez. 1 sg. *ĕdim* (fost optativ); „a purta", prez. ind. 1 *fero*, 2 *fers*, 3 *fert*, pl. 1 *ferimus*, 2 *fertis*, 3 *ferunt;* infin. *ferre;* imper. 2 sg. *fer;* „a voi", ind. prez., 1 sg. *uolo*, 2 *uis*, 3 *uult*, pl. 1 *uolumus*, 2 *uultis*, 3 *uolunt;* infin. *uelle*, conj. prez. 1 sg. *uelim* (fost optativ); „a da", conj. prez. 2 sg. *duis*, 3 *duit*, 3 pl. *duint*. Treptat multe din ele au fost eliminate sau regularizate (de exemplu „a mînca" a căpătat un nou infinitiv *edere* și forme de prezent mai sistematice, *edo*, *edis*, *edit* etc.). Un derivat al lui *fero*, păstrat în românește, este perfect regulat, de conjugarea a IV-a, *suferi;* dar „a fi" mai avea în secolul al XVI-lea la prezent pers. 1 și 2 pl. *sem*, *seți* *(<simus, sitis)* și nici astăzi nu putem spune că e regulat.

Chiar cu vocala tematică verbele de conjugarea a III-a sînt greu de învățat, căci această vocală, *e* scurt, se schimbă în anumite împrejurări în *i* și alternează cu *o*, care devine *u*. De aceea un verb ca *dico* are infinitivul *dic-e-re*, dar ind. prez. sg. 2 *dic-i-s*, 3 *dic-i-t*, iar pl. 3 *dic-u-nt*.

Conjunctivul prezent se formează cu un sufix *-e-* sau *-a-*, după cum vocala tematică este *-a-* sau *-e-*, *-i-*, astfel încît dacă indicativul prezent este *cantat*, conjunctivul e *cantet*, iar dacă indicativul este *dicit*, conjunctivul e *dicat*. Imperativul pers. 2 sg. reprezintă tema nudă, adică rădăcina plus vocala tematică; pluralul și viitorul se formează de aici, cu desinențele obișnuite.

Indicativul imperfect se formează cu sufixul *-ba-* (probabil o veche formă a verbului „a fi"): persoana 1, la conj. I este cu *-abam*, la a II-a normal cu *-ebam*, la a III-a tot cu *-ebam* și la a IV-a arhaic cu *-ibam*, apoi cu *-iebam;* la a III-a și a IV-a a intervenit analogia conjugării a II-a, utilă la a III-a dar contra tendinței de regularizare a conjugării a IV-a cu *i*. Rebecca Posner, *The Imperfect Endings in Romance* (Transactions of the Philological Society, 1961, p. 39), susține că *-ibam* a fost păstrat în limbile romanice.

Viitorul, la conjugarea a III-a este cu *-a-/-e-* (pers. 1 prez. *dic-a-m*, 2 *dic-e-s* etc.) și probabil aceasta este cea mai veche formație; ea era însă nepotrivită la a II-a, căci viitorul s-ar fi confundat cu prezentul indicativ, și la I, unde viitorul s-ar

fi confundat cu conjunctivul. De aceea a intervenit o nouă formație, cu *-b-* (probabil tot de la „a fi"), astfel că la conjugarea I pers. 1 este cu *-abo*, iar la conjugarea a II-a cu *-ebo*. Aceeași formație a fost folosită și la conjugarea a IV-a, astfel că în latina arhaică întîlnim forme de viitor în *-ibo*. Totuși în continuare, împotriva tendinței de organizare a verbelor pe teme, conjugarea a IV-a prezintă aproape exclusiv forme de viitor în *-iam*, după modelul conjugării a III-a, muribunde.

Despre celelalte timpuri derivate de la prezent este puțin de spus. Infinitivul este recent și nu coincide nici cu celelalte limbi italice. Activul se formează cu *-re* (<**-se)*, pasivul cu *-ri* (cu *r* primitiv), cu o variantă arhaică *-ier*. Numai la conjugarea a III-a, pasivul se formează fără *-r-* (cu *-i*). Conjunctivul imperfect cu *-ere-*, participiul prezent, declinat ca un adjectiv, cu *-ns*, gen. *-ntis* (numai la conjugarea a IV-a găsim *-ens*, deci, de la *dormio*, *dormiens*, o formă *-ins* nefiind cunoscută și de altfel contrară regulilor de formare a cuvintelor în latinește). Gerunziul și participiul viitor pasiv se formează cu *-nd-* (deci I *-ando*, *-andus;* II, *-endo*, *-endus;* III, *-endo*, *-endus*, mai vechi *-undo*, *-undus;* IV cu *-iendo*, *-iendus*, grupul *-ind-* nefiind admis).

În ce privește perfectul, am văzut mai sus organizarea temelor. La conjugările I și IV regulate, nu e nimic de adăugat, persoana întîi fiind în *-aui* și *-iui*, verbele neregulate intrînd și ele, treptat, în această normă, după cum s-a văzut. La a II-a și a III-a se observă o puternică luptă între formele neproductive, fiecare încercînd să se îmbogățească pe contul celorlalte. Reduplicarea este în scădere netă, derivatele cu prefix o pierd aproape fără excepție: *cucurri* dar *decurri*, *totondi* dar *attondi*, *cecidi* dar *decidi*, *tetigi* dar *contigi*. Și formele simple încep să o piardă, căci găsim *pendi* pentru *pependi*, *posci* pentru *poposci* și altele la fel. Cele mai multe trec la tipul în *-i*, care comporta o diferență de cantitate a vocalei față de prezent. Dar nici acest tip nu e stabil, deoarece diferențele cantitative se pierd. Găsim deci formații noi cu *-si* în loc de *-i:* față de *pupugi*, *compunxi*, față de *totondi*, **tonsi* (în limbile romanice), față de *pepuli*, *compulsi*, față de *emi*, *dempsi*, *prompsi* etc. Și în forme fără prefix întîlnim același proces: *peperci* devine *parsi*, *uelli* devine *uulsi*. În alte cazuri se înlocuiește *-i* cu *-ui*, de exemplu *cecini*, *occinui*, *stridi*, *stridui*, *tetini*, *tenui*. Bătălia care se dă între *-si* și *-ui* va fi mai clar văzută în etapele următoare. Aici mai adaug un singur

lucru: de la verbe în *-eo* s-au format perfecte în *-eui (deleo*, *deleui)*, cu supinul în *-etum*, și acestea par perfect constituite ca o paralelă la conjugările I și IV. Totuși ele n-au rezistat, din cauză că însăși categoria verbelor în *-e-* era caducă.

Puține cuvinte despre timpurile formate de la perfect. Mai mult ca perfectul, format peste tot cu *-era-* (*-aueram* etc.), infinitivul cu *-isse* (*-auisse* etc.), mai mult ca perfectul conjunctiv tot cu *-isse-* (*-auissem* etc.), perfectul conjunctiv și viitorul al II-lea cu *-er-* (*-auerim*, *-auero)*, toate regulate, arătînd chiar prin aceasta că sînt formații recente. Numai formele de aorist sigmatic *(faxo*, *faxim*, de care am vorbit mai sus) sînt arhaice și se pierd curînd.

Tema participiului se formează, cum am văzut, cu sufixul *-to*, uneori sub forma *-so*. La început nu este vocală de legătură, ceea ce duce la ciocniri de consoane și la deformarea temei (de exemplu *rego*, part. *rectus)*. Intervin și alternanțe vocalice, de exemplu *dūco*, *ductus; cognōsco*, *cognitus*. Cînd se introduce vocala tematică, lucrurile se simplifică: la I, avem perfectul cu *-aui*, participiul cu *-atus;* la IV, perfectul cu *-iui*, participiul cu *-itus* (am pomenit și de *-etus* la II). La II și la III vocala tematică ia de obicei forma *-i-*. Formele cu *-sus* se răspîndesc în dauna celor cu *-tus*, acolo unde perfectul se formează cu *-s-: mansus*, *mersus*, *mulsus*, *sparsus*, *tersus*, apoi și la alte verbe: *cursus*. La verbele cu perfectul în *-u-* apar participii în *-utus: acutus*, *minutus*, *solutus*, *tributus*, care ne vor interesa pentru limba română.

De participiu se leagă supinul (în *-tum*, *-sum)*, participiul viitor activ (în *-turus*, *-surus)*, infinitivul viitor activ (*-turum esse)* și pasiv (*-tum iri)*, care vor dispărea curînd, cu excepția supinului, pe care-l regăsim în românește.

Despre pasivul tradițional am vorbit. Cu timpul se stabilește o concordanță între timpul pasiv și timpul verbului „a fi" care intră în componența lui: participiul *laudatus* împreună cu prezentul *est* formau perfectul pasiv; apoi, deoarece participiul este în fapt un adjectiv, *laudatus est* devine prezent pasiv, așa cum *bonus est* e prezent. Atunci pentru a forma perfectul pasiv se utilizează perfectul verbului „a fi". Prin aceasta se elimină formele sintetice de la prezent, pasivul devine în întregime analitic și întreaga lui structură se simplifică.

În epoca tîrzie, ca un nou element analitic, apare perfectul compus, din participiul perfect și verbul „a avea" sau „a fi"

(în româneşte numai „a avea"). Încă de mult se putea spune *habeo librum scriptum* „am o carte scrisă", ceea ce apoi s-a putut înţelege ca „am scris o carte" (dar cf. J. Kuriłowicz, *Prace filologiczne*, XV, 1931, p. 448—453); după acelaşi model s-a format şi mai mult ca perfectul compus, existent în toate limbile romanice (şi în aromână), dar nu la noi. Devin analitice viitorul I şi al II-lea, formate cu „a avea" sau cu „a voi". În locul deponentului dispărut, se dezvoltă reflexivul, în fond tot analitic.

Ajungem în sfîrşit la desinenţe. Amintesc că dualul a dispărut, ca şi la substantiv, astfel că nu vom mai avea decît două numere, singular şi plural.

La început era diferenţă între desinenţele verbelor tematice şi atematice (la atematice persoana întîi se termina cu *-m*, vezi *sum*, *sim*, *uelim* etc.), apoi se produce o unificare şi se adoptă la toate verbele desinenţele tematice (la persoana întîi *-o*) la prezentul indicativ, în timp ce *-m* rămîne pentru imperfect, mai mult ca perfect, conjunctiv şi viitorul în *-am* (care e un fost conjunctiv). Se produc unele modificări neinteresante pentru noi, de exemplu persoana a 3-a pl. *-nti* > *-nt* etc. Pasivul cu *-r-* încă nu e complet clar, la persoana a 2-a pl. desinenţa e *-mini*. Persoana a 2-a sg. e la început în *-re* (< *-so?*), apoi, prin analogie cu verbele active, devine *-ris*, ceea ce constituie o simplificare şi o sistematizare. La perfect, desinenţa persoanei întîi este *-i* < *-ai*, de origine medială. Elementul *-is-* (> *-er-*) e probabil de la aorist.

Pentru a discuta desinenţele de perfect, care ne interesează, va trebui să ne referim şi la elementul *-u-*, care e de fapt un sufix, dar se împleteşte strîns cu desinenţele. Acest *u* consonantic nu apare consecvent la toate desinenţele. Găsim aşa-zisele forme contrase: *amasti*, *amarunt*, *amasse* (alături de formele mai ample *amauisti*, *amauerunt*, *amauisse*). În realitate, acestea constituie un arhaism, de pe vremea cînd încă nu se generalizase *-u-* (cum a dovedit André Burger, *Études de phonétique et de morphologie latines*, Neuchâtel, 1928, p. 101—128). Se porneşte de la *noui*, persoana a 2-a fiind *nosti*, apoi, în continuare, **not*, **nomus*, *nostis*, *norunt*, m.m. ca perf. *noram*, infin. *nosse*, paralel cu *uidi*, *uidisti*, *uidit*, *uidimus*, *uidistis*, *uiderunt*, tip vechi. Formele pe care le-am însemnat cu asterisc nu sînt reconstruite fără nici o bază, căci găsim atestate forme ca *uindicāt*, *fumāt*, *cupīt*, ca arhaisme, apoi, tot perfecte, *intramus*, *flemus*, *suemus*

etc. De ce nu s-au păstrat aceste forme? Pentru că se confundau cu prezentul (la *uideo* este diferenţă de cantitate vocalică între prezent şi perfect). Prin analogie cu persoana întîi s-a introdus *-u-* la toate persoanele, deci *nouisti*, *nouit* etc.

Persoana a 3-a pl. e mai complicată. La verbele vechi apar trei desinenţe: *uertēre*, *uertērunt* şi *uertĕrunt*. *-ēre* pare a fi primitiv, pentru că e arhaic (neexplicat pînă azi), puţin folosit (numai în versuri, unde e nevoie pentru ritm), nu s-a păstrat în limbile romanice şi, evident, nu ajută la stabilirea unei paradigme de tipul normal. *-runt* se poate explica din *-re*, după analogia celorlalte forme de plural (am văzut mai sus cum *-re* a devenit *-ris* la persoana a 2-a pasivă). Rămîn totuşi unele complicaţii: vocala precedentă apare şi ca lungă şi ca scurtă; forma scurtă s-a păstrat în limbile romanice (*dixĕrunt* > rom. *ziseră*, it. *dissero*, v. fr. *distrent*). Deci forma scurtă era populară, iar cea lungă, predominantă în versuri, alături de *-ēre*, s-ar explica prin încrucişare între *-ĕrunt* şi *-ēre*.

Altă explicaţie, mai complicată, dar care are avantajul că se aplică şi la celelalte conjugări. *-ĕrunt* nu e din *-ēre* (de unde ar fi apărut *e* scurt?), ci din *-is-ont* (cf. 2 pl. *ded-is-ti-s*), cu *-i-* ca în *ded-i-mus*). Formele cu *-re* apar la *uidere*, *dixere*, *uertere*, *gemuere*, *genuere* etc., deci la verbe unde nu era pericolul de a se confunda persoana a 3-a a perfectului cu infinitivul. Poate că vor fi existat cîndva şi perfecte, pers. 3, ca **amare*, **flere*, **dormire*, dar ele se confundau cu infinitivul şi, pentru a evita această confuzie, a apărut desinenţa *-unt*, după modelul celorlalte timpuri: *amārunt*, *flērunt* (*dormirunt* nu există). Această schimbare trebuie să fie anterioară generalizării lui *-u-*, căci dacă ar fi existat *amauere*, nu mai era nevoie de *amarunt*. Totuşi, după ce s-a generalizat *-u-*, s-au creat şi forme cu *-uere* (livreşti, după *dixere*). De ce nu s-a format **dormirunt*? Pentru că exista deja *dormiere*, pentru că poate conjugarea a IV-a a apărut după ce se formase *amauērunt*. Nu există *amauĕrunt* (Havet, *Manuel de critique verbale*, Paris, 1911, § 1058 A; contra: Neue-Wagener, *Formenlehre der lateinischen Sprache*, III, Berlin, 1897, p. 199), nici *dormiuĕrunt*, pentru că nu intrau în hexametrul dactilic, sau mai curînd pentru că tipul în *-erunt* devenise neproductiv.

Putem admite că exista *uertēre* și *uertĕrunt* pe de o parte, *amārunt*, *amauērunt* și *amauēre* pe de altă parte (de ce *-erunt* cu *e* lung?); de aici prin încrucișare, *uertērunt*, nepopular:

amarunt	*uertērunt*
amauēre	*uertēre*
amauērunt	?

-uērunt a devenit general la conjugările I și IV? Poate că nu (în autori continuă să apară forme fără *-u-*, dar se crede că sînt arhaice și în orice caz livrești). Un lucru e sigur, *-u-* n-a pătruns la verbele de tip vechi ca *dico*, *gemo*, *uideo*. *-u-* dispare pe cale fonetică și îl găsim suprimat și la celelalte persoane (*probai* pentru *probaui*, Niedermann, *Phonétique historique du latin*, Paris, 1906, § 51; H. Mihăescu, p. 144), unde nu se poate vorbi de arhaism. Elementul *-u-* și-a îndeplinit misiunea de a servi la regularizarea conjugării perfectului, după care a putut dispărea.

FAZA ROMÂNĂ COMUNĂ

Trecînd la perioadele următoare, constatăm că, în ce privește temele temporale, mișcarea începută din latina veche continuă pînă azi. E greu de spus ce aparține unei perioade și ce trebuie atribuit alteia, deoarece aceleași tendințe sînt vizibile permanent. Chiar cînd găsim în mai multe limbi romanice forme paralele, aceasta nu este o dovadă sigură că ele au fost formate în latinește, căci este posibilă o dezvoltare paralelă. De asemenea, chiar cînd una dintre forme este atestată în latină, nimic nu dovedește că ea nu s-a pierdut și a fost refăcută mai tîrziu, în baza aceleiași analogii. Iată un exemplu concret: perfectul latin *feci* a fost înlocuit cu o formă „regularizată" *fecuit* (Mihăescu, p. 144); dar perfectul român *făcui* a fost format în românește, deoarece în limba veche nu găsim această formă, ci *feciu*, care provine din vechiul latin *feci*. De aceea mă voi mulțumi să spun aici cîteva cuvinte despre celelalte limbi romanice și despre aromână, pentru a trece apoi la limba română.

Numărul verbelor de conjugarea I sporește peste tot, prin crearea de noi denominative, prin împrumuturi și prin refacerea unor verbe vechi de conjugarea a II-a și a III-a. După părerea mea, cel puțin într-o primă perioadă, și conjugarea a IV-a se

dezvoltă, poate chiar mai mult decît I-a. Problema a fost studiată de Maria Iliescu (*Recueil*, p. 87—102), care a ajuns la concluzia că în românește verbele de conjugarea a IV-a sînt aproape la fel de numeroase ca cele de I-a (în aromână, verbele de a IV-a sînt mai numeroase decît cele de I-a, p. 96), pe cînd în celelalte limbi romanice conjugarea a IV-a este foarte redusă. Și afirmația că frecvența verbelor de a IV-a în românește se datorează în parte influenței slave i se pare exagerată Mariei Iliescu, căci sînt multe verbe formate în românește. În dacoromână sînt însă mai puține decît în aromână din cauză că avem foarte numeroase verbe noi, de origine apuseană, în *-a*. Statistica ar trebui deci refăcută, luîndu-se în considerație numai verbele vechi.

Se găsesc exemple de trecere de la a III-a la a IV-a (*quaero*, fr. *quérir; fero*, rom. *suferi; tradere*, fr. *trahir*, it. *tradire* etc.), dar exemplele privesc în general cîte o limbă luată aparte. Izolat apar și exemple de trecere de la a IV-a la a III-a: lat. *uestio*, rom. *învește*. De la a II-a la a III-a ceva mai multe (lat. *torqueo*, fr. *tordre*, it. *torcere*, rom. *toarce;* exemple numeroase din românește se vor da mai jos). De la a III-a la a II-a, exemplele sînt de asemenea rare (lat. *cadere*, fr. *choir*, it. *cadere*, rom. *cădea)*. În aromână sînt foarte numeroase (dar la unele numai la infinitiv, după cum în românește schimbări se produc numai la pers. 1 și 2 pl. ind. prez.). Se răspîndesc la prezent formațiile cu *-esco*, *-izo*, de care va fi vorba mai departe.

Dau acum statistica verbelor aromânești de origine latină, împărțite pe conjugări, după Capidan, *Ar.*, p. 430: I, 220; II, 10; III, 75; IV, 44. Cum însă la bază sînt multe etimologii false (în special se dau drept latinești multe formații românești), prefer să fac abstracție de aromână și să prezint situația verbelor de origine latină în dacoromână.

SECOLELE XVI — XX

Înainte de a da numărul verbelor aparținînd celor două conjugări neregulate, cred necesar să spun cîteva cuvinte despre temele verbale. Perfectul cu reduplicare a dispărut (excepții: *dădui*, *stătui*, ambele formații, în special cea din urmă, nefiind clare pentru vorbitorul român; de fapt sînt forme aberante). Alternanțele mai sînt foarte slab reprezentate *(a face, feciu; a*

vedea, vis) și în orice caz sînt neproductive. Perfectul cu *-ui* s-a dezvoltat, dar în general numai la conjugările a II-a și a III-a, ca și perfectul cu *-s-*, ambele numai pe seama formațiilor neproductive. Participiul, afară de formele productive *-at* (pentru I), *-it* (pentru IV), are formele *-ut* și *-s*, despre care voi vorbi mai jos.

Unele verbe neregulate se regularizează:

lat. *uenio, uēni, uentum*>rom. *veni, venii, venit*
lat. *salio, salui, saltum*>rom. *sări, sării, sărit.*

Dacoromâna ceva mai veche cunoaște foarte multe denominative de conjugarea a IV-a: *acri, (îm)bolnăvi, înmulți, întări, sărăci* etc. și mai puține de conjugarea I: *grebla, (îm)pușca.* De asemenea întîlnim treceri de la II la IV: *înflori, luci, peți, sorbi* etc. Abia în secolul al XIX-lea *-a* capătă din nou o mare răspîndire, grație împrumuturilor masive din latină și din limbile romanice. Întîlnim și treceri de la III la I: *adauge* (în latină era de a II-a) devine *adăugi*, apoi *adăuga; (în)cure>încura; învie>învia* (dacă nu cumva este un nou denominativ de la *viu*, ipoteză infirmată de lipsa desinenței *-ez); (în)voalbe>holba.* Multe verbe vechi de conjugarea a III-a au dispărut între timp, de exemplu *învește, meşte*, înlocuite cu verbele de I, de origine latină, *îmbrăca, amesteca* sau, pe de altă parte, *deştinde, purcede*, înlocuite cu verbele de a IV-a de origine slavă, *cobori, porni*. Unele au devenit defective: *mînea, va* („mergi"). Sînt și cîteva care, împotriva tendinței generale de regularizare, au devenit neregulate la prezent, din cauza variației de accentuare: *lua, mînca, usca* (tipul nou, cu *-ez*, nu are variații de accentuare). Mai adaug pe *la*, neregulat și defectiv, înlocuit cu un derivat al său, regulat, *spăla*.

Perfectul se leagă strîns de participiu. Care dintre ele dă tonul? S-au dat ambele soluții (BL, III, 75—84). Este și aici un fel de regularizare (vezi J. Kuryłowicz, *Etudes indo-européennes*, Kraków, 1935, p. 172: „le thème du participe passé devient un dérivé du thème du passé simple"). Pentru conjugările I și a IV-a, nu este nici o problemă, vocala este peste tot, la I, *-ā-*, la IV *-ī-* și aceasta face ca participiul și perfectul să fie automat asemănătoare în ce privește tema. Problema apare însă la conjugările vechi, II și III, unde sînt diferite formații de perfect și de participiu și unde cele două moduri erau adesea formate diferit. Subzistă acum două tipuri de participiu, în *-ut* și în *-s*, și două

tipuri de perfect, în *-ui* și în *-s-*. Se poate deci vedea în primul rînd, în ce măsură tipul de participiu în *-ut* coincide cu cel de perfect în *-ui* și cel de participiu în *-s* cu cel de perfect în *-s-*, în al doilea rînd care dintre moduri, la fiecare verb în parte, și-a păstrat tipul său vechi și care l-a adoptat pe al celuilalt.

E util să arăt întîi că multe participii sau supine neregulate, fiind reconstruite după un tip sistematic, și-au păstrat totuși și forma veche, cu valoare de adjectiv sau substantiv, nemaisimțită ca legată de verb: *beat, drept, fapt, înțelept, mort* (de la conjugarea a IV-a), *nat, smult, strat, strîmt, șes, tort, treaptă, unt, vipt, vis*, poate și *geamăt, sunet, tunet*, la care s-ar adăuga *freamăt* fără verb păstrat în românește; vechi participii mai sînt *cărunt* și *mărunt*, ale căror verbe s-au pierdut. Trecerea la adjectiv sau substantiv a vechiului participiu, atunci cînd s-a creat o formă nouă, regulată, a început încă din antichitate (vezi St. clas., IX, 1967, (p. 19—25); vezi și în franceză fostele participii, devenite substantive, *route, dette*, înlocuite cu noile participii *rompue, due* (P. Miclău, PLG, V, 1967, 118).

Iată acum statistica verbelor românești aparținînd conjugărilor neregulate. De a II-a sînt în totul 15 (dacă nu socotim pe *scădea*, format de la *cădea*, rămîn 14), toate cu perfectul în *-ui*, afară de *mînea*, care e defectiv și arhaizant (cf. derivatul *rămîne*, trecut la III). Nici unul din ele nu avea în latinește participiul în *-ut* și toate afară de *mînea* l-au căpătat în românește, inclusiv cele care în latinește erau de conjugarea a III-a *(bea, cădea, încăpea)*. Cît privește perfectul, 8 dintre ele îl aveau și în latinește în *-ui (avea, durea, părea, plăcea, putea, tăcea, vrea, zăcea);* 3 îl aveau în latină cu reduplicare *(bea, cădea, scădea)* și 3 cu alternanță vocalică *(încăpea, ședea, vedea)*, deci erau obligate să-l schimbe (de notat că nici unul dintre ele nu avea participiul cu *-utus)*. Rezultă că perfectul în *-ui* a devenit specific conjugării a II-a din cauze interne.

De conjugarea a III-a sînt în total 95 de verbe (n-am introdus în numărătoare pe *meşte*, al cărui perfect nu-l cunoaștem).

A. — 27 au perfectul în *-ui*, iar dintre ele

8 îl aveau deja în latinește în *-ui: bate, coase, fierbe* (lat. *ferueo, feruui* și *feruo, ferui), geme, teme, țese, ține (aține);*

8 aveau în latinește perfectul în *-ui* (cu *u* consoană), dintre care 6 trebuiau refăcute, pentru că tema perfectului era mult diferită de a prezentului: *așterne, cere, cerne, crește, cunoaște,*

paşte, apoi 1, *umple*, pentru că ar fi fost singurul verb de conjugarea a III-a cu perfectul în *-ei*, fără *-s-* (existau două la conjugarea I: *dedei* şi *stetei;* de notat că pînă nu de mult se zicea *umplea*, de conjugarea a II-a), şi 1, *investe*, transpus cu totul de la conjugarea a IV-a;

10 aveau forme moarte, dintre care 6 cu alternanţe vocalice: *face*, *începe*, *pricepe*, *trece (întrece*, *petrece);* despre perfectul vechi românesc *feciu* s-a vorbit mai sus (o dată într-un text vechi apare şi un nou perfect *feapse);* 3 erau cu reduplicare *(crede*, *pierde*, *vinde)* şi unul era deponent *(naşte);*

1 singur pare că a trecut de la tipul în *-s-* la tipul în *-ui* (dacă *screme* este corect explicat prin lat. *exprimo*).

B. — 68 de verbe de conjugarea a III-a au perfectul în *-s-*, dintre care:

a) 37 îl aveau deja aşa în latineşte: *adauge*, *ajunge*, *arde*, *coace*, *drege*, *duce*, *frige*, *închide*, *încinge*, *înfige*, *înţelege* (dar cf. v. rom. *înţelegui*, *înţelegut)*, *învie*, *linge*, *merge*, *mulge (smulge)*, *plînge*, *purcede*, *rade*, *rămîne*, *rîde*, *roade*, *scoate*, *scrie*, *sparge*, *stinge*, *strînge*, *suge*, *sumete*, *şterge*, *toarce (întoarce*, *stoarce)*, *trage*, *trimite*, *unge*, *zice*. Nu interesează faptul că unele *(adauge*, *arde*, *mulge*, *rămîne*, *rîde*, *şterge*, *toarce*, *unge)* erau în latină de conjugarea a II-a, de vreme ce aveau perfectul cu *-s-;*

b) 24 de verbe aveau în latineşte forme moarte, dintre care 16 cu alternanţe vocalice (unele aveau încă din latineşte paralele cu *-s-*): *alege (culege)*, *ascunde*, *destinde*, *frînge*, *împinge*, *încinde*, *învinge* (dar v. rom. *vîncui*), *prinde (aprinde*, *cuprinde*, *deprinde;* greşit *prehensi*, BL, III, p. 79), *rupe*, *tinde (întinde)*, *ucide*, iar 8 cu reduplicare (iarăşi unele aveau încă din latineşte paralele cu *-s-*): *atinge (întinge)*, *curge*, *împunge (străpunge)*, *pătrunde*, *răspunde*, *tunde;*

c) într-un caz se trece printr-un accident de la *-ui* la *-s-: pune (apune*, *depune*, *răpune*, *supune*, *spune)*, unde *-s-* făcea parte de fapt din rădăcină;

d) a mai rămas neamintit *rage* (ale cărui forme latineşti nu le cunoaştem).

Deci tipic pentru conjugarea a III-a este perfectul cu *-s-*.

Trecem acum la participiu. Dintre cele 15 verbe româneşti de conjugarea a II-a, nici unul nu avea în latineşte participiu cu *-utus:* 5 îl aveau cu *-itus (avea*, *bea*, *durea*, *plăcea*, *tăcea)*, 1 cu *-tus* (fără vocală de legătură): *încăpea* (de fapt provine de la

conjugarea a III-a), 4 nu aveau de loc participiu: *părea*, *putea*, *vrea*, *zăcea*, iar 5 îl aveau cu *-s: cădea (scădea)*, *mînea*, *şedea*, *vedea*. Astăzi toate, afară de *mînea*, îl au cu *-ut*, orientîndu-se evident după perfect.

La conjugarea a III-a, 26 de verbe au participiul cu *-ut:*

1 avea şi în latineşte perfectul şi participiul cu *-u: coase* (de fapt *-u-* făcea aici parte din rădăcină);

5 aveau participiul cu *-itus*, dar unul avea perfectul cu *-ui (gemui)*, iar 4 au căpătat un astfel de perfect în româneşte: *geme*, *crede*, *cunoaşte*, *pierde*, *vinde;*

17 aveau participiul fără vocală, sau erau legate prin *-a-*, *-e-* sau *-i-*, dar au căpătat perfectul în *-ui*, de unde apoi şi participiul în *-ut: aşterne*, *cere*, *cerne*, *creşte*, *face*, *începe (pricepe)*, *investe*, *naşte*, *paşte*, *trece (întrece*, *petrece)*, *ţese*, *ţine*, *(aţine)*, *umple;*

2 nu aveau de loc participiu, iar perfectul îl aveau cu *-ui: bate*, *teme;*

1 singur avea participiul cu *-s-* (dacă etimologia lui *screme* e justă).

Să vedem acum verbele cu participiul în *-s-*, în total 69:

14 verbe aveau şi în latineşte participiul cu *-s-* şi aveau şi perfectul cu *-s-: arde*, *închide*, *merge*, *mulge (smulge)*, *purcede*, *rade*, *rămîne*, *rîde*, *roade*, *scoate*, *sumete*, *şterge*, *trimite;*

12 aveau participiul cu *-s-*, dar perfectul cu *-i* sau cu reduplicare: *ascunde* (participiul a fost întîi *absconditus*, apoi *absconsus)*, *curge*, *destinde*, *încinde*, *pătrunde*, *prinde (aprinde*, *cuprinde*, *deprinde)*, *răspunde*, *tunde*, *ucide* (toate acestea au astăzi şi perfectul cu *-s-);*

24 aveau participiul cu *-t-*, dar perfectul cu *-s-: adauge*, *ajunge*, *drege*, *duce*, *încinge*, *înţelege* (dar cf. *înţelegui*, *înţelegut)*, *învie*, *linge*, *plînge*, *pune (apune*, *depune*, *răpune*, *supune*, *spune)*, *scrie*, *stinge*, *strînge*, *toarce (întoarce*, *stoarce)*, *trage*, *unge*, *zice;*

10 nu aveau nici participiu, nici perfect cu *-s-: alege (culege)*, *atinge (întinge)*, *împinge*, *împunge (străpunge)*, *învinge*, *tinde (întinde;* am făcut abstracţie de formele latineşti tardive cu *-s-*, de exemplu de la *impungo*, perfectul *impunxi);* toate acestea au astăzi şi participiul şi perfectul cu *-s-;*

şi aici am lăsat de o parte pe *rage*, pentru că nu-i cunoaştem formele latineşti.

Mai rămîn 8 verbe care au păstrat în românește participiul în *-t-*, deși la 5 dintre ele perfectul a fost de la început în *-s-*: *coace*, *frige*, *înfige*, *sparge*, *suge;* se adaugă *frînge* (vezi totuși participiul *nefrînși* la Budai-Deleanu, „Țiganiada", E.S.P.L.A., 1953, p. 170), și *rupe*, care aveau perfectul cu *-i*, și *fierbe*, care nu avea participiu de loc. De remarcat că aromâna are mai multe verbe din această categorie (de exemplu, față de *alege*, *aleapse*, *aleptu)*.

Cuvintele noastre inserate aici se grupează în două cîmpuri semantice: pe de o parte *coace*, *fierbe*, *frige (suge?)*, pe de alta *înfige*, *frînge*, *rupe*, *sparge*. Este deci posibil ca ele să fi acționat unele asupra celorlalte pentru menținerea diferenței între perfect și participiu. Cred însă că există o explicație mai plauzibilă: toate participiile lor (afară de *supt*) sînt mai mult folosite ca adjective (vezi p. 191).

La listele date mai sus se pot adăuga cîteva verbe de alte conjugări, cu forme neregulate: cu perfectul in *-ui: da*, *la*, *sta*, de conjugarea I, și *ști* de conjugarea a IV-a; cu participiul în *-ut: la*, *ști*. Forma *stătut* se folosește numai ca adjectiv.

În încheierea discuției, urmează să vedem acum direcția în care au avut loc schimbările. Nu mi se pare inutil să notez că în latinește *-s-* de la perfect (fost aorist) și *-s-* de la participiu (dintr-un mai vechi *tt*) nu aveau origine comună și nu erau legate împreună. Legătura s-a produs pe teren românesc.

Dacă din totalul verbelor de conjugarea a III-a (95) scădem pe cele 26 cu participiul în *-ut* și pe cele 8 cu participiul în *-t*, rămîn 61 cu participiul în *-s*; dintre acestea, lăsînd la o parte pe *rage*, pe cele 10 care nu aveau în latinește nici perfectul nici participiul cu *-s-*, cum și pe cele 14 care aveau atît perfectul cît și participiul cu *-s-*, ne rămîn 36 de verbe la care în latinește una din teme avea pe *-s-* și cealaltă nu: în 12 cazuri participiul îl avea și perfectul nu, deci am putea crede că perfectul s-a condus după participiu, în 24 de cazuri perfectul era cu *-s-*, iar participiul nu, deci s-ar putea crede că participiul s-a orientat după perfect. Numericește, deci, perfectul cîștigă procesul, și lucrul e cu atît mai curios, cu cît e vorba de perfectul simplu, formație condamnată încă din antichitate, înlocuită tot mai mult cu perfectul compus.

Dar și aici, ca mai peste tot, vom căuta să nu ne orientăm numai după cifre, care ne pot înșela. Se pune întrebarea care

dintre cele două moduri era obligat să se schimbe, și constatăm că participiul, în afară de necesitatea de a marca legăturile sale cu celelalte teme, era viabil, cea mai bună dovadă fiind faptul că, adesea, după ce s-a constituit o nouă formă de participiu, cea veche continua să funcționeze ca adjectiv. Perfectul, dimpotrivă, era necesar să fie schimbat acolo unde era format după modele ieșite din uz: cu reduplicare, cu alternanță vocalică, inutilizabile în perioada mai tîrzie a latinei și într-o limbă romanică. Prin urmare perfectul s-a schimbat din motive interne, iar participiul, numai ca să semene cu perfectul.

Acest proces ne arată că chiar în interiorul categoriilor neproductive, și fără a se influența în vreun fel conjugările vii (excepțiile ca *ști* sînt atît de rare încît sînt nesemnificative), numai smulgîndu-și formele una alteia, s-a produs o sistematizare, o simplificare de așa natură, încît astăzi verbele de conjugarea a II-a și a III-a, care nu mai reprezintă în românește decît forme neregulate, sînt totuși mai bine organizate decît erau în latinește, pe vremea cînd erau mai numeroase și constituiau, de bine, de rău, tipuri de flexiune bine reprezentate. Îmi vine în minte afirmația lui Alf Lombard (*Verbe*, 211), că romanistul găsește cu mirare în românește alternanțe ca *apăs/apeși*, păstrate, pe cînd în franțuzește au rămas puține urme din alternanțele vechi de tipul *j'aime*, *nous amons* etc. În schimb temele au fost mai bine sistematizate în românește decît în franțuzește și numărul verbelor rămase neregulate este mai mic.

Diatezele. Româna a moștenit din latinește activul, pasivul în forma lui modernă (adică cu verbul „a fi" la nivelul temporal al întregului grup) și reflexivul. Pasivul a fost multă vreme foarte puțin întrebuințat, locul lui luîndu-l în general reflexivul, mult mai dezvoltat în românește decît în limbile romanice apusene. Valorile reflexivului le-am studiat în BL, VI (1938), p. 42—89, orientîndu-mă în general după cartea lui A. Margulies, *Die Verba reflexiva in den slavischen Sprachen*, Heidelberg, 1924, deoarece am constatat că valorile reflexivului sînt exact aceleași în română și în slavă. Ele sînt în număr de 6: o b i e c t i v *(mă spăl)*, e v e n t i v *(mă întristez)*, d i n a m i c (corespunzător m e d i u l u i: *mă gîndesc)*, r e c i p r o c *(mă bat)*, p a s i v *(se vînd stofe)*, i m p e r s o n a l *(se știe)*. Sorin Stati, în SCL, V (1954), p. 135—146, studiază în mod special reflexivul cu dativul, căruia îi găsește valorile următoare: o b i e c-

t i v (bineînțeles obiectiv indirect: *a-și cumpăra o pălărie);* p a r t i c i p a t i v (*a-și alege;* de ce nu e obiectiv?), p o s e s i v *(a-și vinde casa)*, r e c i p r o c *(a-și scoate ochii între ei)*, d i n a m i c *(a-și lua angajamentul;* Stati îl consideră dinamic, pentru că nu se poate schimba persoana, nu se poate zice, de exemplu, *îți iau angajamentul;* dar aceasta este o problemă lexicală, nu gramaticală; exemple mai bune: *a-și rîde de cineva, a-și uita)*. În slavă, se găsesc toate aceste valori, cu excepția posesivului (Marguliés).

Pe de altă parte, Stati arată că termenul reflexiv nu se potrivește pentru toate valorile (nici cu dativul, nici cu acuzativul), și că nu peste tot este corect să vorbim de o diateză. Obiectivul nu este o diateză, ci este activ cu complement direct, la fel reciprocul. Cred că are dreptate în ce privește obiectivul, pentru reciproc e mai discutabil (ținînd seamă de faptul că din *a se bate cu cineva pentru un lucru* se ajunge la *a se bate după dulciuri*, unde pronumele nu e complement direct și în general e greu de spus că, în *mă bat cu cineva, mă* este complementul direct al lui *bat*). Pasivul este bineînțeles o diateză (și sub forma reflexivă), iar impersonalul trebuie legat de pasiv (are drept subiect o propoziție subiectivă). Dinamicul este și el o diateză (și cu acuzativul, și cu dativul), iar eventivul trebuie legat de mediu (căci pronumele nu joacă rol de complement direct: nu e totuna *mă întristez* și *te întristez;* există însă și activ eventiv: *a înflori)*. Vezi acum *Gram. Acad.*, I², p. 209—215.

Faptul că toate valorile coincid perfect cu cele din slavă mă face să cred și astăzi că slava a influențat în această privință româna, depărtînd-o de uzajul romanic, mai ales că foarte adesea și verbele folosite mult la reflexiv sînt de origine slavă. Din acest punct de vedere, traducerea din română într-o limbă slavă și viceversa nu prezintă dificultăți (să ne gîndim la românii care, vorbind franțuzește, fac greșeli ca *il se pense*, *il se combat avec* etc.). Folosirea reflexivului este foarte largă în românește: nu numai că aproape orice verb activ poate avea alături o formă reflexivă (mai ales obiectivă), dar și contrariul este adevărat, cele mai multe verbe reflexive se pot folosi și ca active, iar trecerea de la o valoare a reflexivului la alta este aproape neîngrădită. Iată exemple: *a îngăima* „a bolborosi", *a se îngăima* „a ezita" (activ >mediu); *obișnuiește* „are obiceiul", *se obișnuiește* „își formează obiceiul", dar la perfect, *s-a obișnuit* „are obiceiul";

apoi pasiv, *se obișnuiește* „e deprins de altcineva", impersonal „există obiceiul" etc.

Se formează un sistem suplu de trecere de la activ la reflexiv și invers, cu diverse valori. Cîteva exemple: *a se îngîmfa* „a se umfla" (obiectiv sau eventiv) >„a fi îngîmfat" (mediu); *a sui*, apoi *a se sui* (obiectiv >mediu); *a se bate* (reciproc) >„a lupta" (mediu: *Craiul ședea într-o casă... și se bătea... de acolo); a îndesa*, apoi *a se îndesa* (reciproc >mediu); *a judeca*, apoi *a se judeca* (obiectiv >pasiv >mediu: *o să mă judec pînă-n pînzele albe)*. Valoarea eventivă e clară în *a se călători*, *a se rătăci*, *a se răci*, față de *a călători*, *a rătăci*, *a răci* (acesta din urmă poate fi eventiv și la activ). Există, cum am spus, și eventiv activ: *a sărăci*, *a slăbi* (dar *a se îngrășa; a îngrășa* cu sensul de „a se îngrășa", „Tempo", 19. II. 1939, e fără îndoială calchiat după fr. *engraisser*). Pe cît se pare, se folosește eventivul reflexiv unde subiectul arată interes pentru acțiune, și activ acolo unde acțiunea se petrece fără voia lui. Vezi totuși *m-am lenevit toată ziua* (eventiv >activ intranzitiv), „Tempo", 14. II. 1939.

Alte cazuri de trecere de la activ la reflexiv: *a înțepeni*, *a se înțepeni; a întîrzia*, *a se întîrzia* (cu același înțeles); *a se codi* „a da înapoi" >„a ezita" (mediu); *a înnebuni* (eventiv), *a se înnebuni* (mediu); *a se ajunge* (reciproc) devine *a ajunge* (activ), de unde din nou reflexiv *a se ajunge* „a fi de ajuns" și „a parveni" (mediu); *a cinsti*, apoi *a se cinsti* (reciproc), de unde *a cinsti un pahar de vin* (activ tranzitiv); *a naște* (activ), *a se naște* (pasiv), apoi *am născut* (activ cu valoare de mediu cf. și *naște întrebarea*); *bate la ușă*, *a spus la radio* (activ impersonal din reflexiv). Exemplele se pot înmulți (pentru referințele la exemplele date aici și pentru alte exemple, vezi *art. cit.* din BL,VI).

Rareori se formează două verbe diferite: *a uita*, *a se uita; a pleca*, *a se pleca*. Mediul se poate construi cu propoziție completivă: *mă făgăduiesc să...*, *mă gîndesc că...* Se zice că aceste completive sînt indirecte, pentru că nu se admite că un reflexiv, cu pronume în acuzativ, ar mai putea avea un complement direct; în realitate reflexivul mediu are valoarea unui activ de efectuarea căruia se interesează în mod special subiectul, de aceea i se poate adăuga și un complement direct, în acuzativ: *mă rog un lucru*, *mă gîndesc ceva*, *găina se ouase o mărgică*. Există însă și trecere de la acuzativ la dativ și invers: *a se rîde*, *a-și rîde; a se închipui*, *a-și închipui*. Mai există și reflexiv cauzativ: *a*

se tunde, *a se înspăimînta* (altcineva face ca acțiunea să fie îndeplinită de subiectul ei: *pun pe frizer să mă tundă*, *cineva mă face să-mi fie frică)*.

În BL, VI, p. 85—88, am vorbit de confuzia diatezelor, dar exemplele pe care le-am dat erau toate cu participiul sau cu un nume de agent, ceea ce nu este exact același lucru cu o formă verbală (predicativă). În felul acesta am ajuns la o concluzie într-adevăr confuză. Realitatea este că, grație dezvoltării reflexivului, româna ajunge în mînuirea diatezelor la o suplețe pe care nu o are nici o altă limbă cunoscută de mine: cu ajutorul unui singur verb, folosind trecerile de la o diateză la alta, se creează o profuziune de sensuri și de valori ușor de învățat și de folosit, aproximativ așa cum sînt în rusește aspectele.

Cîteva cuvinte asupra modificărilor de conjugări. Prin transformări fonetice (cf. la substantiv tipul de plural *înfățișeri*, p. 141), apare la conjugarea I o variantă cu *-e-* în loc de *-a-* la diferite forme, producîndu-se astfel un amestec cu conjugarea a II-a: *(el) taie*, *tăiem*, *(ei) taie;* conjunctivul e la fel cu indicativul și la persoana a 3-a sg. și plural; gerunziul *tăind* e ca la conjugarea a IV-a (voi reveni asupra acestei forme); perfectul, pers. a 3-a sg., *tăie* nu se confundă cu altă conjugare, dar infinitivul, *tăiere* este ca la conjugarea a II-a. De adăugat derivatele nominale, ca *tăietor*, *tăietură*, neconfundabile. Forme hibride mai apar la verbe ca *îngenunchea*, *veghea (îngenunchem*, *veghem*, *îngenunchere*, *veghere)* etc. Dar persoana a 2-a pl. rămîne cu *-a- (tăiați*, *îngenuncheați*, *vegheați)*, ca și pluralul participiului. Aceste forme cu *-a-* sînt de fapt analogice și merg împotriva evoluției fonetice normale. Regional, această evoluție e dusă pînă la capăt, căci găsim forme ca *(voi) tăieți*, participiul plural *tăieți*, *spăriese*, *(ei) tăieră*, *(tu) zicei* (pentru *ziceai*) etc. (L. Morariu, I, p. 67—68, care crede că accentuarea *zicéți* în loc de *zíceți* se datorează influenței lui *zicei*, idee evident greșită). După acad. E. Petrovici, *e* și *ă* constituie un singur fonem, deci n-am putea vorbi aici de o spărtură în regularitatea conjugării. Nu e mai puțin adevărat că modificarea fonetică merge împotriva tendinței de sistematizare și de simplificare a flexiunii, de aceea trebuie combătută.

La conjugarea a IV-a apare o variantă cu *î* în loc de *i* (la început după *rr*, care se pronunța dur: *urî;* alt exemplu sigur de verb cu *rr* la origine, nu avem; de notat apoi că majoritatea exemplelor au *o* în rădăcină, cum observă Lombard, *Verbe*, p. 636 și 820). Am numărat în totul la Lombard 50 de verb în *-î*, dintre care 27 au variante cu *i*. Cu adevărat răspîndite sînt 19: *amărî*, *chiorî*, *coborî*, *doborî*, *dogorî*, *hotărî*, *izvorî*, *mohorî*, *ocărî*, *omorî*, *pîrî*, *posomorî*, *scociorî*, *tăbărî*, *tîrî*, *viforî*, *zădărî*, *zămorî*, *zăvorî*. La acestea s-ar mai putea adăuga 7, și anume: *borî*, *duhorî*, *jărî*, *ogorî*, *oțărî*, *ponorî*, *stoborî*, care se folosesc în limbajul profesional agricol sau sînt rustice și neliterare. Multe au fost folosite în trecut, dar au ieșit din uz, indiferent de forma de conjugare (*ijdărî*, *oborî*, *pogorî* etc.). Dintre cele reținute, unele trec sau se mențin la forma cu *i: dogori*, *zădări*, *zămori*, *zăvori* (Îndreptar). Noi nu există (cel mai nou ar putea fi *chiorî*, derivat de la un radical de origine turcă), prin urmare e vorba de o categorie de rămășițe ale unei tendințe care a produs pagube (prin înmulțirea inutilă a tipurilor de conjugare), apoi a încetat de a fi productivă. Regional, apare *î* după toate consoanele dure: *s (obosî)*, *z (auzî)*, *ș (sfîrșî)*, *j (betejî)*, *ț (înmulțî)*. Aici sînt, evident, și exemple noi, dar ele sînt condamnate de limba literară. Cu adevărat productive sînt numai conjugarea I (cu *-ez*) și a IV-a (cu *-esc*).

Despre modurile predicative, puține lucruri aici: sînt cele moștenite din latinește, la care se adaugă condiționalul — optativ format cu *aș* și cu infinitivul scurt sau cu infinitivul lung+*-aș*. Conjunctivul se formează cu *să* iar, la prezent, și fără *să*. Imperativul negativ se formează cu infinitivul. Despre aceste și alte forme, perifrastice și neperifrastice, se va vorbi mai departe, la timpuri și la persoane.

Mai multe vom avea de spus aici despre modurile nepredicative. Infinitivul a fost în mare parte înlocuit cu conjunctivul, ceea ce se va discuta la sintaxă. Dă loc la multe discuții forma scurtă, cu suprimarea finalei *-re*, formă rămasă cu valoare verbală, în timp ce forma lungă, păstrînd finala *-re*, capătă valoare nominală (cu unele resturi, ca *fire-ai* etc.). Pentru a explica forma scurtată, Weigand, JB, III (1896), 150, pornește de la viitor: *face-vrem* ar fi disimilat din **facere-vrem*, cf. bg. *biti štă*>*bi štă* (la fel în sîrbă). De aici forma scurtată s-ar fi extins la alte întrebuințări. Aromâna, care formează altfel viitorul *(va s fac*, *va fac)* nu are infinitiv scurt. Cam la fel Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 181. Față de această teorie găsim unele rezerve la L. Morariu, I, 20—21. Densusianu, Hdlr., II, 236—238, arată că încă în secolul al XVI-lea infinitivul lung era o rămășiță. P. Beneš

(SCL, VI, 1955, p. 259—263) socotește că în verbele slave de tipul *platiti* s-a produs o haplologie (ajungîndu-se deci la **plati*, de unde forma scurtată s-ar fi extins la celelalte feluri de conjugare și, prin imitație, la infinitivul românesc. J. Byck (*Recueil*, p. 9—12) crede că fenomenul e specific românesc și provine din dorința de a deosebi funcția verbală de cea nominală.

E greu de înțeles de ce o schimbare atît de largă ar trebui explicată printr-un accident cu totul limitat. De observat că *face-vrem* nu este singura formă de viitor. Dacă dorim să vedem aici o haplologie, n-am avea decît să pornim de la infinitive românești ca *durere*. Trebuie să dăm dreptate lui Byck cînd arată că e necesar să se țină seamă de utilizarea pe care limba a dat-o opoziției celor două forme. Dar e greu de crezut că această utilizare a servit drept punct de plecare pentru scindarea categoriei. În orice caz, trebuie constatat că româna e singura limbă care are două forme de infinitiv cu două valori diferite, ceea ce îngreuiază explicarea prin imitarea altei limbi. Pe de altă parte nu se înțelege de ce româna ar fi suprimat o silabă de la infinitivul său pentru că bulgara suprimase și ea o silabă de la un infinitiv format cu alt morfem. O ipoteză mai plauzibilă a fost formulată de Iv. Gălăbov, *Zeitschrift für slavische Philologie*, XXIX, 1961, p. 275—287 (vezi și, de același autor, *Problemăt za člena v bălgarski i rumănski ezik*, Sofia, 1962, p. 48—49): în bulgărește există infinitive scurtate ca *bi*. Deci în românește s-au putut împrumuta din bulgărește forme ca *goni*, *rodi*, *sădi*. Pe această bază, Gălăbov construiește o proporție:

bg. *lovi* (3 sg. aor.) — *loviti* și *lovi* (inf.)
rom. *fugi* (3 sg. perf.) — *fugire* și *fugi* (inf.).

Ar fi însă mult mai simplu să spună că, dacă existau infinitive ca *lovi*, împrumutate, s-au putut crea prin analogie și infinitive de la verbe moștenite, ca *fugi*.

Participiul trecut a fost văzut mai sus. Cu ajutorul lui se formează perfectul compus, numai cu verbul *a avea*, în timp ce romanica apuseană folosește și pe „a fi" (limbile slave numai pe „a fi"). Treptat perfectul compus înlocuiește pe cel simplu, lucru care se va discuta la sintaxă.

Supinul este moștenit din latinește sau e refăcut din participiu? Părerile sînt împărțite. În orice caz e numai cu prepoziție și numai pasiv (altminteri e substantiv).

Participiul prezent a fost eliminat, s-au păstrat numai 5 exemple, devenite adjective sau substantive. Două din ele sînt folosite general, *fierbinte* și *părinte*, unul e regional, *plointe* (Georgeta Ciompec, SMFC, III, 1962, p. 136), două folosite numai la plural, sînt învechite și ieșite complet din uz: *cunoștinți* și *neștiinți* (L. Morariu, I, 24). Acestea sînt sfărîmături, de care s-au agățat apoi creații latiniste ca *atotputinte*, *pendinte*, *președinte*, *diriginte* etc. Ca formă a verbului, participiul prezent a fost înlocuit cu gerunziul.

Gerunziul, moștenit din latinește, avea în latină numai cazurile oblice, iar în românește nu se mai declină. Se pierde legătura cu vocala caracteristică a conjugării și se formează numai două tipuri, unul cu *-î*, altul cu *-i-*. Verbele obișnuite de conjugarea I au gerunziul în mod normal cu *î* (*cîntînd*), dar tot cu *î* îl au și verbele de conjugarea a II-a și a III-a, chiar și cele care au rădăcina terminată în consoană muiată la infinitiv (*putînd*, *zicînd*), astfel că se poate spune că gerunziul e format nu de la tema verbală, ci de la persoana 1 a indicativului prezent. De asemenea cu *-î-* au gerunziul, în mod normal, verbele de conjugarea a IV-a cu infinitivul în *-î* (*coborînd*). La conjugarea a IV-a normală, gerunziul era în latinește format cu *-iend-* și în românește este în *-ind* (*dormind*); aici s-au alăturat verbele de conjugarea I cu rădăcina terminată în consoană moale (*tăind*, *veghind*) și de asemenea *scrie*, care are și alte afinități cu conjugarea a IV-a (există forme neliterare ca *scri*, *scrim* etc.). Constatăm astfel că cele două conjugări neproductive nu mai există aici (la fel s-a întîmplat cu derivatele în *-tor* și *-tură*, vezi p. 259). S-a dus astfel pînă la capăt o tendință care acționează din cele mai vechi timpuri, și acesta este un rezultat pozitiv, deoarece au fost eliminate categorii formale care nu corespund nici unei diferențe de conținut. Păcatul este că pe alte planuri reducerea a fost operată în alt chip, ceea ce înseamnă în fond înmulțirea tipurilor de flexiune. Iotacizarea la gerunziu va fi discutată o dată cu desinențele personale, iar formațiile în *-îndă*, *-indă* (L. Morariu, I, 25, fără explicație), la formarea cuvintelor (Valentina Hristea, SMFC, IV, 253—276).

Modurile predicative. Vom vedea accentuarea și alternanțele cînd vom discuta desinențele. Deocamdată urmează să trecem în revistă temele temporale. La prezentul indicativ, nimic de notat. Prezentul conjunctiv păstrează în limba veche unele sfărîmături

ale tipului latin: *blemu*, *blămu*, *îmblămu* (*bleați* la moți), *blămați*, de fapt au devenit interjecții, conjugate ca *haidem*, cu care seamănă la înțeles. Pușcariu mai adaugă aici exemplul *să plăsem* <lat. *plausemus*, neverosimil, intii pentru că e cu *să*, care constituie o inovație, al doilea pentru că ar fi de la un verb neinteresant, la care nu era motiv să se păstreze o formație arhaică (L. Morariu, I, 43). Vom vedea că, exceptînd persoana a 3-a, desinențele s-au confundat cu ale indicativului, de aceea treptat s-a fixat conjuncția *să* ca semn al conjunctivului (la desinențe vom discuta unde se păstrează conjunctivul fără *să*). În orice caz, s-a mers și aici pe linia simplificării, prin adoptarea unei formule analitice.

Condițional-optativul a fost reintrodus, mai întîi, în limba veche (cu urme regionale, pare-se, pînă azi), sub forma unui prezent sintetic (totuși cu conjuncția *se*), bazat pe perfectul conjunctiv latin (eventual pe viitorul al II-lea): *se intrare*, *se intraru* <lat. *intraverim*, *intravero*. Că e tema perfectului se vede după exemple ca *merseru* și altele. A dispărut, lăsînd loc formelor analitice, din infinitiv și verbul auxiliar *aș*, a cărui origine nu este încă precizată: după unii este de la *avea* (pers. 3 fiind *ar*, dintr-un mai vechi *ară*, *are*), în timp ce alții pornesc de la *vrea* (luîndu-se după forma bănățeană *reaș*). Se concentrează treptat la o singură formă cu *aș* prepus și cu infinitivul scurt (verbul ajutător se mai pune la urmă cînd intervine un pronume reflexiv sau personal: *duce-s-ar*, *mînca-te-ar*). Toate limbile romanice și-au refăcut un condițional-optativ pe baze noi, analitice. În românește constatăm și aici o simplificare și o unificare, indiferent care e originea auxiliarului.

Imperativul pozitiv provine din latinește. Cîteva rămășițe reprezintă formații arhaice, devenite forme neregulate: *du* <lat. *duc*, *fă* <lat. *fac* și *zi* <lat. *dic*. Poate vechi imperative, devenite interjecții, sînt *va* (*mai va* etc.) și *i*, ambele cu sensul de „mergi", dacă vin de la lat. *vade* și *i* (imperativul lui *ire*). Imperativul negativ e format în românește cu infinitivul (și în latinește imperativul negativ se forma numai excepțional de la cel pozitiv, mai obișnuit se forma cu conjunctivul): *nu cînta*, *nu ședea*. Se consideră greșite formele *nu te du*, *nu fă* (vezi L. Morariu, II, 2, 65), *nu zi*, și într-adevăr, ar fi singurele de la imperativul pozitiv. Se scrie de multe ori, greșit, *nu fii* în loc de *nu fi*, sub pretextul că așa s-ar pronunța.

În limba veche, pluralul era de tipul *nu plîngereți* (regional mai apar și la pozitiv forme ca *tăcereți*). Sînt două explicații: s-ar porni fie de la infinitivul lung, căruia i s-a atașat desinența persoanei a 2-a pl., fie de la imperfectul conjunctiv latin, *plangeretis*. Se obiectează că formele romanice occidentale nu au *s* final, deci nu vin de la conjunctiv (de altfel în latinește se întrebuința ca imperativ perfectul, nu imperfectul conjunctiv). Pe de altă parte, imperativul negativ nu are *-re-* la singular, cum arată L. Morariu (I, 41), și acest lucru ar fi inexplicabil dacă am porni de la conjunctiv, iar dacă pornim de la infinitiv, nu se vede de ce n-am porni de la infinitiv și pentru plural. Formele ca *păzea* rămîn și ele fără explicație (cf. și *tra*, *trare*, cu *-re* „mobil", pentru *trage*, la Bîrlea, B., 60).

Pluralul nostru actual este, evident, format de la singular, cu adăugarea desinenței. Și aici se vădește slăbiciunea conjugării a III-a, prin faptul că apar pretutindeni forme familiare de tipul *nu făcea*, *nu te ducea*, după modelul conjugării I (conjugarea a II-a nu se distinge aici de I-a, decît prin muierea consoanei finale a rădăcinii). Și aici constatăm o simplificare, prin eliminarea unor variante.

Viitorul I latin s-a pierdut peste tot și a fost înlocuit cu formații analitice. De la început apar în românește diverse tipuri: *voi aștepta*, *aștepta-voi* (fac abstracție de variantele fonetice ca *vom*, *vrem*, *văm*, *om* etc.), *am a aștepta*, *am să aștept*, deci cu infinitivul și cu conjunctivul, apoi *voiu fi bătînd* „voi bate" (Densusianu, Hdlr., II, 227). Formații analitice găsim și în slavă, și în limbile germanice. Formula cu *voi*, livrescă, se răspîndește astăzi în limba literară vorbită (dar numai cu auxiliarul la urmă); în limba literară, circulă după regiuni și cîteodată chiar la același individ, *am să* și *o să* (acesta a fost explicat de Pușcariu, DR, VI, 387—393, nu fără temei, din *va să*, care la rîndul lui e din *vado* „merg"). Tipul *am a face* e mai slab, întîi pentru că e cu infinitivul, care el insuși a fost multă vreme puțin folosit, apoi pentru că are și înțeles de „sînt obligat să". Aici evoluția este încă neterminată, simplificarea dorită nu s-a produs încă.

Imperfectul indicativ: la conjugarea I e format cu *-a-* (*cînta*; *-b-* din latinul *-abam* s-a pierdut), la a II-a și a III-a cu *-a-* (*cădea*, *spunea*; de fapt este *-a-* precedat de o consoană muiată, cf. *ducea*, *mergea*, pronunțate *duča*, *merğa*), la a IV-a era cu *-iia*

pentru verbele în *-i* *(auziia)* și cu *-îia* pentru cele în *-î* *(omorîia;* se pronunța oare chiar așa? Mai probabil mi se pare că se pronunța un *r* dur urmat de *-ia)*. *Auziia* s-ar explica din lat. *audiebat*. Apoi se ajunge la un singur sufix, *-a-*, scris după consoană moale *-ea-*, iar dacă rădăcina se termină cu *-i-*, scris numai *-a-* *(tăia, scria;* cf. în secolul al XVI-lea *viia*, Densusianu, Hdlr., II, 214); după consoane muiate, se scrie *ea* *(veghea, îngenunchea, tăcea, mergea, auzea)*. Deci și aici se ajunge la o situație cu două tipuri, repartizate însă altfel decît la gerunziu: de o parte *cînta*, *omora* (conjugarea I și IV), de altă parte *vedea, spunea, dormea* (conj. II, III și IV), dar aici e vorba mai mult de felul de a pronunța consoana finală a rădăcinii, decît de morfemul imperfectului (vezi, de exemplu, *erea*, pentru *era*, *hotărea*, ca și *să hotărească, să urească*, Ad., 30. VIII. 1931).

Perfectul compus, de care am mai pomenit, se forma în limba veche atît cu auxiliarul prepus cît și cu auxiliarul postpus *(am fost* și *fost-am)*. Cea de a doua topică s-a învechit și azi mai apare numai în texte arhaizante și în unele graiuri regionale.

Mai mult ca perfectul indicativ a rămas sintetic, dar nu s-a păstrat forma de indicativ, ci a fost preluată cea de conjunctiv. O explicație pentru aceasta nu avem.

Viitorul al II-lea apare cu forme analitice, ca peste tot, dar e rar folosit (în limba veche, desigur, nici textele nu se pretau de obicei la folosirea lui; material la L. Morariu, I, 49). De fapt nu prea e necesar.

Conjunctivul perfect este refăcut, analitic (*să fiu lucrat*, auxiliarul avînd desinență diferită, în limba veche, la fiecare persoană). Poate la înlocuirea prezentului indicativ al auxiliarului cu infinitivul să fi contribuit dorința de a elimina posibilitatea de confuzie cu conjunctivul prezent pasiv. În orice caz, nu e un timp mult folosit.

Condiționalul perfect este, evident, tot analitic: *de nu vrea fi venit eu* (L. Morariu, I, p. 29), *ară fi venită (lumea)*, *am fi veniți* (Densusianu, Hdlr., II, 230). Deoarece *vrea* este aproximativ echivalent cu *a vrut*, găsim și *am vrut agiuta*, *a vrut muri* (și astăzi, regional și rustic se mai aude *am vrut să mor* pentru „era să mor"). Mai complicat, *am vrut fi zis*. Și aici a intervenit o simplificare și o unificare, astăzi folosindu-se *aș fi* cu participiul (cîteodată și imperfectul indicativ).

Conjugarea perifrastică. În primul rînd cred necesar să precizez că termenul p e r i f r a s t i c se întrebuințează adesea în mod abuziv pentru orice formă de conjugare compusă, fie cu un verb ajutător, ca *am*, *aș* etc., fie chiar cu o conjuncție, ca *să*. În acest chip ar trebui să vorbim și de o declinare perifrastică, acolo unde se folosesc prepoziții. Perifrastic însă nu este egal nici cu compus, nici cu analitic. Termenul a fost aplicat în latinește acelui mod de conjugare la care o acțiune dintr-un plan temporal este privită de pe un plan anterior. Există exemple și in românește: *s-a înfipt un par în locul unde mai tîrziu* a v e a s ă f i e *centrul satului*. În latinește se poate pune și propoziția principală la viitor. În românește se introduc in aceeași categorie diverse formații compuse avînd și diverse valori. Unele folosesc gerunziul alături de verbul *a fi: era șăzind*, *zicînd* (Densusianu, Hdlr., II, 215), *fu zăcînd*, *ați fost îmblînd* (id., 223) *era început*, *avea agonisit* (id., 224—225). Aici se exprimă de fapt diverse aspecte, durativ sau perfectiv. Mai mult ca perfectul este exprimat prin *am fost cugetat*, *au fost spus* (id., 224): raportul intre *am fost îmblînd* și *am fost îmblat* este la fel cu cel dintre *am umblat* și *umblasem*. Apare și *fusese văzut* („văzuse"), *fusese purtînd* (id., 225) și conjunctivul perfect perifrastic (vezi L. Morariu, I, 53). La viitor, situația nu e aceeași, *voiu fi bătînd* „voi bate" este de același tip cu *eram venind* „veneam" (Densusianu, Hdlr., II, 227). De remarcat că nu există exemple de prezent indicativ, cum ar fi *sînt scriind*, iar la conjunctiv *să fiu lucrat* a căpătat valoare de trecut (id., 223), dar există exemple cu nume de agent, de tipul *nu-i stătoriu*, *sîmt îmblători*, paralele cu *erau mergători*, *erau trăitori* (L. Morariu, I, 65), *sîntem muriți* (id., 66). Condiționalul trecut cunoaște forme ca *perit aș fi*, dar și *ați fi fost crezut* (Densusianu, Hdlr., II, 230). Există, în sfîrșit, și condițional prezent, *ai fi știind*.

Pe baza aceasta se formează o conjugare prezumtivă: *voiu fi bătînd* înseamnă și „poate că bat" (rezultă indirect din ce spune Densusianu, Hdlr., II, 227), iar *voi fi bătut*, „poate că am bătut". Prin analogie, se creează conjunctivul *să fi bătînd* după *să fi bătut*, condiționalul *ar fi bătînd* după *ar fi bătut*, deci o conjugare aproape completă. Dar *ar fi spunînd* se folosește pentru a exprima stilul indirect (ca și *ar fi spus*, de altfel). Întreaga problemă a fost studiată de Elena Slave, SG, II, 53—60.

Punctul de plecare a fost viitorul al II-lea, care în limba vorbită nu se mai folosește cu valoare de viitor anterior, astfel că a rămas liber pentru exprimarea prezumtivului în trecut: *o fi scăpat trenul*. După acest model, și viitorul I a căpătat valoare de prezumtiv: *o nimeri el acasă*. Apoi, paralel cu participiul trecut, se folosește gerunziul, cu valoare de participiu prezent, deci după *o fi crezut*, se formează *o fi crezînd*. S-a ajuns astfel la două timpuri ale indicativului, trecut și prezent.

Paralel cu viitorul al II-lea, conjunctivul trecut, sub forma interogativă sau negativă, are de la început valoare prezumtivă: *să fi plecat așa devreme? n-o fi plecat* (de fapt și conjunctivul prezent are această valoare: *să plece fără să zică bună ziua? nu cred să fi plecat*). Cînd se creează paralelismul între formele cu participiu și cele cu gerunziu, în unele graiuri regionale acest din urmă mod se folosește cu conjunctivul, deci *să fi crezînd, nu cred să fi avînd*.

Condiționalul trecut s-a folosit și el cu valoare de prezumtiv, în vorbirea indirectă *(zice că ar fi văzut* sau, și fără verb de declarație, *ar fi văzut)*; și aici a intervenit paralelismul cu gerunziul în diverse graiuri *(zice că ar fi cunoscînd)*.

Astfel prezumtivul a devenit o conjugare întreagă, cu trei moduri, putînd fi folosit și sub forma pasivului și a reflexivului.

Deci găsim la formele așa-zise perifrastice patru valori: 1. aspect *(eram stînd)* „mă găseam în curs de a sta", *am fost stat* „isprăvisem de stat", deci o acțiune în curs în trecut sau o acțiune terminată în trecut; 2. conjunctivul și condiționalul trecut; 3. prezumtivul; 4. vorbirea indirectă.

Bogăția de forme nu este însă decît aparentă, pentru că multe din ele sînt regionale, învechite, în orice caz nu se găsesc toate în același timp și în același loc (L. Morariu, I, 66). Nu rămîne mare lucru pentru limba literară actuală, deoarece 1 este eliminat, 3 și 4 se mențin numai cu formele de trecut și în general nu sînt folosite mult.

Desinențele. Prezentul indicativ de tipul vechi (fără *-ez* și *-esc*). Pers. 1, *-o* latin devine normal *-u*, apoi se scurtează și ajunge la *-ŭ* paralel cu *-ĭ* de la persoana a 2-a, apoi la labializarea consoanei precedente, paralelă cu muierea ei la pers. 2. Se păstrează însă *-ŭ*, paralel cu *-ĭ* de la pers. 2, acolo unde formează diftong cu o vocală precedentă (*dau, iau, stau, vreau, scriu, știu* etc.); se păstrează chiar *u* vocalic, paralel cu *i* vocalic

la pers. 2, după consoană + *r*, *l*: *umblu, umbli*. Se scindează astfel desinența care primitiv era unitară, schimbare, evident, dăunătoare.

Multe verbe au un iot înaintea vocalei desinențiale și, după cum se știe, acest iot atacă consoana precedentă. Se ajunge astfel la ceea ce tradițional se numește „verbe iotacizate" (L. Morariu, p. 91—97 din *Războiul Troadei*, Cernăuți, 1923; Iorgu Iordan, LRA, p. 132—133). După regulă, ar trebui să găsim această situație la persoana 1 ind. prez. și la persoana a 3-a a prez. conj. a tuturor verbelor de conjugarea a IV-a (lat. *-io: auzu*, L. Morariu, II, 2, 56) și a II-a (lat.- *eo*). Dar în primul rînd nu toate consoanele sînt atacate:

1. Labialele sînt păstrate: ar fi trebuit să se producă o metateză, ca în *cuib*<*cubium* (la *aibă*<*habeat* s-a produs, de exemplu); dar *dormio, ferueo* și *sorbeo* au o consoană înainte de labială, deci metateza nu se putea efectua. La alte verbe, ca *încăpea, începe (pricepe)*<*incipio* etc.; *tem*<*timeo*, metateza ar fi fost posibilă foneticește, dar ar fi diferențiat prea mult persoanele *(eu *teim, tu temi)* și deci trebuia să intervină regularizarea prin analogie (de fapt iotacizarea la pers. 1 s-a produs numai unde este și la pers. 2). Pentru a explica absența iotacizării în *implu, cumplu (cumpliiă-me*, L. Morariu, I, 87), L. Morariu (II, I, 311) inventează un lat. **implo*. Este limpede că nu avem nevoie de această ipoteză (cf. megl. *ampl'u*). Ar fi trebuit să se conjuge: 1 *împiu*, 2 *împli* (ca rus. *ljublju, ljubiš')*, gen de flexiune necunoscut în română.

2. Guturalele sînt de asemenea păstrate: *adaug, fac, fug, plac, mulg, șterg, tac, torc, trec, ung;* grupul *kyu* trebuia să devină *țu (fenacium*>*fînaț)*, deci ar fi trebuit să se conjuge *(eu) *plaț, tu placi;* grupul *gyu* trebuia să devină *dzu (ausungia*>*osînză)*, deci s-ar fi ajuns la: 1 **unz*, 2 *ungi*, greu de acceptat. În cazul acesta nu se putea recurge la obișnuita opoziție muiat/nemuiat, ca în cazul *sorb/sorbi*, deoarece *č, ğ* nu au perechi nemuiate, de aceea s-a recurs la alternanța *k/č, g/ğ*, după modelul *mănînc/mănînci, leg/legi*.

3. Nu mi-e clar pentru ce nu găsim exemple de *s* atacat, verbele latinești ca *exeo, uissio* neavînd în românește urmași cu *ș* la persoana 1.

Rămîn deci dentalele, *d, t, n* și *r* (*-l-* nu s-a păstrat, cf. *dolere*>*durea, salire*>*sări*). Soarta lor nu este însă identică.

La început modificările fonetice se păstrează și chiar se extind. La conjugarea a IV-a găsim:

ascuț, asmuț, împarț, înghiț, simț, sughiț; să ascuță (L. Morariu, II, 2, 43), *să desparță* (ib., 57), *să se împuță*, Densusianu (Hdlr., II, 209), *să pață* (L. Morariu, II, 1, 306; II, 2, 43 și 57)

auz; să răpează (L. Morariu, III, 2, 57), *sloboază* (verb de origine nelatină! Densusianu, Hdlr., II, 210; *sloboază-mă* (imper.), Șez., XIII, 214, L. Morariu, III, 2, 43; 57; *slobod, sloboadă*, id., II, 2, 50)

viu; să vie

moriu (Densusianu, Hdlr., II, 204 și 210), *paiu* (de la *părea*, Delavrancea la L. Morariu, II, 1, 297), *piciu* (*pieriu*, Densusianu, Hdlr., II, 207), *saiu* (de la *sări*, ib.); *să pai* (pers. 2!, Delavrancea, la L. Morariu, II, 1, 306), *să piaie* (L. Morariu, II, 1, 306), *să răsaie* (ib.), *să saie* (ib.).

De notat că iotacizarea nu se produce la persoana a 3-a plural a indicativului, deși condițiile erau aceleași ca la 1-a singular, în schimb apare la perfect, normal, la gerunziu *pieind* (Pop, 223), *viind* (*săind* nu!), la participiu, apoi la imperativ: *piei, sai*.

La conjugarea a II-a găsim de asemenea exemplele așteptate. Nu cred necesar să mai împart verbele după consoana finală a rădăcinii, cu atît mai mult cu cît în general sînt verbe puține: *mîi* (de la *minea*, vezi Lombard, *Verbe*, 270), *paiu* (Pop, 220—221), *șez, văz*. Aici, pe de o parte se adaugă exemple la verbe trecute de la conjugarea a III-a la a II-a: *caz, scaz*, pe de altă parte la verbe trecute de la a II-a la a III-a, păstrînd iotacizarea: *arz, rămîie* (L. Morariu, II, 1, 310), *răspunz, rîz, tunz, țiu* (*țin* nu e atestat în limba veche, Densusianu, Hdlr., II, 206). La conjunctiv, găsim exemple ca *să șează, să doaie* (Pop, 213). La gerunziu, la verbele în *-d, -n-* (*văzînd; mîind*, DLR), dar nu la cele în *-r-*. Se extinde însă la perfect, unde, la unele verbe, perfectul primitiv a avut un *-i* (persoana 1 trebuia să fie *eu *șezi, eu *vezi*), dar la alte verbe, fără nici un motiv special; participiul s-a orientat după perfect (*căzui*), argument în plus pentru a dovedi că nu perfectul se ia după participiu. În sfîrșit, iotacizarea pătrunde la substantivele și adjectivele derivate de la verbe: *arzător, arzoi, căzător, căzătură, scăzămînt, șezătoare, vază, vezeală, viitor, țiitură*.

Un caz aparte este acela al lui *putea*. La persoana întîi și a doua a prezentului, forma *pociu* este generalizată în limba veche (Densusianu, Hdlr., II, 205), fără să o putem explica foneticește (ar fi trebuit să fie **poț, poți*); mai departe nu apare iotacizarea, conjunctivul fiind în mod constant *să poată* (nici un exemplu de *să poață*, ne spune L. Morariu, II, 1, 306), gerunziul *putînd*, perfectul *putui*. S-ar părea deci că *pociu* nu este rezultat din iotacizare, ci trebuie explicat altfel.

Densusianu, Hdlr., II, 35 (urmat de Drăganu, DR, II, 277) explică într-un stil familiar pentru el, dar artificial, pe *pociu* prin fonetică sintactică: *poț+io* (= *eu*).

Pînă aici iotacizarea s-a explicat prin prezența unui iot la prezent într-o fază sau alta a limbii române. Dar se extinde și la conjugarea a III-a fără *-i-*, fie sub influența verbelor care au fluctuat între conjugarea a II-a și a III-a, fie, mai simplu, sub influența conjugării a II-a, treceri de la una din cele două conjugări moarte la cealaltă întîlnindu-se destul de des. Cu $d>z$: *ascunz, crez, închiz, pătrunz, pierz, prinz* (dar *aprinz, cuprinz, deprinz* există?), *raz, roz, tinz, vinz*; cu $t>ț$: *trimiț* (formă generalizată în limba veche, Densusianu, Hdlr., II, 206), *sumeț* (Pop, 226); cu $n>i$: *pui* (*puniu*, L. Morariu, II, 2, 31), *spui* (nu sînt exemple pentru *cerne, așterne*); cu $r>i$: *ceriu* și *ceiu* (Densusianu, Hdlr., II, 207), *ceu* (Dumitrașcu, PO, 32, bis; id., B., 113, bis). Aceleași verbe apar la conjunctiv: *să ascunză* etc.; *să roază*, Codin, NL, 73; *să prinză, să trimeață* etc., Vircol, 15; *să puie, să ceie* (Cron., III, 29, la L. Morariu, II, 1, 306); la gerunziu: *aprinzînd* etc., *trimițînd, ceind* (Pop, 224). Și aici iotacizarea se extinde la perfectul cu *-u-* (*crezui*, dar *pierdui, vîndui, cerui*), la participiul cu *-ut* (*crezut*), iar la cîteva verbe găsim și infinitive în *-are: crezare, pierzare, vinzare*, la care se adaugă cazuri sporadice, ca participiul *vinzat* (Bîrlea, B., 26, quater), imperfectul *trimeța* (Vircol, 78; 79, bis). Și aici iotacizarea se extinde la derivate: *aprinzăcios, ascunziș, crez, pierzanie* etc.

Pop (203 și passim) observă că la perfectul în *-s-*, al verbelor ca *arde, pune*, nu este iotacizare. Uită însă că forma veche a persoanei întîi era **arși(u), *puși(u)*. Există cazuri speciale, în primul rînd al lui *scoate*, care apare consecvent cu forme iotacizate (*scoț*, generalizat în limba veche, Densusianu, Hdlr., II, 206), dar care în latinește era verb în *-io*, de conjugarea a III-a. Apoi *a ucide*, care prezintă mai ales formele *ucig, ucigă, ucigînd, ucigător* (L. Morariu, II, 2, 33), paralele poate cu *pociu;* pentru

a *deștinde*, se găsește un singur exemplu de *deștindu*, încolo apare numai *deștingu*, dar și pers. 3 *deștinge*, Densusianu, Hdlr., II, 206. *A bate* nu are nici o formă cu iotacizare.

Care este situația conjugării I? În principiu ne-am aștepta să găsim și aici iotacizarea, raportul între pers. 1 *laud* și pers. 2 *lauzi* fiind în fond același ca între *cred* și *crezi*. Cîteva fapte sporadice putem înregistra: de la *cina*, conjunctivul *să cii*, *să ciie* (DA), *cii?* (Lombard, *Verbe*, 273); *adui* de la *aduna* (id., ib., 273), *afunză* pentru *afunde?* I. Cr., I, p. 13; *amii* (Pop, 217; Lombard, *Verbe*, 270); *înmîi* de la *înmîna* (Lombard, *Verbe*, 273); *laiu* de la *la* (după L. Morariu, II, 1, 306, n. 1, ar fi o formă iotacizată); *mîiu*, pers. 2 *să mîi*, 3 *să mîie* (Pop, 217; L. Morariu, II, 1, 305; II, 2, 23; nu e de la *mînea?*); *spaiu*, *speriu* (Pop, 224), *să să spae* (Densusianu, Hdlr., II, 210; cf. Et. rom., 141). Trebuie să recunoaștem că nu e mare lucru. Explicația este că conjugarea I e mai sudată, deci mai greu de dislocat; aici influențează în sensul coeziunii perfectul și participiul, care la II și III sînt diferite de prezent, iar la IV, fiind în *-i-*, au putut influența în sensul generalizării iotacizării.

Cum se explică extinderea iotacizării? Cercetătorii au examinat fiecare caz în parte și au discutat dacă cutare consoană se alterează sau nu la cutare timp și persoană, dar n-au tras concluzii de ansamblu. Explicațiile care s-au dat au fost fie analogia, pentru răspîndire, fie teama de confuzie cu persoana a 2-a, pentru revenirea la forma neiotacizată. Prima aserțiune poate fi adevărată, dar arată numai procedeul care s-a folosit, nu explică apariția fenomenului. Într-o fază mai veche, s-a urmărit marcarea cît mai profundă a diferențelor morfologice, se doreau cît mai multe semne pentru fiecare categorie. De aceea s-au păstrat și chiar s-au extins alterările consoanelor la persoana 1. De obicei se ține seamă aici numai de asemănarea persoanei 1 cu a 2-a, dar de fapt trebuie să se țină seamă de diferențierea persoanei 1 singular față de persoana a 3-a și de tot pluralul. Între persoana 1 și a 2-a diferențierea rămîne marcată prin labializare și muiere. Cînd dispare labializarea și, în unele regiuni, și muierea, se ajunge la confuzia persoanei 1 cu a 2-a: *eu scoț*, *tu scoț*. Acolo unde conjugarea prezentului folosește desinențele în *-esc*, generalizarea iotacizării poate fi completă (*asurzesc*, *asurzească* etc., de la *surd*), pentru că diferențierea între persoane o face *-esc* (rămîn identice numai 1 și 6, respectiv 3 și 6).

Urmează deci a doua fază, aceea a anulării iotacizării, în momentul cînd nu se mai urmărește decît un singur semn pentru fiecare categorie (poate în legătură cu delabiaizarea și depalatalizarea *rupŭ/ruk'i>rup/rup'*). (Lombard, *Verbe*, 274, susține că ambele tendințe sînt reprezentate la fel în toate epocile limbii române, dar este evident că în vremea noastră iotacizarea este în curs de eliminare.) Iotacizarea dă înapoi la conjugările a II-a și a III-a, unde în limba literară actuală nu mai rămîne nimic la indicativ și conjunctiv (Lombard, *Verbe*, 272, susține că iotacizarea devine semn al conjunctivului), afară de *mînea*, verb puțin folosit și devenit defectiv. Se mai păstrează la gerunziu, perfect, participiu și derivate, la *cad*, *cred*, *scad*, *șed*, *văd;* se păstrează la gerunziu și la derivate (între care și cîteva exemple de infinitiv lung în *-are*), la *ard*, *ascund*, *închid*, *întind*, *pătrund*, *pierd*, *prind*, *rad*, *răspund*, *rîd*, *rod*, *scot*, *trimit*, *vînd*. Aici ar trebui introduse *sumet* și *tund*, numai cu gerunziul, pentru că întîmplător nu au derivate. Deci se grupează, în cele două categorii pe care le-am făcut, toate cele cu rădăcina terminată în *d* și *t*. *Ucid* nu intră aici, pentru că are forma *ucig*. Pentru *purced* nu știu să mă pronunț (*purcez*, Pop, 207; *purcează*, Densusianu, Hdlr., II, 211; *purcegu*, *purceagă*, L. Morariu, II, 1, 307; II, 2, p. 33—34), pentru că e arhaic (se zicea oare *purcegînd?*).

La rădăcinile terminate în *n*, refacerea e mai completă; *pun* și *țin* sînt singurele care au derivate (acestea pierd parțial pe *n*), pe cînd *rămîn*, și *spun* nu au, iar gerunziile literare sînt cu *n* (vezi totuși *țiind*, Filimon, în DLR, s. *năut*). *Cer* și *par*, deși au derivate, nu pierd nicăieri pe *r*. Singur *mînea* mai prezintă unele exemple de iotacizare, din cauză că în general este dezorganizat și nu mai reprezintă de fapt decît sfărîmături de flexiune.

Explicația faptului că gerunziul și derivatele nominale păstrează mai bine iotacizarea este că sînt mai puțin strîns legate de paradigmele verbale.

Deoarece interesul pentru iotacizare a dispărut, constatăm că derivatele cu prefixe neologice nu o mai admit decît la gerunziu: *decad*, *recad* (Pop, 206, cf. și 208), *sinucid* (id., 207, dar *sinucigaș*), *surprind* (ib.), cf. și *admițînd* (id., 226). De asemenea la conjugarea a IV-a găsim *conțin* (id., 216), *convin* etc. Mai mult, chiar verbe împrumutate sau formate în românește ceva

mai de mult nu mai participă la iotacizare, de exemplu avem *socot*, gerunziul *vădind* și altele.

Dar chiar și verbele vechi de conjugarea a IV-a, unde iotacizarea era impusă de condițiile fonetice, sînt pe cale de a o pierde. Forme neliterare (arhaice sau regionale): *amet*, *amurt* (Pop, 228; *dezmurt*, Ciaușanu; pentru flexiunea fără *-esc*, cf. *amurte* la Vîrcol, 16), *pat* (L. Morariu, II, 2, 50), *prînd* (Pop, 205), *sughit* (Pop, 226). Forme literare: *ascut*, *asmut*, *aud* (nu există în limba veche, Densusianu, Hdlr., II, 207), *împart* (la fel), *înghit*, *mint (dezmint)*, *put*, *reped* (format în românește), *sar*, *simt (consimt*, *presimt*, *resimt)*.

Pop (p. 227) citează pe *sughit* numai din Banat și-l trece la conjugarea I, arătînd că conjunctivul *sughită* este mai larg reprezentat (p. 228). În realitate *sughit* este de la *sughiți*, bine atestat (Iordan, BPh. II, 62), și de fapt constituie forma primitivă (*sughița* e de la *sughiți*, ca *curăța* de la *curăți)*.

Luată în ansamblu, revenirea asupra iotacizării înseamnă simplificare. Dar această simplificare nu este totală, pentru că mai rămîn urme de iotacizare (de exemplu la gerunziu) și pentru că, la conjugarea a IV-a, majoritatea formelor comportă o consoană iotacizată. Soluția radicală este părăsirea totală a conjugărilor moarte, însoțită de generalizarea formelor cu *-esc* la conjugarea a IV-a. Dar pentru aceasta trebuie încă mult timp.

Persoana a 2-a a avut ca desinență un *-i*, care mai peste tot a dispărut cu muierea consoanei precedente: *cînți*, *vezi*, *pierzi*, *dormi*. Cum se explică acest *-i*, care apare în română și italiană în locul latinescului *-s?* Meyer-Lübke crede că *s* s-a transformat în *-i*, ca dovadă că găsim aceeași schimbare în *noi<nos*, *voi<vos*, *trei<tres*, *poi<post*. Dar o atare schimbare fonetică este contrazisă de tot ce știm despre fonetica istorică. *Noi*, *voi* au căpătat desinența de plural (cf. *ei*), *trei* este făcut după *doi* (cf. *pai-sprezece*), *poi* după *mai* (Densusianu, Hdlr., II, 208, care socotește că la verbe a intervenit analogia cu conjugarea a IV-a). Lcea Morariu (II, 1, p. 291—292) invocă analogia verbelor ca *taci*, *adaugi*, dar acestea nu trebuiau, în mod normal, să aibă *-i*, ci *-e*. Iată situația generală care ar fi fost conformă cu normele foneticii istorice la persoana I și II:

I	II	III	IV
cantās>cîntă	*uidēs>vede*	*prehendis>prinde*	*audīs>auzi*
cantat>cîntă	*uidet>vede*	*prehendit>prinde*	*audit>aude*

La început cele două persoane erau strict diferențiate, prin alternanța consonantică *s/t* și, cu excepția conjugării a III-a, prin diferența de cantitate a ultimei vocale (după ce vocalele lungi s-au scurtat înainte de *t* final). După ce consoanele finale au dispărut, au rămas, la trei conjugări, diferențele de cantitate; apoi *a* scurt se unifică cu *a* lung și de asemenea *e* scurt neaccentuat cu *e* lung, astfel că la primele trei conjugări nu rămîne nici o deosebire între persoana 1 și a 2-a. Numai la conjugarea a IV-a vocalismul rămîne distinct, pentru că *i* lung se păstrează, în timp ce *i* scurt devine *e*. De aceea desinența de la conjugarea a IV-a se extinde și la celelalte conjugări.

Mai rămîne o singură chestiune. *-i* dispare după toate consoanele (inclusiv la desinențele *-ezi* și *-ești)*, afară de *l* și *n*. La pluralul substantivelor și adjectivelor, *l* a dispărut regulat și abia în vremea noastră se reintroduce (formații vechi, *cai*, *mititei;* formații noi, *casali*, *rebeli*, vezi p. 152), pe cînd la persoana a doua a verbelor *l* s-a păstrat fără excepție:

Conjugarea I: *afli*, *bosumfli*, *circuli*, *deșeli*, *gidili*, *înșeli*, *întîmpli*, *primbli (plimbi)*, *răscoli*, *pituli (pitulezi)*, *scoli*, *speli*, *sufli*, *țesali*, *umbli*, *umfli*, *urli* (alte exemple la Lombard, *Verbe*, 273).

Conjugarea a II-a, nimic.

Conjugarea a III-a: *umpli*. Am arătat deja că nu se putea *umpiu/umpli;* dar nici *umpi/umple*.

Conjugarea a IV-a: *ciuguli*, *cumpli* (arhaic), *prăvali*, *zvîrli* (de remarcat că aici *i* nu e vocalic ca la *afli*, *umpli*, ceea ce indică o origine mai nouă analogică). În ansamblu, conjugarea a IV-a se trădează ca mai nouă decît I-a.

Motivul pentru care tratamentul lui *l* este altul la verbe decît la substantive pare a fi următorul: la substantive, asupra formei de plural exercită presiune o singură altă formă, aceea de singular, pe cînd la verbe, asupra persoanei a 2-a exercită presiune alte 5 forme personale, deci influența analogică este aici mult mai puternică.

La *n*, situația este opusă celei de la *l:* la pluralul substantivelor găsim numai vagi urme de pierdere a lui *n (ai*, pluralul lui *ani)*, el fiind peste tot restabilit prin analogie, pe cînd la verbe găsim cazuri mai dese păstrate pînă în limba literară actuală:

Conjugarea I, cu *n* păstrat: *alini*, *anini*, *asemeni*, *atîrni*, *elatini*, *combini (dezbini*, *îmbini)*, *condamni*, *cununi*, *decerni*, *declini (înclini)*, *depeni*, *domini*, *elimini*, *emani (?)*, *hîțîni*, *îmbuni*

(răzbuni), *închini*, *încrînceni*, *îndemni*, *însemni*, *întîmpini*, *legeni*, *leșini*, *macini*, *miauni*, *mișuni* (?), *ordoni*, *piepteni*, *prosterni*, *repugni* (?), *scarmeni*, *scarpini*, *scheauni*, *semeni*, *suni* *(răsuni)*, *suspini*, *termini* *(determini*, *extermini)*, *torni* *(întorni*, *răstorni)*, *zdruncini*, *zgrepțeni*. În total, 49.

Fără *n*, numai *amîi* și *mîi*.

La conjugarea a II-a, nimic.

La conjugarea a III-a, cu *n* păstrat: *așterni*, *cerni*.

Fără *n*: *pui* (cu numeroase formații cu prefixe), *rămîi*, *ții* *(ații*, *deții* etc.).

La conjugarea a IV-a, cu *n* păstrat: *sprijini*, apoi diferite onomatopei ca *ciocăni*, *clănțăni*, *păcăni*, *țăcăni* etc.

Fără *n*: *vii* (*convii*, *devii* etc.).

În fond, găsim forme fără *n* numai acolo unde și persoana întîi l-a pierdut, ceea ce înseamnă că aici raportul între formele personale nu era 1/5, ca la *l*, ci 2/4. În orice caz, avem de-a face numai cu rămășițe.

La persoana a 3-a sînt puține observații, numai la conjugarea a IV-a. *Știe* este o formă refăcută prin analogie, forma mai veche, păstrată în unele graiuri regionale, fiind *ști*; pe aceasta, Densusianu, Hdlr., II, 204, o explică prin latinescul *scit* (vezi și G. Istrate, SCL, 1, 1950, p. 285—287); Lombard (734) atrage însă atenția că acesta avea *i* scurt, deci *scit* trebuia să devină *ște*. În tot cazul aici a operat analogia și poate încă din latina tîrzie *i* va fi fost reintrodus după modelul celorlalte persoane. *A ieși* prezintă în Moldova și în Oltenia variantele *iasă*, *iesă*; Densusianu, Hdlr., II, 207, arată că *iasă* nu există în limba veche, care cunoaște numai forma *iase*>*iese;* dar *e* a devenit *ă* după *s* dur și, nemaifiind urmat de un *e*, *ia* s-a putut păstra. Mai complicată este situația verbelor a căror rădăcină se termină cu *r*: *coboară*, *omoară*, *vîră* etc. prezintă desinența *ă*, normală după *r* dur; dar aceeași desinență o găsim și la unele verbe cu *r* moale: *acoperă*, *suferă*, *tabără*, apoi și *azvîrlă*<*azvîrl* (L. Morariu, II, 2, 56, n. 1). Ca *suferă* găsim apoi verbele înrudite *conferă*, *diferă*, *oferă*, *preferă*, *referă*. Nu toate au, probabil, aceeași explicație. L. Morariu (loc. cit.) explică pe *azvîrlă* prin analogie cu *omoară*, dar e mult mai ușor de crezut că grupul de consoane final a impus o vocală de sprijin. În orice caz, și aici vedem că la conjugarea a IV-a s-a produs o scindare formală. Ar fi foarte simplu să recomandăm variantele *acopere*, *sufere*, care sînt

poate și mai frecvente decît cele cu *-ă*, dar *Micul dicționar ortografic* le-a acceptat pe acestea din urmă, pentru a diferenția indicativul de conjunctiv.

La persoana 1 plural, la conjugarea I, găsim desinența *-ăm*, în locul lui *-am* așteptat. Este desigur o formă analogică, dar după ce? Meyer-Lübke (*Gram.*, II, § 132) o explică prin *dăm*, *stăm*, dar acestea, la rîndul lor, au nevoie de explicație: Leca Morariu (II, 1, 292) vede un paralelism cu *taie/tăiem*, *tace/tăcem*, *face/facem*, dar în primul rînd *tăiem* se explică tocmai prin **tăiăm*, altfel ar fi trebuit să avem **tăiam*, în al doilea rînd *face/facem*, pe lîngă că este un tip neproductiv (vezi tendința de a se zice la plural *făcem)*, păstrează accentul pe radical, iar influența conjugării a II-a este greu de admis, avînd în vedere puținătatea verbelor de această conjugare. În orice caz, *-am* trebuia înlocuit, pentru că era caracteristica prezentului, a imperfectului și a perfectului la persoana 1 plural. S-a menținut numai la imperfect, unde era sprijinită de întreaga paradigmă. La prezent, găsim *-ăm* și în aromână și în meglenoromână.

La persoana a 2-a plural, desinența trebuia să fie *-te*, ca în italiană. Densusianu (Hdlr., II, 208) explică pe *-ți* prin influența persoanei a 2-a singular, pe cînd acad. E. Petrovici (DR, VII, 360) crede că *-is* trebuia să devină *-i*, fără să ne arate pe ce se bazează această credință.

La persoana a 3-a plural, la conjugarea I, găsim normal *-ă* <*-ant;* la a II-a, *-ent* trebuia să devină *-e*, la a III-a, *-unt* este reprezentat normal prin *-ŭ*, care apoi dispare, iar la a III-a cu *-iunt* și a IV-a trebuia să găsim numai iotacizarea consoanei precedente. Conjugarea a II-a s-a orientat după a III-a și a IV-a, astfel că, după căderea consoanelor finale, persoana a 3-a plural nu se mai deosebește de 1-a singular. Pentru a justifica absența iotacizării la persoana a 3-a plural, Pop (p. 229) inventează o serie de forme așa-zise latinești, ca *impartunt* etc. De asemenea L. Morariu (II, 1, 337) pornește de la **audunt*, iar la p. 339 de la **salunt* etc. Este adevărat că se găsește atestat în antichitate *facunt* și că și în alte limbi romanice apar forme fără *-i-* (fr. *font*, *dorment;* totuși *știu* păstrează în românește pe *-i-*). Mai amintesc că *doboară*, *omoară* etc. au pe *-ă* și la persoana a 3-a plural, ca și la singular, desigur prin analogie cu conjugarea I. Astfel, persoana a 3-a plural este egală cu a 3-a singular la conjugarea I și e egală cu 1-a singular la celelalte conjugări

(după ce s-a eliminat iotacizarea la persoana 1). Şi aici constatăm că verbele de conjugarea a IV-a cu *-i* merg cu întîia. În Muntenia se va mai încerca şi alt aranjament (*ei merge* etc.), pe care îl vom vedea mai departe, şi de asemenea la unii scriitori din secolul al XIX-lea găsim formula *ei se joc*, despre care vom vorbi la locul cuvenit.

Cusurul paradigmelor vechi (cu excepţia conjugării a III-a) este că se produc diferenţe de accent între singular şi plural, iar acestea, la rîndul lor, dau naştere la alternanţe care complică flexiunea: *mănînc/mîncăm*, *usuc/uscăm* etc., de care vom vorbi îndată (vezi şi la III, alternanţe ca *scot/scoatem*). Analogia duce la refaceri de forme, cîteodată în acord cu cele primitive, de exemplu, *dorm/durmim* dă *dorm/dormim*, alteori în dezacord cu istoria, de exemplu, *înconjură/înconjurăm* devine *înconjoară/înconjurăm* (orientat după verbe ca *zboară/zburăm*), **împui/împuiem* devine *împoi/împuiem* (orientat după verbe ca *despoi/despuiem*).

Am lăsat să se înţeleagă pînă aici că socotesc verbe neregulate pe cele de conjugările a II-a şi a III-a, şi chiar pe cele de conjugarea I fără *-ez* şi de a IV-a fără *-esc*. Dar, pe lîngă acestea, avem un număr de verbe cu flexiune mult mai neregulată. Din latineşte se păstrează *sum>su*, atematic; persoana a 2-a, *es*, trebuia să devină **e*, sau judecînd după celelalte verbe, **ei*; persoana a 3-a, *est*, trebuia să devină, şi a şi devenit, *e*. Este însă probabil că la un monosilab atît de important, *-st* final s-a păstrat (în franţuzeşte s-a pronunţat multă vreme, ceea ce se reflectă în ortografia actuală); cum însă un verb terminat în *-st* constituia o curiozitate, analogia altor verbe, ca *creşte*, a făcut să i se mai adauge un *-e*, ajungîndu-se la forma actuală, *este*. După aceasta s-a orientat apoi şi persoana a 2-a, care a căpătat astfel o formă acceptabilă, *eşti*. La plural s-au păstrat formele de la conjunctiv (de altfel, fost optativ), *simus*, *sitis*, devenite în româna veche *sem*, *seţi* (*estis* ar fi trebuit să devină **eşti*), şi, de asemenea, la persoana a 3-a, *sint*, păstrat pînă astăzi în forma *sînt* (şi aici grupul de consoane final s-a păstrat, vezi şi francezul *sont*). Încă în secolul al XVI-lea apar, prin analogie cu persoana a 3-a, formele generalizate azi *sîntem*, *sînteţi*.

La imperfect şi la perfect se păstrează formele, mult deosebite între ele şi faţă de prezent, utilizate în antichitate, *eram* şi *fui*. Infinitivul prezent şi conjunctivul aparţin verbului latinesc *fio*, deci aici dezorganizarea s-a mai mărit. Participiul *fost* n-a putut

fi pînă acum explicat. Se înţelege că un verb ca acesta este printre ultimele care acceptă regularizarea.

Nereguli prezintă şi *avea*: *habeo* trebuia să devină **aib*, iar forma noastră *am*, cu atît mai curioasă cu cît păstrează un *m* final (dar, cum am mai văzut, monosilabele mult folosite nu au pierdut consoanele finale), e încă inexplicată; după unii, *-m* se explică prin influenţa pluralului *avem*, după alţii prin încrucişare cu prezentul corespunzător albanez *kam*, atematic. Nu se explică nici persoana a 2-a, *ai*, nici a 3-a, *are*, iar a 3-a plural, *au*, pare că ne trimite la un latin **habunt* în loc de *habent*, aşa cum şi celelalte verbe de conjugarea a II-a au înlocuit pe *e* cu *u* la persoana a 3-a plural.

Alte verbe care au căpătat forme neregulate: *dau*, *stau*, la persoana 1 sg. au reintrodus vocala conjugării I, după ce în latineşte *a* se contopise cu desinenţa persoanei 1 *-o*; la persoana a 3-a plural, s-a introdus vocala desinenţială *-u*, pentru că latinescul *dant*, cu desinenţa formată numai din consoane, trebuia să devină în româneşte **da* (eventual **dă*). Cam în acelaşi fel a fost tratat *vrea* (din *uolere*, cu sincopa primei vocale). La persoana a 3-a sg. se păstrează *a* final la *ia*, *vrea*<*leuat*, *uolet*, dar devine *ă*, prin analogie cu verbele care au mai mult de o silabă, la *dă*, *stă*, *lă* (de la *a la* „a spăla"). La fel la plural, persoana 1, găsim *dăm*, *stăm*, *lăm*, cu *a* accentuat înlocuit cu *ă*. În sfîrşit, *a lua* manifestă tulburările cauzate de diferenţa de accent între singular şi plural, singularul fiind *iau*, *iei*, *ia* (cu *l* muiat şi dispărut înainte de *e* accentuat), iar pluralul *luăm*, *luaţi* (cu pierderea primei vocale, neaccentuate, *e*); persoana a 3-a pl., în aceleaşi condiţii cu singularul, a fost tratată la fel şi a devenit *iau*. Verbele de acest fel rezistă la regularizare pînă cînd încep să se folosească mai puţin; atunci sau se regularizează, sau dispar.

Şi conjunctivul prezent comportă o serie de complicaţii. Trecînd peste iotacizare, care a fost discutată mai sus, constatăm că patru persoane au aceeaşi formă cu indicativul la toate conjugările: *cînt/să cînt* etc. L. Morariu (11, 2, p. 4) crede că persoana a 2-a la conjugarea I ar fi fost cu *-i*, dar nu se vede de ce: în latineşte desinenţa era *-ēs* cu vocală lungă, care trebuia să dea în româneşte *-e*. Situaţia este deci aici ca şi la persoana a 2-a a indicativului. Confuzia cu indicativul se elimină prin folosirea la conjunctiv a conjuncţiei *să*. Rămîne astfel marcată numai per-

soana a 3-a, singular și plural, unde, ca și în latinește, vocala finală diferă de cea de la indicativ: unde era la indicativ *-at* (rom. *-ă*), la conjunctiv era *-et* (rom. *-e*); unde era la indicativ *-et* (rom. *-e*), la conjunctiv era *-at* (rom. *-ă*). Făcînd abstracție de persoana a 3-a, conjunctivul se simplifică, devine analitic.

Există însă o serie de excepții. După *-i-* și după consoane muiate, *ă* devine *e*, deci indicativul devine la fel cu conjunctivul: *taie/să taie; îngroașe/să îngroașe, scrie/să scrie; știe/să știe.* După *u* și după consoane dure, *-e* devine *-ă*, deci conjunctivul devine la fel cu indicativul: *plouă/să plouă* (dar și *să ploaie;* de la *oua*, numai *să ouă); îngroașă/să îngroașă.* Se găsesc exemple și pentru *să oboară, să omoară* (L. Morariu, I, 69), totuși s-au generalizat formele cu *-e*, nu numai pentru *să care*, ci și pentru verbele de a IV-a care aveau *r* dur: *să vîre* etc., care deci și aici se comportă ca cele de conjugarea I. Dar apar și forme anormale ca *să împlă* (L. Morariu, II, 2, 23), *să cumple* (id., II, 2, 24), *să rape* (id., II, 2, 49); *să chiote, să tropote, să zgîndăre* (Iorgu Iordan, BPh, II, 70), *să prăvale (stînca stă să se prăvale*, Eminescu, 54). Deci numeroase cazuri de confuzii, care arată că a existat tendința, utilă, de a elimina diferența de desinență și la persoana a 3-a.

Cîteva amănunte privitoare la verbele neregulate. În secolul al XVI-lea, găsim numai *să bea, să dea, să ia, să stea* (Densusianu, Hdlr., II, 243); în secolul al XVII-lea apar *să deaie, să steaie*, apoi *să beie, să ieie.* Datele cronologice ne arată deci că lat. *bibet, det, leuet, stet* au devenit în mod normal *bea, dea, ia, stea* (L. Morariu, II, 2, 19—20), formele celelalte fiind analogice și neacceptate de limba literară; astfel și *bea, ia* au devenit la fel cu indicativul. Amintesc de curiozitate că după *aibă*<lat. *habeat* (vezi și pers. 2 *aibi*) s-au orientat formele regionale *să fibă, să scribă, să spuibă, să știbă*, studiate de Boris Cazacu (BL, XVI, 150—154), care arată că nu e vorba de aromânisme, ci de formații analogice, paralele cu cele din aromână.

La imperativ, cîteva chestiuni de ordin general. Desinențele la singular sînt moștenite din latinește: I, *-a*>*-ă;* II și III, *-e*>*-e*, IV, *-i*>*-i; cîntă, scade, prinde, auzi.* Și aici verbele cu *-î* merg cu conjugarea I: *coboară.* Prin analogie, și *a* accentuat a devenit *-ă: dă, stă* (așa se poate înțelege pasajul din L. Morariu, II, 2, 61), cf. aceleași forme la indicativ, pe cînd *ia*<*leua*

păstrează pe *a*, din cauza fonemului precedent muiat. Paralel cu *stă* apar *stăi, stai*, care se generalizează; *stăi* este explicat de L. Morariu (I, 12) prin influența bg. *stoj*, pe cînd J. Byck (BL, III, 60) vede în *-i* influența persoanei a 2-a a indicativului. Dar de ce *stai* și nu *dai, iai?* Despre *du, fă* (*face*, Densusianu, Hdlr., II, 245), *zi* s-a vorbit mai sus. Este clar că se amestecă conjugările: *ai*(*bi*), ca și cînd ar fi de conjugarea a IV-a, *fii* cu un *i* în plus etc. Vezi și tipul *nareți* (L. Morariu, I, 39). Formele *ado* pentru *adu* și *vino* pentru **vii* au fost explicate prin influența vocativului feminin (L. Morariu, I, 12; II, 2, 67) și ele apar și în aromână, meglenoromână și istroromână).

Urmează o chestiune particulară, aceea a repartizării formelor cu *-i* și cu *-e* la conjugările II, III și IV.

J. Byck (BL, III 1935, 60) arată că imperativele *scoală, coboară, începe, zboară, plînge* devin *scoli, cobori, începi, zbori, plîngi*, pentru ca persoana a 2-a să fie mai bine pusă în lumină. Dar nu arată de ce la alte verbe, ca *ascunde, așterne, înfige, pricepe, scoate* etc., nu s-a simțit nevoia de a pune în evidență persoana a 2-a.

Cheia problemei ne-o dă totuși pasajul următor din același articol (p. 61): cînd verbul e însoțit de o indicație suplimentară, imperativul este obligatoriu cu *ă* sau cu *e (scoală-mă, plînge-mă).* Tendința generală a scurtării și deci a închiderii vocalelor neaccentuate în românește duce la suprimarea lui *e*, în locul căruia rămîne numai muierea consoanei anterioare: *începi* pentru *începe* etc. Dar această tendință nu poate fi dusă la capăt decît dacă nu urmează o consoană, căci în principiu nu putem pronunța o consoană muiată urmată de altă consoană. Deci atașarea unui enclitic face să fie menținută vocala primitivă (vezi SCL, XII, 1961, p. 159—161).

Voi trece în revistă numai verbele tradiționale de conjugarea a II-a și a III-a, și numai pe cele care au formă curentă de imperativ. Iau ca bază forma de imperativ recomandată de manualele normative. Iată verbele tranzitive:

arde-l (arzi), alege, ascunde, așterne, atinge, bate, cere, cerne, coace, coase, crede-mă (crezi), crește-l (crești), culege, cunoaște, drege, fierbe, frige, frînge, împinge, împunge, începe (începi), închide, încinge, înfige, întinde, întoarce, întrece, înțelege, învinge, linge, mulge, paște, pătrunde, pierde, pricepe, prinde, pune, rade, răspunde, roade, rupe, scade, scoate, scrie, scurge, smulge, sparge,

stinge, *stoarce*, *strînge*, *suge*, *șterge*, *toarce*, *trage*, *trimite*, *tunde*, *țese*, *ține*, *ucide*, *umple*, *unge*, *vezi*, *vinde*.

Singurele forme discutabile sînt *crede*, *crește*, *începe*, cu forme duble, cele citate aici fiind socotite singurele regulate, și *vezi*, care nu se prea folosește cu enclitice. Se mai adaugă însă cîteva verbe reflexive:

încrede(-*te*), *screme-te*, *teme-te*.

Iată și verbele nereflexive și intranzitive:

cazi (dar *scade!*), *curgi* (dar *scurge!*), *gemi*, *mergi*, *mîi*, *plîngi* (dar *plînge-mă!*), *rămîi*, *rîzi*, *șezi*, *taci*, *treci* (dar *trece-mă*, *întrece*, *petrece-l*)[6].

Se vede acum de ce la conjugarea a II-a majoritatea verbelor au imperativul cu *-i*: pentru că sînt intranzitive (și sînt intranzitive pentru că în latinește cele mai multe dintre ele erau verbe de stare).

La verbele de conjugarea a II-a și a III-a, cu excepția trecerii de la *-e* la *-i*, nu se produce în general nici un fenomen fonetic suplimentar, dacă nu ținem seamă de iotacizare, asibilare, muiere. Pare deci logic să credem că aici își are originea procesul discutat.

Este oare o simplă întîmplare că singurele verbe de conjugarea I care se citează pentru imperativul cu *-i* sînt intranzitive? Se zice uneori *scoli* (Lombard, *Verbe*, 249, n. 5), dar numai *scoală-te*, iar *zbori* (id., ib., 479—480) e rar alături de *zboară*. Aici au loc fenomene fonetice suplimentare *(oa>o)*, ceea ce denunță caracterul secundar al procesului (eventual ar trebui să contăm realmente cu intervenția persoanei a 2-a a indicativului). Nu este exclus ca trecerea lui *-ă* la *-i* să fie pusă în legătură cu existența dubletelor de felul lui *coboară/cobori*, unde forma cu *-ă* s-ar încadra la conjugarea I.

La conjugarea a IV-a, situația este inversă decît la a II-a și a III-a, căci aici *-i* este primitiv, și deci trebuie pusă întrebarea de ce în unele cazuri acesta s-a transformat în *-e*. Prin urmare nu poate fi vorba de a se sublinia marca persoanei a 2-a, ci, tocmai dimpotrivă, de a părăsi o formă identică cu persoana a 2-a și de a adopta una identică cu persoana a 3-a a indicativului.

[6] N-am inserat verbele următoare: *ajunge*, *încăpea*, *naște*, *părea*, *plăcea*, *purcede*, *putea*, *rage*, *tinde*, *vrea*, *zăcea*, care nu se folosesc în mod normal la imperativ, nici arhaicele *deștinde*, *încinde*, care nu se mai folosesc de loc. Chiar dacă de la unele din acestea s-ar forma imperativul, nu cred că s-ar putea schimba raportul, care e impresionant.

Și aici constatăm că *-i* este desinența verbelor intranzitive, iar *-e* a celor tranzitive: în prima serie intră *beși*, *cobori* (dar *coboară-te*), *dormi* (dar *adoarme-l*), *fugi*, *ieși*, *minți* (dar *minte-l*), *mori*, *pieri* (și *piei*, cu iotacizare), *sări* (și *săi*, cu iotacizare), *sui* (dar *suie-te*) și arhaismul *feri*, iar în cea de a doua, cu *-e*, *ascute*, *asmute*, *împarte*, *înghite*, *învîrte*, *miroase*, *repede* (*-te*), *socoate*, *simte*, *sloboade* (*slobozi-mă*, Doine, 267), *soarbe*, *zgîndăre*, *zvîrle* și arhaismul *ghici*, iar cu *-ă*, *acoperă* (și *acopere*), *înăbușă*, *omoară* (*omori*, Densusianu, Hdlr., II, 233; *omori-mă*, Hodoș, C. 61, după DLR), *sprijină* (și *sprijine*), *suferă* (și *sufere*). Între formele cu *-e* și cele cu *-ă*, după cum se vede, alegerea nu e totdeauna ușoară, dar cum cele din urmă provin din cele dintîi, diferența nu ne interesează aici, decît pentru a marca și de astă dată că unele verbe de conjugarea a IV-a sînt conjugate ca cele de conjugarea I. Și aici găsim schimbări fonetice suplimentare (*o/oa*).

Am lăsat la urmă pe *vino*, care e aberant. De asemenea nu am luat în considerație verbele formate cu sufixele *-ui*, *-ăi* etc., de tipul *închipui*, *pipăi*, deși ele nu contrazic regula (vezi cazul lui *sui*, dar *suie-te*), pentru că s-ar putea susține că păstrarea lui *e* se datorează prezenței unei vocale înaintea lui *i* și, pe de altă parte, ar trebui să intrăm în discuția complicată a unei întregi serii de variante.

Singura excepție importantă o constituie *auzi*, tranzitiv și totuși cu *-i* (dar, ca și *vezi*, se folosește rar cu enclitice); *auzi* și *vezi* sînt singurele verbe care se pot folosi cu *-i* vocalic înainte de enclitice: *auzi-mă*, *auzi-l*, *vezi-mă*, *vezi-l*. Să fie oare o legătură între imperativele acestor două verbe care se referă la noțiuni din aceeași sferă?

Dacă facem abstracție de conjugarea I, constatăm la celelalte conjugări tendința de a-și reorganiza imperativul pe două tipuri, independent de conjugare: cu *-i* la intranzitive, cu *-e* la tranzitive. Este și acesta un mod de simplificare.

Cu aceasta am terminat discuția privitoare la formele de prezent fără *-ez* și *-esc*. Aici intră în întregime verbele de conjugarea a II-a și a III-a, cîteva de a IV-a și multe din cele de I-a păstrate din latinește. Am numărat verbele de origine latină cuprinse în listele fondului principal lexical, așa cum l-am constituit eu. La conjugarea I am găsit 140 fără *-ez* și 7 cu: *lucrez (lucru)*, *luminez* (denominativ de dată românească, Et. rom., 111—112), *pisez*, *rușinez* (lat. ?), *turbez (turb)*, *veghez* (denomi-

nativ?), *vinez*. La conjugarea a II-a, 14 și la conjugarea a III-a, 76, evident fără adaos. La conjugarea a IV-a, 19 fără *-esc* și 11 cu: *amețesc* (etimologia?), *bocesc* (denominativ românesc de la *boace?*), *cerșesc* (de la *cere*), *feresc* (imperativul vechi *feri*), *lucesc*, *pățesc* (*pat*), *pețesc*, *răpesc* (imperativul vechi *rape*), *rătăcesc*, *urăsc*, *urzesc* (nu l-am numărat pe *fi*). Și prin această sumară statistică conjugarea a IV-a se dovedește mai nouă decît I-a. În total, am găsit 249 de verbe cu adaos și 18 fără.

Conjugarea fără *-ez* și *-esc*, de un tip arhaic, produce perturbări în economia flexiunilor: diferență de accent între persoanele 1 și a 2-a plural și celelalte, ceea ce cauzează diferențe de vocalism și chiar de consonantism: *sar/sărim*, *dorm/durmim; port/poartă/purtăm* (dar *repurtez*); *vin/venim*, *reprezint/reprezentăm; mănînc/mîncăm*, *usuc/uscăm*, *iau/luăm*, *uit/ultăm* (L. Morariu, II, 1, 288; 299; II, 2, 8; 16—17). Și fără diferență de accent apar alternanțe vocalice: *văd/vezi/vadă*. Chiar la aceeași persoană, la același timp, apar dublete: *înconjură/înconjoară*, *măsură/măsoară* (refăcute după primele două persoane ale pluralului; vezi p. 216) și multe altele (Pop, 203, Lombard, *Verbe*, 276, explică așa, după CADE, și pe *spînzur*<**expendiolo*, explicație vizibil necorespunzătoare, elementul *-ur* fiind adăugat aici in românește, ca la *vînt-ur*, *scut-ur*, *strec-ur* etc., vezi și p. 270).

Anarhia în conjugare este în bună parte îndepărtată în momentul cînd se introduc *-ez* și *-esc*. Ce sînt acestea, desinențe, sau sufixe? Densusianu, Hdlr., II, 202 și passim, Meyer-Lübke, *Gram.*, II, 268 răspund: infixe. Este însă, evident, altceva decît ceea ce obișnuim să numim în latinește infix, deoarece *-ez* și *-esc* nu se introduc în interiorul rădăcinii. La origine sînt, fără nici o îndoială, sufixe.

Încep cu *-esc*, care e ceva mai puțin obscur. În latinește *-sc-* formează teme de prezent la verbe ca *cresco*, *nascor*, *nosco*, *pasco*. Apoi apar, de la același verb, forme paralele, cu și fără *-sc-*: *aceo/acesco*, *floreo/floresco* (vezi Valentin Nicolaie, St. clas., VII, 1965, p. 137—141). Zic: de la același verb, pentru că cele două forme au un singur perfect (*acui*, *florui*). Se zice adesea că sufixul dă verbului valoare incohativă. Dar de ce numai la prezent? De fapt este vorba de transpunerea într-o nouă situație. În limbile romanice această valoare nu apare însă, căci în primul rînd un verb ca *strălucesc* exprimă pur și simplu o stare, în al doilea rînd pentru că nu se vede nici o diferență de aspect între *îmbătrînesc* și *îmbătrînim*, deși primul e cu *-esc-* și al doilea fără. Verbele de conjugarea a III-a păstrează pe *-sc-* la toate persoanele prezentului și-l introduc la perfect, la participiu, la gerunziu (*cresc*, *creștem*, *creșteți*, *crescui*, *crescut*, *crescînd*). La conjugarea a IV-a, nu găsim nici un prototip latin; L. Morariu (I, 90) reconstruiește originale latinești ca **incalire* (lat. *incalesco*, ar. *încări*, dr. arhaic *încărească*), **horrire* (rom. *urî*), **inflorire*, **lucire*, **miserire* (rom. arhaic *meseri*), **putire*, apoi (II, 1, p. 326) **indulcesco*. Pentru unele exemple, etimologia e vizibil greșită (*înflori*, *urî* sînt denominative românești). În latinește există exemple de *-isco*, dar generalizat în flexiunea prezentului și nepăstrat în limbile romanice. De ce *-esco* sare de la conjugarea a III-a la a IV-a? De ce apare numai la patru forme ale prezentului? (În franțuzește *-isco* se generalizează, de exemplu de la *finis*<*-isco*, pluralul e *finissons*<*-iscimus*.) Întrebări care deocamdată rămîn fără răspuns.

-ez se întîlnește numai în orientul imperiului roman. Se presupune că vine din *-izo*, iar acesta din grecește, unde este un sufix de denominative (creat la temele în *-id-*, la care s-a adăugat sufixul *-yo*). În românește se găsesc verbe în *-ez:* în limba literară, *așeza*(<lat. *assediare?*), *boteza* (<*baptizo*), *cuteza* (<*cottizo?*), *necheza* (?), *rîncheza* (<*rhonchizo*), *reteza* (?); regionale, *bureza*, *înfierbăza* (contra: Lombard, *Verbe*, 334), *amieza*, *deraza*, *răza* (ib.), (*h*)*ureza* (ib.); la Pop, 203: *mereza* „a se odihni la amiază", *premieza* „a înjumătăți"; la Lombard, *Verbe*, 491—492: *cetereza*, *dăbălăza*, *huhureza*, *piseza*, *undeza*, *ureza;* în DA, *cutcureza*.

Sînt verbe de origini diferite: *așeza* e latinesc, dar fără un sufix *-izo; amieza*, *răza* și *deraza*, *huhureza*, *impremieza*, *mereza* sînt denominative românești de la teme nominale care-l au pe *z;* de origine greacă, cu sufixul *-izo*, sînt *boteza*, *cuteza*, *rîncheza* (*necheza?*)*;* de origine necunoscută: *dăbălăza*, *reteza* (BL, IV, 110); refăcute din prezente în *-ez*, a căror origine tocmai o căutăm: *bureza*, *cetereza*, *piseza*, *undeza*, *ureza* (*cutcureza?*)*;* după cum se vede, mai multe dintre ele n-au fost niciodată întrebuințate la plural (*burăm?*, *undăm?*).

Orice origine ar avea, toate aceste verbe păstrează pe *-ez* în întreaga flexiune, prin urmare se comportă ca *crește*. Cum s-a ajuns la eliminarea lui *-ez* la o parte a flexiunii? E tot atît de neclar ca și la *-esc*. Lombard (*Verbe*, 491), susține că *-ez* e productiv la tipul *undeza*, dar în primul rînd, nu avem nici o

siguranță că există exemple noi (poate cel mai vechi dintre ele va fi fost făcut acum 1 000 de ani!), în al doilea rînd, sînt foarte puține, în al treilea rînd, este vorba de fapt de regularizarea unor paradigme și nu de crearea de cuvinte noi. În sfîrșit, de ce fel de verbe este vorba? Multe se folosesc numai la persoana a 3-a, unul numai la participiu *(dăbălăza)*, deci nu e nici o mirare că formele cu *-ăm*, *-ați* n-au jucat nici un rol. Foarte multe exemple sînt denominative (majoritatea în afara celor vechi), numai excepțional găsim elemente internaționale fără *-ez* (vezi mai departe), dar există și împrumuturi ceva mai vechi.

Care este tendința în această privință? Pușcariu (DR, VII, 470) afirmă că *-ez* și *-esc* sînt tot mai mult omise în toate stilurile. Iorgu Iordan (BPh, II, 66) crede că tendința de a lăsa la o parte „sufixul" este mai puternică în Transilvania, apoi, la rînd, în Oltenia, Muntenia, Moldova (vezi apoi LRA, 133—136; Lombard, *Verbe*, 241, n.). Din cele spuse pînă aici se poate deja recunoaște că situația este inversă, formele fără *-ez* și *-esc* sînt arhaisme (vezi și p. 239—243). Lombard a numărat 1 200 de verbe fără *-ez* (dar a cuprins în statistică și verbe noi). Examenul pe care l-am făcut cu privire la fondul principal lexical arată că e vorba de verbe vechi. Densusianu, Hdlr., citează formele din trecut diferite de cele de azi: la conjugarea I, *curățează*, *găteadză* (azi *gată* și *gătește)*, *împreunează*, *împrumutează*, *înviiază (viez*, *viezi*, *viază)* (p. 202); conjunctiv *curățeze*, *gătedzu*, *ghetadză*, *împreunezi* (p. 208), *împreuneze*, *împrumuteze*, *înșelezi*, *strălucedze*, *viiaze* (p. 209); imperativ *curățează*, *împrumutează*, *scriadză* (p.232). La conjugarea a IV-a: *curățescu*, *trebuesc* (p. 203), *mirosească* (p. 209), *slobozește* (p. 233). Dar nimic nu dovedește că nu erau de pe atunci forme paralele, așa cum e pînă azi cazul cu *trebuie* și *trebuiește* sau cu *sloboade* și *slobozește*. Densusianu însuși citează astfel de cazuri. Iată mai întîi pe cele care sînt date astăzi de dicționarele normative în formele fără *-ez* și *-esc: spămînt*, *spămîntează* (p. 203 și 209), *strămută* și *strămutează* (ib.); *omor* și *omorăsc*, *omorește* (p. 204 și 210), vezi și *ascuțesc*, *ascuță*, L. Morariu, II, 2, 43. Acum cele care sînt date cu *-ez*, *-esc* de dicționarele normative actuale: *cercetez* și *cercet* (p. 203, 209 și 232), *învîrtoașă* și *învîrtoșadză* (p. 209 și 233), *lucrez* și *lucru* (p. 203, 209 și 233), *preveghe* și *priveghează*, *semnează* și *seamnă; luce* și *lucește*, *rape* și *răpește*.

Iată însă și altă serie, a celor care în limba veche apăreau numai fără *-ez*, iar în dicționarele normative actuale sînt numai cu *-ez: aciuo*, *ajune*, *intram*, *încet*, *pituli*, *răpaosu*, *săgeată*, *sară*, *scurte*, *turbă*, *veghe*. După cum se vede, destul de multe. Cu *-esc* nu sînt în această categorie (vezi totuși *să prindză*, sec. XVII, la TDRG). În general, constatăm puține treceri de la zero la *-esc*. Cu toate acestea, *-esc* este mult mai trainic instalat în limbă decît *-ez* (vom vedea că sînt puține împrumuturi recente fără *-esc*, dar relativ multe fără *-ez)*. Și aici se vede caracterul mai nou al conjugării a IV-a, care cuprinde multe verbe împrumutate în evul mediu, multe formate în românește și puține verbe internaționale. (Discuția va fi reluată la p. 239.)

Și la *-esc* se simte influența lui *r* dur, dar cu efecte mai puțin grave, căci formele noi nu se confundă cu cele ale altor conjugări (de fapt *ă* este o variantă a lui *e): amărăsc*, *izvorăsc* etc. În limba veche și astăzi regional persoana a 3-a sg. este în *-aște: amăraște*, *izvoraște*, *ocăraște* etc., dar și *amărește*, *ocărește* etc. (Densusianu, Hdlr., II, 204), cf. și *dogorește* etc.) Asemenea fenomene nu sînt posibile la conjugarea fără *-esc (omoară* nu poate deveni *omoare)*.

Pentru a termina cu prezentul, cîteva cuvinte despre conjunctivul fără *să*. La persoana 1 și a 2-a nu e posibil (s-ar confunda cu indicativul); la persoana a 3-a, îl găsim numai la verbele vechi și încă nu la toate: în imprecații, ca *ducă-se pe pustii*, apoi în propoziții concesive de tipul *un om*, *fie el și cu stea în frunte...*, *facă și pe dracu-n patru*, *zică lumea ce-o zice...*, apoi în principale care exprimă o concesie: *fie*, *treacă de la mine*, *treacă*, *meargă*. După părerea mea, cam la atît se limitează uzajul corect al conjunctivului fără *să*, dar în diverse scrieri apar sporadic și alte exemple, în traduceri neîngrijite, dar și la scriitori originali, și nu dintre cei mediocri. Acestea vor fi discutate la p. 324—325.

Se poate spune, în orice caz, că *să* a devenit semnul general al conjunctivului, astfel că și la persoana a 3-a desinețele care serveau și pentru a diferenția conjunctivul de indicativ au devenit redundante. În această situație, faptul că un verb ca *a tăia*, de conjugarea I, are la persoana a 3-a conjunctiv desinența *-e*, ca verbele de celelalte trei conjugări, nu ne mai deranjează cu nimic, de vreme ce modul este marcat prin *să*.

La imperfect, persoana a 3-a sg. și 1-a pl. nu pun nici o problemă, deoarece prezintă exact formele așteptate după căderea consoanelor finale din latinește. La persoana a 2-a sg., *-ai* pentru lat. *-as* se explică ca la prezent (de fapt aici trebuiau să fie 4 persoane cu aceeași desinență, *-a)*; la a 2-a pl. se pune aceeași problemă, a lui *-ți* în loc de *-te*, ca la prezent. Rămîn 1-a sg. și a 3-a pl., care în secolul al XVI-lea aveau desinența așteptată, *-a*, iar mai tîrziu la prima apare un *-m* final, la ultima un *-u*. Unii explică persoana 1 sg. prin influența persoanei întîi plural (Lombard, *Verbe*, 248, n. 1), iar a 3-a plural prin influența persoanei a 3-a pl. prezent *(prindeau* după *prindu)*, alții (Densusianu, Hdlr., II, 213), persoana 1 sg. după *am*, a 3-a pl. după *au*, avînd în vedere că *-ŭ* căzuse la prezent atunci cînd s-a introdus *-u* la imperfect. Poate (zice Densusianu, ib.), întîi s-a zis *aveam* după *am* și *aveau* după *au* și pe urmă noile desinențe s-au extins la celelalte verbe. În orice caz, flexiunea s-a organizat mai bine, rămînînd identice numai persoana 1 singular cu 1-a pl. La începutul secolului al XVI-lea se folosea încă *ei zicea* (deci s-a putut socoti că e un dezacord la fel cu cel din *ei zice)*. În aromână situația este ca în dacoromână, cu excepția persoanei a 3-a pl., care a rămas în *-a*.

La perfectul simplu, la conjugarea I, persoana 1 are normal desinența *-ai(u)*, cu *-u* analogic; în limba veche apar exemple ca *prevegheiu*, în secolul al XIX-lea *lăsăi*, dispărute apoi. Persoana a 2-a, cu *-ași*, rămasă neexplicată (trebuia să fie in *-ăști)*; pentru unii e la bază o disimilare *(cîntași* din **cîntaști-tu)*, pentru alții trebuie să pornim de la mai mult ca perfectul *cantasses*. La persoana a 3-a desinența ar fi trebuit să fie *-a* (<lat. *-auit)*, ca și la imperfect (<lat. *-abat)*, iar forma atestată, cu *-ă*, s-ar explica prin influența persoanei 1 plural, care era în *-ăm*; dar și aceasta are nevoie de explicație. Persoana a 2-a și a 3-a sg. sînt în aromână la fel ca în dacoromână. După consoane muiate găsim și la 3 sg. *-e* în loc de *-ă (muie, îngroșe)*. La persoana 1 pl., în textele vechi găsim desinența *-ămu (cîntămu; -emu* după consoane muiate, de ex. *apropiemu)*, în loc de *-amu* așteptat (din *-auimus)*, la fel ca la imperfect; *-ăm* s-ar explica după prezentul indicativ, sub influența conjugării a IV-a unde prezentul era în *-imu* și perfectul, normal, la fel *(audimus>auzim, audiuimus>*tot *auzim)*; vezi de altfel explicația care s-a dat pentru prezentul în *-ăm*. În aromână perfectul a rămas cu *-ăm*. La pers. a 2-a pl., desinența în limba veche este *-at* (în aromână la fel), neexplicată (*-auistis* trebuia să devină *-ași)*; unii cred că e vorba de influența perfectului compus, mai exact a participiului trecut, dar de ce tocmai la pers. a 2-a pl.? Apoi la conjugarea a III-a desinența este *-etu (zisetu)*, deci nu corespunde cu participiul. Eu am invocat influența analogică a persoanei 1 pl., după *-auimus* formîndu-se un **-auitus*>rom. *-at* (la fel *diximus*, **dixitus>ziset*, BL, VIII, 1940, p. 208). Altă explicație propusă se va vedea la verbele de conjugarea a III-a cu perfectul în *-s-*. La pers. a 3-a pl. găsim desinența *-ră*, *-re* (Lombard, *Verbe*, 247, n. 3, *-ure*, *-ără;* 248, n. 4, *-are*, *-ar)*: *rădicară*, *rădicare* (în aromână desinența e *-ră)*, în loc de *-aru* așteptat. Unii pornesc de la mai mult ca perfect, socotind că *lăsară* e din lat. *laxauerant*. (Introducerea elementului *-ră-* la pers. 1 și 2 pl. se va discuta mai departe.)

La conjugarea a IV-a, situația e mai clară, deoarece aici nu sînt dificultăți de vocalism (cum n-au fost nici la prezent), găsim peste tot *-i-* *(-i)*, *el auzi*, *noi auzim* sînt formele așteptate și atestate; numai la pers. a 3-a pl. desinența *-iră* are nevoie de explicații față de *-iuerunt* latinesc, dar analogia cu restul flexiunii este suficientă cauză a abaterii. De notat perfectul plural *știum*, influențat de conjugarea a II-a. Singurul verb de conjugarea a IV-a care are perfect de tip vechi este *veni:* alături de forma regularizată *venii*, găsim în limba veche o flexiune arhaică, pers. 1 sg. *venriu*, 3 *vine;* pl. 1 *vinem*, 2 *vinet*, 3 *vineră*. Prin regularizare, se generalizează vocala *e* în rădăcină, ca la pers. 1 și 2 pl. prezent.

La conjugarea a II-a și a III-a, verbele cu perfectul în *-u-* au flexiune regulată: *-ui(u)*, *-uși*, *-u*, *-um(u)*, *-ut(u)*, *-ură*. Față de cele arătate la conjugările regulate, aici ar mai fi de discutat numai schimbările de accent: la pers. 1 și 3 sg., accentul trebuia să fie pe radical, și îl și găsim așa la *feciu*, pers. 3 *feace* (<lat. *feci*, *fecit)*; în aromână *feciu* (Capidan, *Ar.*, 323, neexplicat, căci era de așteptat *fetsiu)*. Sub influența celorlalte persoane, unde accentul era pe *u*, s-a accentuat pe *u* și la pers. 1 și 3 sg., deci după *avuși*, *avum* (<*habùimus)* etc., și *avùi*, *avù*.

Verbele cu perfectul în *-s-* aveau perfectul astfel: sg. 1 *-ș(u)*, 2 *-seși*, 3 *-se*, pl. 1 *-sem*, 2 *-set*, 3 *-seră*, așa cum era de așteptat, ținînd seama de modificările desinențelor discutate la celelalte conjugări. Încă din secolul al XVI-lea găsim la pers. 1 sg. și *-sei*, analogic după pers. 2 (și, desigur, și după conjugarea I și a IV-a); pers. 3 sg. rămîne normală cu accentul pe radical, ca în latinește, la fel cu 1 și 3 pl. Densusianu, Hdlr., II, 221, explică persoana a 2-a pl. pornind de la forma latină *dixistis*, care trebuia să devină **ziseste*, apoi, prin sincopă **ziste*, apoi *ziset* după *zisem*. De aici, mai departe, *cîntat* etc. Este însă greu de admis sincopa (mai exact disimilarea) în această situație. În tipul acesta de flexiune se introduce *a pune*, care avea perfectul normal *puș(u)*, cu *-s* făcînd parte din rădăcină, apoi trece la *pusei*, paralel cu *zisei* etc.

Deci s-a ajuns la un oarecare echilibru, conjugarea I cu vocala normală *-a-*, a IV-a de asemenea cu vocala normală *-i-* (*-î-*), a II-a cu *-u-*, iar a III-a, în majoritatea cazurilor, cu *-se-*. Numai accentul la conjugarea a III-a strică această regularitate.

Mai mult ca perfectul avea pers. 1 și 3 sg. și 3 pl. terminate în *-se*, iar 2 pl. în *-asetă*, Lombard, *Verbe*, 248. Ca și la alte timpuri, se introduce *-m* la pers. 1 sg. Mai tîrziu se va extinde la 3 pl. *-ră* de la perfect.

La perfectul compus, nimic de observat, afară de faptul că auxiliarul *avea* prezintă la persoana a 3-a sg. forma așteptată, *au* (<*habet*), deci la fel cu pluralul.

La perfectul conjunctiv auxiliarul era conjugat: *să fiu lucrat*, *să fie auzit*, dar încă din secolul al XVI-lea apar forme cu auxiliarul invariabil, *fi*, deci persoana o indică de aici înainte pronumele personal, cu întărirea caracterului analitic al flexiunii.

La perfectul condițional, nimic de semnalat.

SITUAȚIA ACTUALĂ

Se observă o tendință de reorganizare a conjugărilor. Dacă în perioada mai veche au fost semnalate cîteva cazuri de trecere de la conjugarea a III-a la a II-a *(bea, cădea, scădea)*, acum nu mai găsim decît forme sporadice; încă în secolul al XVI-lea se întîlnește un exemplu de *bățeți* (Densusianu, Hdlr., II, 196); în vremea noastră asemenea exemple apar ceva mai des: *a bătea*, *bătem*, *păsteți*, *făcem*, *or făcea* (L. Morariu, I, 81), *a punea*, *a plîngea* etc. (ib., 82) *(permitéți-mi* auzit la radio; *ducéți-vă* etc). Adesea astfel de forme apar în gura copiilor. În aromână sînt mult mai multe. Cred că formele de infinitiv nu prezintă mare interes, schimbarea fiind fără efect durabil; în schimb la persoana 1 și a 2-a pl. a prezentului, unde avem numai o schimbare de accent, s-ar putea să fie de fapt vorba de o tendință de uniformizare a accentului pe terminație. Fără intervenția școlii și a manualelor normative, această tendință ar avea poate șanse de reușită.

Mult mai puternică este mișcarea inversă, de la conjugarea a II-a spre a III-a. În secolul al XVI-lea încă nu apar forme ca *a rămîne*, *a ține*, *a zace* (deși se întîlnește scris *a ține*, Densusianu, Hdlr., II, 196). Îndreptarul ortografic actual recomandă pe *a rămîne*, *a teme*, *a ține*, *a umple*, împotriva lingviștilor noștri din deceniile trecute care păstrau pe *a rămînea*, *a ținea*, apărate și de publicistul Ion Gorun (p. 70—71), și chiar pe *a menținea*. Dar vorbitorii merg mult mai departe și zic în mod curent *mi-ar place* (Ion Gorun combătea deja pe *va place*, p. 66), *mi-ar pare*, iar în apusul țării sînt curente forme ca *a prevede (prevèdere* este foarte frecvent și la București) și chiar *aș vede*, *a zace* etc. Cu prefix, trecerea este ca și generală: *a apare* (combătut în zadar de Îndreptarul ortografic), *a se complace* etc. Este o tendință normală și utilă, căci nu ne servește la nimic să avem două conjugări moarte, cînd am putea să avem numai una.

Situația se schimbă în momentul în care se introduc masiv împrumuturi latine și romanice. Se introduc cuvinte de care avem nevoie pentru a exprima noțiuni nefolosite înainte; dar se introduc masiv și cuvinte menite să înlocuiască altele, de origine nelatină. Și cu cît cele noi vor semăna mai bine cu originalele lor latinești, cu atît va fi mai bine. De aceea se nesocotește tendința de pînă atunci de a reduce la minimum cele două conjugări moarte și se introduc verbe noi de conjugarea a II-a și a III-a, dînd astfel acestor două tipuri posibilitatea unei prelungiri a existenței. Sînt puține verbe de conjugarea a II-a, care și pe această cale se dovedește cea mai slabă. Singurele exemple sînt formații cu prefixe neologice de la verbe vechi: *cădea (de-*, cu tendința de a trece la III), *părea (a-*, *rea-*, *com-*, *dis-*, *trans-*, destul de slabe, afară de *a-* și *dis-*, și trecute de fapt la III), *plăcea (com-*, *dis-*, trecute de fapt la III), *vedea (între-*,

pre-, re-, cu tendință marcată de a trece la III), ședea (pre-, înlocuit total de prezida).

În schimb, de conjugarea a III-a sînt multe. Parte din ele au fost mai repede sau mai încet eliminate: au trecut la conjugarea I decerne (> decerna dar discerne, pare că rămîne; participiul e discernut?), divide (>diviza), elide (>elida), erige (co-, di- > erija, corija, dirija), neglige (>neglija), protege (>proteja), redige (>redija), transige (>transija, dacă se mai spune așa). Se mai adaugă formațiile orientate după purcede (de altfel el însuși un arhaism și fără legătură semantică clară cu derivatele): con-, ex-, pre-, pro-, suc-, înlocuite toate cu formații in -a. La IV a trecut prohibe, care de altfel nu avea nici o bază veche în românește (ar fi trebuit legat de avea, dar distanța era prea mare). Altele au dispărut cu totul: concrede, afige (de-, pre-), inflige, naufringe (înlocuit de naufragia), depinge, coroade.

Dau la o parte și exemplele, numeroase, formate numai cu prefixul re-, ca: readuce, reaprinde, recoace, reculege, redeschide, reînchide, reîntoarce etc., care nu spun mare lucru, și de asemenea pe cele cu sub-, ca subînțelege. Rămîn însă o serie de verbe cu derivate noi, mult folosite:

disjunge (după ajunge); a-, com-, dezbate (abate e și indigen); după închide, conchide; de-, par-, recurge; con-, de-, in-, intro-, pro-, re-, repro-, se-, traduce; contra-, reface; după începe, aper-, con-, percepe; premerge; deplînge; între-, surprinde; com-, de-, descom-, dis-, ex-, im-, indis-, inter-, între- (lipsește în DLRM), juxta-, o-, post-, pre- (este și vechi), predis-, presu-, pro-, re-, recom-, super-, supra-, transpune; după răspunde, corespunde; de-, surîde; co-, e-, i-, între-, prerupe; con-, restrînge; ex-, pre-, tinde; abs-, con-, dis-, ex-, re-, sustrage; după trimite, ad-, co-, de-, e-, compro-, o-, per-, pro-, read-, trans-, retransmite; întrețese; ab-, apar-, con-, de-, între-, ob-, re-, susține (la care se adaugă și menține, neanalizabil în românește, și, evident, compus); circum-, coin-, decide; ab- (înlocuit cu abdica), contra-, de-, inter-, prezice (unele ar putea fi și formate în românește).

Chestiunea n-ar fi încă atît de gravă, căci sînt numai cîteva verbe cu multe derivate (duce, pune, trage, (tri)mite, ține), care și fără aceasta sînt destul de durabile. Mai important este că au apărut și verbe de conjugarea a III-a fără o bază veche în românește: con-, ex-, include; desfide (cf. sfida, mai vechiul

confide fiind înlocuit de confia, care de asemenea n-a avut viață lungă); depinde, de-, condescinde (fără legătură cu vechiul deștinde); distruge (dar con-, instrui), converge (diverge nu este în DLRM). Acesta este un mod de a împiedica o tendință utilă, aceea a eliminării conjugărilor moarte.

Alte treceri de la o conjugare la alta sînt numai accidentale și cu efect limitat. De la a IV-a la a III-a am semnalat pentru limba veche pe încăreaște (IV?) și învește, care de altfel au dispărut amîndouă din limbă; de la a III-a la a IV-a de asemenea am semnalat pe înflori și luci, ambele antice, și prezentul scrim în loc de scriem; de la a II-a la a IV-a, avem exemplul (vechi) lat. sorbere>rom. sorbi și pe adaugere, care devine întîi adauge, apoi adăugi, pentru ca astăzi să fie aproape fără excepție de conjugarea I, adăuga; de la a III-a la I-a sînt cîteva exemple mai vechi ca a încumete>încumeta, a invoalbe>holba, a vie>via, astăzi ieșit din uz. Un singur exemplu mai nou, a scria (L. Morariu, I, 78), fără sorți de a se impune.

Mai complexe sînt raporturile între conjugarea I și a IV-a.

O primă observație care mi se pare importantă este că de multe ori, cînd avem în față dublete, este vorba de denominative, care în general au putut fi făcute în mod independent de două ori, de fiecare dată cu altul din cele două tipuri vii (de exemplu a înstruni și a înstruna). De obicei nu se ține seamă de acest amănunt; nu e mai puțin adevărat că și alegerea tipului poate fi semnificativă.

Care dintre cele două formații este mai frecventă, care e mai productivă? S. Pușcariu (DR, I, 227 și III, 676) găsește foarte multe treceri de la conjugarea I la a IV-a. Philippide, în *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, 1897, dă liste de verbe și găsește mult mai multe de conjugarea a IV-a decît de I-a. La fel socotește și L. Morariu (I, 70). Iorgu Iordan (BPh, II, 48) arată că schimbări de conjugare găsim mai puține în limba literară, și mai multe în Muntenia și face o justă diferențiere între limba veche, care preferă pe -i, sub influența împrumuturilor din slavă (și, trebuie adăugat, din maghiară, greacă etc.), și limba mai nouă, care preferă pe -a.

Mai aproape de vremea noastră, Alf Lombard, în *Verbe roumain*, făcînd socoteala după dicționare, a găsit în totul 2 568 de verbe de conjugarea I și 2 998 de a IV-a. După scurtă vreme, Maria Iliescu, in *Recueil*, p. 97, folosind numai DLRM, a găsit

2 538 de verbe de conjugarea I și 2 036 de a IV-a. Contradicția fusese deja explicată de acad. Iorgu Iordan, LRC, 437: marea majoritate a verbelor noi venite din Apus sînt de conjugarea I, iar DLRM le dă pe acestea și nu dă multe dintre cele vechi, de conjugarea a IV-a, pentru că nu se mai folosesc. Același autor spune (BPh, II, 51), că în Moldova se folosesc mai mult verbele în *-i*, iar în Muntenia mai mult verbele în *-a*, apoi (*art. cit.*, p. 52), că, deoarece limba literară e influențată de dialectul muntenesc, se răspîndesc formele cu *-a*. Nu cumva însă e vorba de elemente moldovenești arhaice și de elemente muntenești recente?

În articolul citat din *Recueil*, Maria Iliescu a arătat că în Apus conjugarea a IV-a nu reprezintă nicăieri mai mult de 13% din totalul verbelor, iar conjugarea I, nicăieri mai puțin de 75% din total. Apoi că mai mult de 50% din verbele românești de conjugarea a IV-a au fost formate în românește, iar dintre cele de conjugarea I, au fost formate în românește mai puțin de 25%. În același sens constată că în *Psaltirea Scheiană* se folosesc 238 de verbe de conjugarea I și 395 de conjugarea a IV-a, iar Despina Ursu (LR, XIV, 1965, p. 372) arată că pînă la 1830—1840 erau mai numeroase verbele de conjugarea a IV-a, iar de atunci încoace se înmulțesc necontenit cele de conjugarea I. (Vezi, la p. 237, alte date de același fel.)

Sensul în care se dezvoltă limba este deci clar. Acad. Iordan, care se ocupă (în articolul citat mai sus) de verbele cu două forme de infinitiv, una de conjugarea I și alta de conjugarea a IV-a, a adunat (la p. 50—51) 289 de dublete, la care mai adaugă (p. 118—120) alte 17, deci în total 306. Dintre acestea, 154 ar fi preferabile cu *-a* și 151 cu *-i* (unul rămîne nedecis, *periclisi* și *periclisa*, p. 119: prima formă ar fi fost, evident, preferabilă). Deci cele două formații s-ar echilibra. Dar e de remarcat în primul rînd că foarte multe dintre exemple sînt derivate cu prefixul *în-*: fără a scădea unele formații greu analizabile (ca *înțesa*, *întregi*), găsim 83 cu *-a* și 55 cu *-i*, ceea ce dă de gîndit cu privire la proporții. Dar mai interesantă este comparația cu DLRM, care e normativ pentru limba actuală și din care lipsesc numeroase exemple, pentru că sînt învechite sau regionale (eventual cosmopolitisme, ca *impesta*).

Cu *-a* lipsesc din DLRM 21 de cuvinte (dar dicționarul nu le are nici cu *-i*): *arina*, *aripa* (dar este *înaripa*), *curmezișa*, *gărdina*,

grămujda, *hîlțîna* (dar este *hîțîna*), *impesta*, *îmbălța*, *îmbumbica*, *împicioroga*, *împietroșa*, *împizma*, *improhita*, *încatifela*, *încățela*, *încleioșa*, *încota*, *îndoldora*, *înholba*, *înjitnița*, *vrîsta*.

Cu *-i* lipsesc 30 (care nu se găsesc nici cu *-a*): *alimăni*, *atoçmi*, *bărăți*, *biciuli*, *bizdări*, *buiestri*, *canonici*, *căruți*, *cisnovi*, *ciumări*, *fățări*, *găvăni*, *glăsi*, *gomoni*, *îmborboi*, *îmbutuși*, *împăivăni*, *împrietenoși*, *împuteri*, *înceti*, *încîrci*, *înfrunți*, *îngăuri*, *înjosori*, *înstatornici*, *nineri*, *pădurit* (?), *rotili*, *singurit*, *zghihui*. Aceasta înseamnă că cele cu *-i* sînt mai puțin introduse, pentru că sînt arhaice sau regionale, eventual mai noi, sau poate că formația cu *-i* este mai la îndemîna vorbitorilor, care formează astfel cuvinte noi, nestabile. Dar multe din ele vor cădea la o cercetare ulterioară.

În unele cazuri dintre cele care rămîn în discuție, alegerea dicționarului nu coincide cu cea a academicianului Iorgu Iordan (fie că unul din doi greșește, fie că situația s-a schimbat între timp). Acad. Iorgu Iordan trece cu *-a*, iar DLRM cu *-i* următoarele: *căciuli* (vezi mai jos), *găităni*, *încăpuși*, *înfurci*, *înmuguri*, *lehămeti* (în mod greșit s-a creat în BPh, II, 59, un *lehămeta*, pe baza înșelătoare a indicativului prezent *lehamet*), *referi*, *scrijeli*, *tocăni*, *tulnici*, *văicări* (*văicăra*, Vasiliu, *Pov.*, 69; *văicara*, Bogdan, NV, 240).

În alte cazuri, acad. Iorgu Iordan trece verbele cu *-i*, iar DLRM cu *-a*: *aiura*, *cucuriga*, *curăța*, *dizolva*, *îmbumba*, *încîina*, *îndatora*, *înnisipa*, *obăda*. Mai trebuie adăugate aici *covrigi* și *încovriga* (cu diferență de prefix), *încărdăși* (BPh), *încîrdoșa* (DLRM, care-l explică greșit prin *cîrd!*).

Dintre verbele care sînt trecute cu ambele forme în DLRM, atît acesta, cît și acad. Iorgu Iordan, preferă forma cu *-a* la 23 de cazuri: *aciua*, *ajutora*, *alina*, *așchia*, *bălsăma*, *căina*, *cocîrja*, *datora*, *gîdila*, *împăuna*, *încenușa*, *încleia*, *îndestula*, *înduioșa*, *oftica*, *pitula*, *pițigăia*, *prefera*, *repeta*, *rîura*, *strîmtora*, *tărăgăna*, *urechea*.

În ambele locuri e preferată forma cu *-i* la 21 de verbe: *adeveri*, *adînci*, *aromi*, *ațînti*, *boroni*, *broboni*, *buchisi* (greșită forma cu *-a*, după BPh, II, 55), *ciunti*, *găti*, *împăienjeni*, *împătури*, *înauri*, *încărunți*, *înnoroi*, *însănătoși*, *obidi*, *oglindi*, *ogoi*, *ostoi*, *picoti*, *tropoti*. Deci situația este aproximativ egală.

În cîteva cazuri problema e pusă greșit: *alunga* e altceva decît *alungi* și *îndesa* e altceva decît *îndesi* (după cum arată acad.

Iorgu Iordan, BPh, II, 57); la fel pentru *aripa* și *aripi* (*art. cit.*, p. 54), *îmbrînca* și *îmbrînci*, *înflora* și *înflori*, *îngrija* și *îngriji*, *șchiopa* și *șchiopi*. În sfîrșit, DLRM tratează ca două verbe diferite pe *amuța* și *asmuța*, deși e vorba de două variante ale aceluiași verb, mai mult, preferă la primul forma cu *-a*, iar la al doilea pe cea cu *-i*.

Alte exemple trebuie eliminate pentru că e vorba de dublete formate cu procedee diferite. Sufixe diferite: *asemăna/asemălui; comanda/comendui* (rusesc); *covița/coviții; dansa/dănțui; gargarisi* (grecesc)/*gargariza; îmborboi/îmborbora; îmbumbica/îmbumbăci; împăna/împănui; încirci/încîrcia; încornora/încornări; înșira/înșirui; orbăcăi/orbeca; proteja/protegui; scrîșni/scrîșca; țesăla/cesălui; zghihui/zghehuna; zgîlții/zgîlțîna*.

Nu am ținut seamă nici de cele care apar în dicționar numai sub forma participiului, pentru că și aici poate fi vorba de formații diferite (participiul nu presupune neapărat forme predicative, cf. cazul lui *dungat* etc.): *cisnovat, găvănat, încolțat* (poate de la *colțat?*), *îngrozat, încegurit, întomnit* (BPh, II, 56), *învîrtejat, rotilat, peticat, vălurit* (față de *învălura*), *zăhărat*. La acestea se mai adaugă unele pentru care nu există forme predicative nici de cealaltă conjugare: *pădurit, singurat, singurit*.

Un exemplu apare numai sub forma infinitivului, *atocmire*.

La altele varianta apare numai cu prefix, ceea ce totuși este altceva: *îmboura/bouri; îmbujora/bujori; încanuna/canoni; încătușa/cătuși; înhobota/hoboti; înstrăina/străini; împirona/pironi; înstruna/struni; zvăpăia/văpăi*. Mai adaug unul cu două prefixe diferite și de două origini diferite: *intitula/întituli*.

Apoi elimin 2 exemple dubioase, *împătra/împătri* și *periclisi/periclisa*.

În sfîrșit, la unele n-am găsit variante în dicționar: *bruma, îmboldori, sgîndări, zîmbi* (nu cumva *jimba?*). La acestea se mai adaugă altele la care acad. Iorgu Iordan dă referințe: *descoja* (BPh, II, 118; desigur imperfect de conjugarea a IV-a), *fărîmița* (ib., 56), *holbi* (ib., 118), *îmbroboda* (ib., 118), *nunta* (ib., 59), *ochia* (ib., 119), *pătima* (ib., 60), *apipăia* (ib., 119), *prosta* (ib.), *spoveda* (ib., 120), *traversi* (ib., 62): sînt formații accidentale, fără mare interes. S-ar mai putea adăuga unele, de exemplu *îmbiserici* și *îmbiserica* (DA). Și printre celelalte exemple sînt multe învechite, regionale, folosite numai în versuri pentru rimă etc.

Acad. Iorgu Iordan caută explicația existenței dubletelor, în primul rînd, în cauze fonetice: *sui*, de conjugarea a IV-a, seamănă cu *tai*, de conjugarea I (BPh, II, 64), la care se adaugă influența consoanelor șuierătoare, dure în unele regiuni, muiate în altele (ib., p. 66 și urm.). În al doilea rînd, ia în considerație influența limbilor străine, de unde ne-au venit unele forme cu *-i*, altele cu *-a* (vezi și LRC, 437). Aceasta ar putea explica existența dubletelor; ne interesează însă să știm dacă în evoluția limbii noastre se vădește o tendință pentru întărirea uneia sau celeilalte dintre formații. Pentru aceasta, nu este suficient să cercetăm dubletele, ci e necesar să examinăm și formațiile noi care nu au variante.

Și în acest caz, ca și în altele din paginile precedente, pentru a afla adevărata tendință actuală, am recurs la un sondaj în DLRM, alegînd, de la două litere inițiale, numai neologismele: cu litera L, am găsit 25 de verbe, și anume:

labializa	*latiniza*	*leza*	*limita*
laiciza	*lega*	*libera*	*linia*
lamenta	*legaliza*	*licenția*	*linșa*
lamina	*legifera*	*lichefia*	*livra*
lansa	*legitima*	*lichida*	*localiza*
lapida	*leviga*	*licita*	*lubrifia*
			luxa

După cum se vede, toate sînt cu *-a*, nici unul cu *-i*.

Cu M, 69, și anume:

macadamiza	*martiriza*	*merita*	*moderniza*
macera	*masacra*	*metaliza*	*modifica*
machia	*masa*	*metamorfoza*	*modula*
macula	*masca*	*migra*	*molesta*
magnetiza	*mașina*	*militariza*	*monoftonga*
majora	*materializa*	*mima*	*monologa*
malaxa	*matisa*	*mina*	*monopoliza*
maltrata	*matlasa*	*mineraliza*	*monta*
malțifica	*maturiza*	*minia*	*moraliza*
mandata	*mecaniza*	*minimaliza*	*morteza*
mandrina	*media*	*mistifica*	*mortifica*
manevra	*medita*	*mitralia*	*motiva*
mania	*memora*	*miza*	*motoriza*
manifesta	*memoriza*	*mobila*	*mula*
manipula	*menaja*	*mobiliza*	*multiplica*
manufactura	*menționa*	*modela*	*munifica*
marca	*merceriza*	*modera*	*murmura*
			mutila

Toate cu *-a*, nici unul cu *-i*, ceea ce arată clar linia de dezvoltare actuală. Se va putea obiecta că e vorba de verbe de origine romanică şi că punctul lor de plecare este cu *-a*, deci n-ar fi vorba în fond decît de împrumuturi de un anumit tip, ceea ce n-ar fi suficient pentru a defini tendinţa indigenă. Dar şi cînd s-au înmulţit verbele în *-i*, în evul mediu, esenţialul au fost tot împrumuturile din alte limbi. Pe de altă parte se formează şi verbe româneşti cu morfemele neologice (printre cuvintele cu *m-* n-am inserat pe *munteniza* şi *muşamaliza*, care nu diferă prin nimic, din punctul de vedere al formaţiei, de exemplele reţinute). Mai mult decît atîta, putem constata că astăzi se împrumută verbe franţuzeşti în *-ir* şi ele devin verbe româneşti în *-a:* fr. *applanir* , rom. *aplana;* fr. *assortir*, rom. *asorta;* fr. *démolir*, rom. *demola* (vezi p. 15). Vezi şi tipul fr. *amortir*, *atterir*, rom. *amortiza*, *ateriza*.

Mai sînt necesare cîteva observaţii cu privire la soarta infinitivului lung.

În oarecare măsură, putem vedea un semn de slăbire a conjugărilor a II-a şi a III-a în pierderea infinitivului lung. La unele verbe de conjugarea a III-a, se formează noi infinitive lungi de conjugarea I: *crezare* (dar *încredere*), *făcare*, *născare*, *păscare*, *pierzare*, *petrecare*, *vînzare* (vezi J. Byck, BL, III, 189, care le explică prin tendinţa de deplasare a accentului pe terminaţie). Dar mai putem adăuga pe *zăcare* (de la conjugarea a II-a) şi pe *prînzare* (de la conjugarea a IV-a, unde nu mai e deplasare de accent, ci pur şi simplu tendinţa de trecere la conjugarea I, ca şi la *am scriat*). Şi aceasta nu este singura cale ultilizată. La alte verbe, infinitivul lung nu se mai foloseşte de loc: *coasere* („Tempo", 28. VI. 1939), *gemere*, *rîdere*, *spunere*, *tundere*, sau se foloseşte, dar ca un substantiv oarecare, nu cu înţelesul de abstract verbal: *încăpere*. Zicem de exemplu, *luarea de măsuri*, dar nu putem zice *averea de mijloace* sau *berea de apă*. *Apărere* a fost eliminat de *apariţie*. Şi derivatele trec la conjugarea I: *crescător*, *făcător*, *căzătură*, *trăsătură*, *ţesătură*, *scăzămînt*, *zăcămînt*, *petrecanie* etc. (BL, IV, 189—193). Se adaugă formaţii regresive, ca *crez* pentru *credere* etc.

Ziceam că putem vedea aici „în oarecare măsură" un semn de slăbire a celor două conjugări moarte, pentru că în fapt vom găsi exemple de slăbire a infinitivului şi la conjugările vii. Desigur, la conjugarea I mai găsim adaosuri ca cele citate mai sus, sau ca *aderare* care ia locul lui *adeziune* (vezi şi *abnegare* în loc de *abnegaţie*, „Victoria", 24. I. 1945). Totuşi există verbe la care infinitivul lung nu se mai foloseşte (cel puţin în anumite contexte), şi nu numai neologisme, ca cele care urmează: *delirare* (înlocuit cu *delir*), *demarare*, *placare* (înlocuite cu *demaraj*, *placaj*), *garantare* (înlocuit cu *garanţie*), *bombardare* (înlocuit cu *bombardament*; de exemplu nu se zice *avioane de bombardare*, „Tempo", 21. VI. 1940). Sînt şi verbe din fondul vechi la care infinitivul lung este evitat: *batere* (se zice *bătaie;* dar *abatere*), *căsătorire* (se zice *căsătorie*), *cîştigare* (*cîştig*, formaţie regresivă), *dorire* (*dor*, formaţie regresivă), *furare* (*furt*), *greşire* (*greşeală; greş*, formaţie regresivă), *jucare* (înlocuit, într-un sens, cu *joacă*, *joc*), *muncire (muncă)*, *murire (moarte)* etc. M-au izbit neplăcut unele fraze ca *chelirea începe uneori la 20 de ani* („Tempo", 13. VI 1940: ar fi trebuit *chelia)*, *distrarea soldaţilor* („Tempo", 30. IX. 1939 şi PLG, II, 28: ar fi trebuit *distracţia)*, *rănirea nefiind prea gravă* („Tempo", 8. II. 1940: ar fi trebuit *rana)*, *în insula Malta s-a introdus pedeapsa cu moartea pentru prădări* („Tempo" , 29. VI. 1940: trebuia *prădăciuni*) etc. Mai amintesc că formula *gospodărire chibzuită* n-a prins şi, atîta cît se foloseşte, se spune *gospodărie*. E limpede că nu toate substitutele pe care le-am propus sînt întru totul echivalente cu infinitivul, de exemplu *distrarea* ar putea fi şi tranzitiv, pe cînd *distracţia*, nu. Oricum, constatăm că din substanţa infinitivului lung se pierde mult prin folosirea formaţiilor regresive şi a sufixelor *-aj*, *-ă*, *-eală*, *-ie*, *-tură (sperietură* în loc de *speriere)*, apoi a substantivelor primare, sau cel puţin moştenite *(furt* în loc de *furare*, *prînz* în loc de *prînzire*, *moarte* în loc de *murire)*.

Verbele vechi au o situaţie specială, de exemplu se întrebuinţează puţin *batere* (se zice *bătaie*, eventual *bătut*), dar formaţiile noi, cu prefixe neologice, sînt mult folosite la infinitiv: *a-*, *com-*, *dezbatere*. La verbele vechi se foloseşte adesea supinul: *cusutul*, *păscutul*, *rîsul*, *spusa*, *tunsul* (şi *tunsoare*) etc. Şi aceasta pune problema concurenţei între infinitivul lung şi supin.

Elena Carabulea şi Magdalena Popescu-Marin (în SMFC, IV, 295), adunînd exemplele inserate de Densusianu, Hdlr., II, 293—308 găsesc, pentru secolul al XVI-lea, faţă de 68% infinitive în *-ire* şi 22% în *-are*, 43% supine în *-it* şi 37% în *-at*, iar în textele din secolele XVI—XVIII care au fost despuiate pentru TILR găsesc, faţă de 52% infinitive în *-ire* şi 35% în *-are* (în total 725

de infinitive), 35% supine în *-at* și 32% în *-it* (în total 128 de supine). După aceeași autoare, numărul mai mare de supine substantivate la conjugarea a IV-a arată că e vorba de un procedeu vechi; supinele de conjugarea I sînt mai numeroase la temele de origine latină decît la împrumuturile romanice, iar la IV e invers; la II și III nu sînt aproape de loc romanice. La infinitive e invers (p. 303); numai la infinitivele vechi se folosește pluralul, și la supin pluralul e de asemenea rar (p. 295–304); în stilul presei se folosește infinitivul mai mult decît supinul (p. 309).

După părerea mea, supinul a prosperat sau cel puțin s-a menținut atîta timp cît infinitivul a fost înăbușit de influența balcanică (așa se explică faptul că româna e singura limbă romanică în care găsim supinul). O dată cu reintroducerea elementelor latine și romanice, o dată cu reluarea conjugării I, se redezvoltă și infinitivul lung (despre infinitivul scurt va fi vorba la sintaxă) și supinul începe să dea înapoi. De la multe verbe noi nici nu se poate folosi supinul cu rol de abstract verbal (nu numai de la conjugările moarte: *a exclude*, *a depinde* etc., ci și de la I-a: *a stima*, *a crea* etc.).

Ajung acum la desinențe. La prezentul indicativ, la conjugarea I, persoana a 3-a sg. e la fel cu a 3-a pl. *(el cîntă, ei cîntă);* la celelalte conjugări, persoana 1 sg. e la fel cu a 3-a pl. *(eu văd, ei văd)*. De aici se pot naște unele confuzii, de aceea s-au încercat diferite mijloace de a înlătura omonimia. Pornind de la modelul celorlalte conjugări, scriitorii din secolul al XIX-lea au schimbat persoana a 3-a pl. a conjugării I și, după modelul *eu văd*, *ei văd*, au scris *eu mă joc*, *ei se joc* (*ei fur*, Lombard, *Verbe*, 249, n. 5). Această încercare a eșuat și n-a lăsat nici o urmă în limba actuală. După modelul conjugării I, în București și în împrejurimi persoana a 3-a pl. de la celelalte conjugări a fost modificată pentru a deveni identică cu a 3-a sg. *(ei merge*, ca *el merge)*. Care dintre cele două confuzii era mai supărătoare? Desigur între 1 sg. și 3 pl., deoarece la persoana a 3-a se folosește mult pronumele sau cel puțin subiectul exprimat *(oamenii merge* nu lasă loc pentru neînțelegere), pe cînd la 1-a subiectul este aproape totdeauna subînțeles, deci se poate face confuzie cu 3 pl[7]. Așa se face că pe de o parte tipul *ei merge* s-a generalizat la un

[7] La aceeași idee a ajuns în mod independent I. C o j a , SCL, XIX (1968), p. 29–34.

moment dat în unele regiuni ale țării, pe de altă parte că *ei sufăr*, *ei cobor* s-a transformat în *ei suferă*, *ei coboară* (și această inovație a ajuns să fi recomandată de manualele normative). În felul acesta se consolidează și tendința de a înlocui sintetismul cu analitismul. Totuși, sub influența celorlalte regiuni, nici această soluție nu s-a definitivat, în momentul de față formula *ei merge* nu mai e întrebuințată decît în foarte mică măsură și trece drept un semn tipic de lipsă de cultură. O a treia încercare a fost introducerea elementului *-ră*, despre care se va vorbi ceva mai departe.

Care este situația desinențelor cu *-ez* și *-esc?* Fapt este că există încă o mare fluctuație, asupra căreia ne va da o privire lista exemplelor pe care le-am adunat în lecturile mele. Conj. I, fără desinență:

bucium<*bouchonner*, BPh, V, 160
cin, Vîrcol, 28; *cin*, *cinez*, L. Morariu, II, 1, 295; *cină*, Bîrlea, C., 205; *cini*, Doine, 118
ciunt, Bîrlea, C., 104; 195
còpii, frecvent în Moldova
cumpătă, Lungianu, DP, 15
desghior, Ciaușanu (probabil greșit pentru *deșghior* = *dejghior)*
deperți, Bîrlea, C., 101
gată, Bîrlea, C., 194; 358; cf. *găti*
împene, Bîrlea, C., 258
împăndură, Lungianu, DP, 31
împoaie, L. Morariu, III, 16 (vezi p.243)
împurpure, Lungianu, PC, 50
înceată, Lungianu, DP, 40; Cătană, B., 50 (quat.)
încoardă, Șez., XV, 16
îndărată, Bîrlea, C., 353; 354 (quinq.; de 3 ori, scris *îndarătă);* *îndărăt*, *îndăreți* (id., ib., 363; de 8 ori *indarătă)*
înfiori, Marian, H., 72
înseară, Doine, 52
lacrămă, Bîrlea, C., 56
lucru, *lucrez*, DR, VII, 489
lumină, Doine, 36 (bis)
minună, Vîrcol, 80
pitulă, Șez., XIII, 55; 63; *pituli*, Codin, NL, 107 (poate de la *a pituli*)
pregată, Vasiliu, *Pov.*, 57; 62

săgeată, Doine, 28
subții, *subțiez*, Pop, 212
tămîi, Ciaușanu
tragănă, Marian, H., 157; Șez., XV, 37
turbe, Marian, H., 71
țicură, Ciaușanu
ulmă, *ulmează*, Vîrcol, glosar

Sînt mult mai puține verbele de conjugarea I la care apare sporadic o formă cu *-ez:*

aprobează, Broșteanu, 116
ascultează, GS, VI, 82
bucurează, GS, VI, 82
comandeze, Negruzzi, *Jun.*, 102
continuează, Bîrlea, B., 138
importează, Bîrlea, B., 132
lătrează etc., GS, VI, 83
mustrează, Doine, 228 (întîlnit de mine într-un cîntec popular, com. Reviga, jud. Ialomița)
periază, Bîrlea, B., 135
prădează, Lungianu, PC, 20; *prădeze*, Bîrlea, C., 200
privează (?), Vîrcol, 61 (de la *privi?*)
repetează, Negruzzi, *Jun.*, 138
strîmbeze, Pop, *Fl.*, 59
tocănează, Șez., XV, 19
tupilează, Lungianu, PC, 11
zbughiază, Codin, NL, 51; 72 (de la *zbughi?*)

Iată acum exemplele de conjugarea a IV-a la care sporadic apar forme fără *-esc:*

ajoame, Boceanu, 2; *ajoaimă*, Dumitrașcu, PO, 103
să amoartă, Șez., XIII, 158
bălăncăne, Codin, NL, 141
bănue, Doine, 26
băone, Șez., XIII, 69
băstăcăne, Codin, NL, 33
behăe, Codin, NL, 81
bodicăi, Boceanu, 3
bojbăe, BL, I, 97; *bîjbiesc*, Pop, *Fl.*, 13; *bîjbiește*, id., ib., 45
boncăne, Ciaușanu
chelălăe, Codin, NL, 54
cheltue, Ciaușanu, s. *pungă*

chiui, Codin, NL, 22; *chiue*, Marian, H., 108
cicăle, Lungianu, PC, 89
ciup, Ciaușanu, s. *ședea; ciupi*, id., s. *cleşte; ciupe*, Șez., XIII, 49; 95 (bis)
colcăe, Lungianu, PC, 54
cotrobăie, Codin, NL, 36
cucăi, Ciaușanu, s. *spurca*
cufure, Boceanu, 3
cutroapă, Codin, NL, 114
dălnăi, *dălnăiesc*, Ciaușanu
dogoară, Marian, H., 11
dudăie, Boceanu, 8
dudui, Boceanu, 8
fîsăie, Boceanu, 9
fîsticîe, Lungianu, PC, 36
gărăi, Boceanu, 9
gliojdoră, Boceanu
griji, Bîrlea, B., 52; Doine, 66 (scurtat)
guici, *guice*, Codin, NL, 69
gurăne, Boceanu, 11
hălpăe, Codin, NL, 118 (bis)
hărăn, Vîrcol, 15
împearț, Vîrcol, 54
înflor, Doine, 26 (bis); *înfloare*, ib., 134
îngăure, Șez., XIII, 69; 84; 87; *îngaure*, ib., 90
învîrt, Marian H., 106; (să) *învîrte*, Vissarion, M., 223
jăfue, Broșteanu, 57
jupoaie, Șez., XV, 22; *jupoiu*, *jupoaie*, *jupoiesc*, L. Morariu, II, 1, 43; *jupește*, Marian, H., 91; *jupească*, id., ib., 128
lecui, Codin, NL, 4; Lungianu, PC, 37
licăre, Dumitrașcu, PO, 102
lilie, Dumitrașcu, PO, 53
mițui, *mițuiesc*, Ciaușanu
muflue, Boceanu, 15
mug, Bîrlea, C., 71; *mugă*, Coșbuc, F., 222; *mugești*, Bîrlea, C., 374
năfăcîe, Lungianu, DP, 80
năpost, Bîrlea, B., 79
nemeri, Ciaușanu, s. *desghețat*
oacăne, Lungianu, DP, 53

ocăr, Vîrcol, 15
ocără, Ciauşanu, s. *poală*
ocole, Vîrcol, 12
ogoaie, Boceanu, 16
orăcăe, Lungianu, DP, 53
ostoaie, Bîrlea, II, 112 (bis)
păcăne, Şez., XIII, 96
păşi, Doine, 14
pitule, Boceanu, 2 (s. *ajumi*); Şez., XIII, 168; *pitulesc*, Cioca, 34
pomeni, Doine, 150; *pomene*, GS, VI, 12; Vîrcol, 15
porunc, GS, VI, 83
potoale, L. Morariu, II, 1, 43; Bogdan, NV, 13; *potoală*, Bîrlea, C., 140; 141; *potole*, Vîrcol
potoapă, L. Morariu, II, 1, 43
prijoane, Şez., XIII, 38; *prijone*, Codin, NL, 161 (bis); *prijonesc*, Şez., XIII, 45; 61
primene, Vîrcol, 12; 15
priponi, Vîrcol, 12
scocioare, Lungianu, DP, 65
sgrăgăie, Lungianu, PC, 53
slobozi-mă, Bîrlea, C., 200; Doine, 267
smercăni, Boceanu, 21
socoată, L. Morariu, II, 1, 43
sprăvale, Bogdan, NV, 108; *prăvăleşte*, Bîrlea, B., 108
sucăl, Ciauşanu
tămădue, Şez., XV, 15
tăvăl, Marian, H., 79; 88 (bis)
tînguie, Lungianu, DP, 92
trăi, Bîrlea, B., 56 (bis)
turbe, Marian, H., 71
vaicări, Ciauşanu, s. *pungi; văicăre*, Lungianu, PC, 61
zdîrnăe, Boceanu, 25
zgîmăi, Boceanu, 25; *sgîmîie*, Codin, NL, 33
zgîndere, Pop, *Fl.*, 52
zvîrcole, Coşbuc, PV, 12

Iată acum şi cazurile unde se foloseşte *-esc* ocazional:

apropieşte, Marian, H., 78
astupeşte, GS, VI, 78
biruiaste, L. Morariu, II, 1, 43,
buiguesc, Marian, H., 133; *buiguiesc*, id., ib., 147 (bis); *buigueşte*, 150

celuieşti, Marian, H., 92
ciciiesc, Lungianu, DP, 41
contribuesc, Bîrlea, C., 379
hîriesc, Marian, H., 10; 71 (bis); 160; *hîrîească*, id., ib., 44; *hîrăie*, Ciauşanu
hondrocăesc, Lungianu, PC, 60
împuiesc, *împuiez*, *împui*, L. Morariu, II, 2, 16
îndoieşte (pentru *îndoaie*), Şez., XIII, 85; 86; *îndoiesc*, ib., 86; 87 (vezi mai sus, p. 224)
înfierbinţeşti, Doine, 200
înhăţeşte, Bîrlea, B., 80
minţeşte, Bîrlea, C., 243
miroseşte, Vasiliu, *Pov.*, 58; *mirosească*, Marian, H., 72
mormăesc, Pop, *Fl.*, 14
răsăreşte, Bîrlea, B., 108; id., C., 151; 254
repeteşte, Bîrlea, B., 136
scîrţîiască, Marian, H., 44
sfîrîiesc, Coşbuc, PV, 94
simţeşte, Doine, 297; Marian, H., 29; *simţească*, Coşbuc, B., 94
suduiesc, Bîrlea, C., 193; *suduie*, *suduiesc*, id., ib., 310; *sudue*, Doine, 26
svîrleşte, Cătană, B., 28
trebuesc, Doine, 138; *trebui*, Rădulescu-Codin, NL, 6
zdrăncănesc, Boceanu.
(Vezi şi Densusianu, GS, VI, 82—83.)

Aceste materiale trebuie folosite cu multă prudenţă, nu atît pentru că sînt fragmentare, cît pentru alte motive. În unele cazuri avem de-a face cu arhaisme, ca de exemplu *lucră* în loc de *lucrează*, în alte cazuri cu inovaţii, de exemplu la Iacob Negruzzi, formele ca *comandeze*, *repetează*, trădează ezitarea la încadrarea unui verb împrumutat, pe cînd la Bîrlea, formele ca *importează*, *contribuieşte* pot fi şi hipercorecte. Se pare că există şi diferenţe regionale, dar, pentru a le preciza, ar fi nevoie de cercetări suplimentare. În sfîrşit, trebuie să contăm şi cu necesităţile versului, cu atît mai mult cu cît întîlnim forme în *-esc* şi la verbe de conjugarea a III-a: *băteşte*, *mergeşte*, *străpungeşte*, Bîrlea, B., 89; *răgeşti*, id., C., 374 (aici trebuie să avem în vedere şi posibilitatea de a se porni de la *a răgi)*.

Cu toate aceste rezerve, se pot trage unele concluzii. Găsim mult mai multe forme fără *-esc* decît fără *-ez* şi de asemenea mai

multe la care se adaugă *-esc* decît la care se adaugă *-ez*. Conjugarea I se dovedește și pe această cale mai fermă decît a IV-a: sînt mai multe verbe vechi rămase sub forma primitivă (fără *-ez*) și, pe de altă parte, sînt mai multe împrumuturi romanice care capătă formă constantă fără *-ez*, pe cînd conjugarea a IV-a are rădăcini latine mai slabe și nu primește nici un sprijin de la împrumuturile romanice.

Aceasta nu înseamnă totuși că *-ez* nu progresează. În secolul trecut s-au împrumutat multe verbe care au căpătat o flexiune de tipul latin, de exemplu *adoră*, *domină;* dar multe din ele au căpătat apoi, totuși, flexiunea cu *-ez; ignor(eaz)ă*, *instal(eaz)ă*, *intrig(heaz)ă*, *navig(heaz)ă* (numai marinarii continuă să folosească pe *navigă).* Nu-mi dau seama de ce conjugare e forma *servă*, pe care multă vreme au întrebuințat-o juriștii (poate o mai întrebuințează și azi; în orice caz, *servește* e generalizat). E adevărat că în unele cazuri, în nesiguranță cu privire la elementul *-ez*, ezităm să formăm prezentul la verbe ca *a deceda* și chiar la unele vechi ca *a răposa* (de fapt acesta nu se mai folosește decît la timpurile formate cu participiul).

Se mai poate remarca un amănunt interesant: la formele simple, verbele se conjugă cu *-ez*, iar la cele cu prefix, fără *-ez*: *fumez/afum; marchez/remarc; maschez/demasc; testez/a-, con-, detest.* În unele cazuri s-ar părea că a avut un rol dorința de a evita omonimia cu substantivul primar sau postverbal: *fumez*, nu *fum; marchează*, nu *marcă* (totuși, pe de o parte se aude astăzi la sport *el marcă*, pe de altă parte, alături de verbul *remarcă*, există și substantivul *remarcă); maschează*, nu *mască; raportez*, nu *raport* etc. Alteori se creează dublete cu sensuri diferite: *acordez* (un instrument de muzică), *acord* (o favoare); *îndoi* „curbez", *îndoiesc* „dublez" etc.

Cu toate cele arătate pînă aici, tendința limbii noastre rămîne în continuare aceea de a forma prezentul cu *-ez* și *-esc*, pentru a regulariza flexiunea. Aceasta se poate dovedi în două feluri: întîi prin constatarea că verbele vechi, moștenite din latinește, eventual de origine autohtonă (dacă există) sînt în imensa lor majoritate fără *-ez* și *-esc*, ele constituind totuși o rămășiță, în al doilea rînd, prin constatarea că cea mai mare parte a neologismelor formează prezentul cu *-ez* și *-esc*, în ciuda strădaniilor depuse de latiniști în secolul trecut pentru a forma prezentul după modelul latinesc.

În lista verbelor neologice începătoare cu literele L și M, dată la p. 235, am găsit 25 de verbe cu L, dintre care nici unul fără *-ez*, iar cu M, 69 de verbe, dintre care 60 cu *-ez* și numai 9 fără: *mulțific*, *merit*, *mistific*, *modific*, *mortific*, *multiplic*, *mumific murmur*, la care se adaugă *manifestez* cu varianta *manifest* (cu diferență de înțeles). Nu e o simplă întîmplare că 6 dintre ele se termină în *-ic;* terminația *-ichez* nu ne vine la îndemînă. Am remarcat deja că n-am găsit nici un exemplu de conjugarea a IV-a.

Pentru mai multă siguranță, am trecut în revistă și neologismele care încep cu litera N. Sînt 24:

nara	*nazaliza*	*neurasteniza*	*normaliza*
narcotiza	*necesita*	*neutraliza*	*nota*
naturaliza	*necroza*	*nichela*	*notifica*
naționaliza	*nega*	*nitrifica*	*nova*
naufragia	*neglija*	*nivela*	*nuanța*
naviga	*negocia*	*norma*	*numerota*

Toate sînt de conjugarea I, toate au prezentul cu *-ez*, afară de *necesita*, *nega*, *nitrifica*, *notifica;* pentru ultimele două, vezi comentariul la M (vezi și forma *navigă* pomenită mai sus).

Un exemplu ne va arăta cum se introduce treptat *-esc* la un verb relativ vechi, *a trebui.* În limba veche era impersonal și se zicea numai *trebuie*, *a trebuit*, *va trebui* etc. în formule ca *trebuie să plec* „e necesar ca eu să plec". Alături de aceasta s-a dezvoltat formula *îmi trebuie* „am nevoie de", și în acest caz verbul a ajuns să fie acordat cu subiectul gramatical, de exemplu în versurile populare *Creșteți, flori, și înfloriți, Că mie nu-mi trebuiți.* De aici se ajunge, la singular, la *eu îți trebuiesc*, *tu îmi trebuiești*, apoi flexiunea se extinde și la sensul întîi, socotindu-se greșit că în *eu trebuie să plec*, *eu* este subiectul lui *trebuie* deci acesta e pus la persoana 1. Treptat, conjugarea personală se extinde la celelalte moduri și timpuri. Și dacă astăzi se mai poate reproșa ca o greșeală o formulă ca *am trebuit să plec*, *trebuiam să plec*, la viitor sau la conjunctiv flexiunea a devenit obligatorie: *o să trebuiască să plec.*

Mai rămîne să vedem situația elementului *-ră-* la plural. Istoria lui este întrucîtva analogă cu a lui *-ui-* la perfectul latin, deoarece de la o singură persoană s-a extins la toate persoanele pluralului. La conjugările regulate, persoana 1 a pluralului la perfectul simplu era identică cu a prezentului, iar a 2-a era la fel cu parti-

cipiul. După modelul persoanei a 3-a pl., care avea desinența *-ră* moștenită *(cîntară, dormiră)*, s-a introdus elementul *-ră-*, între temă și desinență, și la persoanele 1 și a 2-a pl. *(cînta-ră-m, dormi-ră-m, cînta-ră-ți, dormi-ră-ți)*, astfel încît desinențele devin *-răm*, *-răți*. Primele exemple par că sînt din secolul al a XVII-lea. Procedeul se extinde curînd și la conjugările neproductive: *veademu* (înlocuit cu *văzum)* devine *văzurăm*, *ziset* devine *ziserăți*, astfel că *-ră-* începe să fie simțit ca semn al pluralului (BL, III, 178—182).

La mai mult ca perfect erau mai multe puncte de confuzie între persoane. La început, pers. 1 și 3 sg. și 3 pl. erau *cîntase*, 1 pl. *cîntasem*, 2 pl. *cîntaset*, această din urmă formă deosebită de toate celelalte timpuri. Cu timpul, la 1 sg. se introduce *-m*, ca și la imperfect, astfel că 1 sg. coincide cu 1 pl. Se introduce la plural *-ră-*, după modelul perfectului, și astfel pers. 1 pl. *(-serăm)* se deosebește de 1 sg., 3 pl. *(-seră)* se deosebește de 3 sg., iar 2 pl. *(-răți)* capătă un semn normal la această persoană. Voi vorbi îndată și despre celelalte timpuri unde se introduce *-ră-*. Nu am informații cronologice asupra procesului acesta și consider că cele mai vechi formații sînt perfectul și mai mult ca perfectul numai pe baza faptului că s-au răspîndit și s-au impus, în timp ce celelalte, pînă la urmă, au fost izolate și frînate.

La perfectul simplu, *-ră-* este astăzi obligatoriu, atît acolo unde timpul e livresc, cît și în regiunile unde este încă folosit în vorbire. La mai mult ca perfect, s-a izbit de rezistența oficialității, fie pentru că era un timp viu în toată țara, fie pentru că aducea aminte de perfectul compus cu *-ră*, socotit incult. Tiktin, în gramatica lui, condamnă categoric mai mult ca perfectul cu *-ră-*; acad. Iorgu Iordan ia apărarea formelor fără *-ră-*, care unora li se păreau greșite; J. Byck și acad. Al. Rosetti pun cele două serii de forme alături, fără nici o observație, iar *Gramatica Academiei* (ediția I) este prima care pune întîi formele cu *-ră-*, fără să le condamne pe celelalte, dar arătînd că sînt arhaice. G. Călinescu a scris toată viața *ei făcuse*. Astăzi procesul se poate considera încheiat. La perfectul simplu și la mai mult ca perfect s-a realizat diferențierea necesară între toate persoanele.

La perfectul compus, după modificările aduse auxiliarului, pers. 1 sg. coincidea cu 1 pl. *(am)*, iar a 3-a sg. cu a 3-a pl., fie că pentru ambele se folosea *au*, fie că la ambele se introdusese *a* (în secolul al XVI-lea era normal *au* din *habet* și din *habent*,

Densusianu, Hdlr., II, 222, dar apare sporadic și *a*, fie că e o neglijență de scriere, cel puțin la plural, fie că deja analogia conjugării I acționa asupra persoanei a 3-a pl). În împrejurimile capitalei, mai există pînă azi *a* la pl., în Transilvania se mai aude pînă azi *au* la singular. Deci pers. 1 sg. e egală cu 1 pl., iar 3 sg. e egală cu 3 pl.

La periferiile Bucureștiului se introduce *-ără* la sfîrșitul participiului pentru a marca pluralul. Faptul a fost explicat în mai multe feluri. Gr. Scorpan (BPh, I, 205) crede că din *au lăudat+lăudară* s-a ajuns la *au lăudatără*, dar mai intii nu se vede de ce a fost nevoie de aceasta, căci încrucișările nu se fac nici ele fără un motiv, al doilea nu se zice *au lăudatără*, ci *a lăudatără*. Weigand (Jb., VIII, 1902, 277—278) și A. Pancratz (BA, I, 1925, 81) pornesc de la faptul că *am mîncat* era confuz în ce privește numărul, de aceea s-a zis *am mîncatără*, cu finala de la *duseră*, unde *-eră* a devenit *-ără* prin asimilare. Dar de ce asimilarea nu s-a produs și la perfectul *duseră?* Răspunsul este că a influențat singularul *duse*. Totuși, întregul proces fiind destul de recent, ar fi trebuit să apară pe undeva și urme de **mîncateră*. Explicația mecanică, prin încrucișarea unui verb de conjugarea I cu unul de a III-a (care în general este mai slabă), nu poate lămuri nici celelalte forme pe care le-am văzut, nici cele pe care le vom vedea de aici înainte. *-ră* a devenit semn al pluralului peste tot unde era posibilitate de confuzie cu singularul. La perfect, în trecut, circulau la toate verbele persoana 1 și a 3-a pl. cu *-ră- (am fostără, a fostără)*, pe cînd a doua era rară și analogică după celelalte, deoarece la a 2-a numărul se poate recunoaște după auxiliar.

La prezentul indicativ și conjunctiv și la imperfect *-ră-* se folosește mai puțin, dar tot numai unde exista un echivoc. Înainte de primul război mondial, în București se auzea frecvent la prezent, *ei cîntără*, *vederă* etc. O proprietăreasă, plîngîndu-se de chiriașa ei care o deranja cîntînd la pian, mi-a spus: *las' să cîntăre, dar să nu cîntăre noaptea*. De remarcat că s-a format conjunctivul normal, schimbînd în *-e* numai ultimul *-ă*. La celelalte conjugări însă, se adăuga *-ără* la forma tradițională a conjunctivului: *să vazără*. De asemenea la viitor, *o să batără* (în alte părți viitorul se diferențiază prin auxiliar, fie în opoziția *a/au*, fie în *o/or)*. La țară, lîngă București (comuna Bolintinul din Vale), am auzit

foarte frecvent, în 1940, toate formele cu *-ră-*. În București, încă după al doilea război mondial se mai putea auzi *o să batără*, *s-o țineauără* (format cu infinitivul!), imperfectul *făceauără* și așa mai departe. La o observație făcută de mine unei persoane care vorbea așa, am primit răspunsul că fără *-ră* formele ar fi fost de singular.

La formele terminate în vocală (afară de *a* accentuat: *cîntă*, *vede*, *vază*, *bată)* s-a adăugat pur și simplu *-ră*, fără asimilare; la cele terminate în consoană sau *a* accentuat *(lăudat*, *dus*, *ținea*, *făceau)* s-a adăugat *-ără*.

Prin intervenția forurilor oficiale, procesul a fost oprit și astfel nici prin acest procedeu omonimia singularului cu pluralul n-a fost îndepărtată decît parțial. Aceasta obligă la folosirea mai deasă a pronumelui personal, procedeu analitic, care se înscrie pe linia normală a unei limbi romanice.

Pentru că perfectul simplu nu e folosit în vorbire, el capătă prestigiu în ochii celor intimidați de limba scrisă, care îl folosesc greșit. O primă dovadă o aduc cazurile de acord după înțeles: *li să făcură milă* (Vîrcol, 62), poate și *il jelíră și poporul* (alte exemple în V. Rom., 1937, 11, p. 77–78 și 80; vezi BL, III, 183, și J. Byck, BL, VII, 1939, p. 143; apoi mai jos, la sintaxă). Dar în exemple ca cele următoare nu mai poate fi vorba de acord după înțeles: *Gruia lucrară* (Papahagi, *Mar.*, 108); *Stanca... slujiră* (I. Cr., VII, 9); *tot ce ne cerură inima* (Bogdan, NV, 236). Cel mai mult apare *-ră* la singularul *muriră* (emfatic, solemn): *muriră moș Iordache* etc.

Deoarece *-ră* a putut astfel părea facultativ, este adesea folosit în versuri, pentru rimă și ritm, în special în nordul țării: *De ziuă se revărsără*, *Trei cocoși mîndri cîntără* (Bîrlea, B., 93). Se folosește și la infinitiv, cu întrebuințare de viitor: *Că ei bini v-or dărui-ră* (GS, VI, 223). Într-un exemplu destul de curios găsim și un plural: *Cîți flăcăi de-a mea măsură*, *În Moldova se ducură* (Marian, H., 85).

Deoarece infinitivul lung se întrebuințează paralel cu cel scurt, *aș cînta* și *cîntare-aș*, se poate naște și un *-re* facultativ: *Amîndoi ne-am potrivire* (rimează cu *fire)*, la Marian, H., 107. În GS, VI, 223, găsim despărțite prin liniuță și infinitive: *Scoală*, *om bun*, *nu durmi-re*.... *Că nu-i vreme de durmi-re*, *Ci-i vreme de pomeni-re* (ce e drept, mai departe apar imperfecte ca *năștea-re*, pentru ritm).

Astfel *-re* devine o silabă de umplutură cu întrebuințare generală, și după substantive, de exemplu *portițare*, *pușcare*, *Duminecare* etc. (Bîrlea, B., 13 și 119 și multe altele), *oile-re* (GS, VI, 221) etc. Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, București, 1911, prezintă un foarte mare număr de exemple: *Și-i spăla iliecile-re Toate dimineților-re. Cînd iliecile-i spăla-re*, *Apa, frate, că-i roșa-re* (p. 3). În notă, la aceeași pagină, autorul adaugă că în recitări nu apare *-re*, ci numai în cîntec, ceea ce ar dovedi că în versuri s-a pierdut o silabă, pe care muzica a fost constrînsă să o păstreze[8].

[8] N-am mai putut folosi lucrarea lui M. A. Gabinski, *Vozniknovenie infinitiva kak vtoričnyj balkanskij jazykovoj process*, Leningrad, 1967.

FORMAREA CUVINTELOR

Formarea cuvintelor e legată de morfologie, prin procedeele pe care le folosește, și de vocabular, prin rezultatele care se obțin cu ajutorul ei. Există sufixe (uneori și prefixe) care se folosesc și în morfologie, nu numai pentru a crea elemente lexicale. Modurile de îmbogățire a vocabularului sînt împrumutul (care va fi discutat în capitolul despre vocabular), derivarea cu prefixe, cu sufixe și regresivă, compunerea și, în sfîrșit, schimbarea categoriei gramaticale, căreia în timpul din urmă i se mai spune și c o n v e r s i u n e. În general formarea cu prefixe este trecută la compunere, dar e mai logic să păstrăm acest din urmă termen numai pentru combinarea a două teme dotate ambele cu valoare noțională. Alții denumesc *pseudoprefix* sau *prefixoid* (profanii chiar *prefix)* primul termen al cuvintelor compuse, în special cînd acest prim termen participă la multe formații *(electro-*, *hidro-* etc.), ba se vorbește și de *sufixoide* în loc de al doilea termen al compuselor *(-fil*, *-log* etc.), deși în cazurile acestea avem de-a face cu elemente care exprimă noțiuni. Ce e drept, uneori nu e ușor de diferențiat derivatele de compuse (de exemplu, în cazul formațiilor cu *auto-* sau cu *-fica;* acesta din urmă a fost temă verbală în latinește, dar în românește e mai curînd sufix).

Prefixele sînt de cele mai multe ori prepoziții sau foste prepoziții; sufixe noi se formează în perioada istorică a limbilor prin aglutinarea unor substantive (lat. *rapida mente* „cu mintea iute“ >ital. *rapidamente* „repede“), prin falsă despărțire *(electr-on* este înțeles ca *elec-tron* și, pe această bază se formează *ciclotron)*, prin accidente fonetice (în franțuzește, adjectivul *petit*, pronunțat *pti*, are femininul *petite*, pronunțat *ptit*, pentru că la masculin a căzut *t* final, iar la feminin a căzut vocala finală, dar *t*, devenit final, n-a mai căzut; după acest model în unele graiuri regionale s-a format femininul *jolite*, pronunțat *jolit*, de la masculinul *joli*, care n-a avut niciodată un *t;* astfel *-t* a ajuns să fie sufix de formare a femininului).

În indo-europeana primitivă, după cum s-a mai spus, cuvintele erau invariabile, formate din rădăcini; mai pe urmă s-au creat unele elemente de dezvoltare a rădăcinilor (din rădăcina *ten-* se formează pe de o parte lat. *teneo*, pe de altă parte lat. *tendo)*, elemente care constituie punctul de plecare pentru formarea sufixelor. De asemenea se formează relativ numeroase prefixe. Existau însă și alte mijloace de formare a cuvintelor: alternanțele vocalice (de exemplu în greaca veche, din aceeași rădăcină există *genos* „neam“ și *gonos* „copil“), schimbarea accentului (în greaca veche *to'mos* „tăietură“ și *tomo's* „tăietor“). Primele formații sînt radicale, atematice: lat. *sal*, *mus*, *cor* (așa cum s-a văzut la morfologie); apoi se introduce vocala tematică *e/o:* față de latinescul atematic *rex*, sanscritul *rajaḥ* prezintă vocala tematică (e ca și cînd în latinește ar fi **regus)*, față de grecescul atematic *thēr*, latina are forma tematică *ferus*. Cînd se răspîndesc sufixele, vocala caracteristică a conjugării ajunge să servească de legătură între sufixele lexicale și rădăcină la derivatele nominale: lat. *can-tor*, dar *cant-a-tor*, ceea ce clarifică formațiile și împiedică schimbarea lui *-t-* în *-s-* (cf. forma mai veche *profes-sor* de la *profit-eor; us-ura* de la *utor*, față de *dict-a-tura* de la *dicto)*.

Am pomenit de faptul că unele sufixe cu care se formează tipuri de conjugare ajută să se grupeze la un loc verbe cu o anumită valoare gramaticală, de exemplu, verbele în *-e-* (conjugarea a II-a latină) sînt cauzative, verbe de stare etc., verbele în *-a-* (conjugarea I latină), denominative etc. La fel și pentru formele nominale: substantivele în *-men (fulmen* de la rădăcina verbului *fulgeo)*, în *-es-/-os- (genus* de la rădăcina verbului *gigno)*; vezi mai jos. Cu timpul aceste două formații ajung să caracterizeze substantivele numai în ce privește genul (sînt toate neutre).

S u b s t a n t i v u l. La origine, femininele, dacă era nevoie să fie marcate ca atare, erau cuvinte din altă rădăcină decît masculinele, de exemplu lat. *pater*, *mater;* de cele mai multe ori însă cuvintele erau indiferente din punctul de vedere al genului: lat. *bos* însemna și „bou“ și „vacă“. Apar unele procedee, destul de complicate, pentru a forma femininul din rădăcina masculinului: *socer* „socru“, *socrus* „soacră“; *uictor* „învingător“, *uictrix* „învingătoare“; *gallus* „cocoș“, *gallina* „găină“ (cf. și

rex, *regina;* tipul a rămas în oarecare măsură viu în limbile romanice apusene; în românește, nu, de aceea *găină* a rămas izolat, și pentru masculin s-a împrumutat *cocoș* din slavă). Se folosește apoi sufixul, mai comod, *-a* (întîi la adjective): *filius*, f. *filia*, și acest morfem se generalizează (femininul de la *mercator* nu mai e *mercatrix*, ci *mercatoria; socrus* devine în epoca tîrzie *socra*, păstrat așa în limbile romanice).

Se formează cu sufixe substantive colective (la origine erau forme de neutru plural): cu *-ia*, *familia* (numai la plural, feminin, *diuitiae)*, cu *-etum*, pentru plante, *arboretum* etc. Abstracte, de fapt nume de acțiune, de la verbele cu sufixul *-io*, apoi *-t-io* (cu *t-* de la supin): *opinio*, *oratio;* cu sufixul *-ium*, *colloquium*, *incendium;* cu sufixul *-os* (devenit apoi *-or)*, de la verbe de stare *(ardor*, *tumor)*. De la adjective, cu sufixul *-ia (inertia*, *infamia)*, apoi *-nt-ia* (cu *-nt-* de la participiile prezente: *prudentia*, *arrogantia);* cu sufixul *-tat- (auiditas*, *pietas)*. De la substantive și adjective, cu sufixul *-itia*, *-itium (amicitia*, *pueritia*, *seruitium)*. Rezultatul acțiunii, de la verbe, cu sufixul *-men (flumen*, *tegmen);* cu sufixul *-mentum (documentum*, *fundamentum);* cu sufixul *-ura (-tura*, *-sura) (usura*, *dictatura;* vezi mai sus). Nume de agent de la verbe, cu sufixul *-tor (pictor*, *orator)*, f. *-trix*, apoi *-toria* (vezi mai sus); de la substantive, adjective și verbe, cu sufixul *-on (Naso* „năsos", *glutto* „mîncău"); de la substantive, cu sufixul *-arius* (de origine necunoscută; la origine forma numai adjective: *argentarius*, *carbonarius)*. Nume de instrument, de la verbe, cu sufixele *-tlo->-clo-*, *-tro-*, *-cro-*, *-dhro->-bro- (ferculum*, *gubernaculum*, *aratrum*, *cribrum*, *claustrum)*, dar există și *-ulum (speculum); -arium* (neutrul lui *-arius: granarium*, *salarium)*.

De observat expansiunea neîntreruptă a vocalei de legătură, sufixele luînd formele *-atio*, *-itio*, *-itas*, *-imen*, *-umentum*, *-atura*, *-itura*, *-ator*, *-itor*, *-aculo*, *-iculo* etc.

A d j e c t i v u l. Se formează adjective cu sufixul *-ius (regius*, *Martius)*, cu *-eus (aureus*, *lacteus);* combinat cu alte sufixe, devine mai rezistent: *-icius*, *-acius (patricius*, *gallinaceus)*, *-torius (senatorius)*, acesta din urmă important pentru limba română; *-iuus (festiuus*, *imperatiuus)*, *-bilis (amabilis*, *flebilis)*, *-o(n)sus (formonsus*, *laboriosus)*. Din greacă, *-aticus*, *-oticus (hypnoticus*, *lunaticus)*, care devin repede peiorative.

Diminutive de la substantive și de la adjective se formează cu sufixul *-ulus (catulus*, *uetulus)*, combinat cu alte sufixe: *-ellus (uitellus)*, *-culus (canicula*, *homunculus)* etc.

A d v e r b e l e se formează în general cu sufixe: *-e (longe*, *bene)*, *-ter (feliciter); -o (certo)*, *-im (partim);* sînt vechi desinențe, *-o* de instrumental, *-im* de acuzativ. În perioada tîrzie începe să se folosească *-mente* (vezi mai sus).

P r e f i x e. Prepozițiile erau adesea în același timp adverbe și desigur prin adverbe se explică mai ușor folosirea în calitate de prefixe: *prae ire* devine *praeire*. În latinește, derivarea cu prefixe era mai puțin dezvoltată decît în greacă, totuși era destul de mult folosită. Toate verbele mai importante au paralele cu prefixe, adesea formațiile fiind mult diferențiate în ce privește sensul. La aceasta mai contribuie fără îndoială și închiderea vocalelor, care mărea deosebirea între formele simple și cele cu prefix. De la un verb ca *eo* găsim formații cu *ab- (praeab-)*, *ad-*, *ante-*, *circum-*, *co-*, *contra-*, *ex- (perex-*, *superex-)*, *in-*, *inter-*, *ob-*, *per-*, *prae-*, *praeter-*, *prod-*, *red-*, *sub-*, *trans- (pertrans-)*, în total 21. *Obire* înseamnă „a muri", *redire* „a se întoarce", *transire* „a trece" etc. În românește s-au păstrat *exeo (ies)*, *pereo (pier)*, *subeo (sui)*, toate fără legătură între ele. Alt exemplu: *emo* „a lua", „a cumpăra", *adimo* „a răpi", *como* „a pieptăna", *coemo* „a aduna prin cumpărare", *demo* „a tăia", *dirimo* „a nărui", *eximo* „a scoate" (de aici *exemplum)*, *interimo* „a omorî", *perimo* „a omorî" (vezi *a perima)*, *promo* „a scoate" (de aici *prompt)*, *redimo* „a răscumpăra", *sumo* „a lua", „a consuma", „a cheltui" (de aici *somptuos)*. La perfect și participiu, derivatele semănau ceva mai bine cu forma simplă. Prin urmare formarea de derivate cu prefixe constituia totuși o întărire a caracterului sistematic al vocabularului, o consolidare a fondului principal lexical.

Derivarea regresivă era slab reprezentată: *pugnus* „pumn" dă derivatul *pugnare* „a lupta", iar de aici derivatul regresiv *pugna* „luptă". Și prin eliminarea prefixului: *scalpo* „a scobi", *insculpo*, apoi *sculpo* „a sculpta".

În ansamblu exista o mare cantitate de cuvinte derivate, ceea ce însemna o bogăție pentru vocabular.

Compunerea era mult mai slab folosită, în raport cu greaca și mai ales cu limbile germanice și cu indiana. La poeții din perioada arhaică găsim formații ca *ueliuolans* „care zboară cu pînzele", *altitonans* „cel care tună în înălțime", părăsite apoi cu totul.

Formații ca *uenum-do* „a vinde", *uen-eo* „a fi vîndut" (paralele cu *perdo*, *pereo)* sau ca *iu-dex* „judecător" s-au păstrat, dar erau foarte greu analizabile. Mai clare erau *lucifer* „purtător de lumină", *frugifer* „purtător de fructe", *aurifex* „care lucrează cu aur", *opifex* „care dă ajutor" (cf., tot cu tema verbului „a face", rom. *simplifica); maledicere* (adverbele nu sînt prea departe de prefixe). În general vocala de legătură era *-i-* (dintr-un mai vechi *-e-* sau *-e/o-): carn-i-uorus, agr-i-cola*. În epoca tîrzie, sub influența greacă, apare și *-o-: mul-o-medicina* „medicina veterinară". Și în limbile romanice compunerea e puțin folosită (ceva mai răspîndită e în italiană, unde se găsesc exemple ca *ferrovia, capostazione)*. Cei care susțin că limbile romanice folosesc mult compunerea citează de obicei ca exemple grupuri apoziționale.

Schimbarea categoriei gramaticale, procedeu comod în limbile analitice (mult folosit în engleză și, după cum se va vedea, și în română), era foarte slab reprezentată în latinește, deoarece fiecare categorie gramaticală își avea semnul ei; totuși substantivele și adjectivele au adesea flexiune similară, de aceea găsim exemple ca *Romanus*, adjectiv, luat ca substantiv cînd nu e acordat cu alt substantiv; mai întîlnim substantive în apoziție, astfel că, în oarecare măsură, seamănă cu adjectivele *(miles uictor* „soldat învingător"), iar ca adverbe se folosește acuzativul neutru al adjectivelor *(multum, dulce*, dar *-e* ar putea fi și sufix de instrumental). Un singur caz deosebit este acela al participiului perfect, care am văzut că la origine era adjectiv, apoi e legat de verb și devine pasiv, dar continuă să fie folosit și cu valoare activă: *cenatus, pransus*.

În perioada romanică primitivă nu se petrec schimbări importante. Din grecește se introduce formarea femininului cu sufixul *-issa (abbatissa)*, se împrumută verbe în *-izo (baptizo*, vezi mai sus). După unii se introduce atunci și sufixul *-iscus*, care în grecește forma diminutive (cu această valoare există în latinește exemple vechi), dar în limbile romanice ar fi ajuns să formeze adjective (it. *grottesco*, rom. *omenesc)*; în Apus însă e vorba de fapt de un sufix germanic (în germana de azi are forma *-isch*, cf. *rumänisch)*, iar în românește, am propus o explicație prin tracă *(Romania*, LIII, 1927, p. 541—552; vezi și Merlingen, *Die Sprache*, Wien, VI. 2. 1960, p. 179—192). În schimb se dezvoltă unele sufixe de origine latină: cu *-toria* se formează feminine de la masculine în *-tor* și numele locului unde se exercită

o profesiune (rom. *vînătoare)*; cu *-onea* se formează feminine (rom. *lupoaie, Păvăloaia)*; apare un sufix colectiv *-imen* (rom. *mulțime, oștime)*.

Se înmulțesc cuvintele lungi (vezi fonologia), se creează cumule de sufixe, se dezvoltă sufixele abstracte, se folosește adesea diminutivul în locul formei de bază (rom. *ureche*<lat. *auricula*, *genuchi*<lat. *genuculum*, fr. *soleil*<lat. **soliculus)*. Compusele continuă să fie rare, prefixele slăbesc în importanță, cel puțin în Răsărit, și încetează în multe cazuri de a mai fi percepute ca atare (dovadă este faptul că accentul nu se mută pe rădăcină în cuvinte ca *cu'mpăr, su'făr*, în timp ce în *dezle'g*, unde prefixul a rămas simțit, accentul s-a mutat).

În românește rămîn prefixe vii numai *în-* și *des- (îmbrac, dezbrac)*, mai slab sînt reprezentate *a- (aprind, apun)*, *cu- (cuprinde, cuveni)*, *s- (sfulger, scobor)*, *stră- (strămoș)*. Poate în *răz- (răzbuna, răsturna)*, de origine slavă, să se fi amestecat și ceva din lat. *re- (re-ex-?)*. Din slavă, foarte productiv, este *ne- (nebun, netot)*. În unele graiuri regionale s-au format derivate cu prefixul de origine slavă *ză- (zăuit*, Cioca, 8; *zăuitat*, Șez., XIII, 141), dar formula n-a reușit.

În limba mai apropiată de vremea noastră, prefixele tradiționale, atît de origine latină cît și din slavă, își văd domeniul restrîns de apariția unor prefixe internaționale, aproape fără excepție reluate din latinește sau cel puțin grecești intrate prin latină. Mai servește și azi *în-*, dar pe de o parte e concurat de *in- (incasa* alături de *încasa)*, pe de altă parte diverse derivate formate cu ajutorul lui trec drept rustice *(împudra* etc.). Iată cîteva exemple regionale pe care limba literară nu le-ar accepta:

încălugăresc, Bîrlea, C., 262; *îngăure, îngăurit*, Șez., XIII, 84; *îngăurită*, Ciaușanu, s. *acasă; înemerit*, Șez., XIII, 89; *înschimba*, Doine, 123; 124; *învăcsi*, Vîrcol, glosar. Vezi și *împonta, înconcentra, încontra, îndelecat, înforța*, BPh, V, 166—167.

Prefixul contrar, *des-*, este mai puțin șubred, pentru că paralela lui internațională îi seamănă bine *(de-)*, ceea ce face să se producă unele încrucișări între ele *(despersonaliza, desmonta* etc.), iar la teme care încep cu *s-* confuzia este totală *(descuama, deservi* etc.). Negativul *ne-* continuă să fie productiv, se folosește și alături de cuvinte internaționale *(neprobabil)*, totuși e concurat de *in-* și de *a-* (vezi Pavel Beneš, CL, III, 1958, Omagiu Petrovici,

p. 91—94). Cît despre *răz-*, acesta este foarte slab productiv astăzi.

Se introduc în schimb, masiv, prefixe internaţionale: din greceşte: *a-* privativ *(apolitic)*, *anti-* *(antirasist)*, *dia-* *(diacronic)*, *dis-* *(dispepsie)*, *pro-* *(prognoză)*, *sin-* *(sincronic)*; din latineşte: *ante-* *(antebraţ)*, *co-* *(con-*, *com-)* *(condensa)*, *contra-* *(contraindicat)*, *de-* *(delimita)*, *dis-* *(dispărea)*, *ex-* *(extrage)*, *extra-* *(extraplan)*, *in-* „ne-" *(inelegant)*, *in-* „în" *(invoca)*, *infra-* *(infraroşu)*, *inter-* *(interurban)*, *intra-* *(intravenos)*, *pre-* *(predispune*, cu două prefixe), *pro-* *(prodecan*, *produce)*, *re-* *(reangaja)*, *super-* *(superbombă)*, *supra-* *(supralicita)*, *trans-* *(transfug)*, *ultra-* *(ultraviolet)*.

În multe cazuri formaţiile nu sînt direct analizabile pentru noi, deoarece nu avem în limbă forma fără prefix, dar deoarece avem paralele cu diverse prefixe, fiecare din ele ajută la înţelegerea celorlalte, de exemplu *in-stitui* alături de *con-stitui*, *de-stitui*, *re-stitui*, *sub-stitui*.

Se poate ridica obiecţia că exemplele citate nu sînt formate în româneşte, ci sînt împrumutate gata făcute; mărturisesc că nu sînt prea sensibil la această obiecţie. Este, evident, important să facem diferenţa între morfemele productive în limba noastră şi cele împrumutate numai în formaţii gata făcute; dar o dată ce un derivat este înţeles ca atare de vorbitori, el poate fi valorificat în cercetare măcar din punctul de vedere al uzajului dacă nu din acela al originii.

În ce priveşte prefixele internaţionale, lucrurile au mers mai departe, căci multe dintre ele sînt astăzi productive în româneşte, cum se dovedeşte cu faptul că le găsim ataşate la teme moştenite sau împrumutate din limbile vecine: *antetrupiţă*, *antevorbitor*, *antiregalist*, *codevălmăşie*, *copărtaş*, *contramăsuri*, *depăşi*, *expune*, *extraşcolar* (*ex* şi *extra* se întrebuinţează şi izolat), *interoraşe*, *prenumăra*, *propăşi*, *reclădi*, *supraîncălzi*, *ultrascurt*. Este indiferent faptul că unele dintre exemplele citate sînt calcuri.

Altă obiecţie posibilă: după cum în trecut s-au împrumutat sufixe şi prefixe care mai tîrziu au fost eliminate din limbă, tot aşa acum se împrumută prefixe care nu vor rezista multă vreme. Este posibil, fără îndoială, ca unele dintre cele citate să se piardă, dar nu se poate crede că noile prefixe, în ansamblul lor, vor fi părăsite, după cum nu vor fi eliminate nici cuvintele internaţionale. Argumentele vor fi prezentate în capitolul despre vocabular. Pentru moment mă mulţumesc să arăt că prefixele noi ocupă de

pe acum spaţii întinse în dicţionarele noastre. Cel mai mult folosit dintre prefixele vechi, *în-* (cu varianta *îm-*) ocupă în DLRM aproximativ 33 de pagini (n-am dat la o parte din aceste pagini cuvintele la care *în-* sau *îm-* nu e prefix), iar *ne-*, 10 pagini (este însă evident că la acest din urmă prefix am putea uşor mări numărul derivatelor, deoarece putem oricînd să fabricăm oricîte vrem); cu echivalentele neologice găsim: pentru *in-* *(il-*, *im-*, *ir-;* am neglijat varianta *ig-*), 16 pagini (şi aici unele cuvinte sînt fără prefix), iar pentru *a-* n-am putut socoti pe pagini, dar este evident că formează multe derivate (*Dicţionarul de neologisme* conţine mult mai multe decît DLRM). Alt sondaj: cu *des-* (*dez-*) am găsit aproximativ 11 pagini (n-am eliminat exemplele ca *deşira*, *desigila*), iar cu *de-*,14 pagini, şi cu *dis-*,5; cu *răs-* (*răz-*), 4 pagini, iar cu *re-*, 20. De fapt *re-* se poate astăzi alătura aproape la orice temă verbală. Mai adaug că *com-* (*con-*, fără *co-)* ocupă vreo 13 pagini.

Am ţinut să dau aceste informaţii, pentru că ele ne permit să tragem o concluzie importantă. Nu numai că prefixele vechi sînt înlocuite cu altele noi, dar se schimbă înseşi procedeele de formare a cuvintelor, căci, de unde pînă nu demult derivarea cu prefixe juca un rol secundar în româneşte, astăzi ea capătă o mare întrebuinţare şi aceasta nu va rămîne fără urmări în ce priveşte structura limbii în general.

Sufixele păstrate din latineşte şi mult folosite sînt următoarele: pentru formarea femininului, *-ă* (*cucoană*), *-oaie* (*doftoroaie*) şi *-easă* (*mireasă*), cu formele complexe *-ăreasă*, *-ereasă* (*cîrciumăreasă*, *lenjereasă*), *-uleasă* (*Păsculeasa*); nume de acţiune, infinitivele lungi (*cîntare*), *-mînt* (*legămînt*), *-ciune* (*urîciune*), *-inţă* (*folosinţă*), *-tură* (*tîrîtură*); abstracte, colective etc., *-ie* (*nemernicie*), cu dezvoltări ca *-torie* (*spălătorie*), *-tate* (*uşurătate*), *-eţe* (*bătrîneţe*), *-et* (*foşnet*), *-èt* (*brădet*), *-ime* (*boierime*); nume de agent, *-tor* (*otrăvitor*), *-ar* (*văcar*), *-ăreţ* (*săltăreţ*); nume de instrument, *-ar* (*pieptar*), *-toare* (*răzătoare*); adjective, *-esc* (*femeiesc*), *-os* (*răpciugos*), *-atec* (*furtunatec*); diminutive, *-el* (*băieţel*), *-uţ* (*căluţ*), *-ică* (*fetică*), *-şor* (*lucruşor*); augmentative, *-oi* (*băboi*). Dintre toate acestea, *-ăreţ* ar putea fi în vreun fel legat de *-eţ*, de origine slavă, iar *-şor* pare a fi lat. *-iolus* combinat cu un element autohton.

Inventarul de sufixe s-a mărit mult cu elemente de origine slavă: pentru formarea femininului, *-că* (*puică*), dezvoltat apoi

în -*ancă*, -*oaică* etc. (*lupoaică; -oaie* singur este aproape complet ieşit din uz); nume de acţiune, -*eală* (*spoială*), -*anie* şi -*enie* (*păţanie, tîmpenie*); colective, -*işte* (*porumbişte*); nume de agent, -*ar* (de la verbe: *pîndar*), -*nic* (devin în cea mai mare parte adjective: *amarnic*); nume de instrument, -*niţă*, dezvoltat în -*arniţă* (*acarniţă*), -*elniţă* (*urechelniţă*); augmentative, -*an* (*beţivan*); numele locuitorilor, -*ean* (*bucureştean*); diminutive, -*eţ*, dezvoltat în -*uleţ* (*podeţ, steguleţ*), -*iţă* (*fetiţă*); sufixul -*aş*, care formează nume de agent şi diminutive, este de origine complexă, parte slav (*bogătaş*), parte maghiar şi poate şi autohton (*arcaş*); alături de diminutivele în -*aş* (*băieţaş*), găsim altele în -*uş* (*măgăruş*). Sufixe maghiare sînt în orice caz -*şag*, -*şug* (*rămăşag, beteşug*), -*ău*, -*eu* (*alergău, feteleu*). Greceşti -*si* la verbe (*plimbarisi*), -*ache* pentru diminutive (*ursulache*). Turceşti, -*giu* pentru nume de agent (*reclamagiu; mitangiu*, Sct., 14. I. 1966, p. 1, col. 2 şi p. 2, col. 6) şi -*lîc* pentru colective (*savantlîc*).

Printre sufixele cu care se formează femininul, -*ă* a căpătat viaţă nouă sub influenţa romanică apuseană, astfel că au apărut derivate ca *doctoră, pictoră, ingineră* etc. Dar în general astăzi se foloseşte puţin femininul numelor de meserii; -*ească* se mai foloseşte (*generalească*), concurat de varianta internaţională -*esă* (*contesă, negresă;* vezi şi Iorgu Iordan, BPh, VI, p. 16—17): dacă acesta din urmă nu se poate ataşa la teme vechi, nici primul nu se prea mai foloseşte pe lîngă teme noi; -*oaie* e utilizat numai pe lîngă numele de familie, dar e vulgar; -*oaică* e rezervat pentru nume de animale (*tigroaică*, dar parcă mai curînd *tigresă*). Deci în general se formează mai puţin feminine de la masculine.

Se foloseşte deci masculinul şi pentru feminin: *tovarăşa inginer, academician Raluca Ripan, medicul O.R.L.-ist Valeria M.* (Sct., 8. VIII. 1967, p. 2, col. 1),... *astronomul Alla Masevici. Noile fotografii, a spus ea*... (Sct., 26. VIII. 1965 , p. 4, col. 5). Lucruri aproximativ asemănătoare se remarcă în englezeşte (Charles Barber, *Linguistic Change in Present-day English*, Edinburgh and London, 1964, p. 105), dar, la drept vorbind, formula *lui Maria* nu este esenţial deosebită de cea discutată aici, şi am pomenit de faptul că genitiv-dativul plural *fetelor* e format cu un morfem masculin. Mai adaug că elevele din Feteşti mi-au spus că, strigate la catalog, ele răspund *prezent*, nu *prezentă*.

Totuşi sînt cazuri cînd femininul se dezvoltă, de exemplu s-a creat recent un feminin de la *oaspete*, mai întîi la plural:

...*echipa feminină de volei a R.P. Ungare. Oaspetele vor întîlni*... (RL, 19. V. 1964, p. 3, col . 3).

Oaspetele... (Sportul popular, 11. VII. 1966, p. 4, col. 1).
Oaspetele au sosit (ib., 25. III. 1967, p. 1, col. 2).
Oaspetele au fost întîmpinate... (Sct., 29. VII. 1966, p. 5, col. 2).
Oaspetele au fost însoţite (RL, 16. V. 1968, p. 2, col. 3.).
Oaspetele au obţinut victoria (Sct., 13. IV. 1968, p. 7, col. 3).
Am auzit şi singularul *oaspetea*, la televiziune.

De semnalat totuşi că mai vechiul *musafir* se foloseşte de obicei sub forma masculină şi pentru femei.

Pentru nume de acţiune se foloseşte infinitivul lung, în limitele arătate mai sus (*eternizare*), iar supinul, cu această valoare, e în scădere (vom zice mai curînd *imprimarea* decît *imprimatul*); -*mînt* nu mai produce nimic, nici de la teme vechi; de asemenea -*ciune* e scos de mult din uz, fiind înlocuit cu -*aţie*, -*iţie*, cu preferinţă în unele cazuri pentru formele mai lungi, cu -*iune* (un afiş e semnat *Direcţiunea*, chiar dacă vorbim de *direcţia administrativă*, nu de *direcţiunea administrativă;* nu se poate spune *tensie*, ci numai *tensiune*); -*inţă* nu se mai foloseşte, iar -*tură* a căpătat o nuanţă peiorativă (*adunătură*, cf. Zorela Creţa, SMFC, IV, 190), însă rămîne în uzajul normal sub forma internaţională -*atură* (*registratură*); -*tate* este viu, dar cu vocala de legătură -*i*-, internaţională (cf. *legalitate* paralel cu vechiul *bunătate*); -*ie* este şi el viu (*perfidie*), dar varianta internaţională coincide în totul cu cea tradiţională; -*et* nu mai e folosit, iar -*ime* destul de slab (*funcţionărime*).

Pentru numele de agent se foloseşte în continuare -*tor*, dar pentru temele noi se foloseşte vocala de legătură sub forma internaţională (*iarovizator* şi, cu atît mai mult, *normator*); de asemenea e viu -*ar* (*parchetar*), care se confundă în întregime cu varianta internaţională provenită din lat. -*arius;* -*ăreţ* e puţin folosit, în stilul familiar în general cu nuanţă peiorativă.

Pentru nume de instrumente se foloseşte în continuare -*ar* (*instrumentar*), şi aici aspectul vechi fiind identic cu cel internaţional; -*toare* se foloseşte rar, pentru temele noi, cu vocala -*a*- (*vezicatoare*, dar şi *vezicătoare*).

Diminutive se folosesc în general mult mai puţine; pentru temele noi nu se utilizează nici -*el*, nici -*uţ*, nici -*şor*, nici -*ică* (de la un termen ca *agronom* nu putem forma un diminutiv, aşa cum mai de mult s-au format unele ca *advocăţel*).

Pentru adjective se folosește *-atic* (*sistematic*), confundat cu varianta neologică, *-os* (*infecțios*), care e simțit ca paralel cu fr. *-eux*, it. *-oso* etc.) și *-esc* (*inginerese*), a cărui utilizare e limitată.

Augmentative nu se formează în general de la teme noi.

Constatăm deci că rămîn vii numai acele sufixe de origine latină care au paralele romanice clare (singur infinitivul lung nu îndeplinește această condiție).

Despre sufixele de origine slavă se poate spune în ansamblu că nu mai sînt productive (se zice *liceană*, *cetățeană*, nu *liceancă*, *cetățeancă* (Libert., 12. IX. 1948), se zice *casieră*, nu *casieriță* etc.). Singura rezervă trebuie să o facem pentru *-ean*, care însă este astăzi pus în paralelă cu *-ian*, internațional (*argentinian*, *brazilian*) și mai ales cu *-ez*, de care vom vorbi mai jos. N-am pomenit de sufixul *-icesc*, cu care s-au format adjective (*istoricesc* etc.). Fulvia Ciobanu (SMFC, I, p. 101—116) vede în el un împrumut din rusă, iar N. A. Ursu (LR, XIII, 1964, p. 413—422) crede că a fost format în românește, adaptîndu-se astfel, cu ajutorul sufixului nostru *-esc*, sufixul grecesc *-ikos*. Această din urmă teorie mi se pare cel puțin exagerată. Avem numeroase corespondențe exacte cu formații rusești, chiar dacă, într-o perioadă ulterioară, s-au creat și în românește derivate cu *-icesc*; e destul de greu de admis, ca punct de plecare, un amalgam al unui sufix grecesc cu unul românesc, mai ales dacă ținem seamă că *-esc* el însuși numai e demult prea productiv. În orice caz, formațiile în *-icesc* au dispărut, împreună cu celelalte sufixe de origine slavă. Se mai întîlnesc rare formații ca *reportericesc*, *spitalicesc* (Sct., 16. X. 1960, p. 1, col. 6) și mai ales adverbe ca *istoricește*.

Nici sufixele de origine maghiară și greacă nu mai sînt productive și, în orice caz, nici unul din ele nu se atașează la teme neologice. Cele turcești, cum s-a văzut deja, se pot întîlni cu teme neologice (*declamagiu*, *autorlîc*), dar cu valoare peiorativă.

Ajungem acum la o ultimă serie de sufixe, cele internaționale, despre care n-am putut evita de a pomeni și pînă aici. Dacă pentru a cunoaște capacitatea de rezistență a sufixelor vechi am cercetat gradul în care ele se pot atașa la teme neologice, pentru sufixele noi vom proceda invers și vom căuta să vedem în ce măsură se pot alipi la teme tradiționale. Într-adevăr, se cunoaște cazul sufixelor de origine străină care se folosesc pentru a forma cu ele derivate de la teme împrumutate, dar nu de la teme indigene (BL, II, 1934, p. 238—241). Nu vom socoti un sufix de origine străină ca definitiv adoptat decît atunci cînd dă naștere la derivate de la teme indigene. Vom stabili deci trei grade de însușire: 1. adoptarea unui cuvînt străin derivat, pe care vorbitorul român îl poate analiza; 2. folosirea unui sufix de origine străină pentru a forma derivate numai de la teme străine; 3. folosirea unui sufix de origine străină pentru a forma derivate de la teme indigene. La acest al treilea punct am putea stabili două trepte: noul derivat este un calc după o formație din limba străină, sau este creat în mod independent în limba noastră. În sfîrșit, în afara celor trei grade, se situează sufixele vechi întărite prin asimilarea lor cu unele internaționale. Înainte de a intra în amănunte, e necesar să arăt că problema sufixelor noi a fost studiată de acad. Iorgu Iordan, în BPh, VI, p. 1—59, apoi de mai mulți cercetători care, în volumele *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în românește*, au folosit în general ca punct de plecare articolul citat, aducînd însă date noi. (Vezi și Iorgu Iordan, SCL, XV, 401—402.)

Sufixe analizabile, cel puțin în unele cazuri, dar neproductive: *-ament* (ia locul lui *-mînt;* în glumă se folosesc formații ca *bagcjamente*); *-ard* (totuși *lozincard*, cf. I. Dănăilă, SMFC, II, 117—123); *-iță*, *-oză*, *-om* (totuși *chiulangită*, Ana Canarache, SMFC, I, 133—135); *-(at)iv* (Iorgu Iordan, SCL, XI, 179—187 și XIV, 299—312[1]); *-or*, *-er* (*coafor*, *șofer*), schimbat uneori în *-ator:* *montor*, *patinor* devin *montator*, *patinator*.

Sufixe socotite ca formînd derivate noi, dar numai de la teme străine: *-aj* (*picaj*, *gramaj*, totuși și *inelaj*, *limbaj*, Georgeta Ciompec, SMFC, I, 51—64); *-ant*, *-ent*, *-anță*, *-ență* (*manipulant*, dar cf. *cutezanță*, *siguranță*, Luiza Seche, SMFC, II, 107—116); *-ez*, *-ian* etc., pentru formarea de nume de locuitori, numai de la teme străine (*ganez*, *somalez*, Magdalena Popescu, SMFC, II, p. 213—224; Et. rom., 13—18); *-ic* (*cifric*, *planic*, totuși *legic;* vezi și *copilandric*; *-ifica*, *-iona* (exemplu mai vechi, *muniționa*, DLR; făcut în românește, *semnifica*, Laura Vasiliu, SMFC, III, 99—117); *-itate* (ia locul lui *-ătate*, cf. *legitate;* *purtabilitate*, într-un referat la un simposion privitor la textile); *-mente*, pentru formarea de adverbe, folosit mai mult în secolul trecut, iar astăzi

[1] Totuși Mioara Avram, SMFC, IV, 87—111, a găsit multe formații românești cu *-iv*.

foarte puțin (I. Dănăilă, SMFC, II, 185—198); astăzi folosim tot mai mult adjectivele în funcție adverbială și nu mai formăm derivate nici cu *-ește:* zicem *lacom*, nu *lăcomește*. De asemenea substantivele se folosesc în funcție adverbială (cf. Luiza Seche, LR, 6/1958, p. 15—19), fără sufixul *-ește*.

Sufixe care formează derivate și de la teme indigene: *-al* (*săptămînal, mormîntal*); *-at* (*voievodat*, cf. Iorgu Iordan, BPh, VI, 10—11); *-bil* (*-abil, -ibil: căruțabil*, „Tempo", 14. V. 1939; *folosibilă*, Sct., 23. IX. 1963, p. 4, col. 3, vezi Maria Iliescu, SMFC, I, 85—99); *-etă*, formează diminutive și feminine (SMFC, IV, 81—86); *-ier, -ieră* (*cauciuchier, burtieră, noptieră*, vezi Z. Ștefănescu-Goangă, SMFC, I, 117—121); *-ism, -ist, -iza* (*poporanism, iobăgist, mușamaliza*, vezi Jana Albin, SMFC, I, 123—131; Laura Vasiliu, SMFC, III, 99—117); *-istic* (*aiuristic, ziaristic*, vezi Iorgu Iordan, BPh, VI, 30). De fapt, larg productive sînt numai *-ism, -ist* și *-iza*, legate de altfel între ele (*mahalagism, miticism; zeflemist, fripturist; politicianism, politicianist; moldoveniza* etc.). Tot legat de ele, dar mai puțin literar, este *-istic*.

Din contactul cu elementele apusene au ieșit întărite cîteva sufixe care, sub forma tradițională, erau la fel cu cele noi: *-ar* (*comisionar, doctrinar*, ca *clopotar, sforar*); *-itor, -itură* (*referitor, servitor*, ca *domnitor, roditor; garnitură, investitură*, ca *albitură, pocitură*). Derivatele de la conjugarea I sînt într-o situație diferită, deoarece cele vechi sînt cu *-a-*, iar cele noi cu *-ă-*, și tocmai această conjugare se dezvoltă în momentul de față. În secolul trecut s-a încercat formarea de derivate în *-ător* de la verbe noi (*aprobător, aspirător*, Lombard, *Verbe*, 269), dar din această încercare n-au rămas decît puține exemple ca *emițător*, asimilat cu *trimițător*.

Legătura dintre morfologie și formarea cuvintelor se vădește între altele cînd constatăm că la alipirea sufixelor se produc adesea în temă aceleași schimbări ca și la flexiune. De la *masă* găsim diminutivul *mescioară*, de la *pană, peniță* (cf. pl. *mese, pene*); după acest model găsim pe *a* schimbat în *e* și fără ca la bază să stea un *ea*<*e*: *fetișoară* de la *față* (lat. *facies*); *mustecioară* (Bîrlea, B., 48); *covețele* (Boceanu). Cuvintele care păstrează pe *a* neaccentuat pentru că în silaba următoare se găsește un *a* accentuat (*Galați, sarma*) îl schimbă în *ă* atunci cînd silaba următoare pierde accentul și prin aceasta al doilea *a* devine *ă* (*gălățean, sărmăluțe*); după acest model, se ajunge să se schimbe *a* în *ă* și acolo unde, în forma de bază, era păstrat pentru alt motiv decît asimilarea cu un *a* următor accentuat: *gavanos —gavanoșel* și *găvănoșel; Bacău—băcăuan* și *bacăuan*, prin urmare însăși adăugarea unui sufix este o cauză pentru schimbarea vocalei din silaba radicală. Prin influență regresivă, se ajunge apoi ca și în forma de bază să se schimbe vocala: *cantar* dă derivatul *cîntări*, apoi, sub influența acestuia, apare forma *cîntar* (BL, IV, 73—75).

Mult mai importante sînt schimbările consonantice. În unele cazuri ele se explică prin fonetica istorică și trebuie să urcăm pînă la româna comună, dacă nu pînă la latina tîrzie. Astfel sufixul de diminutiv *-el*<lat. *-ellus* avea un *e* scurt accentuat, care trebuia să devină *ie* și să atace consoana precedentă exact așa cum o atacă desinența pluralului; la fel se formează diminutivele și mai tîrziu, de exemplu, de la *băiat, băiețel*, ca pluralul *băieți*. Dar *ț* apare și acolo unde pluralul e format altfel decît cu *-i* și într-o vreme cînd nu mai poate fi vorba de *e* pronunțat ca *ie: buchețel*, pl. *buchete*. Se naște astfel impresia că alăturarea sufixului trebuie să aducă modificarea consoanei finale a temei, ceea ce unii formulează într-un fel pe care-l găsesc defectuos: derivatele ar fi formate din tema pluralului. Avem nenumărate astfel de exemple: nu numai diminutive, ca *plăcințică, plăcințele* (ȘIO, II, 1, 221; pluralul este totuși *plăcinte*, vezi mai jos), *cărămizioară, cărțișoare, cărțulie, cirezuică* (DA), *livăjuie, livăzuică, morțișor* (Bîrlea, C., 213; *morțișorii*, id., B., 67; id., C., 134; 153; 221; 287; 290; 303; 320; 322), *vătășel* (ȘIO, II, 1, 375; *vătășiel*, Vîrcol, 45; *vătășei*, id., 48, bis.; 78; *vătăjele*, voc., Marian, H., 60; *vătăjeii*, Bogdan, NV, 93; *vătajî*, Papahagi, *Mar.*, 111). Apar și nume de agent, ca *cirezar* (DA) și alte substantive ca *ospețărie* (DLR), *rămășiță* de la *rămas*, și mai ales verbe ca *curăța* (după *curăți*), *îndeșește* (Ciaușanu, s. *piuă*), *învîrștezi* (Bîrlea, B., 24, cf. aici mai sus, p. 153), *netejit* (Byck, BL, III, 190), *omiza* (Libert. 18. IV. 1948, după *omizi*), *oțeți* (TDRG), *stafizi* (Ciaușanu, s. *opăci* și s. *pomi*), *stafizit* (id.; și *stafizît*, id., s. *poamă*). Totuși găsim *sluti* la Ciaușanu, s. *opăci;* Vissarion, M., 21; Vîrcol, 54. (Vezi S. Pușcariu, *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj—București, 1937, p. 297—304.)

Nu trebuie totuși să credem că pluralul substantivelor n-a avut nici un rol în aceste formații. Sînt cazuri unde influența

pluralului este flagrantă. Pluralul de la *multişor* este, în gura multora, *mulţişori* (Ghibănescu, BV, 21; Bîrlea, C., 137; acum aproape 40 de ani profesorul Aurel Barbier, din Bucureşti, m-a corectat cînd am zis *multişori*); *munţişori*, DLR; de asemenea se zice *boişori* (Doine, 145; 155) faţă de singularul *bouşor* (cf. totuşi *leuşori*, Lungianu, PC, 61) şi de asemenea *căişori* (dar şi *căişor* la Sever Pop, DR, V, 149) şi *iezişori* (S. Puşcariu, DR, I, 392); *dinţişor* se găseşte şi la singular, dar *dinţat* înseamnă „cu dinţi", nu cu „dinte"; *mîinişoare* (Şez., XIII, 189) porneşte evident de la pluralul *mîini*, ca şi *tecişoare* (Vîrcol, 42) de la *teci*. Adaug pe *căiuţi* (Marian, H., 166; Pamfile, *Cim.*) de la *cai*, apartenenţa la pluralul *boi* a lui *boiţi* (Bîrlea, C., 123; 171; cf. *bouţii*, id., B., 7) devenind plauzibilă numai prin comparaţia cu *căiuţi*. Vezi şi *noiţe* şi *ochiţi* (Bîrlea, C., 69, bis; 194); *ochiţii* (id., ib., 151; 292).

Toate modificările de acest fel trebuie însă puse în legătură cu tendinţa din morfologie de a avea mai multe semne pentru o singură categorie; şi tot ca în morfologie, această tendinţă a fost părăsită, astăzi cele mai multe exemple citate făcînd impresie de ceva arhaic sau regional (de exemplu Îndreptarul recomandă forma *oţeti*).

Mai trebuie amintit că, pe lîngă sufixe, mai există unele elemente de dezvoltare care se intercalează între teme şi sufixe. Şi aici se vede uneori, ca punct de plecare, pluralul substantivelor şi, de astă dată ca şi în cazurile de mai sus, ideea poate fi justă numai în parte. Un exemplu ca *omenaş* (Ciauşanu, s. *de-ajuns* şi s. *om*) ar porni de la pluralul *oameni;* dar să nu uităm că în latineşte *homo* era imparisilabic şi că la singular, la cazurile oblice, apărea acelaşi morfem *-in-* pe care-l găsim la baza pluralului nostru, prin urmare derivate ca *omenos*, *omenesc*, *omenie* ar putea fi vechi, de pe vremea cînd *-en-* apărea încă şi la singular. Şi *ospeciori* (Bîrlea, B., 58) se poate explica prin *oaspete*, nu numaidecît prin pluralul *oaspeţi*.

Mai clară este situaţia elementului *-el-*. S-a discutat mai sus cazul cuvintelor ca *măsea*, cu pluralul *măsele*. Şi aici *-el-* serveşte la formarea cazurilor oblice la singular şi, de astă dată, acest element se păstrează pînă azi, extinzîndu-se la derivate, chiar şi la cele recente. Găsim astfel nu numai diminutive, ca *zilişoare*, *giubeluşă*, *giubeluţă* (DA), ci şi nume de agent, ca *curelar*, *ziler* (*giubeliu* este mai probabil format cu sufixul turcesc *-li*), adjective ca *bălos*, *catifelat*, *înstelat*, verbe ca *înşela* (în măsura în care e de la *şa*), *pingeli*, *undreli* (Ciauşanu).

Alt element de dezvoltare, puţin studiat, este *-ul-*, care porneşte desigur de la articolul masculin singular, cum se vede la numele de persoană ca *Răd-ul-eţ*, *Răd-ul-escu* etc., dar care a trecut de aici la numele comune, de exemplu în *steg-ul-eţ*, *bo-ul-ean*, *cărţ-ul-ie* etc.

Ultimele două formaţii ne arată la ce pot servi elementele intercalate: în cazul cînd tema se termină cu o vocală şi sufixul începe cu o vocală, *-el-*, *-ul-* servesc ca tampon între ele (alteori s-a folosit *-u-: înşeuat, înzăuat*). Încă mai mult este folosit în asemenea situaţie elementul *-ur-*, şi el de origine morfologică. Alături de sufixul diminutival *-el* găsim varianta *-urel-*, cu *-ur-* desprins de la pluralele neutre. De la teme cu pluralul în *-uri: cîrdurele*, *coşurele*, *coturele* (toate din DA; vezi şi o lungă listă în BL, VI, p. 160—161; de corectat acolo trimiterea la Bîrlea, B., 46, pentru *cuiburele*, în B., 44), apoi *plugurele*, I. Cr., III, 305, *prundurele* (Marian, H., 135), *tencurele* (ŞIO, II, 1, 305), *unghiurele* (Lungianu, PC, 81). Există un exemplu izolat de masculin, *fraţurei*, Bîrlea, B, 18, iar celelalte sînt fără excepţie neutre. Mai interesant este că toate sînt atestate numai la plural (dicţionarele reconstruiesc adesea singulare, dar fără nici un temei), ceea ce dovedeşte clar că punctul de plecare al sufixului este desinenţa neutrului plural. Singurele atestări la singular sînt, în DA, *jelţurel* (atestat o singură dată) şi *jugurel* (dar ambele surse la care se trimite au *jugărel*), apoi *prundurel* (Şez., XV, 110), plantă care creşte pe prunduri (dar nu e diminutiv) şi în sfîrşit *şerpurel* (GCR, II, 339).

Paralel cu *-urel* şi poate, măcar în parte, după modelul lui, apare şi *-uros*. Dintre exemplele citate în BL, VI, 159, *friguros* ar putea fi eventual explicat prin lat. *frigorosus;* de adăugat: *dupuros*, Marian, H., 42; *dupuroasă*, id., *Satire poporane române*, Bucureşti, 1893, p. 83; *grunzuros*. Şi aici apar derivate de la substantive care n-au pluralul în *-uri* (BL, loc. cit.). În acelaşi articol se mai citează exemple de derivate în *-ura*, *-urar*, *-urat* (de adăugat *rămurat*, dacă e de la *ram* şi nu de la *ramură*, acesta fiind el însuşi refăcut cu elementul *-ur-* desprins de la plural; *încornurat*, Codin, NL, 94 şi 116), *-uresc*, *-urit*, *-uriu*, *-uruţ* (de adăugat *-urime: felurime*). Se pare că elementul *-ur-* a influenţat şi un imparisilabic ca *soră—surori*, căci găsim, alături de *surorele*

(Bîrlea, B., 7; 116), *sorureaua* (id., ib., 51), *sorurică* (Cătană, B., 91; 92); vezi și *norurea* (DLR).

Formațiile complexe pe care le-am analizat aici sînt interesante pentru că ne arată, pe de o parte, vitalitatea sufixelor de origine latină, pe de altă parte, tendința de a le dezvolta în așa fel încît să fie utilizabile în orice context.

Cu toate acestea sîntem siliți să constatăm o oarecare slăbire a formațiilor cu sufixe, pe care va trebui să o punem în legătură cu dezvoltarea caracterului analitic al limbii române și cu introducerea masivă a elementelor lexicale de origine internațională.

Cercetarea pe care am făcut-o mai sus ne-a arătat că sînt mai numeroase sufixele care încetează de a fi productive (printre ele și unele moștenite din latinește) decît cele care se introduc astăzi. Un exemplu clar de sufix a cărui productivitate scade repede este *-esc:* în trecut forma adjective derivate de la orice fel de substantive și acordate de asemenea cu orice fel de substantive; astăzi formăm cu *-esc* numai adjective derivate de la nume de ființe umane (zicem *inginereșc*, dar nu *profesionesc*, vezi mai vechiul *meșteșugesc*) și le acordăm numai cu nume de obiecte (zicem *batistă popească*, dar nu *fată popească*). De aceea avem derivate ca *orășenesc* și nu *orășesc* (vezi totuși *sătesc*), *oștenesc* și nu *oștesc*, *polițienesc*, deși nu zicem *polițian;* de asemenea zicem *grădinăresc*, *marinăresc* și, fără să avem o bază în *-ar*, *berbantăresc* (DA), *copilăresc*, *jandarmeresc*. De la substantivele *Ardeal*, *Moldova*, se formează adjectivele *ardelenesc*, *moldovenesc*. Acest tip va fi avut influență în răspîndirea lui *-icesc* (vezi p. 260).

Chiar acolo unde adjectivul există dinainte, el este mai puțin folosit. Am fost foarte mirat, acum vreo 40 de ani, cînd am citit într-un ziar: *cursa de astăzi a fost cîștigată de un cal francez*, totuși mi-am dat seama imediat că *franțuzesc* era și mai greu de zis. Pînă astăzi se aude cîte un glas de purist care protestează că se zice *limba română* în loc de *limba românească* (cum scria Ienăchiță Văcărescu), dar formula aceasta este condamnată fără nici o șansă de revenire. De la numele de popoare puțin folosite în trecut, ca *suedez*, *norvegian*[2] etc., nici nu se mai pot forma derivate în *-esc* (în limba veche existau adjective ca *persienesc*).

Faptul că nu mai folosim pe *-esc* pentru adjective a făcut să scadă productivitatea lui *-ește* pentru adverbe. De la numele de

[2] A exitat și *norveg* (DLR).

popoare mai puțin populare nu mai putem să le formăm, de exemplu zicem *nemțește*, *ungurește*, dar nu *germănește*, *maghiarește*. Chiar pe cele formate mai demult le evităm uneori și preferăm să zicem *vorbește franceza* în loc de *vorbește franțuzește*.

Dar observația nu privește numai pe *-esc:* în general formăm mai puține adjective. Ceea ce în germană se numește, cu un compus, *kontrollpunkt*, iar în bulgară, cu un substantiv însoțit de un adjectiv derivat cu sufix, *kontrolen punkt*, în românește se exprimă, ca în celelalte limbi romanice, printr-o construcție analitică, *punct de control*. În polonă se folosește un derivat de la *bagaż*, *bagażowy*, pentru salariatul care duce bagajele clienților la hotel; în românește nu s-ar putea spune decît *om la bagaje*, *om pentru bagaje*. Și diminutive se întrebuințează mai puține în stilurile îngrijite (se preferă construcțiile cu adjective ca *mic*). Iar cînd ținem să avem un derivat, îl luăm gata făcut, de exemplu de la *mamă*, *tată*, folosim pe *matern* și *patern;* de la *lapte*, *lactic*, *lactat;* de la *plămîn*, *pulmonar* etc. Observația este justă și pentru alte feluri de derivate, de exemplu alături de *ochi* avem pe *oculist*. Nu putem să nu ne aducem aminte că acesta este drumul pe care a mers franceza și care i-a scăzut considerabil capacitatea de a forma derivate cu sufixe. Derivatele împrumutate găsesc poate un sprijin în alternanțele produse în trecut: *panificație* poate fi legat de *pîine*, cu toată diferența de vocalism, de vreme ce în mod obișnuit derivatele vechi aveau alt vocalism decît cuvîntul de bază (*înnopta* față de *noapte*, *pătrat* față de *patru* etc.). Deci profanul își poate justifica diferența de vocalism între *panificație* și *pîine*.

Un element de întărire a derivării cu sufixe și în special cu sufixele moștenite este derivarea regresivă. Sînt în românește un număr enorm de cuvinte formate prin suprimarea unui sufix, astfel încît noua formație dă impresia că este la baza cuvîntului vechi: din *a ruga* se formează *rugă*, din *a colinda*, *colind*, din *a pomeni*, *pomană*, din *a păstra*, *păstru* și așa mai departe. Există și verbe formate astfel, de exemplu *a transla*, *a legisla*, de la *translație*, *legislație;* de la adjectivul *nedumerit* se formează un verb *nedumerește* (*Studii și materiale pentru istoria medie*, III, p. 37: e ca și cum am spune „acest lucru *mă nelămurește*"; vezi și Iorgu Iordan, LRA, 203; Th. Hristea, SCL, XI, 1960, p. 242). Este aceasta o întărire a derivării, pentru că vorbitorul rămîne convins că forma cu sufix este derivată de la cea mai scurtă,

şi este o întărire a fondului latin, deoarece acesta este cel mai mult îmbogăţit prin procedeul discutat, deşi există şi exemple de cuvinte internaţionale tratate la fel (*denunţ* de la *denunţa*, *deranj* de la *deranja*). Procedeul n-a fost studiat atît cît ar merita (vezi FP, 151—153; Th. Hristea, SCL, XVI, 1965, p. 263—281; *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 385—388).

În limba noastră actuală compunerea începe să joace un rol. Am primit foarte multe neologisme compuse din elemente greceşti şi latineşti (*auto-*, *electro-*, *hidro-*; *bi-*, *tri-*, *semi-* etc.; *-gen*, *-oid*, *-tehnic*; *-fer*, *-form*, *-mobil* etc.). Din elemente greco-latine se fabrică astăzi cuvinte în toate ţările europene, şi la noi; important este că se folosesc, alături de un element internaţional, şi teme indigene, al doilea element fiind calchiat, pe cînd primul este internaţional: *autodrum* (după *autostradă*), *celolînă*, *liche-face*, *satis-face*, *sin-ucide;* mai departe se formează compuse la care primul termen este românesc: *coş-averaj* (după *gol-averaj*), *frigotehnică*, *guşogen* (după fr. *goîtrigène: Comunicările Academiei R.P.R.*, XI, nr. 7, 1961, p. 855), *stuficol*. Florica Dimitrescu a adunat în LL, X, 231—245, exemple ca *automăturătoare*, *semiglumeţ*, *vinotecă* şi multe altele[3]. Se pun astfel bazele unei modificări structurale a formării cuvintelor şi se lichidează o slăbiciune a limbii noastre. Dar concluzia autoarei citate (p. 244), că „locul întîi în ceea ce priveşte modalitatea de formare a cuvintelor noi în limba română îl ocupă compunerea" este cu totul exagerată, nu numai pentru că e vorba de formaţii foarte puţin introduse în limbajul general, ci, şi mai ales, pentru că foarte multe dintre exemple nu sînt compuse, ci grupuri apoziţionale, de exemplu *muncitor-inginer* sau *savant-atomist:* linioara cu care sînt unite nu dovedeşte mare lucru.

Cum e de aşteptat, schimbarea valorii gramaticale joacă un rol din ce în ce mai mare, ca în orice limbă cu structură analitică. S-a amintit la morfologie că participiul trecut a fost la început adjectiv; el poate fi şi astăzi în general folosit ca adjectiv, şi, ca multe alte adjective, poate fi substantivat (*un prăpădit*); de asemenea s-a văzut că supinul devine substantiv verbal, iar infinitivul lung se foloseşte aproape numai ca substantiv; numele de agent, în principiu substantive, se întrebuinţează în româneşte mai mult ca adjective (*răzbătător*, *nimicitor*, *straşnic*, *glumeţ*

[3] Compusele noi sînt mai des cu *-o-* decît cu *-i-*, ceea ce arată preponderenţa tipului grecesc.

etc.), dar, mai ales cînd sînt apropiate de numele de meserii, sînt şi substantive (*vînător*, *încasator*, *duhovnic*, *citeţ* „cititor la biserică"); adjectivele, cum s-a văzut, se folosesc ca adverbe, dar şi adverbele ca adjective (*o femeie bine*) şi chiar ca substantive (*învaţă româneşte;* în secolul trecut se spunea *profesor de nemţeşte*) şi aici procedeul e mai dezvoltat chiar decît în englezeşte: noi folosim pe *rău* ca adverb, iar englezii formează derivate cu *-ly* (*badly*); gerunziul e folosit ca adjectiv şi capătă formă de feminin (*crescîndă*, *suferindă* etc., vezi Valentina Hristea, SMFC, IV, 253—276; Lombard, *Verbe*, 247, n. 3; cf. *grevă şezîndă*, Sct., 21. IX. 1963, p. 4, col. 6); adjectivele terminate în *-at*, *-it* sînt luate drept participii şi pe baza lor se formează paradigme verbale (după *urecheat*, *a urechea; brumat*, *bruma* etc.), ceea ce ne readuce, de fapt, la derivarea regresivă. Mai notez că participiul pasiv poate fi în continuare folosit cu valoare activă: *pribegiţi*, Odobescu, 106; 114; 115; *vegheată*, id., ib., 118; 158; *vegheate*, id., ib., 170 (cf. şi *capitulate*, p. 173).

S-ar mai putea nota că prefixele devin adverbe şi adjective (*un vin extra*) şi că primii termeni ai compuselor îşi capătă independenţa (*conducători auto*, *restaurant lacto* pentru *lactobar*, *tracţiune hipo* pentru *hippomobilă*, *micro* pentru *microradiofotografie* etc.).

De notat că simpla transformare a unui adjectiv în substantiv etc. nu constituie o îmbogăţire pentru limbă, deoarece totalul cuvintelor rămîne acelaşi. Îmbogăţire este atunci cînd acelaşi cuvînt se poate folosi cu două valori morfologice, deci, în realitate, în loc de un singur cuvînt avem două. În sensul acesta, substantivarea infinitivului lung nu constituie un aport însemnat.

Mai trebuie subliniată dezvoltarea caracterului sistematic al formării cuvintelor. Un număr de sufixe formează derivate aproape automat, de exemplu, aproape de la orice verb de conjugarea I se pot forma derivate în *-are*, *-at*, *-tor*, *-toare* etc., iar introducerea prefixelor noi înseamnă crearea de familii puternice verbelor celor mai importante. Mai interesantă este însă cercetarea raporturilor între verb şi substantiv. La început, în latineşte, verbul şi substantivul se formau independent unul de altul, chiar şi atunci cînd ajung să fie derivate de la aceeaşi rădăcină (*dux* şi *ducere* nu prezintă între ele nici un raport ierarhic). Apoi apar forme nominale derivate de la verbe (nume de acţiune, de agent etc.) şi în acelaşi timp verbe denominative şi se ajunge să se

stabilească o legătură strînsă între verb și substantiv. Se ajunge la o treptată subordonare a verbului față de substantiv (SLG, 40; Laura Vasiliu, SMFC, IV, 119).

Încă în latinește verbele neregulate capătă paralele regulate, derivate de la forme nominale: de la *metior*, *metiri*, *mensus sum* se formează substantivul *mensura*, iar de la acesta, verbul regulat *mensuro*, *mensurare*. În limbile romanice, mișcarea continuă: se ajunge la verbe ca *tortura*, *structura* (față de lat. *torqueo*, *struo*) etc. În franțuzește apar verbe (preluate și de română) ca *impressionner*, *solutionner*, *stationner*, *visionner*, formate pe baza substantivelor în *-ion*. În românește găsim verbe ca *împresura* (față de lat. *premo*, sup. *pressum*, subst. *pressura*), *spînzura* (față de lat. *pendeo*, adj. *pendulus*), *tremura* (față de lat. *tremo*, adj. *tremulus*) etc., pînă cînd se creează formații similare și pentru verbele regulate: *tulbura* (față de lat. *turbo*, *turbare*, adj. *turbulus*). Avem numeroase sufixe specializate în formarea verbelor de la substantive: *-u-*, de origine slavă (*făpt-u-i*, *rost-u-i*; *lăcui*, *locui* din magh. *lakni*); *-ări*, format pe baza infinitivelor în *-are* (*copilări*, *slugări*); *-ori*, *-ora*, *-uri*, *-ura*, pe baza sufixului latinesc *-ul-* sau de la pluralele românești în *-ur-* (*batjocori*, *cornora*, *dărăburi*, *vîntura*); *-isi*, din grecește (*plimbarisi*); *-iza*, internațional de origine greacă (*orășeniza*) etc. Cu prefixe: *în-* (*înlemni*, *înnoda*, *însoți*); *des-* (*dezgropa*); de notat că nu există *lemni*, *noda*, *soți*, *gropa*. Și cu prefixe și cu sufixe: *împontori*, *îngîndura*, *învinui* (*pontori*, *gîndura*, *vinui* nu există). Aici, pentru profani, se alătură și derivarea regresivă.

În general găsim simplificare și regularizare în formația cuvintelor.

VOCABULARUL

După cum se știe, vocabularul este partea cea mai mobilă a limbii, pentru că este cea mai legată de evoluția societății: apariția și dispariția noțiunilor, schimbarea atitudinii oamenilor față de obiecte și acțiuni au ca urmare apariția și dispariția cuvintelor, modificarea înțelesurilor sau a formelor lor. La rîndul său vocabularul influențează gramatica, pentru că aceasta se aplică la cuvinte.

Cele mai multe dintre elementele de vocabular folosite la un moment dat sînt destinate eliminării în perioada următoare, dar și mai multe cuvinte noi se introduc necontenit în locul celor eliminate și alături de cele păstrate. Există trei căi principale de îmbogățire a vocabularului: derivarea și schimbarea categoriei gramaticale, pe care le-am discutat la formarea cuvintelor, și împrumutul, de care urmează să ne ocupăm în prezentul capitol.

În sînul vocabularului se disting două sfere: masa vocabularului, care se înnoiește tot timpul, și fondul principal lexical, care e relativ constant. Asupra acestei împărțiri există un consens din punctul de vedere teoretic, dar delimitarea celor două compartimente este supusă discuțiilor. Criteriile după care se definește fondul principal pot varia, iar aplicarea criteriilor pentru determinarea concretă a cuvintelor care fac parte din el este și mai mult supusă arbitrarului. Cu toate acestea cred că situația nu este desperată și că cel puțin în linii mari se poate ajunge la un acord, ceea ce de altfel ar fi suficient pentru moment.

După părerea mea, fac parte din fondul principal cuvintele care au rădăcini profunde în limbă, fără perspective de a dispărea într-un viitor apropiat. Sînt cele care au dat naștere la numeroase derivate, care au mai multe sensuri, care intră în expresii frazeologice și mai ales sînt mult întrebuințate. Dacă noțiunea pe care o denumește încetează de a fi interesantă, cuvîntul rămîne totuși viu din cauză că îi rămîn alte sensuri, își păstrează unele derivate,

figurează în expresii frazeologice care continuă să fie folosite. Astfel, fiind elemente durabile, cuvintele din fondul principal dau stabilitate nu numai vocabularului, ci şi gramaticii, căci formele morfologice noi nu sînt admise la cuvintele foarte mult folosite, deci mereu prezente, cu flexiunea lor veche, în mintea vorbitorilor. Astfel, cu toată mobilitatea masei vocabularului, lexicul nu se schimbă repede, din cauză că elementele lui cele mai mult folosite sînt stabile.

Vocabularul latin era moştenit, în bună parte, din indo-europeană. Despre felul cum s-au organizat primele clase de cuvinte am vorbit în introducerea la morfologie. Aici trebuie să mai adaug că indo-europeana folosea mult compunerea, judecînd după ceea ce întîlnim în indiană, greacă, în limbile germanice, celtice etc. Se înţelege că elementele moştenite din indo-europeană erau în mare parte cuvinte concrete şi denumeau noţiuni uzuale pentru o populaţie fără multă cultură. La aceste cuvinte s-au adăugat unele din limba găsită de italioţi la venirea lor în Italia. Prea multe nu ştim în această privinţă şi de altfel, judecînd după ce s-a întîmplat în alte părţi, în epoca istorică, trebuie să credem că nu s-au păstrat prea multe cuvinte din substrat: nume de plante mediteraneene, ca *ficus*, *rosa*, termeni de marină, ca *gubernare* etc. Din limbile italice, de aproape înrudite cu latina, au pătruns unele cuvinte, printre care mai importante sînt *bos*, *lacrima*, *lingua*, *lupus*, *scrofa*. Din etruscă au venit probabil ceva mai multe, căci etruscii au jucat rolul de civilizatori pe lîngă romani, dar nu le cunoaştem prea bine, pentru că pînă astăzi nu ştim prea mult despre limba etruscă: *histrio*, poate *puteus*, *urbs*. Din greceşte au venit foarte numeroase cuvinte, termeni de civilizaţie şi alţii, în mai multe straturi: întîi prin etruscă, de exemplu *persona;* apoi, direct, de la grecii din sudul Italiei şi din dialecte din Grecia, sub formă adesea populară: *cereseus* (gr. *kerasos)*, *balneum* (gr. *balaneion)*, *malum* şi *melum* (ambele forme corespund unor forme greceşti din dialecte diferite), *machina* (gr. dor. *makhana*, at. *mekhane)* etc. Împrumuturi livreşti, între care foarte multe abstracte: *charta*, *grammaticus*, *prosodia* etc. Un nou val foarte amplu vine o dată cu creştinismul: *baptizo*, *draco*, *martyr*, *sabbata* etc. Din celtică au pătruns termeni concreţi, legaţi de realităţile din nord: *bracca*, *camisia*, *carrus* etc., dar şi unii abstracţi: *cambio* etc. Ştim puţin despre eventualele împrumuturi din Spania, Africa, Iliria, iar

cele din germană le cunoaştem mai bine (*burgus* etc.), dar acestea n-au mai ajuns pînă la limba română. Foarte multe derivate au fost formate în latineşte, cu procedeele pe care le-am văzut, şi ele au întărit în general vechiul fond indo-european. În perioada tîrzie, după cum am mai avut ocazia să spun, apar multe cuvinte abstracte şi în general mai lungi.

În ce priveşte fondul principal al limbii latine, mă pot referi pe de o parte la statistica făcută de mine în FP, 95—98; o listă întrucîtva deosebită a fost publicată de Liliana Macarie, CL, X, 1965, p. 317—320. Cred necesar să spun aici cîteva cuvinte cu privire la limitele metodei statistice. Sînt astăzi mulţi care îi acordă o încredere fără margini; dar statistica examinează materialele care i se pun la dispoziţie, adesea după criterii subiective. În afară de aceasta, ne putem bizui pe rezultate numai atunci cînd ele acuză diferenţe masive.

Am numărat în total 767 de cuvinte latine, mai puţine decît în româneşte (despre aceasta, vezi mai departe), nu atît pentru că sfera noţiunilor importante a crescut în ultimele două mii de ani, cît pentru că în latineşte sînt multe formaţii cu prefixe, iar eu n-am inserat pe liste decît un cuvînt din fiecare familie. Din cele 767 de cuvinte, mai mult de jumătate (396) n-au lăsat nici o urmă în româneşte sau au fost moştenite şi apoi eliminate, iar unele, nu prea multe, s-au păstrat, dar nu le-am inclus pe lista fondului principal românesc. În schimb au fost admise pe listele româneşti 263 de cuvinte de origine latină care nu figurează pe listele fondului principal latinesc. În sfîrşit, pe listele latineşti am admis 44 de cuvinte de origine greacă, procent foarte mare, care arată importanţa influenţei greceşti asupra limbii latine.

Se atrage uneori atenţia asupra faptului că româna nu provine din latina clasică, ci din latina vulgară. În realitate nu poate fi vorba de două latine, ci numai de aspecte stilistice diferite. Cele mai importante diferenţe sînt în vocabular, de aceea amintesc numai aici de această problemă. O trecere în revistă a cuvintelor româneşti de origine latină arată că foarte puţine dintre ele pot fi numite vulgare: *brîncă*, *mînca*, *ţeastă* etc. (ele se găsesc de fapt în texte literare). Imensa majoritate sînt cuvinte care aparţineau limbii latine în general, deci şi aspectului ei literar. Pe baza statisticii mele, am numărat în fondul principal al limbii române 827 de cuvinte de origine latină, la care am

adăugat 30 de cuvinte formate în românește din elemente de origine latină, în total deci 857. Dintre acestea, se găseau deja în fondul principal al limbii latine 595, deci 69,43%[1]. Nu rămîne astfel mult loc pentru cuvintele așa-zise vulgare.

La fondul latin s-au adăugat un număr de cuvinte din fondul autohton, ca *buză*, *groapă*, *mal*, *moș* etc., în general substantive concrete, nume de obiecte familiare; poate tot prin limba băștinașilor au intrat cîteva cuvinte de origine greacă: *martor*, *papură* și altele. Urmează elemente de origine slavă, foarte numeroase, intrate în diverse straturi și inegale ca valoare. Primele au venit probabil din limba vorbită, apoi, prin biserică, din vechea slavă, cu aspect livresc, dar colorată de graiurile bulgărești și sîrbești. Mai tîrziu s-au produs influențe ucrainene, polone, ruse. În același timp au continuat să intre, pe cale literară, cuvinte din vechea slavă, și pe cale orală, mai ales din bulgară. Multe dintre ele, în special printre cele religioase, n-au depășit folosirea în scris:

[1] Cifrele de aici nu corespund cu cele de mai sus, deoarece dintr-o singură temă latinească avem adesea mai multe cuvinte pe listele fondului principal al limbii române, de exemplu față de *adevăr* și *văr* avem în latinește numai pe *uerus*.

Profit de ocazie pentru a rectifica unele mici erori de cifre strecurate în FP:

În tabelul de la p. 57, la litera G, trebuie notate 2 cuvinte în loc de 1, ceea ce face ca numărul total al cuvintelor cu G inițial să fie 29 în loc de 28.

Totalul cuvintelor cu Z inițial este de 17, nu 117.

Totalul cuvintelor de origine necunoscută este 37 în loc de 35, iar al celor de origine maghiară, 24 în loc de 25. Astfel totalul cuvintelor din cercul întîi este de 965, nu 964.

La p. 58, la litera G, trebuie notat un singur cuvînt internațional în loc de 2, ceea ce face ca numărul total al cuvintelor cu G inițial să fie 5 în loc de 6.

La litera Z, cifra 1 de la rubrica autohtonelor trebuie trecută la cuvintele turcești. Astfel totalul devine: internaționale 22 în loc de 23; autohtone 9 în loc de 10; turcești 4 în loc de 3, iar totalul cuvintelor din cercul al doilea, 216 în loc de 217.

Adunînd cifrele de la cercul întîi și al doilea, vom găsi acum de origine necunoscută 58 în loc de 56, internaționale 46 în loc de 48, autohtone 18 în loc de 19, turcești 10 în loc de 9.

La p. 59, la litera B, cifra 1 de la internaționale trebuie trecută la maghiare, ceea ce face ca totalul internaționalelor să fie de 34 în loc de 35, iar al celor maghiare de 9 în loc de 8.

Totalul celor trei cercuri devine acum: la necunoscute, 68 în loc de 66, al celor internaționale 80 în loc de 83, al celor maghiare 33 în loc de 32, al celor autohtone 23 în loc de 24, al celor turcești 14 în loc de 13.

ispovead, *nabederniță*, *samoderjeț*. Mai durabile au fost cuvintele din administrație: *pisar*, *voievod*, *vornic* etc. Printre cele mai importante, rămase în fondul principal, sînt: din realitățile vieții la țară, *colț*, *deal*, *drum*, *izvor*, *nisip*, *pod*, *praf*, *pustiu*, *val*, *vîrf*, *zare*, *zori;* legate de agricultură: *bob*, *ocol*, *plug*, *rod* etc.; animale: *cocoș*, *gîscă*, *măgar*, *rață* etc.; privitoare la corpul omenesc: *boală*, *gît*, *glas*, *obraz*, *plete*, *poală*, *știrb*, *trup*, *voinic*, *zdravăn;* meșteșuguri: *baie*, *ciocan*, *clește*, *coș*, *lanț*, *oțel*, *plută*, *sticlă*, *strună*, *strung*, *șurub*, *tipar*, *topor*, *țintă*, *var*, *zid;* relații sociale: *boier*, *gospodar*, *prieten*, *război*, *rob*, *stăpîn*, *tîrg*, *tovarăș;* religioase: *pomană*, *popă*, *sfînt*, *slavă*, *taină;* abstracte: *cinste*, *ciudă*, *glumă*, *grijă*, *groază*, *jale*, *lene*, *milă*, *nădejde*, *nărav*, *necaz*, *noroc*, *pagubă*, *poftă*, *pricină*, *primejdie*, *sfat*, *silă*, *spor*, *veste*, *vină*, *vreme*; verbe: *citi*, *clipi*, *coborî*, *deosebi*, *dovedi*, *goni*, *grăbi*, *greși*, *hrăni*, *iubi*, *izbi*, *îndrăzni*, *înșela*, *înveli*, *învîrti*, *lipi*, *lipsi*, *lovi*, *mirosi*, *munci*, *năvăli*, *nimeri*, *odihni*, *omorî*, *opri*, *osteni*, *otrăvi*, *părăsi*, *păstra*, *păzi*, *pipăi*, *pîndi*, *plăti*, *porni*, *potrivi*, *prăji*, *primi*, *privi*, *risipi*, *sfîrși*, *spoi*, *sprijini*, *strădui*, *suci*, *tivi*, *toci*, *tocmi*, *topi*, *trăi*, *trudi;* adjective: *bogat*, *drag*, *ieftin*, *iute*, *lacom*, *lesne*, *mîndru*, *prost*, *scump*, *slab*, *strașnic*, *treaz*, *țeapăn*, *vesel*, *viteaz*, *vrednic;* adverbe: *ba*, *da*, *măcar*, *prea*, *(în)zadar*. Au mai rămas cîteva cuvinte foarte importante pe care nu le-am putut clasa în nici una din grupele alcătuite: *babă*, *ceas*, *dar* (subst.), *leac*, *poveste*, *pușcă*, *rană*, *rînd*, *sută*, *treabă*, *vîrstă*, *voie*, *vorbă*.

După cum se vede și din aceste liste restrînse, cuvinte de origine slavă au pătruns în cercul cel mai interior al limbii române. Multe elemente slave au dispărut, dar au și rămas foarte multe: după statistica mea, aproximativ 20 la sută, procent uriaș, dacă ținem seamă de greutatea cu care se lasă transformată o limbă. În masa vocabularului, proporția e mult mai mare (după Cihac, 40 la sută, dar cifrele lui au fost infirmate de cercetările lui M. Seche, LR, XI, 1962, p. 190—201). Multe au rămas numai regionale (în nordul țării, ucrainene și rusești, apoi polone, iar în sud, bulgărești și sîrbești). Prin slavă au intrat în română multe elemente de origine grecească (bisericești și administrative), apoi elemente germane *(iarmaroc*, *șoltuz*, *șurub*, *șparhat* etc.), în sfîrșit internaționale (despre care se va vorbi mai departe).

Și maghiare au intrat destul de multe, mai ales în Transilvania, dar și în restul țării. În fondul principal au pătruns cuvinte

importante ca următoarele, venite cu ascensiunea burgheziei: *cheltui*, *meşter*, *neam*, *oraş*, *seamă*, *socoti*, *talpă*, *vamă;* abstracte: *chip*, *fel*, *gînd;* verbe: *bănui*, *îngădui*, *întîlni*, *mîntui;* adverbe: *mereu;* neclasate: *chin*, *hotar*[2].

Prin introducerea de elemente de vocabular slave şi maghiare, româna s-a pregătit pentru noul mod de viaţă socială care mijea la sfîrşitul evului mediu: termeni privitori la viaţa orăşenească, la modul de producţie burghez *(marfă)*, la cercetarea ştiinţifică (în Apus, izvorul pentru astfel de cuvinte era latina medievală). Dintr-un anumit punct de vedere, împrumuturile din slavă şi maghiară se deosebesc mult de cele următoare, căci atît slavii cît şi maghiarii au locuit alături de români, deci a existat un contact intim între unii şi alţii, cuvintele au fost cunoscute şi pe cale orală, au existat deznaţionalizări de o parte şi de alta. În ce priveşte slava, pentru români ea nu prezenta dificultăţi de pronunţare.

Elementele turceşti au cu totul altă situaţie. La început au venit de la turcii din nord: pecenegi, cumani, tătari, nu prea multe, dar elemente rămase ferme (deşi greu de identificat, pentru că limbile turcice sînt foarte asemănătoare între ele): *cioban*, *odaie*. Au venit apoi un număr uriaş de cuvinte din turca otomană (după Cihac, 20 la sută din vocabularul nostru). Dicţionarul lui Tiktin e plin de termeni de origine turcească: administrativi, ca *mucarer*, *zapciu;* de îmbrăcăminte, ca *işlic*, *şalvari;* de bucătărie, ca *ciulama*, *imam baildî;* de culori, ca *fistichiu*, *pembe*, *tuciuriu* etc. Aceste cuvinte, în covîrşitoarea lor majoritate, sînt necunoscute astăzi. Unele nici n-au fost decît la suprafaţă (*muftiu* etc., turcii n-au locuit împreună cu românii decît în Dobrogea), altele au dispărut o dată cu obiectul *(salep)* şi au dispărut chiar în Turcia *(capuchehaia)*. Multe obiecte continuă să existe, numai că li s-a refăcut numele *(magaza* a devenit *magazin*, după model apusean; ambele surse au la bază araba). Multe cuvinte turceşti au fost degradate: *marafet* „ştiinţă", „artă"> „metodă ingenioasă"> „complicaţie inutilă"; *pehlivan* „erou">„luptător la circ">„escroc"; *dandana* „pompă" >„întîmplare neplăcută"; vezi şi numele de culori ca *fistichiu*, *pembe*. De aceea mai toate care aveau legătură cu viaţa socială au fost înlocuite cu termeni apuseni: *caldarîm*, *dugheană*, *geambaş*, *han* etc. Au rămas relativ multe nume de mîncări: *baclava*, *ciulama*, *sarailie*, *sarma* (dar sînt pe cale de a fi uitate cuvinte ca *schembea*, *tuzlama*). În fondul principal am găsit numai 14 cuvinte de origine turcească. Le dau pe toate, pentru că este interesantă originea lor în turcă: 5 sînt de origine arabă *(cafea*, *chef*, *chirie*, *cîntar*, *tăbăci)*, 5 de origine persană *(duşman*, *moft*, *murdar*, *para*, *zor)* şi numai 4 de origine turcească propriu-zisă *(chior*, *ciomag*, *hai*, *soi)*. Aproape totdeauna elementele turceşti de la noi se găsesc şi în bulgară, albaneză, greacă şi cîteodată şi în sîrbă, astfel că există posibilitatea să fi venit uneori nu direct din turcă, ci să fi trecut dintr-una din limbile citate într-alta. În total, influenţa turcească a rămas superficială.

Influenţa grecească s-a exercitat în mai multe straturi: în antichitate, direct asupra latinei şi poate indirect prin dacă (am văzut exemple mai sus), prin vechea slavă (de asemenea s-a pomenit aceasta mai sus), apoi direct asupra românei în timpul stăpînirii turceşti şi mai ales fanariote. Primele straturi sînt durabile (desigur, după ce au dispărut diverse elemente superficiale), ultimele, ca şi cele turceşti, s-au degradat şi sînt treptat înlocuite, pe de o parte pentru că simbolizau stăpînirea străină, pe de altă parte pentru că modele au început să vină din Apus. Exemple de cuvinte care au ajuns să fie folosite numai în bătaie de joc: formaţii verbale ca *regularisi*, *scuzarisi;* substantive ca *ananghie*, *ifos;* adjective ca *apelpisit*, *protos*. În fondul principal am găsit ceva mai multe cuvinte greceşti (18) decît turceşti, dar unele au venit poate prin slavă *(zahăr)*. Mai importante sînt, printre verbe, *pedepsi*, *sosi*, *vopsi;* printre substantive, *folos*, *frică*, *pat*, *patimă*, *prisos;* printre adjective, *proaspăt*, *sigur* (venit prin slavă).

Înainte de a discuta elementele internaţionale, mi se pare necesar să fac unele preciziuni cu privire la statistica de care am vorbit pînă aici. Ea a fost elaborată pe baza dicţionarelor, iar acestea, publicate într-o perioadă mai lungă, pe baza unor fişe adunate mai demult şi scoase din texte artistice, arhaice etc., ceea ce înseamnă că în general cercetarea a fost îndreptată spre trecut şi concluziile trase privesc şi ele, cel puţin într-o oarecare măsură, limba de pînă acum şi nu pe cea care se dezvoltă sub ochii noştri. Cercetînd frecvenţa cuvintelor în textele beletristice, pe baza despuierii unui număr de autori, V. Şuteu a ajuns la rezultate foarte apropiate de ale mele (SCL, X, 1959, p. 419—441). Dar Gh. Bolocan, care a examinat frecvenţa

[2] Pentru alte elemente de origine maghiară, vezi Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 1966.

cuvintelor în stilul publicistic (SCL, XII, 1961, p. 35—68), a ajuns la concluzii foarte deosebite: cuvintele internaţionale, venite de cele mai multe ori prin franceză, ocupă mai mult decît o treime din dicţionar, iar cele moştenite din latineşte, împreună cu cele formate în româneşte din elemente moştenite din latineşte, depăşesc cu puţin pe toate celelalte la un loc, ceea ce înseamnă, pe de o parte, că elementul latin ocupă aici un spaţiu mai restrîns decît în statistica mea, pe de altă parte că pentru toate celelalte elemente, cu excepţia celor internaţionale, nu rămîne mare loc (elementele slave, împreună cu cele formate în româneşte din elemente slave, nu reprezintă decît 6,6 la sută). Sîntem şi mai departe de statistica lui Cihac.

Iată acum unele amănunte. Spre deosebire de limbile romanice apusene, româna n-a primit împrumuturi din latineşte decît tîrziu şi, direct, relativ puţine. Întîi au venit din polonă, iar în Transilvania, probabil, din maghiară. În secolele XVII—XVIII elementul internaţional era reprezentat mai mult prin cuvinte greceşti, venite direct din greceşte sau prin slavă (*alfavit*, *mihanizm* etc.), refăcute mai tîrziu după model apusean, adică trecute prin latină (*alfabet*, *mecanism*). Tot prin greacă au venit, mai ales în jurul anilor 1800, cuvinte franţuzeşti, italieneşti şi mai puţine englezeşti, cu unele modificări de pronunţare. Apoi a intervenit, ca intermediar, rusa, prin care au pătruns la noi numeroase elemente internaţionale, majoritatea latineşti, greceşti, franţuzeşti. În sfîrşit, în a doua parte a secolului al XIX-lea şi în secolul al XX-lea, ne-am adresat direct limbilor apusene, în primul rînd francezei.

Numărul cuvintelor introduse astfel în limba noastră este enorm. Lucrînd pe CADE, publicat în 1930, D. Macrea a găsit 29 la sută cuvinte de origine franceză. Se poate face obiecţia că nu toate sînt efectiv din franţuzeşte (eu n-am clasat ca franţuzeşti decît pe cele care prezintă fonetism specific franţuzesc, deşi e sigur că cele mai multe sînt venite din franţuzeşte), iar unele poate nici n-au existat niciodată în româneşte (de exemplu *provenţalism*). Ca şi în cazul cuvintelor împrumutate din alte limbi, unele vor dispărea. Unele dintre ele s-au degradat: *madamă*, *musiu*, *şantan* etc. Nu e mai puţin adevărat că mare parte se păstrează; de altfel, din 1930 şi pînă astăzi s-au mai consolidat multe pe care Candrea nu le-a introdus. Le ajută şi faptul că

au derivate care se pot confunda cu cele indigene (vezi Formarea cuvintelor).

Multe cuvinte internaţionale au pătruns în fondul principal. Chiar în statistica mea, în oarecare măsură orientată spre trecut, am găsit 80 (la care trebuie adăugate 12 franţuzeşti şi 1 englezesc), aproape de 3 ori mai mult decît cele turceşti şi greceşti la un loc. E adevărat că multe le-am introdus în cercul al treilea, cel mai dinafară, dar timpul lucrează pentru ele. Este greu de făcut o grupare pe sfere de înţelesuri: sînt prea multe cuvinte abstracte. Iată-le totuşi pe cele admise în primul cerc al fondului principal: *aer*, *bancă*, *clasă*, *comun*, *direct*, *electric*, *fabrică*, *general*, *grad*, *liber*, *linie*, *mecanic*, *militar*, *motor*, *oră*, *plan*, *politic*, *popor*, *propriu*, *punct*, *regulă*, *săpun*, *social*, *şcoală*, la care trebuie adăugat *maşină*, care e sigur de origine franceză. Frapează marele număr de adjective.

Care este originea mai îndepărtată a celor 93 de cuvinte? Latineşti sînt *act*, *artă*, *capital*, *cauză*, *căpitan*, *civil*, *clasă*, *comandă*, *comun*, *cont*, *contra*, *control*, *corp*, *culoare*, *cult*, *curaj*, *depozit*, *dicta*, *direct*, *doctor*, *examen*, *executa*, *exemplu*, *exista*, *explica*, *exploata*, *fabrică*, *familie*, *formă*, *forţă*, *funcţie*, *general*, *grad*, *guvern*, *inspecta*, *instrui*, *liber*, *linie*, *major*, *manta*, *militar*, *monta*, *mină (?)*, *motor*, *naţiune*, *normă*, *ocupa*, *opera*, *ordin*, *partid*, *plan*, *popor*, *prezent*, *proba*, *propriu*, *public*, *punct*, *radio*, *raporta*, *raţie*, *rege*, *regulă*, *respect*, *revoluţie*, *rezervă*, *săpun*, *servi*, *social*, *special*, *sport*, în total 70, deci 75,27%. Dintre acestea numai două ar fi greu de recunoscut, pentru că au fost mult transformate în franţuzeşte: *exploata* şi *monta*. Sînt de origine ultimă grecească, dar cele mai multe au trecut prin latină, *aer*, *centru*, *democrat*, *electric*, *erou*, *idee*, *maşină*, *mecanic*, *muzică*, *nerv*, *oră*, *organ*, *politic*, *sindicat*, *şcoală*, *taxă*, *telefon*, *telegraf*, în total 18, sau, împreună cu cele 70 latineşti, 88, deci 94,62%. Rămîn de origine germanică *bancă*, *garant*, *placă*, de origine necunoscută *camion*, şi o creaţie artificială, *gaz*.

Este evident că în vocabular pătrund şi cuvinte de alte origini, de exemplu ruseşti (*bolşevic*, *colhoz*, *sputnic*), chineze (*gaolean*, *taifun*), indiene (*pancea şila*) etc., dar nu se poate prevedea că multe din ele vor pătrunde în fondul principal. Baza rămîne latina şi greaca, şi, după cît s-a văzut, mai mult latina decît greaca, ba putem să numim în general latineşti cuvintele de origine greacă, deoarece sînt rare acelea care nu ne-au venit

prin latină. În ultimele decenii un rol tot mai mare este jucat de limba engleză, dar vocabularul pe care-l vehiculează în toată lumea textele englezești este el însuși în cea mai mare parte format din neologisme de origine latină, astfel că acestea joacă acum exact același rol ca termenii luați din franceză. Continuă apoi să se formeze derivate și compuse din elemente latinești și grecești; deoarece limbile clasice se cunosc tot mai puțin de nespecialiști, formațiile sînt adesea greșite (*autobus*, *ciclotron*, *antum* etc.), dar aceasta nu le împiedică nici de a se răspîndi, nici de a consolida elementul latinesc în vocabularul internațional.

Cîteva cuvinte sînt încă necesare cu privire la modul cum sînt adaptate la limba noastră cuvintele al căror punct de plecare e pentru noi franceza. La început, cînd ne adresam unor intermediari grecești sau rusești, cuvintele ajungeau la noi în forma pronunțată (ambele limbi citate transcriu în propriul lor alfabet cuvintele de împrumut și de altfel româna făcea pe atunci la fel), ceea ce nu crea nici un fel de dificultăți. Astfel se scria și se pronunța *ofansa*, *pansion*, *santimetru*, *semplu*, *tentură*, *fonționer*, *milioner* etc. Dar în felul acesta cuvintele erau deosebite de variantele lor moștenite în românește. Cînd, ceva mai tîrziu, neologismele au început să fie luate direct din franțuzește, s-au ivit complicații, deoarece finalele franțuzești se potrivesc greu în categorii morfologice românești și unele sunete sînt nepronunțabile pentru noi. S-a recurs atunci la formula italiană și chiar latină, nu în sensul că s-ar fi împrumutat direct din aceste limbi, ci în sensul că odată fixat un cuvînt franțuzesc pentru a fi introdus în românește, se căuta corespondentul lui în italiană sau latină pentru a servi de bază împrumutului nostru. Într-adevăr, româna și italiana s-au îndepărtat mult mai puțin de aspectul latinesc al cuvintelor decît franceza: lat. *casa*, it. *casa*, rom. *casă*, fr. *chez* (pronunțat *șe*); lat. *placere*, it. *piacere*, rom. *plăcere*, fr. *plaire* (pronunțat *pler*).

În cele din urmă s-a găsit alt procedeu care încetul cu încetul s-a generalizat: se iau cuvintele direct din franțuzește, dar sub forma lor scrisă, care de fapt reproduce pronunțarea lor de acum cîteva secole, mult mai apropiată decît cea de azi de originalul latin. Ele sînt citite ca și cum ar fi românești, adică se pronunță consoanele finale, nu se ține seamă de nazalizarea vocalelor etc. De exemplu *sentiment*, pronunțat cu *e* oral și cu consoanele finale, seamănă mai bine cu italianul *sentimento* decît cu francezul *sentiment* (pronunțat azi *sãtimã)*. Pe de altă parte forma franceză scrisă permite să se atribuie noile cuvinte unor clase morfologice românești, să li se organizeze o flexiune românească.

Faptul că un timp s-au folosit diverse puncte de plecare pentru primirea de cuvinte noi se răsfrînge, în oarecare măsură, în chip negativ asupra vocabularului nostru. Același cuvînt apare sub forme diferite, după cum a fost preluat dintr-o limbă sau din alta, de exemplu *higienă* și *igienă*, *helice* și *elice* etc.: *h* este scris în franțuzește sau în latinește, dar nu e pronunțat în franțuzește, și bineînțeles nici în italienește (cîteodată, forma fără *h* trădează pronunțarea neogreacă, în timp ce cea cu *h* reflectă pronunțarea greacă veche, transmisă în forma scrisă latină). Alteori găsim diferențe între un cuvînt primar și derivatele lui: *mesaj*, dar *mesagerii*, *corija*, dar *corigent* etc.

Alături de acest fapt trebuie amintite derivatele luate gata făcute de la teme mai mult sau mai puțin deosebite de cele tradiționale (vezi p. 267). Toate acestea șubrezesc fondul principal fiindcă înmulțesc fără folos rădăcinile pe care se bazează. Cred însă că e vorba de o criză trecătoare.

Pe baza listelor pe care le-am întocmit, am stabilit proporția de substantive, adjective și verbe în fondul principal. Rezultatele sînt mai puțin sigure în cazul de față, deoarece n-am inserat pe liste decît un singur cuvînt din fiecare familie, de exemplu, am acceptat pe *gînd*, nu și pe *gîndi*. Am găsit substantive ceva mai mult de 50 la sută, cu observația că procentul scade pe măsură ce ne apropiem de nucleul fondului principal. Dacă încercăm să combinăm examinarea pe părți ale vorbirii cu cea pe originile cuvintelor, vom găsi, de origine latină, 370 de substantive din 827 de cuvinte (44,62 la sută), autohtone 20 din 23 (87 la sută), slave 184 de substantive din 305 (60,33 la sută), maghiare 16 substantive din 33 de cuvinte (48,48 la sută), turcești 9 din 14 (66,66 la sută), grecești 11 din 18 (61,11 la sută), internaționale (împreună cu franceze și engleze) 62 din 93 (64,53 la sută). Făcînd rezervele cuvenite, vom trage concluzia că, cu cît sînt mai noi, cu atît împrumuturile prezintă o mai mare proporție de substantive, nu pentru că din ce în ce s-ar împrumuta mai multe substantive, ci pentru că substantivele se păstrează mai greu, fiind mai legate de realitățile concrete ale vieții. Dacă elementele autohtone contrazic această concluzie, explicația trebuie căutată în situația lor specială: în concurență cu ele-

mentele latine, nu s-au putut păstra decît termeni legați de realitățile locale, care nu-și găseau corespondent în restul lumii romane.

În lucrarea despre fondul principal am încercat să diferențiez printre substantive abstractele de concrete. În măsura în care acest lucru e posibil (în limbă totul e abstract), am găsit o mai mare proporție de abstracte decît de concrete. Am numărat, printre cuvintele de origine latină care din secolul al XVI-lea încoace au dispărut, sau care n-au dispărut dar n-au intrat în fondul principal, 26 de abstracte și 221 de concrete. Printre cele din fondul principal, de origine latină, am găsit 87 abstracte (aproape toate printre cuvintele cel mai ferme în fondul principal) și 283 de concrete (printre care aproape 40 la sută în părțile periferice ale fondului principal). Proporția mi se pare concludentă. Printre cuvintele slave din fondul principal, 78 sînt abstracte și 106 concrete; autohtone, 1 singur abstract *(jumătate)* din 20 de substantive; maghiare, 8 abstracte și 8 concrete, turcești, 5 abstracte și 4 concrete, grecești, 6 concrete și 5 abstracte, internaționale (împreună cu franceze și engleze), 42 concrete față de 20 de abstracte (dar trebuie să spun că nicăieri ca aici nu mi-a fost greu să delimitez abstractele de concrete, deoarece același cuvînt are sensuri de amîndouă felurile).

În aparență, avem aici o contradicție: la straturile mai vechi am găsit mai puține substantive, pentru că substantivele sînt mai concrete, dar printre substantive găsim mai multe abstracte la straturile cele mai noi. Explicația este următoarea: pe măsură ce cuvintele se învechesc, se păstrează mai bine cele mai abstracte, dar cu cît sînt straturile mai noi, cu atît aduc mai multe abstracte, din cauza nevoilor societății în dezvoltare. Mai e de remarcat că în straturile vechi găsim mult mai multe abstracte în cercul cel mai interior, pe cînd printre cuvintele internaționale cele mai multe abstracte se găsesc în cercurile exterioare.

În sfîrșit, cîteva însemnări cu privire la lungimea cuvintelor. În cartea despre fondul principal am tras concluzia că în nucleul vocabularului sînt mai multe cuvinte scurte decît lungi, și anume un sfert sînt de o silabă, jumătate de două silabe, un sfert de trei silabe, iar de patru și cinci silabe numărul cuvintelor este neînsemnat. Cu cît ne apropiem de cercul cel mai interior, proporția de cuvinte crește. Iată situația pe origini: internaționale: 10 de o silabă, 41 de două silabe, 38 de trei, 3 de patru și 1 de cinci silabe. Grecești: 1 de o silabă, 13 de două, 4 de

trei. Turcești: 6 de o silabă, 6 de două, 2 de trei. Maghiare: 6 de o silabă, 14 de două, 9 de trei, 4 de patru. Total pentru toate aceste origini, 23 de o silabă (sub 7 la sută din totalul cuvintelor de o silabă), 74 de două silabe (peste 10 la sută din această categorie), 53 de trei silabe (peste 15 la sută), 7 de patru (peste 23 la sută), 1 de cinci (50 la sută). Cu cît scade numărul total, crește procentul cuvintelor noi. Cele mai lungi printre cele prezentate pînă aici sînt cele internaționale: de o silabă, sub 44 la sută, de două silabe, peste 55 la sută, de trei silabe, peste 71 la sută, de patru silabe, 43 la sută, de cinci silabe, sută la sută. De origine slavă: sînt 60 de o silabă (aproape 20 la sută), 178 de două silabe (un sfert), 64 de trei silabe (aproape un sfert), 3 de patru silabe (o zecime), nici unul de cinci silabe. Deci procentajul cuvintelor slave e mai apropiat de media generală. De origine autohtonă: avem 7 cuvinte de o silabă (2,07 la sută), 10 de două silabe (1,43 la sută), 2 de trei silabe (0,57 la sută), 1 de patru silabe (3,33 la sută). Iată acum și pe cele de origine latină: de o silabă, 214, de două silabe, 396, de trei silabe, 199, de patru silabe, 18, de cinci silabe, 1, ceea ce face, din totalul cuvintelor moștenite din latinește, pentru cele de o silabă, 25,1 la sută; de două silabe, 48 la sută; de trei silabe, 24 la sută; de patru silabe, 2,2 la sută; de cinci silabe, 0,1 la sută.

Se poate ușor vedea că relativ cele mai scurte sînt cuvintele cele mai vechi. Aceasta se poate explica pe de o parte prin faptul că au avut timp să se scurteze (prin suprimarea finalei, prin sincope, prin derivarea regresivă), pe de altă parte prin aceea că împrumuturile au fost adesea cuvinte formate cu prefixe, uneori chiar cu cîte două prefixe. Chiar în ce privește cuvintele moștenite din latinește se poate constata un mare procent de cuvinte lungi la cele începătoare cu litera *Î*, din cauza formațiilor cu prefixul *în-* (10 cuvinte de patru silabe din totalul de 30 cîte avem de aceste dimensiuni și, de asemenea, un mare procent de cuvinte de trei silabe); la cuvintele începătoare cu litera *R* găsim la fel un mare număr de cuvinte de trei silabe, formate încă din latinește cu prefixul *re-*. Și cu litera *A* se găsesc multe cuvinte lungi (35 de trei silabe și 4 de patru silabe), deoarece în latinește erau multe formații cu prefixul *ad-*. Pe de altă parte, printre elementele recente sînt multe abstracte,

formate cu sufixe. Iată, luat la întîmplare, un scurt text în stilul publicistic (Sct., 22. VIII. 1967, p. 1, col. 1):

„Actul de demnitate națională organizat și condus de Partidul Comunist Român a pus — prin consecințele lui istorice — temelia tuturor cuceririlor din era socialismului, asigurînd poporului român dreptul de a-și decide singur destinul, de a-și clădi viața cu propriile-i mîini. Conștiința istorică a demnității sociale, conștiința suveranității și independenței naționale învestesc actul nostru cotidian de zidire a socialismului cu bucuria și satisfacția că astăzi poporul nostru este deplin stăpîn pe soarta sa, pe avuțiile țării, pe care le gospodărește și le sporește continuu cu pricepere și inteligență."

Sînt în totul 86 de cuvinte (nu am luat în seamă encliticele asilabice), printre care 30 de o silabă, 19 de două, 9 de trei, 16 de patru, 9 de cinci și 3 de șase. Este, evident, o deosebire între acest tip de sondaj și cel precedent, în primul rînd, pentru că de astă dată intră în joc marea frecvență a monosilabelor, instrumente gramaticale, în al doilea rînd, lucru mai important, pentru că în frază cuvintele apar sub diferite forme flexionare mai lungi decît cele tip inserate în dicționar. Cu toate acestea, diferențele între cele două feluri de sondaj sînt atît de mari, încît cred că concluziile rămîn valabile: vocabularul actual este format din cuvinte mai lungi decît cel din trecut.

Dar avem dreptul să spunem că vocabularul presei este cel „actual"? Fără îndoială că da. Graiurile limbii române sînt în curs de unificare rapidă și cel mai vizibil este acest lucru în materie de vocabular. Elementele regionale sînt eliminate masiv, și primele care au de suferit sînt împrumuturile din limbile vecine. Evident nu urmărește nimeni în mod special aceasta și uneori sînt eliminate și cuvinte de origine latină, alteori un împrumut este înlocuit de altul. Am povestit altă dată[3] cum în trecut s-a dat cuiva porecla de *Dovleac* sau *Geam* pentru că a rostit aceste cuvinte muntenești în Moldova sau în Ardeal. Astăzi așa ceva nu se mai întîmplă, căci peste tot se introduc, sau cel puțin sînt cunoscute cuvintele din limba literară. În ultimii ani am primit mii de scrisori în care se întreba care cuvînt e preferabil dintre unul literar și unul regional sau dintre mai multe regionale. Nu totdeauna termenul muntenesc învinge; de exemplu, eliminîndu-se regionalismele *păpușoi* și *cucuruz*, nu s-a acceptat

[3] *Nume de persoane*, București, 1965, p. 71.

totuși muntenismul *mălai*, ci, în loc de *făină de păpușoi* sau *făină de cucuruz*, s-a introdus *făină de porumb*, formație hibridă, care începe să fie folosită și în Muntenia.

Cea mai importantă cale de unificare este însă introducerea peste tot a cuvintelor internaționale, prezente în stilul științific, în cel administrativ și mai cu seamă în cel publicistic. Multe decenii în șir numeroși puriști au protestat împotriva neologismelor. Citez ca exemplu o singură lucrare, a unui autor temperat și cu intenții bune, Ion Gorun, care în mai multe rînduri (de exemplu la p. 73) cuprinde proteste vehemente contra folosirii lui *voiaj*, cînd avem pe *călătorie*. Astăzi, după aproximativ 60 de ani, nu se poate vedea nimic cu care să înlocuim pe *birou de voiaj* sau pe *comis-voiajor*.

Acum vreo 35 de ani am fost invitat, fără să reușesc să înțeleg de ce, la ședința de constituire a unei „Gărzi pentru apărarea limbii" (remarcați calitatea formulei), la Universitatea din București. Prezida rectorul de atunci, farmacistul Deleanu, sprijinit de lingvistul I.-A. Candrea. Juriști, ziariști, scriitori și alții au tunat și au fulgerat contra neologismelor. Între alții, poetul I. U. Soricu, care era profesor la școala normală, a povestit plin de indignare că, cerînd elevilor să-i aducă, la întoarcerea din vacanță, versuri populare, a primit un cîntec cu refrenul

Oprește, Ghiță, mașina,
Că s-a isprăvit benzina.

Cei de față i-au împărtășit indignarea, socotind că termeni ca *mașină* și *benzină* sînt nedemni de a intra într-un text literar românesc. Juristul Meitani a combătut pe *automobil*, arătînd că grecii nu zic *aftomobilon*, ci *aftokiniton*. În general astăzi nu mai întîlnim asemenea absurdități, purismul fiind redus în cea mai mare parte la proteste verbale nostalgice în conversații particulare duse de bătrîni. Se înțelege, nu pretind că orice neologism este binevenit și nici că toate prind, dar în linii generale se poate urmări cum se înlocuiește, rapid, vocabularul tradițional cu unul încărcat de termeni internaționali. Din acest punct de vedere, cel mai însemnat dintre stilurile limbii este cel publicistic: în presa cotidiană se citesc, la radio și televiziune se aud cuvinte noi, care se repetă imediat peste tot.

Am citat adineaori un fragment dintr-un articol de ziar. Să-l examinăm din punctul de vedere al stratificării vocabularului.

Dacă lăsăm la o parte instrumentele gramaticale (conjuncţii, prepoziţii, numerale, pronume, articole, verbe auxiliare), cum şi numele proprii (de fapt în acest text numai adjectivul *român*, legat de numele propriu *România)*, proporţia de neologisme este impunătoare. Substantivele vechi sînt în număr de 12: *temelia*, *cuceririlor*, *dreptul*, *viaţa*, *mîini*, *zidire*, *bucuria*, *stăpîn*, *soarta*, *avuţiile*, *ţării*, *pricepere*, în timp ce cele noi sînt 18: *actul*, *demnitate*, *partidul*, *consecinţele*, *era*, *socialismului*, *poporului*, *destinul*, *conştiinţa*, *demnităţii*, *conştiinţa*, *suveranităţii*, *independenţei*, *actul*, *socialismului*, *satisfacţia*, *poporul*, *inteligenţă*. Găsim apoi 4 verbe vechi: *pus*, *clădi*, *gospodăreşte*, *sporeşte*, contra 5 verbe noi: *organizat*, *condus*, *asigurînd*, *decide*, *investesc*. Adjective vechi nu găsim de loc (adjectivul *tuturor* l-am socotit, prin sensul lui, mai aproape de un auxiliar), dar avem 3 adverbe: *singur*, *astăzi*, *deplin*, pe cînd adjective noi sînt: *naţională*, *comunist*, *istorice*, *propriile*, *istorică*, *sociale*, *naţionale*, *cotidian*, la care se adaugă adverbul *continuu*, în total 9 cuvinte.

S-ar putea crede că e vorba de un accident şi că în mod obişnuit proporţia este alta. În realitate, cum se va vedea din alte mostre, textul analizat aici este mai puţin deschis la neologisme, pentru că este solemn şi prin aceasta uşor arhaizant. Iată o telegramă de agenţie:

„Conferinţa miniştrilor arabi ai economiei, finanţelor şi petrolului, care s-a ţinut la Bagdad timp de şase zile, şi-a încheiat lucrările duminică seara. Un comunicat dat publicităţii la încheierea lucrărilor menţionează că, în cursul dezbaterilor, miniştrii participanţi s-au declarat în unanimitate de acord cu o serie de «recomandări pozitive menite să ducă la luarea de măsuri eficiente pentru soluţionarea situaţiei create în Orientul Mijlociu după conflictul militar izraeliano-arab». Aceste recomandări, precizează comunicatul, urmează să fie supuse discuţiei miniştrilor de externe arabi care se vor reuni la Khartum, începînd din 26 august a.c." (Sct., 22. VIII. 1967, p. 6, col. 2).

Avem aici, cuvinte vechi, 11 substantive *(timp*, *zile*, *lucrările*, *duminică*, *seara*, *încheierea*, *lucrărilor*, *dezbaterilor*[4], *luarea*, *măsuri*, *anul)*, 8 verbe *(ţinut*, *încheiat*, *dat*, *menite*, *ducă*, *urmează*, *supuse*, *începînd)*, 1 adjectiv *(mijlociu)*, în total deci 20 cuvinte; noi, găsim 23 de substantive *(conferinţa*, *miniştrilor*, *economiei*, *finanţelor*, *petrolului*, *comunicat*, *publicităţii*, *cursul*, *miniştrii*, *unanimitate*, *acord*, *serie*, *recomandări*, *soluţionarea*, *situaţiei*, *orientul*, *conflictul*, *recomandări*, *comunicatul*, *discuţiei*, *miniştrilor*, *externe*, *august)*, 5 verbe *(menţionează*, *declarat*, *create*, *precizează*, *reuni)* şi 5 adjective *(participanţi*, *pozitive*, *eficiente*, *militar*, *curent)*, în total 33 de cuvinte.

Iată şi un text sportiv:

„Ediţia jubiliară — a 50-a — a campionatului naţional de fotbal a început ieri sub bune auspicii; din cele relatate de redactorii şi corespondenţii noştri prezenţi la meciuri, reiese că în general nivelul tehnic, sportivitatea au fost apreciate de specialişti şi de publicul spectator. Faptul merită, fireşte, a fi consemnat ca atare, dar să nu ne grăbim cu anticipările..." (Sct., 21. VIII. 1967, p. 3, col. 4).

Cuvinte vechi, substantive, 1 *(faptul)*, verbe, 3 *(început*, *reiese*, *grăbim)*, adjective, 2 *(bune*, *atare)*, adverbe, 2 *(ieri*, *fireşte)*, în total 8; noi, substantive, 13 *(ediţia*, *campionatului*, *fotbal*, *auspicii*, *redactorii*, *corespondenţii*, *meciuri*, *general*, *nivelul*, *sportivitatea*, *specialişti*, *publicul*, *anticipările)*, verbe, 4 *(relatate*, *apreciate*, *merită*, *consemnat)*, adjective, 5 *(jubiliară*, *naţional*, *prezenţi*, *tehnic*, *spectator)*, în total 22 de cuvinte.

Se pot trage concluziile: cuvintele noi sînt aproape de două ori mai numeroase decît cele vechi (88 : 46). Se poate extinde statistica, fără nici o şansă de îmbunătăţire a proporţiei pentru cuvintele vechi (am făcut în nenumărate rînduri sondaje în presa la zi şi rezultatele au fost de obicei mai tranşante, din cauză că primul text analizat aici conţine mai multe cuvinte vechi decît media obişnuită). După cum era de aşteptat faţă de cele arătate mai sus, este o diferenţă între părţile de vorbire: substantive găsim 54 : 24, verbe, 15 : 14, adjective, 18 : 3, adverbe, 1 : 5. Şi în alte sondaje pe care le-am făcut am putut constata că verbele noi şi vechi se cam echilibrează în ce priveşte numărul, pe cînd substantivele şi adjectivele noi sînt mult mai numeroase decît cele vechi.

Vocabularul internaţional este astăzi purtătorul hranei spirituale a întregii populaţii a ţării. Puriştii au ridicat adesea, în apărarea concepţiilor lor, argumentul că ţăranii nu înţeleg limba scrisă. Au fost în trecut unii care, convinşi de acest punct de vedere, încercau să evite neologismele atunci cînd, în scris sau

[4] Am trecut la vechi cuvintele *dezbatere*, *reuni* şi, mai jos, *reieşi*, formate cu prefixe noi sau chiar împrumutate, dar grefate pe o temă veche; am trecut toate participiile la verbe.

prin radio, se adresau ţăranilor; astfel înlocuiau pe *guvern* cu *ocîrmuire*, ceea ce ducea la efectul exact contrar, căci orice ţăran ştia ce e *guvernul* şi nici unul nu cunoştea pe *ocîrmuire*. Am auzit odată un medic vorbind la radio despre *glande cu secreţiuni lăuntrice* („Tempo", 16. III. 1940) şi a fost cu totul clar pentru mine că *intern* era mai la îndemîna ţăranilor decît *lăuntric*.

În orice caz, acestea se petreceau acum 30 de ani. Astăzi, s-ar zice că atitudinea intelectualilor este tocmai contrarie. E destul să ascultăm sfaturile date agricultorilor la televizor: termenii tradiţionali sînt evitaţi cu cea mai mare grijă, chiar cînd cei cu care sînt înlocuiţi nu spun nimic în plus. Am auzit odată un inginer agronom povestind cum a fost rugat de săteni să le ţină cursuri de agrotehnică şi, la sfîrşitul primei lecţii, a rămas mirat văzînd că este aplaudat numai de politeţe. Şi-a dat apoi seama că ascultătorii nu-i înţeleseseră vocabularul. Mă aşteptam să ne spună în continuare că în lecţiile următoare a făcut apel la termeni tradiţionali şi a avut mai mult succes. Dar încheierea specialistului a fost alta: după cîteva lecţii, cînd ţăranii au izbutit să stabilească o paralelă între cuvintele cunoscute de ei şi cele întrebuinţate de conferenţiar, acesta a avut, în sfîrşit, succesul dorit. Şi adevărul este că ori de cîte ori auzim vorbind un agricultor ţăran, terminologia este cea a institutelor de agricultură.

Se observă, în stilul administrativ, în cel comercial şi cîteodată în limbajul general, fuga de cuvintele tradiţionale şi înlocuirea lor cu unele internaţionale, uneori chiar cu valori neaşteptate:

a servi a luat în bună parte locul lui *a mînca* (punctul de plecare a fost reflexivul *a se servi):* Ad., 3. IV. 1935; BL, VI (1938), p. 81; „Tempo", 28. III. 1940; Ana Canarache, LR, X (1962), p. 421—424

a prefera în loc de *a dori (mai preferaţi puţină pîine?* întreabă chelnerul)

a solicita în loc de *a cere: solicitaţi vînzătorului modelul preferat* (anunţ într-un magazin); *semnătura solicitatorului* pe formularele CEC

a interesa în loc de *a privi: fumaţi, vă interesează, dar nu ne otrăviţi şi pe noi* (Sct., 17. XI. 1967, p. 2, col. 2). Punctul de plecare pare a fi faptul că *nu mă priveşte* a putut fi înţeles ca

„nu mă interesează", după care, printr-o inversare curioasă a situaţiei, *mă interesează* a devenit sinonim cu *treaba mea*.

Cum rămîne însă cu fondul principal lexical? S-ar părea că va fi pe de-a-ntregul înlocuit, ceea ce ar reduce la nimic toate teoriile elaborate cu privire la nucleul stabil al vocabularului. Situaţia însă nu este aceasta. Se înţelege că unele dintre cuvintele noi intră în fondul principal, aşa cum s-a întîmplat şi în trecut, şi că altele vor fi curînd eliminate (despre aceasta mai departe). Dar grosul fondului principal sînt cuvintele auxiliare pe care nu le-am pus la socoteală în sondajele făcute, şi aceasta cu o raţiune, căci, dacă le puneam, rezultatele ar fi fost cu totul altele, şi neconcludente. Dau acum situaţia auxiliarelor în cele trei texte examinate mai sus. În primul text, din 87 de cuvinte (de data aceasta am numărat şi encliticele asilabice), sînt 36 de auxiliare: 15 prepoziţii (*de* apare de 5 ori, *prin*, *din*, *a* de 2 ori, *cu* de 3 ori, *pe* de 3 ori), 6 conjuncţii *(şi* de 5 ori, *că)*, 2 verbe *(a, este)*, 11 pronume *(lui, -şi* de 2 ori, *-i*, *nostru* de 2 ori, *sa*, *care*, *le* de 2 ori şi am adăugat şi adjectivul *tuturor)*, 2 articole (*a* de 2 ori), ceea ce face peste 41 la sută din total. În cel de-al doilea text, din totalul de 89 de cuvinte (fără numele proprii), am găsit iarăşi 36 de auxiliare: 3 articole *(ai, un, o)* 4 conjuncţii (*şi*, *ca*, *să* de 2 ori), 7 pronume *(care* de 2 ori, *s-* de 2 ori, *şi-*, *aceste*, *se)* 5 verbe *(a* de 2 ori, *au*, *fie*, *vor)*, 16 prepoziţii *(la* de 4 ori, *de* de 5 ori, *în* de 3 ori, *cu*, *pentru*, *din*, *după)*, 1 numeral *(şase)*, ceea ce înseamnă aproape 40 la sută. În al treilea text, 27 de auxiliare din 57 de cuvinte: 4 articole *(a* de 3 ori, *cel)*, 10 prepoziţii *(de* de 4 ori, *sub*, *din*, *la*, *în*, *a*, *cu)*, 4 verbe *(a, au, fost, fi)*, 5 conjuncţii *(şi, că, să* de 2 ori, *dar)*, 2 pronume *(noştri, ne)* şi 2 adverbe cu rol de auxiliar *(ca, nu)*, ceea ce face peste 47 la sută. Pe părţi de vorbire, am găsit 41 de prepoziţii (normal, pentru o limbă analitică), 20 de pronume, 15 conjuncţii, 11 verbe, 9 articole.

Ar fi interesant de ştiut ce cuvinte mai vechi au fost înlocuite de neologisme, dar pentru aceasta sînt piedici serioase. În unele cazuri e vorba de noţiuni noi, care deci nu aveau nume înainte; alteori cuvîntul precedent era de origine latină şi chiar din fondul principal, dar sînt destul de multe neologisme care înlocuiesc alte împrumuturi mai vechi: *spectator* pentru *privitor*, *independenţă* pentru *neatîrnare*, *a relata* pentru *a povesti*, *a decide* pentru *a hotărî*, *general* pentru *de obşte* etc.

Există însă alt mijloc de control, care se bazează pe date pozitive, nu negative: în ce măsură cuvintele vechi întîlnite în textele examinate fac parte din fondul principal? Trecînd, conform metodei adoptate, la fondul principal întreaga familie a fiecărui cuvînt inserat pe liste, găsim în primul text, din 19 cuvinte vechi, 17 din fondul principal *(drept, viață, mînă, zidire, bucurie, stăpîn, soartă, avuție, țară, pricepere; pus, clădi, gospodări, spori; singur, astăzi, deplin)*, contra 2 din afara lui *(temelie* și *cucerire)*, și anume, din cele 17 cuvinte, unul singur face parte din cercul al doilea *(clădi)*, toate celelalte fiind din miezul fondului principal. În cel de-al doilea text, din 20 cuvinte vechi, 1 singur e din afara fondului principal *(meni)*, celelalte sînt toate în cercul cel mai intim *(timp, zi, lucrare, seară, încheiere, lucrare, dezbatere, luare, măsură, an; ține, încheia, da, duce, urma, supune, începe; mijlociu)*, afară de 1, *duminică*, din cercul al treilea. În sfîrșit, în cel de-al treilea text, din 8 cuvinte vechi, 7 sînt din primul cerc al fondului principal *(fapt; începe, reieși, grăbi; bun; ieri, firește)*, iar 1 singur din afară: *atare*. Cifrele sînt concludente, în liniile sale principale fondul principal nu e pus în pericol de năvala neologismelor.

Se pune însă problema în sensul contrar: dacă fondul principal se menține, neologismele de astăzi nu vor avea și ele soarta celor din trecut, nu vor fi eliminate după oarecare trecere de timp, fiind înlocuite cu altele, de altă proveniență? Lucrul nu pare cîtuși de puțin probabil. E de remarcat că în trecut influențele venite din diferite direcții se încrucișau și se succedau, o modă elimina pe alta; astăzi din toate părțile vin aceleași cuvinte internaționale, pentru că s-au introdus și se introduc în toate limbile. Admițînd că, venite dintr-o parte, unele cuvinte s-ar pierde, ele ar putea veni din nou peste un timp, din altă parte. Într-un articol recent (*La langue de l'avenir*, în volumul omagial pentru Roman Jakobson), am arătat că și alte limbi, chiar neromanice, de exemplu germana și engleza, sînt astăzi împănate de elemente latine (și romanice), astfel că engleza, introducîndu-se în diferite părți ale lumii, aduce cu ea vocabularul internațional, care a pătruns la noi mai cu seamă prin intermediul francezei. Orice nouă limbă ar ajunge la rolul de instrument pentru înțelegerea pe scară internațională va trebui obligatoriu să adopte, dacă nu a făcut-o mai înainte, terminologia neolatină.

Mai trebuie să adaug că în această privință limbile romanice au o poziție privilegiată, prin faptul că termenii noi provin din latinește, deci dintr-o formă anterioară a limbilor romanice.

În deceniul al treilea al secolului nostru, a fost reluat în românește, cu un sens întrucîtva schimbat, cuvîntul vechi românesc *crainic;* evident, nu este același lucru cu împrumutarea din englezește a lui *spicher*. Dar între reluarea unui cuvînt din vechea română și a unuia din latinește nu este decît o diferență de grad. Să nu se pară că nu e vorba aici decît de sentimente. Efectiv un cuvînt latinesc este mai apropiat pentru noi decît unul de origine nelatină. Cuvintele latinești pe care le reluăm se împletesc intim cu cele moștenite, își regăsesc în mod natural locul în limbă.

La p. 286 am trecut printre cuvintele vechi pe *dezbatere;* dar e neîndoios că el își datorează existența și modelului romanic, format pe bază de elemente de origine latină, iar în românește nu avem mijlocul să separăm ce e vechi de ce e nou. Alături de împrumut, avem calcul și semicalcul, care măresc dificultățile de diferențiere. Astfel *a transpune* este nou, dar partea lui finală e românească, deoarece un infinitiv *pune* nu există în nici o altă limbă decît româna. Dar *a depune* e nou sau vechi? E și nou, și vechi, a fost moștenit cu anumite sensuri și a fost reluat cu alte sensuri, nu prea diferite. Un împrumut ca *local* nu e simțit ca străin, deoarece e încadrat în familia lui *loc*, care de fapt e propria sa familie. De aceea trebuie să recunoaștem că împrumuturile latine și romanice au în românește o bază mult mai solidă decît cele de alte origini.

SINTAXA

După cum se ştie, problemele pe care le ridică sintaxa sînt mult mai greu de studiat decît cele de fonetică, de morfologie şi mai ales de vocabular şi, poate, cel puţin în parte, tocmai de aceasta sintaxa este şi mai puţin studiată. În celelalte compartimente ale limbii se pot face eventual descoperiri şi fără să cunoşti bine idiomul respectiv, pe cînd sintaxa presupune o cunoaştere intimă a lui, înţelegerea nuanţelor. Pentru a studia istoria limbii ne folosim de metoda comparativă, dar aceasta dă slab randament în materie de sintaxă, iar altă metodă încă nu s-a găsit. Metoda comparativă se sprijină pe două principii, al regularităţii schimbărilor fonetice şi al arbitrarului semnului lingvistic. În sintaxă nu avem legi stricte ca în fonetică, iar legătura între conţinutul comunicat şi expresia sonoră e mai puţin arbitrară decît în vocabular. Asupra acestui fapt voi reveni ceva mai departe.

Sintaxa este mai penetrabilă decît morfologia şi fonetica. În morfologie se operează foarte greu împrumuturi, la fel în fonetică, pe cînd în sintaxă lucrul e mult mai uşor: ajunge să copiem un fel de a grupa cuvintele, ceea ce se întîmplă destul de des. Un împrumut în fonetică sau în morfologie înseamnă introducerea unor elemente materiale din altă limbă, eventual suprimarea unor astfel de elemente din propria limbă. În sintaxă nu se împrumută de obicei elemente materiale, ci numai un mod de organizare a elementelor existente. Cînd se spune în româneşte *Patriei mai mult cărbune*, nici un cuvînt, nici un morfem, nici un fonem nu e introdus din altă limbă, deşi formula este calchiată după una rusească. Rezultă că vom întîlni mult mai des potriviri cauzate de împrumuturi decît în fonetică sau morfologie. Cînd, acum cîţiva ani, s-a răspîndit formula *problema despre*, *teoria despre*, a fost greu să se distingă dacă e vorba de un calc după rus. *vopros o*, *teoria o*, sau o inovaţie românească (despre aceste

exemple se va vorbi mai jos). În materie de vocabular avem mult mai rar asemenea îndoieli.

Sintaxa e mult mai legată de subiectul comunicării decît morfologia. În morfologie, ca şi în vocabular, domneşte principiul „arbitrarului": mai mult ca perfectul se formează cu sufixul *-se-*, de la orice verb, indiferent de înţelesul lui, pentru că aşa am învăţat de la înaintaşii noştri, dar nu există în natura mai mult ca perfectului ceva care să oblige la exprimarea în acest fel. De aceea, dacă găsim în diverse limbi acelaşi grup de sunete pentru a marca aceeaşi categorie gramaticală, tragem concluzia că acele limbi sînt înrudite între ele, sau unele au împrumutat de la celelalte morfemul în cauză. La fel pentru vocabular: nu e nici un motiv ca lupului să i se zică tocmai *lup*, astfel că, dacă găsim că în italieneşte numele lui este *lupo*, vom crede că româna şi italiana au moştenit în comun cuvîntul din latineşte, afară de cazul cînd una din aceste limbi l-ar fi împrumutat de la cealaltă. Şi în sintaxă se pot găsi asemenea fapte, dar posibilitatea de alegere este de obicei mult mai redusă. Pentru formarea mai mult ca perfectului se putea alege între zeci de sunete şi de combinaţii de sunete, pe cînd pentru a stabili locul adjectivului în raport cu substantivul său, există numai două posibilităţi, înaintea sau în urma substantivului, deci există 50 la sută şanse de coincidenţă întîmplătoare.

Sînt şi motive de conţinut care determină o formaţie sintactică. Nu există nici o obligaţie ca *lupul* să se cheme *lup*, *oaia*, *oaie* şi ca verbul *a mînca* să aibă înţelesul pe care-l cunoaştem, legătura între noţiune (şi mai ales între obiect) şi complexul sonor este „arbitrară"; dar oamenii din diferitele ţări constată că lupii mănîncă oi şi organizează lingvistic această constatare, cu foarte mici deosebiri de la o limbă la alta, în ce priveşte aranjarea cuvintelor, chiar cînd avem în vedere limbi neînrudite între ele, pentru că peste tot se porneşte de la oglindirea proceselor din realitate, care sînt peste tot aceleaşi. Consecutiva nu poate fi plasată nicăieri înaintea regentei. Pe asemenea date nu ne vom putea bizui pentru a construi o sintaxă comparativă istorică.

În acelaşi timp, în alte amănunte, sintaxa are mai multe posibilităţi decît morfologia. Tocmai pentru că morfologia e „arbitrară", valoarea morfemelor e relativ impusă, dacă o schimbăm, ascultătorul înţelege altceva decît a fost în intenţia noastră să-i comunicăm, sau nu mai înţelege nimic (de exemplu dacă am

zice *eu pleci*). În materie de fonologie, oarecare autonomie au numai onomatopeele. În sintaxă, tocmai pentru că organizarea comunicării depinde strîns de oglindirea realității (ca și la onomatopee), aceeași realitate poate fi exprimată în mai multe chipuri, pentru că de fiecare dată poate fi privită din alt punct de vedere: *cînd a venit autobusul* (*cum a venit, venind, după ce a venit, dacă a venit, la venirea autobusului* etc.), *m-am urcat*, sau, încă mai simplu, *a venit autobusul, m-am urcat*.

În fonetică, nu intervine nimeni ca să se schimbe sau să nu se schimbe, de exemplu, *n* intervocalic în *r* (procesul se produce fără să fim conștienți de el), cel mult se poate interveni ca să se adopte o normă străină, dar aceasta exista dinainte. De asemenea în morfologie nu intervine cineva ca să se schimbe, să zicem, desinența persoanei 1 pl. a verbelor, *-m;* dar în sintaxă vorbitorii se amestecă conștient și fac propagandă pentru o anumită formulă, de exemplu recomandă să zicem *un pahar cu apă*, nu *de apă*, să evităm genitivul acolo unde nu se vede limpede dacă e subiectiv sau obiectiv, indiferent dacă din punctul de vedere al lingvisticii istorice au sau nu dreptate. Și acest lucru îngreuiază concluziile istorice care s-ar putea trage din potrivirea sau nepotrivirea datelor sintaxei.

Deoarece posibilitățile de coincidență întîmplătoare sînt mai mari decît în fonetică sau în morfologie și concordanțele sintactice se pot mai adesea explica prin împrumut sau prin inovații paralele independente, ele nu ne dau decît rareori siguranța înrudirii între limbile care le prezintă. Ele nu au nici caracterul general al legilor fonetice: *h* din latinește a dispărut în toate cuvintele de origine latină, pe cînd dativul locativ a dispărut cu unele rezerve, căci dacă nu mai putem spune *stau casei*, în schimb *stau locului* e o formulă curentă.

Toate acestea explică, cred, de ce acest capitol va fi mai puțin consistent decît cele precedente.

O dificultate în plus: în fonetică și morfologie nu poate fi diferență mare între categoriile sociale, pentru că oamenii nu s-ar mai înțelege între ei; în sintaxă apar asemenea diferențe, pentru că ele totuși nu împiedică total înțelegerea. Acest lucru ne izbește îndeosebi la latină: avem texte literare cu anumite construcții sintactice, dar există indicii că limba vorbită le evita. În texte arhaice, ca piesele lui Plaut, în inscripțiile vechi, apoi în inscripțiile tîrzii și în limbile romanice găsim trăsături comune, contrazise de textele literare clasice. S-ar zice că acestea pluteau la suprafață, în timp ce un curent pe dedesupt transporta formulele populare. În unele cazuri e vorba numai de o întîrziere a evoluției, în altele de tendințe contrarii. Va trebui să le diferențiem.

În sintaxa propoziției s-au produs modificări substanțiale, cauzate în primul rînd de modificări în morfologie. A fost o vreme cînd esențiale erau formele cazuale, apoi au intervenit prepozițiile, folosite împreună cu desinențele, pînă ce desinențele au fost treptat părăsite, ceea ce a avut influență asupra ordinii cuvintelor în propoziție.

Se poate astfel urmări în latinește trecerea treptată de la structura sintetică la cea analitică, tendință întărită în limbile romanice, dar frînată în oarecare măsură în româna mai veche (limba română are elemente care marchează caracterul analitic, mai multe decît franceza, după L. A. Novac, *Rev. de fil. rom. și germ.*, IV, 1960, p. 19, dar tendințele analitice sînt mai accentuate în franceză decît în română, id., ib., p. 20). În franceză, pronumele subiect este obligatoriu, pe cînd în românește nu, pentru că desinențele verbale sînt suficiente pentru a diferenția persoanele. Atributul substantival în genitiv începe să fie înlocuit cu acuzativul cu prepoziție: *corium de tauro, templum de marmore*, dar în românește, afară de *piele de bou*, se poate zice și *pielea boului;* și atributul adjectival începe să fie înlocuit cu un substantiv cu prepoziție: *de ferro* în loc de *ferreus* (în româna actuală situația este aceeași ca în celelalte limbi romanice). Complementul indirect începe să fie construit cu acuzativul cu prepoziție în loc de dativ: *do litteras ad uos* (în românește se mai folosește și dativul). Complementul de relație nu se mai construiește cu acuzativul fără prepoziție, ci cu ablativul cu prepoziție: *de statu pusillus* (Itala). Complementul de comparație nu se mai construiește cu ablativul fără prepoziție pentru comparativ și cu genitivul plural pentru superlativ, ci numai cu prepoziții: *fortior de fratre, optimus inter duces*. De altfel și gradele de comparație devin analitice: *magis fortis*.

În ce privește sintaxa frazei, latina era strict sintetică, propoziția principală grupa în jurul ei numeroase subordonate și diferite construcții permit să nu se folosească un verb predicativ și nici conjuncții de subordonare; în epoca tîrzie, acuzativul cu infinitiv este total părăsit, fiind înlocuit cu propoziții cu conjuncție și cu verb predicativ, de asemenea ablativul absolut, de

care amintesc unele formule răspîndite astăzi, evident nu cu ablativul, dar cu un adverb de introducere: ...*însuşirea de a-şi închina muncii celei noi, odată neîncrederea înlăturată, toată căldura şi tot avîntul lui* (G. Nikolaeva, *Secerişul*, Ed. Cartea Rusă, 1951, p. 439). Mai rămîn fără verb şi construcţiile cu participiul conjunct (în latineşte şi la viitor). Concordanţa timpurilor slăbeşte mult şi, de fapt, se elimină unele reguli care nu corespund logicii noastre (franceza este mai rigidă decît româna în această privinţă), stilul indirect devine şi el mai lax. Ordinea cuvintelor, care era foarte liberă în latina veche, devine tot mai strictă, pe măsură ce se reduce flexiunea nominală (se ajunge ca în anumite situaţii, în franceză mai mult decît în română, subiectul şi complementul să fie diferenţiate numai după ordinea cuvintelor). Tot pentru concentrarea exprimării, se folosea la începutul frazei un pronume relativ *(qui)*, acolo unde apoi se introduce un demonstrativ *(hic)* (în anumite stiluri, relativul se mai foloseşte şi astăzi). Se spune adesea că latina manifestă tendinţa de a înlocui, în propoziţiile secundare, indicativul cu conjunctivul, ceea ce ar dovedi o întărire a caracterului sintetic. În realitate, conjunctivul pătrunde în limba scriitorilor clasici (Plaut construia de exemplu cauzalele cu *quod*, *quia* etc. numai cu indicativul), dar limba vorbită a păstrat indicativul, care se generalizează în epoca tîrzie.

Se poate urmări o necontenită sforţare spre simplificare şi clarificare a expresiei. Parataxa primitivă este înlocuită cu hipotaxa, adică cu propoziţii introduse prin conjuncţii de subordonare. Conjuncţiile se înmulţesc cu timpul, apar unele compuse *(etsi)*, mai clare în ce priveşte raportul exprimat, se introduc corelative la începutul propoziţiei regente.

Motivul pentru care româna a păstrat unele trăsături sintetice pierdute în celelalte limbi romanice este, fără îndoială, faptul că a fost curînd izolată de latină şi de restul lumii romanice şi s-a dezvoltat într-un mediu slav, cu influenţe balcanice. Din multe puncte de vedere limbile slave au rămas mai sintetice decît cele romanice şi, în această privinţă, sînt mai aproape de latină. Am vorbit la morfologie despre menţinerea neutrului, de păstrarea parţială a flexiunii nominale care are efecte importante în sintaxă, de folosirea reflexivului pentru pasiv.

În toate limbile romanice s-a păstrat infinitivul, folosit atît cu valoare verbală, cît şi cu valoare nominală (ca subiect, nume predicativ, atribut şi complement). La fel se foloseşte şi în limbile

germanice şi slave (afară de bulgară). În româneşte, multă vreme, infinitivul scurt a fost puţin folosit, fiind înlocuit cu conjunctivul (amănunte se vor găsi ceva mai jos). Cam la fel se petrec lucrurile în neogreacă, bulgară, albaneză, ceea ce nu se poate explica printr-o întîmplare. De remarcat că folosirea conjunctivului aduce claritate în exprimare, deoarece permite marcarea subiectului, fie prin desinenţă, fie prin pronume.

Viitorul s-a format în româneşte cu verbul „a voi", ca în limbile balcanice (Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 180—182). Repetarea obiectului (fie că se pune înainte un pronume, de exemplu *l-am văzut pe Ionescu*, fie că se pune pe urmă, de exemplu *pe Ionescu l-am văzut*) se regăseşte şi ea în limbile balcanice (Sandfeld, *lucr. cit.*, p. 192—193).

Influenţa slavă şi balcanică a putut însă numai încetini tendinţa de dezvoltare a caracterului analitic în româneşte, tendinţă care, mai deschis sau mai latent, se manifestă în toate perioadele. Am arătat în capitolul privitor la morfologie că simţul pentru flexiunea nominală scade necontenit, ceea ce duce la amplificarea rolului sintaxei. În apropiere de anii noştri s-a răspîndit folosirea nominativului la numele de străzi, de exemplu *Str. Patria*, *Şos. Panduri*, apoi *Podul Izvor*, *Statuia Rosetti* şi aşa mai departe (SLG, p. 126—127), prin urmare suprimăm şi declinarea cu articolul prepus. În limba veche se găsea acuzativul cu *de* în locul genitivului: *casa de domnu*, *cale de cetate*, *mijloc de codru des* (dar ultimele două exemple nu sînt absolut sinonime cu formulele genitivale, *calea cetăţii* şi *mijlocul codrului*, care sînt determinate cu ajutorul articolului). Formula nu este exclusiv arhaică: în perioada dintre cele două războaie mondiale, vînzătorii ambulanţi strigau în Bucureşti, pe stradă, *mersul de tren*, *planul de Bucureşti* („Tempo", 7. VII. 1939). Vezi apoi formulele ca *Gara de nord*, *Gara de est* (desigur după modelul francez) şi unele formaţii inverse ca *Uzina viselor* (traducerea titlului unui roman al lui Ilia Ehrenburg), în loc de *Uzina de vise* (RL, 6. VIII. 1945).

Genitivul este evitat, cînd se poate ezita între interpretarea ca obiectiv sau ca subiectiv, şi se foloseşte în schimb o formulă mai amplă, cu un participiu urmat de un complement de agent. La ţară am auzit în copilăria şi în tinereţea mea, în mod curent, formule ca de exemplu *caii la nişte oameni* şi, după cît am impresia, *caii unor oameni* ar fi părut anormal.

Dativul este foarte des înlocuit, în limbajul familiar, și mai ales în graiurile populare, prin acuzativul cu *la: la aceștia* pentru *acestora* (semnalat în *Revue de linguistique romane*, IX, 1933, p. 97, de Sever Pop, care crede că e vorba de un genitiv); nu cred că un țăran ar putea spune *dau apă cailor* și nu *dau apă la cai* (vezi și Iorgu Iordan, LRA, 285). Totuși, în stilul publicistic și în cel administrativ se răspîndește astăzi dativul: în tramvaie citim *este oprit conducătorului...*, după fr. *il est interdit au...*; în ziare, *cimentul necesar turnării fundației* etc. Fenomenul a fost studiat în mai multe rînduri de acad. Iorgu Iordan (pentru ultima oară în SCL, XVII, 1966, p. 615), care citează exemple ca *o durere intolerabilă Anei*, *perspectivele închise generațiilor bătrîne* și socotește că, deoarece faptele sînt relativ recente, o influență franceză este exclusă. Totuși în unele cazuri modelul francez este evident (am vorbit despre asta la morfologie). Și dacă în franțuzește dativul este analitic, sînt fără îndoială și exemple influențate de limbi sintetice. Am semnalat acum peste 30 de ani reclama unei mărci de insecticide *Înrolați-vă legiunii Flit*, evident tradusă din nemțește (*beitreten* cu dativul); am pomenit și de lozinci ca *Patriei mai mult cărbune*, de inspirație incontestabil rusească. Nu pot crede că dezvoltarea dativului, pe care eu îl simt pretențios și manierat (vezi exemple ca *identificîndu-se rolului*, Sct. Tin., 10. V. 1959, p. 1, col. 7), se datorează unei tendințe proprii limbii românești, de vreme ce aceasta ar fi în contradicție flagrantă cu tendința generală de trecere de la sintetism la analitism. Dativul poate fi confundat cu genitivul : *răspunsul chemării la întrecere*, „Constructorul hidrocentralei" (Bicaz), 4. I. 1957, p. 1, col. 2, este evident mai puțin clar decît *răspunsul la chemarea*. Vezi și *Răspunsul Franței d-lui Welles* („Tempo", 13. III. 1940). În anumite construcții, cu *datorită*, *mulțumită*, *grație*, se folosește corect dativul, dar mulți îl confundă cu genitivul, astfel încît un al doilea complement este aproape regulat precedat de articolul genitival: *datorită colaborării și a sprijinului reciproc;* în ziare apar formulări ca *datorită acestor victorii, precum și a comportării merituoase a întregii echipe...* (Sct. Tin., 24. III. 1959, p. 2, col. 6). Formula a fost studiată de acad. Iorgu Iordan (SCL, XVII, 1966, p. 616), și ea arată că nu se poate vorbi de o dezvoltare a dativului.

Exemple asemănătoare, găsite în texte administrative: *conform hotărîrii și a propunerii...; conform înțelegerii luate cu dv. și a adresei nr. ...*

Împotriva tendinței spre analitism merge și introducerea prepoziției *contra* cu genitivul. În deceniile trecute se răspîndea construcția lui *contra* cu acuzativul (mai exact cu forma devenită unică pentru toate cazurile): în textele sportive, de exemplu *Axiotti contra Spakow*, în reclamele strigate de vînzători, de exemplu *ochelari contra praf și soare* („Tempo", 7. VII. 1939, poate orientat după *pentru soare)*.

M. Grigorescu (Mioara Avram) a arătat în SCL, V, 1954, p. 118—119, că apoziția se pune tot mai mult în nominativ, indiferent de cazul în care e termenul determinat: *Excelenței sale Domnul Apollo Milton Obote* (Sct., 3. XI. 1967, p. 1, col. 6—7). Practic, aceasta înseamnă neutralizarea formelor cazuale.

S-ar părea, la prima vedere, că împerecherea unui substantiv în genitiv cu un adjectiv în nominativ, sau viceversa, este o problemă de acord. În realitate, în ambele cazuri, avem de-a face cu părăsirea formei de genitiv (cîteodată găsim și părăsirea formei de dativ). Iată mai întîi substantivul în genitiv și adjectivul în nominativ: *sfinteei muceniță Eftimia* (Moxa, 381/7, în DLR, s. *moaște;* în definiție, la același cuvînt, citim în DLR: *unei persoane considerată sfîntă;* desigur forma ultimului cuvînt a influențat-o pe a celui dinaintea lui); *mamei mele murindă* (Pantazi Ghica, la Valentina Hristea, SMFC, IV, 260); *unei ființe atît de fragedă și de plăpîndă* (Ispirescu, în DLR, s. *nătăfleț); alianței anglo-portugheză* („Tempo", 4. VIII. 1939); *va întîlni... în finala categoriei semigrea* (Sct., 31. V. 1959, p. 3, col. 2); *unei ființe lipsită de mamă* (Rob Roy, 167); *mașinațiile fetei reușesc să împingă tatăl în brațele unei amante frumoase, dar stupidă* (Mag., 14. II. 1959, p. 4, col. 8). Am înregistrat fără nici o observație formula *producția anului acesta* (Ad., 14. XII. 1935), pentru că încă de pe atunci mi s-a părut banală (exemple la acad. Iorgu Iordan, LRA, 424; mai sus, la p. 246, am scris *asupra procesului acesta*). La radio se aude adesea *Uniunii Sovietică*, iar unii ascultători mi-au scris pentru a protesta împotriva formulei corecte, deoarece li se pare că *Sovietice* este la plural.

Iată acum exemple de adjectiv în genitiv urmat de un substantiv în nominativ: *cu ocazia măreței zi de 23 August* (din scrisoarea unui corespondent la radio); *nobila idee de eliberare*

a iubitei sale patrie (Broşteanu, 96); *nu la invitarea mea, ci la aceea a nefericitei noastre patrie* (id., 101; vezi şi p. 102, 103); *unei singure zi* (Lucian Giurchescu în *Fişe marginale* la Programul Teatrului „C. I. Nottara", piesa lui Pirandello *Henric al IV-lea*). Deosebit de frecvent este substantivul în nominativ după un numeral ordinal în genitiv: *în cursul celei de-a doua lună* („Tempo", 4. II. 1940); *celei de-a noua lună* (ib., 16. VI. 1940); *în cursul celei de-a şasea zi* (Sct., 15. VII. 1959, p. 1., col. 6); *lansarea celei de-a 5-a astronavă sovietică* (aşa îmi cere să spunem prin scrisoare, un ascultător la radio); *celei de-a şaizecea paralel australă* (*Sfinx. gheţ.*, 112). De fapt aici situaţia e diferită avînd în vedere că numeralul nu are desinenţă de genitiv, el est luat drept nominativ, de aceea şi substantivul e pus în nominativ Mai curios este exemplul *cumpărarea unei narghilea poliită*, di 1786 (Iorga, în DLR s. *narghilea*).

Un caz aparte găsim în expresia *unul sau altul:* exemple d tipul *o regulă categorică de întrebuinţare a unui caz sau alt* (LR, 1957, nr. 1, p. 69), *reguli categorice de întrebuinţare a un caz sau altul* (ib.) apar adesea (la fel: *unei chestiuni sau alt unui curent sau altul*) şi ele se explică tot prin faptul că substa tivul, plasat după adjectiv, nu are desinenţă de genitiv, ce ce face să fie luat drept nominativ. Vezi şi exemplul curi *pipa împrumutată unul altuia* (Eugen Barbu, *Şos. Nord.*, 195 p. 20). Acum 30 şi ceva de ani am semnalat exemple ca... *avut loc în cimitirul local depunerea în cavoul familiei corp neînsufleţit...; aparatul funcţionează prin introducerea 2 lei* (« „Tempo", 27. VII. 1939), dar cred că era vorba de greşeli datora necunoaşterii limbii şi rămase fără urmări.

Dificultăţi se ridică la folosirea articolului posesiv: se zi în mod obişnuit *unei cunoştinţe a mele, unui vecin al meu;* ai flexiunea articolului n-a mai ajuns să se introducă, substantiv masculin a fost luat drept nominativ, sau adjectivul posesi drept dativ? Cînd citim *celei de-a doua părţi ale programulu unei surori ale mele*, avem impresia netă a unei greşeli. De ase menea nu s-a introdus flexiunea în formula *casa maică-sa* (vez şi Iordan, *Gram.*, 134, n.).

Mai mult va trebui să ne oprim asupra genului personal. Într-un articol publicat în 1940 (BL, VIII, p. 154—158), C. Racoviţă a arătat că româna manifestă tendinţa de a-şi crea un gen personal, adică, în acelaşi fel ca unele limbi slave, marchează cu semne speciale substantivele care denumesc persoane: acuzativul cu prepoziţia *pe*, genitivul cu articolul prepus şi vocativul feminin cu *-o*. La acestea s-au adăugat apoi alte trăsături: articolul invariabil *alde* (Al. Rosetti—J. Byck, *Gramatica limbii române*, 1945, p. 29), genitiv-dativul singular în *-chii*, *-ghii* sau *-căi*, *-găi* al femininelor în *-că*, *-gă*, păstrarea la genitiv-dativul singular a diftongilor *-ea*, *-oa* la numele de persoane feminine, păstrarea consoanelor *-d-*, *-t-* nealterate la genitivul feminin al numelor de persoane, numele masculine în *-a* sau *-ă* şi diminutivele feminine de tip masculin, ca *Irinel*, alipirea adjectivului posesiv la substantivele nearticulate, femininele formate cu sufixul *-easă* şi cu *-ă*, folosirea substantivelor articulate după prepoziţie, fără să urmeze un determinativ (BL, XIII, 1945—1947, p. 97—104).

E. Seidel (BL, XVI, 1948, p. 12 şi urm.) introduce în discuţie pe *cine, ce; Gramatica Academiei* (I^2, 164), afirmă că *cine* se referă la persoane, dar afirmaţia e prea categorică (LL, XIV, 1967, p. 119—125). Al. Niculescu şi Al. Roceric (SCL, VIII, 1957, p. 332) adaugă pe *dînsul*, specific pentru persoane, dar în Moldova se foloseşte şi pentru obiecte. În orice caz, nu cred că trebuie să luăm în consideraţie astfel de pronume (nici pe *dumnealui, nimeni* etc.).

Se pune acum întrebarea dacă această tendinţă continuă să se manifeste sau nu. Prepoziţia *pe* a apărut pentru a diferenţia complementul direct de subiect şi, evident, diferenţierea era mai necesară la numele de persoane (înţeleg aici prin acest termen substantivele care desemnează persoane, indiferent dacă sînt nume proprii sau nu), deoarece numele de obiecte neînsufleţite şi chiar numele de fiinţe care nu se aplică la oameni au mai rar ocazia să fie folosite ca subiect al verbelor active. Dar cu timpul prepoziţia a ajuns să se folosească şi cu alte substantive, în special cînd complementul e pus înaintea verbului (vezi I. C. Chiţimia, *Romanoslavica*, III, 1958, p. 39): *cui pe cui se scoate; pe lup numai cu flacăra îl ţii la distanţă;* apoi cu numeralele, cu adjectivele substantivate: *o mînă spală pe alta;* cu pronumele, cu numele de litere etc. De observat că pronumele nu are două forme, după cum se referă la persoane sau la alte substantive (cf. şi rus. *etogo trebujut interesî narodov*, titlu în „Pravda", 1. VI. 1959).

Prepoziția a devenit obligatorie cînd precedă un pronume expletiv: *îl crezi pe măgar mai mult decît pe mine?* Deci *pe* devine treptat semnul acuzativului, indiferent dacă e vorba de persoane sau nu.

Genitivul cu *lui* s-a răspîndit și la feminine, dar popular se folosește și pentru obiecte, în special cînd accentul substantivului e departe de finală: *în locu lu clopotu ăsta* și nu *în locul clopotului ăstuia* (mai puțin încă *acestui clopot*). În fond este trecerea de la sintetism la analitism. Rămîne de văzut dacă se va generaliza sau nu.

Vocativul în *-ule* a fost creat în românește și s-a specializat pentru masculinele nepersonale, iar vocativul în *-o*, împrumutat din slavă, s-a specializat pentru persoane feminine. Deci la masculin, formația românească mai nouă s-a folosit pentru cuvintele care aveau mai rar nevoie de vocativ, celelalte avînd dinainte vocativul în *-e*, solid instalat; la feminin, s-a introdus din slavă formația în *-o*, numai la cuvintele care aveau mai des nevoie de vocativ, pentru că nu exista dinainte o diferență între nominativ și vocativ (vezi p. 57 și 164); dar cuvintele foarte mult folosite la vocativ au reușit să rămînă (forma nominativului) cu *-ă: mamă, nevastă, fată* etc. Acum vocativul începe să fie eliminat cu totul (vezi p. 165).

Alde e neliterar (numai în formula *de-alde* este admis în limba literară; formula *alde gloatele*, întîlnită la Ispirescu (DA), nu dovedește decît că autorul, orășean, nu știa să folosească articolul rustic).

Femininele în *-easă* se folosesc mai rar, astăzi se reia *-ă* (*lectoră* etc.), dar și mai des se spune *tovarășa lector*, *lectorul Maria Popescu* etc. (vezi p. 258).

Alternanțele *e/ea* și *o/oa* nu se mai produc în cuvintele noi, pluralele acestora se formează cu *-e*, fără alternanțe vocalice și de asemenea fără alternanțele consonantice *d/z (tiradei* ca *Radei) t/ț*. Genitivele în *-chii*, *-căi* s-au extins la numele topice (*Volgăi*, *Pragăi* etc.), apoi și la altele: *muzicăi*, deja la Cantemir (în DLR s. *muzică*), *urăi*, la Russo (în DLR s. *muzică*), *babachii*, *marginile togăi* (în „Constructorul Hidrocentralei", Bicaz, 4. I. 1957, p. 2, col. 4); în sfîrșit și la cuvinte cu tema terminată în alte consoane decît *-c*, *-g*: *Igorevăi* (Băt. în marș, p. 96 și 103). În general diferențierile în flexiunea nominală sînt în scădere, numele de persoane au făcut aici începutul, după care celelalte

urmează. Situația a fost văzută în oarecare măsură în acest fel de Seidel *(art. cit.)*.

Alipirea lui *-său* la substantivul fără articol este un arhaism, păstrat la cuvintele care aveau cel mai des ocazia să fie folosite cu adjectivul posesiv, în primul rînd numele de rudenie (vezi p. 167 și Iordan, *Gram.*, p. 133, n. 5).

Reiese astfel că tendința spre formarea unui gen personal, legată de tendința de a avea cît mai multe diferențieri în flexiunea nominală, este astăzi în regres și, după toate probabilitățile, va continua să se reducă, o dată cu reducerea flexiunii nominale în general.

În legătură cu folosirea prepoziției *pe* la acuzativ ar mai fi totuși unele observații de făcut. Am admis că punctul de plecare pentru complementul direct precedat de prepoziția *pe* a fost necesitatea de a diferenția subiectul de complement. Totuși trebuie să notăm că există și alte mijloace pentru aceasta, lucru normal dacă ne gîndim că *pe* nu servește decît în anumite cazuri alături de neînsuflețite: nu putem spune *ploaia îl udă pe cîmp*, și nici măcar cu pronumele anticipat (de exemplu nu putem zice *graba o strică pe treabă*); putem de altfel folosi complementul fără *pe*, chiar cînd e un însuflețit *(oaia o mănîncă lupul)*. Diferențierea se mai poate face prin: 1. valoarea lexicală a cuvintelor *(vizitiul mînă caii)*; 2. acordul subiectului cu predicatul *(ploaia înveselește florile)*; 3. reluarea anticipată a pronumelui *(oaia o mănîncă lupul)*; 4. ordinea cuvintelor *(graba strică treaba)*; 5. articol *(mănîncă pește pisica)*; 6. intonație *(depășesc cheltuie'' lile veniturile, nu invers)*.

Există astăzi o oarecare ezitare în ce privește folosirea prepoziției *pe* la acuzativ. Pe de o parte o găsim în cazuri în care mi se pare de prisos, pe de altă parte lipsește acolo unde am așteptat-o. Exemple de primul tip:

— *Îmi trebuie pe cineva care... — Nu-ți trebuie pe nimeni...* (Ispirescu; n-am putut regăsi pasajul)

...s-o mai văz pe hoața (Caragiale, O., I, 157; normal mi s-ar părea sau *s-o văz pe hoață*, sau *să văz hoața*)

ridic pe maiorul (Caragiale, O., I, 277)

...zărise de pe fereastră pe negușătorul (WJB. V, 237, la Al. Niculescu, *Recueil*, 174 citat greșit, III, 237; aș fi scris *pe negușător*).

Un sătean ucide pe un hoț; un copil de **11** *ani omoară pe un bandit* („Tempo", 29. III. 1940)

...luaseră în căsătorie pe prinți din această rasă („Tempo", 29. XI. 1939)
...purtînd... ca pe-un braț de lemne (V. Em. Galan, *Bărăganul*, I, 6)
Fabrica a dat în folosință și pe cel de-al treilea bloc („Someșul", Dej, 30. XII. 1957).
Adesea exemplele pe care le consider false provin din traduceri:
Nu avea alt rol decît pe-acela de șofer (Oam. la vol., 209)
...mîinile lui, ce pot îndoi, ca pe nimic, bucăți groase de fier (Sfinx. gheț., 290).
Iată și exemple de tipul al doilea:
...să împingă tatăl (vezi mai sus, p. 299)
...obținuse un rezultat bun, învingînd liderul seriei a doua („Munca", 23. IV. 1959, p. 4, col. 7)
Cum sprijiniți viitorii elevi și studenți muncitori? (Sct. Tin., 13. V. 1959, p. 1, col. 1—4)
...numele care l-a primit la botez („Femeia", 1959, nr. 3, p. 22, col. 4).
Și aici sînt multe exemple în traduceri:
Peste o lună Ume-co petrecea profesorul care pleca (Dikovski, *Povestiri din Extremul Orient*, fără dată, p. 165).
Căpitanului i-ar fi fost imposibil să stăpînească acești oameni (Sfinx. gheț., 236).
După ce istovise ofițerii (Port Art., I, 153).
Vezi și lozinca *Votați candidații...*
Alte exemple, de ambele tipuri, se găsesc la Iorgu Iordan, LRA, p. 288—292, care socotește (ib., p. 287) că „limba actuală manifestă o adevărată aversiune față de *pe*", cu toate exemplele contrarii, care sînt interpretate ca formații hipercorecte (vezi și Iorgu Iordan, LR, 4/1954, p. 43). Al. Niculescu, în *Recueil*, p. 172, crede că *pe* înaintea acuzativului marchează numai numele proprii, luînd acest termen în sensul cel mai larg, totuși: între *duce copilul la școală* și *duce pe copil la școală* nu se poate stabili o diferență din acest punct de vedere.
O situație specială găsim la substantivele însoțite de un pronume posesiv în dativ: aici se face o deosebire între persoane și celelalte substantive, cu rezerva că persoanele de care nu se vorbește cu deferență intră în regula generală, adică nu comportă prepoziția *pe*, ci numai pronumele în dativ, pe cînd celelalte, cel puțin la plural, necesită prepoziția. Se zice astfel *își vinde casa, își mîngîia cățelul* și, de asemenea, *își caută fata, își duce băiatul la doctor*, dar *îl duce pe tată-său la doctor, își bate copilul*, dar *o vede pe mamă-sa*, nu *își vede mama*. Ce e drept, în publicații, mai ales în traduceri, apar exemple care nu corespund acestei reguli, dar cred că le simțim cu toții greșite:
El își insultă tatăl (RL, 13. VII. 1966, p. 2, col. 2)
Un agent secret vrea să-și ajute tatăl... (RL, 29. VII. 1967, p. 4, col. 5—7)
Modul cum avea să-și facă tatăl să-i dea consimțămîntul (Tolstoi, 175).
M-am dus să-mi văd tatăl (ib., 177)
Cînd își văzu mama, sări de unde era (ib., 178)
N-ar fi dorit să-și ia fratele și pe Natașa (ib., 195)
Își rugă sora și fratele să-l aștepte (ib., 203)
Își întrebă el mama (ib., 214)
Își întrebă Natașa fratele (ib., 218)
Așteptîndu-și tatăl (Băt. în marș, I, 206)
după ce-și înmormîntaseră mama (Ivan Melej, *Pe direcția Minsk*, Ed. militară, 1958, p. 385).
Avînd în vedere că *pe* se pune la pronume, la invariabile etc., cred că nu se poate spune că *învinge* tendința de a-l suprima, ci numai că *pe* devine semn al acuzativului acolo unde este pericol de confuzie cu nominativul.
De semnalat că posesivul se suprimă greșit și pe lîngă alte cazuri decît acuzativul. Pe lîngă nominativ:
Tatăl veni acasă (Băt. în marș, I, 207)
Mi-a murit fratele (Coama, 144).
Pronumele în dativ dă posibilitate de confuzie pe de o parte cu dativul interesului, pe de alta cu complementul indirect, chiar și fără să fie vorba de persoane:
discreția și înțelepciunea vă sînt la fel de binecunoscute[1] (Coama, 78).
Confuzie se poate produce și cu complementul direct:
școala unde îmi învață fratele
Pe lîngă un dativ:
Îi telefonă și tatălui (Băt. în marș, I, 206).

[1] Sic! Greșeală curentă în edituri: se scrie într-un cuvînt *binecunoscutul*, chiar atunci cînd *cunoscut* este verb.

Recent și-a făcut cerere (lui însuși?) *să fie primit... și țăranul muncitor F. T.* („Drapelul roșu“, Timișoara, 26. XII. 1957, p. 3, col. 5).

Articolul. Teoria generală a articolului încă nu a fost definitiv elaborată, și de altfel există diferențe serioase, între o limbă și alta, cu privire la întrebuințarea lui. La noi, lucrul cel mai curios este că, în cele mai multe situații, articolul este pus la sfîrșitul substantivului. S-au încercat pentru a explica această situație diferite ipoteze: influență a substratului trac, a limbilor scandinave, a goticei, a limbilor mongole (prin intermediu lapon sau bulgar), a armenei și altele mai mult sau mai puțin fanteziste. După părerea mea, explicația trebuie căutată în postpunerea adjectivului la substantiv: formula a fost la început *homo — ille bonus* și a devenit apoi *homo ille — bonus*, așa cum s-a întîmplat și în scandinavă, unde avem posibilitatea să urmărim procesul în texte (pentru ultima oară am tratat problema în R.R.Li., XII, 1967, p. 3—18). Se poate vedea că aceasta este explicația în cazuri ca următoarele: *orașul nou și ăl vechi* (unde paralel cu *ăl vechi* a trebuit să fie *ăl nou);* după prepoziții, în general nu se pune articol *(în sat)*, dar acesta apare imediat ce se adaugă un determinant care a avut articolul prepus *(în sat-ul vecin; carte-a mea și a ta, pe studenți și pe elevi-i de liceu);* la vocativ găsim cazuri ca *drag-ul meu* (din *drag al-meu*) etc.

În primele noastre texte găsim articolul postpus, dar în diferite situații el continuă să se dezvolte, nu numai în evul mediu, ci și în ultimele două secole. În secolul al XVI-lea, alături de masculine cu articolul postpus, ca *Radului*, găsim feminine cu articolul prepus, ca *a ei noastre credințe* (aici adjectivul posesiv era prepus la substantiv) și chiar ca *ei Tamare*. Articolul proliferează în formule ca, alături de *omul bătrîn*, *omul cel bătrîn*, și chiar *omul acela bătrînul*.

Încă în secolul nostru mai apar cazuri noi de trecere a articolului de la determinantul următor la substantiv: în tot ce se scrie astăzi găsim în mod curent formule ca *clasa cincea* în loc de *clasa a cincea* (aici însă substantivul era de mai înainte articulat), *legea de accelerarea judecăților* (în loc de *accelerare a judecăților*, vezi Ad., 19. III. 1930), ba chiar și *a fost numit ministrul României la Londra* (în loc de *ministru al României)*. Formula religioasă *veșnică (fie) a lui pomenire* se aude foarte rar în această formă, aproape totdeauna se zice *veșnica lui pomenire*. (Cazul contrar, suprimarea articolului înaintea lui *a*, apare în formula *am onoare a*, Ad., 12. III. 1930.)

În limba actuală găsim multe exemple unde articolul nu mai este folosit:

1. Tipul cu nume topice masculine (cele feminine nu se folosesc în general fără articol), în primul rînd cu nume străine.

a) Cu apoziție: *Constantinopol, capitala imperiului, avea o populație foarte numeroasă (Istoria evului mediu* pentru cl. a V-a, 1958, p. 37); *Angola și Mozambic — țări ale sclavajului colonial* („Munca“, 12. VI. 1959, p. 4, col. 1—3); *Ploiești, nou centru universitar* (RL, 30. IX. 1967, p. 1, col. 6—7).

b) Fără apoziție: *Borinage vrea să trăiască* (Sct., 19. II. 1959, p. 4, col. 5); *Acordurile încheiate... de Statele Unite cu Turcia, Irak și Pakistan* (Sct., 11. III. 1959, p. 4, col. 1); *Dortmund nu trebuie să fie o bază de rachete atomice a NATO* (Sct., 4. IV. 1959, p. 4, col. 1); *Paraguay este un stat în America latină* (Sct., 16. XII. 1959, p. 3, col. 5, dar imediat mai jos, *Deși Paraguayul este înzestrat de natură...); New York este orașul gangsterilor* (Sct., 4. XI. 1962, p. 3, col. 7); *La telefon Dublin* (RL, 15. VI. 1967, p. 3, col. 4; dar cf. *La telefon Taimirul*, titlul unei piese). Cîteodată nici nu există formă articulată: *Panama, un punct critic al relațiilor inter-americane* (RL, 29. IX. 1967, p. 5, col. 7—8).

Este probabil că începutul l-au făcut numele străine, dar apar exemple și cu nume românești: *Năvodari cunoaște forfota unui mare șantier* („Munca“, 21. II. 1957, p. 1, col. 2); *București a existat înaintea lui Bucur Ciobanul* (RL, 28. IV. 1957, p. 3, col. 3); *Argeș, izvor de energie* (RL, 6. VIII. 1964, p. 1, titlu).

2. Cu nume de funcțiuni sau titluri. S-ar părea, la prima vedere, că e vorba de copierea unor formule străine, căci întîlnim exemple ca: *ne va vorbi inginer Ivan Makarovici Perfilov* (anunț la televiziune, 16. X. 1962), dar vom vedea că la fel se anunță la radio și televiziune, fără excepție, și vorbitorii români. Pe de altă parte, s-ar putea crede că se rezolvă în acest fel contradicția între titlul masculin și numele de persoane feminine: *academician Raluca Ripan* (o greutate specială s-a ivit cînd a trebuit fixat titlul volumului omagial dedicat acestei autoare); *a conferențiat lector universitar Tatiana Nicolescu* („Munca“, 9. II. 1957, p. 3, col. 7). Dar aceeași formulă este folosită și pentru

bărbaţi: *conferenţiar universitar Paul Constantin a expus conferinţa* (anunţ la radio, 31. X. 1960); din presă, *delegatul român, academician Iorgu Iordan, a intervenit în mai multe rînduri* (Sct., 13. XI. 1958, p. 3, col. 6); *s-a stins din viaţă... academician profesor C. I. Budeanu* (Sct., 1. III. 1959, p. 3, col. 6); *o comunicare făcută de profesor doctor Costăchel* (RL, 17. I. 1960, p. 3, col. 3); *Inginer Adrian Georgescu... a plecat* (RL, 19. XI. 1967, p. 5, col. 3). Am auzit o dată şi *sub conducerea academician Ştefan Milcu*. De fapt, suprimarea articolului are rădăcini mai vechi: să ne gîndim la numele de străzi, ca *str. Pictor Verona, str. Cîntăreţ Macarie* (cf. „Tempo", 22. IX. 1939, *strada erou cutare).*

3. Tipul format de nume de rudenie precedate de prepoziţie, articulate după regulă, pentru că sînt bine definite. Exemplele apar mai ales în traducere şi aş fi tentat să le consider ca simple „greşeli", ţinînd seamă de faptul că traducătorii au fost avertizaţi să nu traducă adjectivul posesiv (zicem *am vorbit cu tata, şi-a vîndut calul* şi nu *am vorbit cu tatăl meu, a vîndut calul său): în timp ce înainta alături de unchi* (Tolstoi, 205); *curînd după unchi se auzi cum deschidea uşa o servitoare* (ib., 208: cine pe cine deschidea?); *nu numai Rostov, dar şi Nataşa îl înţelegea pe unchi* (ib., 209); *îl vorbeau de bine pe unchi* (ib.); *se aşeză din nou lîngă unchi* (ib., 212); *cel mai apropiat om după mamă* (O viaţă, 350). Dar există exemple şi în texte originale: *Aurelia şi-a întors ochii spre mamă* („mama sa"; Sct., 17. IV. 1959, p. 1).

4. Cu alte substantive precedate de prepoziţie dar urmate de o determinare: *executat de orchestră simfonică din Londra* (Ad., 30. X. 1934; aici s-ar fi putut folosi şi articolul nehotărît); *Introducere în psihologie socială* (de mai multe ori în *Revista de psihologie*, XIII, 1967, p. 474—476); *Federaţia învăţătorilor japonezi luptă pentru unitate sindicală internaţională* („Munca", 13. II. 1959, p. 3, titlu de foileton). Pe firmele de la universitate se poate citi *Catedra de limbă română*. A devenit aproape generală formula *din punct de vedere.*

Întîlnim şi exemple de substantive fără prepoziţie (cu rol de subiect sau complement) şi de asemenea exemple de substantive cu prepoziţia *cu* (aici articolul e admis fără să urmeze un determinant), unde după regulă ar trebui să găsim articolul, deoarece substantivul denumeşte un obiect individualizat sau luat în generalitatea exemplarelor:

Pentru activitatea pionierească: să învăţăm şah; intrarea cu biciclete interzisă; Consignaţie (firmă); *majoritate şi minoritate se invectivează zgomotos* (Ad., 2. IV. 1930; aici există model franţuzesc); *lui Iurasici al nostru îi plac ciuperci cu smîntînă* (Port Art., I, 262); *matale îţi place rachiu* (CV, 1952, nr. 5, p. 28); *pedeapsa cu moarte* (frecvent în presa mai veche, cf. Ad., 2. IV. 1930); în *Congo domneşte linişte* (Sct., 20. I. 1959, p. 4, col. 7); *noi dorim pace* (Sct., 28. V. 1959, p. 4, col. 4); *păstraţi linişte, curăţenie* (Ad., 11. XI. 1936, afişe întîlnite în diverse localuri, de exemplu la intrarea Bibliotecii Academiei).

5. Cu numerale:

Amîndouă capete (O primăv., 230); cf. totuşi în secolul trecut *„Curierul de ambe sexe"; amîndouă versante* (Puşcariu, DR, VIII, 308); *toate cinci puncte* (Ad., 27. IV. 1935).

6. Diverse:

...a luat iniţiativă (Sct., 12. I. 1958, p. 4, col. 3); *piraţii aerului primesc ripostă pe cerul Hanoiului* (Sct., 7. V. 1967, p. 8, col. 1—2); *staţionare interzisă, intrare interzisă* (Ad., 2. IV. 1930); *infanteria majestăţii sale Mikado* (Port Art., I, 375).

Articolul lipseşte normal în exemple ca *mamă-sa, socru-meu, braţu-i*, pentru că cele două elemente erau deja sudate în vremea cînd s-a introdus articolul (vezi totuşi exemple ca *mă-sa ţiganului*, p. 167). De remarcat că *nevastă-mea* nu este exact acelaşi lucru cu *nevasta mea:* prima formulă poate fi folosită numai pentru persoana care este efectiv măritată cu mine. În perioada dintre cele două războaie a rulat în ţara noastră un film străin, al cărui titlu suna în traducere românească *Fii nevastă-mea!* („Tempo", 4. XI. 1939). Şi într-un roman original (Eugen Barbu, *Şos. Nord.*, 33) găsesc propoziţia *ca şi cînd aş fi nevastă-ta*, adresată unui personaj care nu e însurat.

Şi articolul nehotărît este adesea suprimat: *izbucni într-aşa plîns* (Tolstoi, p. 221); *diplomaţia diversiunilor suferă eşec* (Sct., 21. X. 1958, p. 4, col. 3; *eşec* se foloseşte aproape totdeauna fără articol nehotărît). Aici întîlnim totuşi curent şi cazul contrar: *un altul, un acelaşi, o a doua, nici o altă; îţi place oare să fii între oameni, sau eşti un ursuz?* (Oam. la vol., 234); *firme diferite, dar ale unor aceloraşi stăpîni* („Înainte", Brăila, 31. XII. 1957, p. 1, col. 1).

Întîlnim și exemple de suprimare a articolului adjectival: *toate cincizeci de mașini au sosit* (Oam. la vol., 306, cf. mai sus *toate cinci puncte*).

Foarte des apoi e suprimat articolul adjectival: *actul doi*, *anul trei* etc., poate după modelul femininului (*clasa doua* etc.), dar mai curînd este vorba de prescurtări în scris, introduse în pronunțare (vezi p. 336).

Cu toate exemplele citate, nu poate fi vorba de o tendință de suprimare a articolului.

Sintaxa adjectivului pune patru probleme mari: 1. Schimbarea valorii gramaticale, 2. Acordul, 3. Topica, 4. Construcțiile cu gradele de comparație.

1. Substantivele se folosesc destul de rar ca apoziție pe lîngă alte substantive, deci cu valoarea unui adjectiv: *ducese englezoaice* (întîlnit într-un roman). Într-un exemplu ca *accidente automobile*, al doilea cuvînt ar putea fi luat drept adjectiv (astăzi se zice curent *conducători auto*, vezi p. 269), iar în *intrarea particulară oprită*, al doilea cuvînt este greșit folosit în locul unui substantiv, ceea ce se vede numai după înțeles. Tot numai după înțeles putem să ne conducem ca să socotim greșite formulele ca *dezordini greviste*, *ciocniri greviste*, *acțiuni greviste* („Munca", 4. XI. 1962, p. 4, col. 7), dar în fapt aceste exemple sînt paralele cu *cal francez*, *limba română*, văzute la p. 266 (cf. și *o propunere română*, Sct., 26. IV. 1959, p. 3, col. 6—7). E vorba de suprimarea sufixului adjectival, astfel că ceea ce rămîne poate fi luat drept substantiv. Alte exemple: *Frontul Național Democrat*, *Guvern de largă concentrare democrată* (RL, 16. VIII. 1945), care trebuie puse pe seama tendinței de trecere la structura analitică.

Gerunziul folosit în calitate de atribut se apropie și el de valoarea unui adjectiv, ceea ce se vădește între altele prin acordarea lui în gen. Exemple din traduceri:

Ea intră purtînd o rochie... (dintr-o traducere nepublicată)

În centrul orașului se afla parcul „Pușkin", avînd o casă de cultură și un stadion nou (O viață, 20; în loc de *avînd* ar fi trebuit *cu*).

Mașina rămăsese despuiată, semănînd cu o pasăre rănită (Oam. la vol., 251; aici în locul gerunziului ar fi trebuit *ca*)

Siluetele nemișcate ale mașinilor semănînd cu niște cai uriași, împiedicați (ib., 159).

Deoarece în rusește participiul se folosește mai liber decît în românește și, deși are complement direct, se acordă în gen cu substantivul pe lîngă care stă, am putea trage concluzia că avem aici o influență a limbii ruse. Trebuie totuși să semnalez că se găsesc exemple și în traduceri din alte limbi:

Dîra lungă și înspumată pe care o lăsa corabia în urmă, semănînd cu o dantelă albă (Sfinx. gheț., 52).

Dar gerunziul atribut apare și în texte originale, și chiar la Sadoveanu:

Străbătură pînza largă a apei, avînd o adîncime nu mai mult decît două palme domnești (*Nicoară Potcoavă*, Ed. Tineretului, 1952, p. 35).

Dacă coroborăm aceste fapte cu cele adunate de Valentina Hristea (SMFC, IV, p. 253—276), va trebui să constatăm că introducerea gerunziului în fraze ca cele citate este una din manifestările tendinței spre o exprimare amplă, întrucîtva solemnă.

2. Apar diferite tipuri de lipsă de acord.

a) acordul în gen:

dat fiind intensificarea... (Sct., 31. V. 1959, p. 4, col. 6; vezi și V. Rom., 1937, 11, p. 83; în acest caz se poate vedea o influență franceză, deoarece în franțuzește *étant donné* nu se acordă în gen).

Cînd se începe expresia cu un adjectiv sau cu un participiu și urmează un supin cu prepoziție sau un infinitiv scurt, nu se face acordul în gen cu substantivul la care se referă adjectivul, căci se consideră că substantivul este complementul direct al verbului: *e greu de pornit bătrînii* (dimpotrivă, dacă substantivul precedă verbul, acordul se face: *sînt grei bătrînii de pornit*, Coșbuc, B., 22). Apar însă acum exemple și cu infinitivul lung, care este totuși substantiv:

Este interzis trecerea (Ad., 26. III. 1930), *intrarea* etc. („Tempo", 13. V. 1939)

Această recomandare... consideră necesar în același timp înscrierea problemei... (Inf. Buc., 16. I. 1957, p. 3, col. 3). (Vezi și V. Rom., 1937, 11, p. 83—84.)

În cazurile de acest fel s-ar putea spune că vorbitorul nu are exact în minte felul cum va organiza continuarea frazei, de aceea nu știe că trebuie să pună adjectivul la feminin. Se găsesc însă și exemple cu topica inversă și chiar fără infinitiv sau supin:

Linia Mannerheim este imposibil de cucerit („Tempo", 25. II. 1940).

Va trebui repartizat o parte mai mare din venitul național pentru satisfacerea... („Ialomița nouă", 4. I. 1957, p. 1, col. 1).

Vezi însă și exemplul mai vechi: *Considerațiunile care făceau necesar crearea unei monete speciale* (Uricariul, 1866, în DLR, s. *monedă*).

b) acordul în caz:

Exemple de adjectiv în nominativ pe lîngă un substantiv în genitiv sau în dativ s-au văzut ceva mai sus. Iată și unul unde acordul ar fi trebuit făcut cu articolul adjectival:

...sărise șleaul calului cel mic (Camil Petrescu, *Un om*, I, 482).

Se poate constata că lipsa de acord înseamnă, de fapt, o dată mai mult, renunțarea la structura sintetică. Există totuși cazuri contrarii.

a) acord în gen:

după cîțiva zeci de ani (RL, 5. V. 1959, p. 4, col. 2; se zice *cei zece mii de mercenari*, dar *cele cîteva zeci de mii*)

în decurs de numai cîțiva zeci de ani (ib.)

cîțiva zeci de soldați (RL, 5. XI. 1967, p. 4, col. 8)

firea grea de stăpînit (Ult. moh., 211)

răi voitori, răi făcători (Ad., 11. X. 1936; formule curent auzite).

b) acord în număr:

Dacă în cazurile precedente am putea spune că e vorba de simple greșeli, cauzate de ignoranță, tipul următor nu se va lăsa atît de ușor expediat. Este acela al mai multor adjective acordate cu un singur substantiv. Construcția tradițională comportă în acest caz substantivul la singular: *limba franceză și germană* (la fel în bulgărește: *bălgarski i rumănski ezik*). Desigur după model străin (Ivan Lekov, *Kăm văprosa...*, p. 89, arată că și în bulgărește începe să se zică *bălgarskiia i ruskiia narodi*, sub influența rusă), dar nu fără a pune la contribuție judecata, cei mai mulți spun astăzi *limbile franceză și germană* (de exemplu *plîngerile siriană și izraeliană*, RL, 26. V. II, 1966, p. 4, col. 7). În *Unitatea limbii române* (articol în volumul colectiv *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub tipar), am scris conștient *limba bretonă și flamandă*, *domeniul german și italian*, păstrînd construcția veche, deoarece grupurile ca *limbile franceză* mă nemulțumesc. Dar ambele formule sînt defectuoase. Dificultăți avem și cînd două substantive se acordă cu același adjectiv. Față de formula franceză *Congrès de linguistique et de philologie romanes*, cu adjectivul la plural, noi nu putem spune decît *Congres de lingvistică și de filologie romanică*, cu riscul de a se înțelege că numai filologia e romanică, iar lingvistica e generală. În Ad., 9. IV. 1935 (vezi și V. Rom., 1937, 11, p. 81) am citat exemplul *se părăginesc casele lui A. Pumnul și Coșbuc*, unde s-ar putea crede că fiecare din cei doi citați avea mai multe case; dar dacă s-ar fi spus *casa*, se putea crede că ambii au avut aceeași casă. Am citat tot atunci inscripția, pusă sub un tablou de la Muzeul Toma Stelian, *portretele unui bărbat și al unei femei* și am socotit că mult mai bine ar fi fost *portretul*, căci nimeni n-ar putea înțelege că un singur portret reprezintă două persoane; cf. și *echipele României și Turciei*, într-un ziar.

În stilul mai puțin pretențios, substantivul continuă să fie pus la singular, eventual cu repetiția articolului: *casa mea și a ta*, *vaca neagră și cea roșie* etc. Mi se pare totuși probabil că pluralul va învinge pînă la urmă. Se vede și aici că sentimentul diferențierii în număr este mai puternic decît al diferențierii în genuri și mai ales în cazuri.

3. În materie de topică, prima problemă este aceea a poziției adjectivului față de substantiv. Construcția tradițională în această privință este substantiv—adjectiv, cu excepția cîtorva adjective cu valoare afectivă (*sărac*, *biet* etc.), care se pun de obicei înaintea substantivului. În V. Rom., 1938, 12, p. 75 și urm. și în BL, VIII (1940), p. 237, am susținut că uzajul actual, care admite plasarea adjectivului înaintea substantivului, se explică prin influența franceză. Mai de curînd, în SG, III, 1961, p. 161—178 (vezi în special p. 177), Magdalena Popescu-Marin arată că e vorba de o tendință internă, mai veche, a limbii, întărită și de influența slavă, prin intermediul traducerii textelor bisericești. Eugen Tănase, în *Rev. fil. rom. și germ.*, VI (1962), 1, p. 85—102, ajunge la același rezultat. Este semnificativ faptul că, după cum arată cei doi autori, numărul adjectivelor prepuse scade constant, pînă la începutul secolului al XIX-lea. Tănase a reluat problema în *Actes du Xe Congrès international de linguistique et de philologie romanes*, Strasbourg, 1962, unde discută postpunerea articolului. În vremea noastră, proporția de adjective prepuse este din nou în continuă creștere.

Trebuie notat în primul rînd că, întocmai ca în franțuzește, se creează diferențe de înțeles legate de topică: *bun* prepus înseamnă „mare", *nou* prepus este „încă unu" etc., ceea ce înseamnă o

îmbogăţire a limbii fără consum de materiale noi. În pasajul: *în gură ei ţin pipa sau ţigara eternă* („Tempo", 3. XII. 1939) s-ar înţelege că ţigara nu se termină niciodată, pe cînd *eterna ţigară* este cea care nu lipseşte niciodată. În al doilea rînd, adjectivul prepus este calificativ, în timp ce cel postpus este determinativ: cînd spunem *tînăra directoare*, notăm că directoarea, întîmplător, este tînără, iar cînd spunem *directoarea tînără* o opunem alteia care e în vîrstă. În primul caz adjectivul răspunde la întrebarea *ce fel?*, în al doilea caz, la întrebarea *care?*

În fine, nu orice adjectiv poate fi pus înaintea substantivului. Nu se poate pune înainte un adjectiv urmat de determinări (cum nu se poate nici în franţuzeşte, dar găsim exemple în alte limbi): nu vom zice *un demn de respect adversar*. Apoi, pentru a putea fi pus înainte, adjectivul trebuie să aibă o cît de slabă nuanţă afectivă: putem spune *o splendidă victorie*, dar nu *un mat bec*, *rusesc borş*, *adipos ţesut*. Un doctor nu va recomanda bolnavului să bea *cald lapte*. În general participiile sînt simţite ca determinative, de aceea sînt puse pe urmă: *scrumbie afumată;* numai într-un context puternic afectiv s-ar putea zice *mă, da afumată scrumbie!*

În franţuzeşte topica depinde şi de lungimea adjectivului şi substantivului, astfel nu se spune *un stupide vers*, dar *un stupide passage*. Am susţinut că e la fel şi în româneşte, bazîndu-mă pe exemple (pe care le socotesc greşite) ca *Sosirea acestui şugubăţ moş* („Drapelul roşu", Timişoara, 26. XII. 1957, p. 2, col. 4); *şugubăţul moş* („Flacăra", Piatra-Neamţ, 30. XII. 1957, p. 3, col. 5). Magdalena Popescu-Marin nu este de acord cu această constatare şi crede că este o problemă de accent, căci dacă nu putem zice *un tremurător glas*, e posibil *tremurătorul glas* (astfel nu avem două silabe accentuate la rînd). E posibil să aibă dreptate, dar cred că totuşi contează şi numărul de silabe: de ce nu e corect *purpuriile guri de foc ale artileriei* (V. Ilenkov, *Drumul cel mare*, Ed. Tineretului, 1951, p. 192)? Într-un caz ca acesta, dacă adjectivul ar fi postpus, ar deveni determinativ, ceea ce de asemenea ar fi greşit. Singura soluţie este să se renunţe la el în traducere.

În orice caz, prepunerea este în necontenit progres. Găsesc în diverse publicaţii exemple pe care eu nu le-aş accepta: *o modernă fabrică de plăci fibro-lemnoase* (Informaţie Agerpres, reprodusă în Sct., 4. XI. 1967, p.1, col. 2—3 şi în RL, aceeaşi dată, p. 1,

col. 5—6. Ambele ziare au pus titlul *O modernă fabrică...*); *moderna fabrică de rulmenţi din Bîrlad* („Munca", 29. VII. 1959, p. 2, col. 1—2); *un modern hotel* (Sct. Tin., 26. XII. 1964, p. 4, col. 2); *groasele piese* (RL, 14. III. 1945).

O problemă legată de topică este aceea a dislocării grupurilor substantiv+atribut substantival pentru a intercala un adjectiv acordat cu primul substantiv. Am dat numeroase exemple în LR, IX, 1960, nr. 3, p. 27—29. Există însă unele mult mai vechi:

foi pătrate de hîrtie (Vlahuţă, în DLR, s. *năduşit*)
bucăţi împietrite de lemn (Golescu, în DLR, s. *mumie*)
blăni putrezite de stejar (Odobescu, în DLR, s. *muşchi*)
opinci de piele nerasă de mistreţ (Sadoveanu, O., XIII, 407)
carne conservată de leu (Ad., 22. XI. 1936)
părinţi model de familie, *darea germană de seamă* („Tempo", 20. VI. 1940);
un strat foarte gros de untură (Sfinx. gheţ., 161).

În multe cazuri dislocarea provoacă confuzie, deoarece substantivul al doilea pare un complement al adjectivului, mai ales cînd acesta este de fapt un participiu. Voi da aici exemple mai noi decît cele din articolul citat:

adunarea deschisă de partid (Băt. în marş, I, 274)
drapelul greu de producţie (ib., p. 62)
un ritm susţinut de execuţie (Sct., 2. VI. 1963, p. 1, col. 2—3)
inventatori români de automobile (Mag., 27. XI. 1965, p. 1, col. 1—3)
recoltă bună de orez (Sct., 19. VII. 1967, p. 6, col. 5).

Se poate înţelege că partidul a deschis adunarea, leul a conservat carnea etc. Greşeala mi se pare cu atît mai supărătoare, cu cît al doilea substantiv e masculin sau neutru, iar adjectivul e feminin, deci, dacă-l punem la urmă, nu încape îndoială că el se acordă cu primul substantiv, care e tot feminin.

Sînt, ce e drept, cazuri unde exprimarea ar fi în orice caz confuză: *cantităţi sporite de cereale* poate însemna că „cerealele au sporit cantităţile", iar dacă spunem *cantităţi de cereale sporite* se poate înţelege că „cerealele sînt sporite", nu cantităţile. Aici singura soluţie este să organizăm fraza altfel. În nici un caz nu ne putem descurca introducînd o virgulă ilicită:

mirosul... foilor arse, de varză (M. Şolohov, *Pămînt desţelenit*, II, 1960, p. 248).

De ce n-am spune *mirosul foilor de varză arse?* Explicația este că vorbitorul nu mai are încredere în acord, pentru că sentimentul flexiunii nominale a slăbit cu totul: dacă adjectivul nu este imediat alături de substantiv, legătura între ele nu va fi suficient marcată prin acord.

Mai există o soluție, cînd e vorba de atribute în genitiv: încadrarea adjectivului, de exemplu ar fi trebuit să spunem nu *Festivalul tineretului și studenților pentru pace și prietenie*, ci *festivalul pentru pace... al tineretului*. Și în cazul acesta însă ar fi trebuit să avem încredere în flexiunea nominală.

4. O serie de fapte privind introducerea celui de-al doilea termen al comparației se vor găsi la prepoziții. Aici rămîne o singură problemă, aceea a termenului al doilea negativ. După model francez, se întîlnesc exemple de negație pleonastică, de tipul *l-am socotit mai slab decît nu este* („Tempo", 11. VIII. 1939). Toate exemplele pe care le-am adunat din tipărituri sînt cu *niciodată* în loc de *vreodată* sau *totdeauna:*

să înțeleagă mai bine ca niciodată (Ult. moh., p. 59)
mai unit ca niciodată (Sct., 19. V. 1959, p. 4, col. 5)
mai rotund ca niciodată (Sct., 6. VII. 1966, p. 6, col. 2—3)
mai numeroase ca niciodată (Sct., 14. VII. 1966, p. 5, col. 2).

Cîteva cuvinte în legătură cu pronumele. Deoarece pronumele relative au tendința de a deveni invariabile, se produc destul de des cazuri de dezacord, de tipul *lista 1 al cărui semn...* sau *nedreptatea a cărui victimă sînt*. Acad. Iorgu Iordan a adunat numeroase exemple, pentru ultima oară în SCL, XVII (1966), p. 612.

În teorie, pronumele *său* se referă la subiectul propoziției, iar *lui* la altcineva, dar regula nu este urmată cu strictețe (nici în latinește *suus* nu se referă totdeauna la subiect și *eius* la altcineva). Dacă zicem *Ion s-a dus cu Gheorghe la tatăl său*, ar trebui să înțelegem „al lui Ion", iar „al lui Gheorghe" ar trebui zis *al lui*. Pe de altă parte, *său* se acordă în gen, iar *lui* nu, deci *Ion s-a dus cu Ioana la tatăl lui* sau *la tatăl ei* exprimă clar ideea, pe cînd *tatăl său* e ambiguu. În momentul de față, *său*, care e livresc (cu excepția formulelor scurtate ca *tată-su*), e simțit ca mai solemn, de aceea se răspîndește și în limba literară vorbită. Impresia mea este că am putea spune *socialismul, în marșul său triumfal*, dar n-am putea spune *fascismul, în bestialitatea sa*. Am dat altădată exemple: *revolverul său* mi se părea ridicol

(Ad., 7. IV. 1935). Totuși astăzi astfel de expresii au devenit banale. Se zice și *cercul de... anunță deschiderea sa*, vezi și *academicianul S. M. a deschis simposionul arătînd importanța sa* (RL, 12. VI. 1959, p. 3, col. 1). *[Cecile] urzește o intrigă... pentru a împiedica pe Ana... de a se căsători cu tatăl său [al Cecilei]* (Mag., 14. II. 1959, p. 4, col. 8). De semnalat că *lui* se poate folosi pentru două substantive legate prin conjuncție, iar *său* nu: *Sanda și Rusanda lui*, nu *a sa* sau *ale sale*.

Mai mult ne vor reține problemele privitoare la verb. O formulă pretențioasă, împrumutată fie din rapoarte, fie din unele materiale științifice, este înlocuirea predicatului cu supinul sau infinitivul lung, pe lîngă care se adaugă verbul *a face* la modul la care este cerut predicatul:

Mulsul vacilor se face mecanic (Televiziune)
Semănatul cerealelor păioase să fie făcut la timpul optim (Sct., 30. IX. 1963, p. 1, col. 3—5)
Recoltarea porumbului se poate face și mai repede (RL, 20. IX. 1963, p. 1, col. 5—7)
Cum se face tratarea cartofilor cu cîmpuri electromagnetice (Televiziune)
Semănatul se face la fel ca în primăvară, iar după semănat se face tăvălucitul (Televiziune, 9. XII. 1967, dimineața)
Aplicarea tratamentului trebuie făcută astfel încît... (ib.)

Este un punct de plecare pentru a se ajunge la situația din engleză sau din turcă, unde verbul „a face" a luat o răspîndire enormă, înlocuind în mare parte toate celelalte verbe. Este și aceasta o trăsătură a sistemului analitic.

Vreau să mai aduc aici un singur fapt, anume omiterea subiectului la persoana a 3-a. Deoarece în alte limbi, din care se traduce adesea, exprimarea subiectului printr-un pronume este obligatorie (cînd nu e marcat printr-un substantiv), iar în românește s-a atras adesea atenția asupra greșelii de a traduce pronumele acolo unde desinența verbului este suficientă pentru a marca persoana, se suprimă adesea, prin exagerare, pronumele și acolo unde este indispensabil. Iată cîteva exemple:

Împușcăturile răsunară în imediata lor apropiere și văzură apărînd... (Ult. moh., 412; s-ar crede că împușcăturile văzură)
Le scăpau tocmai cînd credeau că... (ib., 415)
Cît lipsi, privi... (Eugen Barbu, *Șos. Nord.*, 14; trebuia *cît lipsi ea, el privi*).

Bătea un vînt fierbinte, uscînd frunzele proaspete ale copacilor, și se trezi dincolo de poarta pușcăriei (id., ib., p. 7; nu *vîntul*, ci *Mareș* se trezi).
(Vezi un citat asemănător în *Introducere în lingvistică*, București, Ed. științifică, 1965, p. 311.)

Deși exemplele s-ar putea ușor înmulți, cred că nu e vorba decît de o manieră trecătoare, cu atît mai mult cu cît este împotriva tendinței generale de trecere la analitism.

Am arătat la morfologie că pasivul a fost multă vreme puțin întrebuințat, locul lui luîndu-l reflexivul. În ultimul timp pasivul cunoaște o nouă dezvoltare, în special în stilul politic-administrativ, dar nu numai în acesta. Exemple numeroase a prezentat acad. Iorgu Iordan, care, reluînd în timpul din urmă pe scurt problema (SCL, XVII, 1966, p. 610—611), arată pe bună dreptate, după părerea mea, că nu e vorba numai de o influență rusă, ci de întărirea unei tendințe mai vechi a limbii noastre. Cred însă că ar mai trebui adăugat ceva, și anume o influență apuseană, în primul rînd din partea celorlalte limbi romanice. Astfel reluarea pasivului se înscrie pe linia sublinierii caracterului romanic al limbii române.

În ce privește aspectele, în general ele nu constituie în românește o categorie gramaticală. Cînd se simte nevoia, ele sînt exprimate în primul rînd prin mijloace lexicale, de exemplu există o deosebire aspectuală între *a umbla*, imperfectiv *(umblă fără rost, copilul umblă la școală)*, și *a merge*, spre o anumită țintă *(merge la București)*[2]; între *a ști* și *a afla*, între *a ține mîna la ochi* și *a pune mîna la ochi* etc. Mai rar se folosesc prefixele: *a dormi* și *a adormi*, *a zăuita* (vezi p. 255), *a se zăurdi* etc. În sfîrșit, regional se folosește așa-numita conjugare perifrastică: *eram mergînd* (vezi p. 205).

Cu toate acestea există timpuri care nu se pot folosi, cel puțin la unele verbe, fără o determinare, ceea ce constituie fără îndoială o problemă de aspect verbal. Este vorba de perfectul simplu și de viitorul I.

Perfectul simplu este păstrat în limba vorbită numai în vestul țării, iar în limba literară e folosit în toată țara, dar nu în toate stilurile și nu de la orice verb. În Oltenia este regula celor 24 de ore, sau, după cum arată în general lingviștii olteni, a ultimei

[2] În ultima vreme începe să se folosească *a merge* imperfectiv, de exemplu se zice *merge pe stradă la întîmplare.*

zile: perfectul simplu se folosește pentru o acțiune efectuată azi, pe cînd pentru una care s-a produs aseară trebuie perfectul compus (în Franța, situația este inversă, perfectul simplu nu se poate folosi decît pentru o acțiune anterioară cu cel puțin 24 de ore). Scriitorii noștri moldoveni de origine, cînd introduc un personaj oltean, greșesc adesea punîndu-i în gură pefectul simplu pentru acțiuni îndepărtate în trecut. Este cazul lui M. Sadoveanu (în *Mitrea Cocor: avui noroc de nu mă dete nenea la învățătură*, O. XVII, 192), al lui V. Em. Galan: *ne cunoscurăm încă din ilegalitate* (Bărăgan, II, 326).

Spuneam că în limba literară perfectul simplu nu se folosește în toate stilurile, de exemplu nu în dialog, deci în limbajul operelor dramatice (cînd apare, totuși, trădează stîngăcia autorului, de exemplu în *Jucătorii de cărți* de Gogol, un trișor povestește cum a fost tras pe sfoară de un copil, iar traducătorul nostru a transpus întreaga povestire la perfectul simplu; mă întreb cum de nu i-au atras atenția actorii și regizorul). Urmează de aici că nu se folosește la persoana a 2-a, care este persoana dialogului; aceasta apare numai cu ton sarcastic: *ce făcuși acolo, nenișorule? O sfecliși, ai?* Exact așa se folosește și în vorbirea pariziană.

În reportaje, care relatează fapte recente, de asemenea perfectul simplu nu e întrebuințat, nu se scrie, de exemplu, *ieri se inaugură podul...*, deci situația este inversă celei din vorbirea oltenească[3].

Tendința moștenită din latinește este de eliminare a perfectului simplu (timp sintetic) și am impresia că chiar în Oltenia începe să se întrebuințeze mai puțin la verbele noi, sub influența limbii comune. În momentul de față însă, nu sînt sigur că nu se răspîndește în limba scrisă (părerea contrarie la Ana Canarache, *loc. cit.)*, pentru că este considerat un timp „nobil" (mai bine zis, pretențios).

Cu toate acestea, chiar în scris se folosește anevoie la verbele cele mai recente, de exemplu nu cred că s-ar putea zice *el orchestră o simfonie, ea își remaie ciorapii;* formula *lampa filă* a putut surprinde: P. Nicanor et Co. (de fapt, D. I. Suchianu), V. Rom., XXII, (1930), 7, p. 311; la fel exemplul *A doua zi Curion evadă* (Mag., 17. XI. 1962, p. 7, col. 2). Greșelile făcute în tradu-

[3] Vezi, pentru întreaga chestiune, Ana Canarache, LR, XIV (1965), p. 689—695.

ceri dovedesc că perfectul simplu nu merge nici la unele verbe vechi în limbă:

Se înapoie în Franța, închirie o locuință la Paris, iar mai tîrziu jucă la Monte-Carlo, unde cîștigă sume considerabile („Victoria", 2. II. 1945).

Se duse la Café de Paris, unde șezu în colțul cel mai întunecat („Victoria", 31. I. 1945; aici trebuia alt verb, anume *se așeză*, punctual, pe cînd *a ședea* e durativ).

Liniștea desăvîrșită a acestei voci îl cam sîcîi pe Vertilin (Oam. la vol., 13: acțiunea e durativă, deci ar fi mers mai bine imperfectul, eventual, alt verb: *îl enervă*).

Danilov îngheță la fereastră... Nu se uită că era noapte. Își îmbrăcă bluza (Tov. de drum, 19; *își puse bluza* — cum aș spune eu, în limbajul meu poate cam arhaizant — *pentru că înghețase;* se putea însă *simți că îngheață*).

Îi pieri curajul și se codi să mai intre... (O viață, 293; totuși a intrat).

Curînd... gerul se mai potoli, apoi ninse și de pe acoperișuri începu să curgă apa (V. Zakrutkin, *Stanița plutitoare*, Ed. Tineretului, fără dată, p. 21: trebuia *începu să ningă*, sau, eventual, *căzu zăpadă*).

Așternu repede masa, fierse ceaiul (Băt. în marș, 180; trebuia *puse să fiarbă:* de la *a fierbe* nu avem perfectul simplu, după cum nu-l avem de la *a rage* și, probabil, de la *a preda*, vezi totuși *predă*, Port Art., 214).

Alte exemple (traduceri din germană, engleză etc.) am dat în V. Rom., XXII (1930), 7, p. 158—159 (vezi și LL, I, 1955, p. 136—140: *Rabocee Delo, ziar ce apăru din aprilie 1899 pînă în februarie 1902; apăru* înseamnă „a început"; *a apărut* „a continuat să apară").

Verbele care exprimă o acțiune durativă nu se pot deci pune la perfectul simplu: *îngheță, sîcîi, se codi.* O soluție care se adoptă de cele mai multe ori este exprimarea analitică a aspectului ingresiv, cu ajutorul perfectului simplu al unui verb ajutător ca *a începe.* Limitarea acțiunii se mai poate obține printr-o determinare adverbială (de exemplu *se codi mult* sau *multă vreme*), printr-un complement *(mîncă o pară*, sau *chiar mîncă toată mîncarea*, căci tot un fel de limitare avem și aici; în sfîrșit printr-o propoziție secundară *(după dormi o zi întreagă)*, *ce termină de mîncat, se culcă).* Ana Canarache crede că „forma

negativă a verbului imperfectiv s-ar asocia foarte greu cu un perfect simplu" (*art. cit.*, p. 690, n. 6) și exemplul este *Sanda nu i-a cunoscut niciodată* (s-ar putea adăuga, de pe aceeași pagină, *nu i-a bruftuluit niciodată, nu i-a bătut*). În realitate, ceea ce interzice aici întrebuințarea perfectului simplu este adverbul *niciodată*, care extinde acțiunea în timp (s-ar putea zice *îl întîlni de mai multe ori, dar nu-l cunoscu*).

Nici perfectul compus nu se poate întrebuința totdeauna fără un auxiliar cînd e vorba de o acțiune ingresivă, verbul fiind durativ. Iată un exemplu greșit:

El a delirat de bucurie cînd a auzit (Ad., 11. VII. 1935).

(Un caz mai curios: zicem *copilului îi frige fruntea*, dar n-am putea zice *i-a fript*, pentru că perfectul nu e durativ, ci terminativ; vezi „Tempo", 11. XI. 1939.)

Exemplele de perfect în loc de imperfect, frecvente în special în traducerile din trecut, nu par să fi avut urmări. Iată cîteva exemple:

Iartă-mă... că mă găsești în halat; nu m-am așteptat de loc să vă văd acum (Port. Art., I, 290; de remarcat și dezacordul pronumelor); la fel *nu m-am așteptat*, id., ib., p. 291.

Ai auzit ce poamă a fost acest Makarov? (id., ib., p. 292).

Și la viitor apar unele probleme de aspect: un verb ca *a trăi*, durativ, are nevoie să i se limiteze acțiunea pentru a putea fi întrebuințat la viitor. Astfel sînt greșite exemplele următoare, din traduceri:

A făgăduit să dăruiască bisericii un vitraliu dacă fiul său cel mare va trăi (RL, 16. IV. 1948, din romanul *Balaurul*); ar fi trebuit *va rămîne în viață, va scăpa cu viață* etc.

Gorki va trăi în sufletul milioanelor de oameni.

În ce privește formația, viitorul cu *voi* devenise arhaic și locul lui l-au luat *am să, o să*, în timp ce *voi* rămîne livresc. Ca și în alte cazuri, în momentul de față formula livrescă tinde să pătrundă din nou în limba vorbită. Astfel auzim la radio, în scenete, copii vorbind cam astfel: *la anul voi fi școlar;* la televiziune, adresîndu-se gospodinelor, o vorbitoare le spune *astăzi voi găti varză cu carne.* Aceste formule pot părea nepotrivite; pe de altă parte, în scris *am să* sau *o să* dau impresia de neîngrijit. Am semnalat altă dată, dintr-un reportaj despre o plajă străină, *ai să fii amendat dacă ai să scoți de pe copilul de un an costumul de baie.*

Ajungem la moduri, şi ne oprim la raporturile dintre infinitiv şi conjunctiv.

Infinitivul. Din latineşte s-a păstrat infinitivul cu valoare verbală, folosit ca subiect, nume predicativ, atribut şi complement. În toate limbile romanice apusene infinitivul prezintă aceste întrebuinţări, ca şi în cele germanice şi slave (cu excepţia bulgarei). Se constată, ca o particularitate balcanică, pierderea infinitivului: în greacă, bulgară, albaneză şi română[4]; în realitate este vorba de înlocuirea infinitivului cu conjunctivul, eventual cu supinul, într-o foarte mare parte a cazurilor, fără să se poată spune că infinitivul nu mai există. Las la o parte infinitivul lung cu valoare verbală şi pe cel scurt cu valoare substantivală. Infinitivul scurt se folosea mult în limba veche, fiind înlocuit apoi, treptat, cu conjunctivul (Densusianu, Hdlr., II, 394). (Problema a fost studiată de Finuţa Asan şi Laura Vasiliu, în SG, I, 1956, p. 97–113.) În secolul al XVI-lea se mai păstrează construcţiile din latineşte? Şi slava are construcţii cu infinitivul (dar nu bulgara). În vechea slavă e rar şi se găseşte cu verbe care înseamnă „a voi", „a dori", „a putea", „a avea", „a începe", „a ruga", „a porunci" etc. (A. Meillet, *Le slave commun*, Paris, 1924, p. 432). Cam aceeaşi este situaţia în română, în limba veche şi în graiurile populare actuale (se mai adaugă *a şti*): *pot zice, ştiu cînta, încep a spune, am a face.*

În ce priveşte scăderea în întrebuinţare, din secolul al XVI-lea pînă azi, Asan–Vasiliu arată că, în funcţiune de subiect, infinitivul, foarte frecvent în secolul al XVI-lea, se foloseşte mai rar, dar se foloseşte în secolele următoare. De remarcat totuşi că exemplele sînt cu *se cade, se cuvine* etc. Paralel apare însă tot timpul şi conjunctivul. Astăzi, arată cele două autoare, infinitivul se foloseşte tot mai des în limbajul politic (p. 99–100). În funcţiune de predicat, s-a folosit şi se foloseşte infinitivul după verbe ca *a fi, a însemna* etc.; în limba veche se folosea şi după *trebuie*. Dar în tot timpul s-a folosit şi se foloseşte şi conjunctivul. Dacă subiectul este la infinitiv, predicatul nu poate fi la conjunctiv (p. 101), formulele ca *a-l încerca înseamnă să-l adopţi*, întîlnite uneori în reclame, nu sînt acceptate nici de stilurile îngrijite, nici de limba vorbită.

---

[4] S a n d f e l d, *Ling. balk.*, Paris, 1930, p. 173–185.

Începînd cu secolul al XIX-lea, prepoziţia *a* este adesea precedată de prepoziţia *de*. Atributul cu *de a* apare încă de la Coresi, paralel cu conjunctivul (p. 103–104). În limba literară zicem astăzi *în loc de a, departe de a* (cf. fr. *au lieu de, loin de*). Observ însă că *în loc de a* este egal cu *în loc să*, pe cînd *departe de a* nu poate fi înlocuit cu conjunctivul.

În funcţiune de complement direct, infinitivul apare în limba veche, iar în vremea mai apropiată exemplele se înmulţesc sub influenţa occidentală, paralel cu folosirea conjunctivului. În secolul al XX-lea infinitivul pierde din nou teren (Asan–Vasiliu, p. 105).

Situaţia este aceeaşi şi în celelalte funcţiuni: complement indirect (şi după adjective: *gata a, incapabil a*), circumstanţial (p. 106–110). Un număr mare de exemple pentru folosirea infinitivului aduce acad. Iorgu Iordan (LRA, 1948, p. 358–363), care vede aici o influenţă străină, desigur cu dreptate (împotriva obecţiei aduse de Asan–Vasiliu, p. 98). În momentul de faţă infinitivul se răspîndeşte, chiar în cazuri unde poate crea confuzie cu privire la subiect. Am semnalat altădată un text de reclamă: *se lustruiesc gulerele şi pe dos pentru a aluneca cravata;* vezi şi *daţi copiilor mai mult zahăr spre a fi sănătoşi* („Tempo", 21. II. 1939). În limbajul tehnic se înmulţesc formulele de felul următor: *aşternerea pietrişului este a se face cu toată grija* („Tempo" 17. VI. 1939). Alte exemple asemănătoare, simţite de vorbitori ca solemne, voi da mai departe.

Pentru a controla afirmaţiile de pînă aici, am făcut un sondaj în *Crestomaţia* lui Gaster, alegînd numai acele construcţii care, traduse în alte limbi, pretind infinitivul (deci nu exemple ca *aş vrea să dai*). La p. *5, am găsit 6 infinitive şi 5 conjunctive, iar la p. *6, sînt 8 inf. şi 4 conj. (text din secolul al XVI-lea). La p. 46, sînt 2 inf. şi 6 conj., iar la p. 47–3 inf. şi 5 conj. (începutul secolului al XVII-lea). La p. 351 – 4 inf., 10 conj.; la p. 352 – 4 inf. (toate după *a începe)*, 7 conj. (începutul secolului al XVIII-lea). În volumul al II-lea, p. 255 – zero inf., 5 conj.; p. 256 – 2 inf. (unul după *a începe)*, 3 conj. (sec. XIX). În foiletonul „Scînteii" din 18. XI. 1962, p. 2, – 5 inf., 12 conj. Într-un text ştiinţific (Tatiana Slama-Cazacu, *Revista de psihologie*, 1962, 2, p. 184) – 3 inf., 3 conj.; (p. 185) – 3 inf., 2 conj. Este evident că limba literară actuală dezvoltă infini-

tivul. Prin urmare și în această privință se elimină o trăsătură neromanică și se revine la tipul romanic.

Încă un amănunt privitor la infinitiv, și anume, folosirea lui pentru a forma viitorul. În limba veche se forma viitorul cu *voi* și infinitivul sau cu *am* cu infinitivul, iar conjunctivul în această întrebuințare era destul de rar; în continuare, infinitivul rămîne livresc, iar limba vorbită folosește numai conjunctivul, iar în momentul de față se răspîndește din nou infinitivul cu *voi*. Și prin aceasta se întărește din nou infinitivul, trăsătură romanică.

Conjunctivul. Prima problemă este aceea a conjuncției *să*, pe care manualele o expediază în două rînduri. La început, *să* era o conjuncție cu mai multe valori, printre care și aceea de a introduce conjunctivul. Densusianu (Hdlr., II, 208—213) n-a găsit nici un exemplu de conjunctiv fără *să*, ceea ce înseamnă că deja în secolul al XVI-lea formulele fără *să* nu-și mai aveau locul în stilurile literare. La persoana 1 și a 2-a conjuncția nu poate fi evitată (nici la persoana a 3-a, la verbele ca *a tăia)*, căci aceasta ar duce la confuzia conjunctivului cu indicativul. De asemenea conjuncția este întrebuințată obligatoriu pentru formarea viitorului *(am să, o să)* și conjunctivului trecut. La prezent, la persoana a 3-a, mai există pînă astăzi forme fără conjuncție în urări, ca *bată-l norocul*, *fericea*, în imprecații, ca *mînce-te lupul*, *ducă-se pe pustii*, în rugăminți, ca *dea Domnul*, *facă cerul*, *facă-se voia ta*, în lozinci, ca *trăiască*, în propoziții cu caracter concesiv, ca *treacă de la mine*, *fie*, *zică cine ce-o vrea* etc. De observat că cu pronume enclitic se folosește mai ușor conjunctivul fără conjuncție: *Fericească-l scriitorii, toată lumea recunoască-l... Ce-o să aibă din acestea pentru el bătrînul dascăl?* (Eminescu, 133).

Prezența exemplelor de acest fel face să se spună adesea că *să* nu e numai semn al conjunctivului, ci și conjuncție, de vreme ce poate lipsi, fără ca prin aceasta conjunctivul să-și piardă calitatea. Dar e vorba numai de propoziții de un anumit fel (independente, de obicei cu verbul la început), care conservă formule împietrite. Într-adevăr, la verbe noi nu se poate elimina conjuncția: nimeni n-ar spune *electrocuteze-l* sau *abandoneze*. Iată un exemplu dintr-un text publicat prin 1935—1940 (din păcate am pierdut trimiterea exactă):

O femeie, fie ea frumoasă ca Diana..., danseze ea în mod divin, funcționeze-i perfect glanda suprarenală..., nu e greu de văzut cît de artificial sună ultimele conjunctive.

Nici verbele vechi nu merg fără conjuncție, dacă nu e vorba de formule tradiționale. Nu cred că vom admite nici exemplele următoare, deși provin de la scriitori consacrați:

Fum pe coșul hagiului nu s-a văzut. Ridice viscolul nămeții pînă la streșini (Delavrancea, în DLR, s. *nămete)*.

Mulgă ea vacile la vreme, facă mămăliga fără cocoloși, albească-mi bine cămeșile, și-n rest... fie cucoană cît îi place (V. Em. Galan, *Bărăgan*, I, 449).

Nici o operă literară, fie ea scrisă în limba în care vorbeau între ele muzele, cum ziceau cei vechi; aibă ea vraja cîntecului lui Orfeu...; întruchipeze-se ea prin imagini... (M. Beniuc, în Sct., 26. V. 1959, p. 3, col. 4).

Textul citat din Eminescu este fără îndoială valoros, în primul rînd prin rima bogată *recunoască-l: dascăl*, dar nu cred că un poet de astăzi mai poate încerca ceva asemănător. O dovadă că această construcție nu mai e simțită ca ceva viu ne-o dau și greșelile de felul următor: *cheamă-se el Lope, Calderón sau Shakespeare* (la Iorgu Iordan, LRA, p. 152). În formule ca *ducă-se*, *facă-se* etc., și inversiunea trădează arhaismul. Alt fapt interesant este că dacă avem coordonate două verbe dintre care al doilea nu e obișnuit fără *să*, primul este obligat să adopte și el conjuncția (în special cînd al doilea e reflexiv): *trăiască și să înflorească*, *trăiască și să se dezvolte* sînt formule stîngace; trebuie spus, în acest caz, *să trăiască*. Aceasta demonstrează că *să* a devenit semnul conjunctivului, indispensabil chiar la persoana a 3-a (excepțiile fiind rămășițe împietrite ale unei stări de lucruri depășite), iar ordinea cuvintelor a devenit aici rigidă, întărire a structurii analitice.

Și la condițional-optativ locul lui *aș* s-a fixat la început, formulele ca *fire-ai*, *lua-te-ar* fiind rămășițe împietrite: n-am putea zice *studiare-aș*, *reușire-ai* etc. (numai cu pronumele inserat procedeul este ceva mai viabil, am putea eventual zice *studiate-ar)*. Cam la fel la perfectul compus: *Albert, craiul Lehiei, făcut-a un vis mare*, Alecsandri, p. 197; în proza actuală, întorsătura aceasta ar fi imposibilă, mai ales cu un verb nou *(inventat-am?)* și probabil nici în versuri n-ar merge cu orice verb.

Ajungînd la cuvintele neflexibile, vom avea să ne ocupăm de prepoziţii şi de conjuncţii, asupra cărora n-am spus nimic la morfologie.

În latina tîrzie şi în romanica primitivă apar multe prepoziţii compuse, şi în general prepoziţiile capătă un rol mai mare, explicabil prin faptul că asupra lor trece în întregime sarcina pe care înainte o rezolvau cazurile. Cîteva exemple din limba franceză, reprezentative pentru întregul domeniu romanic: *dessous* „sub" <*de*+*sous; depuis* „de la" <*de*+*puis*. Apar formaţii din prepoziţii şi adverbe: *dans* „în" <lat. *de*+*intus* etc., din prepoziţii şi pronume: *avec* „cu" <lat. *apud hoc* , apoi din alte părţi de vorbire: *envers* „către" din participiul lat. *inuersus; chez* „la" din lat. *casa*, v. fr. *lez* „lîngă" <lat. *latus* etc. Astăzi sînt frecvente perifrazele cu substantive de tipul *par rapport à* „faţă de" etc.

Limba română a mers în linii mari pe acelaşi drum. Din păcate, subiectul a fost puţin studiat pentru limba noastră (vezi Fulvia Ciobanu, SG, II, p. 104). Din primele texte apar prepoziţii compuse ca *după*<lat. *de post*, *asupra*<lat. *ad supra*, *peste*<lat. *p(r)e*+*spre*, *printre*<lat. *per inter*, apoi din prepoziţii şi adverbe, ca *pentru*<lat. *per intro;* se formează prepoziţii din adverbe: *pînă*<lat. *paene*(?), apoi din substantive şi adjective: *fără*<lat. *foras*, *lîngă*<lat. *longo*.

Introducerea substantivelor în locuţiunile prepoziţionale a dus la apariţia unor prepoziţii construite cu genitivul şi cu dativul, evident, împotriva tendinţei generale spre suprimarea formelor cauzale: cu genitivul, *în afara*, *în faţa*, *împotriva*, *în urma;* de altfel cu genitivul se construieşte şi o prepoziţie, la origine compusă, *asupra*, şi una împrumutată, *contra* (sub forma moştenită, *către*, se construieşte normal cu acuzativul); cu dativul, *datorită*, *mulţumită*, neologismul *graţie*. În sfîrşit, formaţii din prepoziţii sau din prepoziţii şi adverbe, sudate aşa încît devin cuvinte simple, capătă articol şi se construiesc cu genitivul: *înaintea*<lat. *in*+*ab*+*ante; îndărătul*<lat. *in-de-retro*. (Vezi, pentru alte fapte, Fulvia Ciobanu, SG, II, 91—104 şi III, 43—66. Pentru înţelesul prepoziţiilor, Laura Vasiliu, SG, III, 11—42.)

Cu toate aceste achiziţii, inventarul de prepoziţii al limbii române era încă sărac în secolul al XVI-lea (nu trebuie să uităm că printre prepoziţiile latineşti unele dispăruseră, de exemplu

apud, sine etc.). Pentru ilustrare, voi arăta că funcţiunile pe care le avea prepoziţia *de* au fost preluate treptat, parte încă din vremea aceea, de prepoziţiile compuse *de la*, *de către*, *despre*, *de cît*, *din* (apoi *dinspre*), *de lîngă* etc. Foarte multe atribute se introduc cu prepoziţie precedată de *de*. Este evident că exprimarea a devenit mult mai clară în urma acestor inovaţii: *se spune de către* este altceva decît *se spune despre* etc.

Mişcarea a continuat, şi astăzi prepoziţiile noastre sînt în plină reorganizare. *De* continuă să se folosească înaintea altei prepoziţii pentru introducerea atributului, dar singur aproape că nu mai e întîlnit, fiind înlocuit de alte prepoziţii. În secolul nostru mulţi publicişti şi lingvişti au protestat împotriva înlocuirii unor prepoziţii prin altele, în special a înlocuirii lui *de* cu alte prepoziţii, dar au rămas cu protestele, căci vorbitorii au continuat să transforme limba după socotelile lor, chiar dacă multe ni se par greşite. Iată cîteva exemple de înlocuiri, grupate pe prepoziţii şi pe sensuri:

Tradiţionale sînt expresiile *pahar de apă*, *vadră de vin*, *sticlă de bere*, *kilogram de zahăr* etc., deci pentru a exprima măsura, se foloseşte numele recipientului, al unităţii de capacitate, de greutate etc., precedat de prepoziţia *de*. De multă vreme însă vorbitorii, considerînd că *de* introduce materia, deci că, spunînd *pahar de apă*, ar lăsa să se înţeleagă că paharul e făcut din apă, şi de asemenea socotind, cu ceva mai multă dreptate, că deoarece cu *de* se introduce şi scopul, s-ar putea crede că paharul este *pentru* apă, înlocuiesc pe *de* cu prepoziţia *cu* şi spun *pahar cu apă*, *ţap cu bere*, *litru cu vin*, ba uneori şi *sfert cu vin* şi *kilogram cu mere*. Încă acum 60 de ani formula a fost condamnată de Ion Gorun (p. 35—36), apoi de mulţi alţii, ceea ce nu a împiedicat-o să prospere, astfel că astăzi, dacă ceri o *sticlă de vin*, foarte adesea se găseşte cineva care să te corecteze: *sticlă cu vin*. Bucureşteanul, cînd îi e sete, bea *un pa'ar cu sifon*, fără să bage de seamă că, înţelegîndu-se ad litteram, ar trebui să bea şi paharul. În legătură cu aceste formule, se spune azi *plin cu* în loc de *plin de (urechea lui plină cu făină*, Geo Bogza în DLR, s. *năprasnic)*, chiar şi atunci cînd *plin* înseamnă „murdar": *sînt plin de noroi*, şi de asemenea *m-am umplut cu noroi*. Iată şi un caz extrem: *păţania plină cu haz* („Tempo", 1. IX. 1939). Mai de curînd s-a răspîndit *sufăr cu inima*, *cu stomacul*,

în loc de *sufăr de inimă* etc. Aici mi-e ceva mai greu să descopăr cauza care a provocat schimbarea.

Mai mulți ascultători la radio mi-au scris pentru a protesta împotriva expresiei *vacă de lapte*, socotind că ar trebui să însemne „vacă făcută din lapte". Unul a precizat că dacă ar avea o vacă de lapte i-ar ajunge pentru toată viața. Se poate găsi că raționamentele sînt ridicole, dar pe baza lor se schimbă limba. Deci unii zic *vacă cu lapte*, și astfel creează confuzie, căci o vacă de lapte poate să nu aibă lapte în momentul vorbirii, alții zic *vacă pentru lapte*.

Mulți, și poate și dintre cei care zic *pahar cu apă*, *vacă cu lapte*, elimină totuși pe *de* și acolo unde exprimă materia. Astăzi se spune aproape exclusiv *rochie din stambă*, *oțet din vin*, *dulceață din trandafiri* etc. Numai unele formații fixate și foarte mult folosite mai păstrează pe *de*: *borș de pește*, *ciorapi de mătase*. Înrudită cu utilizarea de care a fost vorba aici este și folosirea lui *de* pentru a marca originea: *marfă de import* devine *marfă din import*; *campion de*... e înlocuit cu *campion la*...: *campion republican la șah* (RL, 25. XI. 1967, p. 3, col. 5—6).

Și cînd introduce complementul de scop *de* este înlocuit, cu *spre*: *de exemplu* este astăzi aproape pretutindeni înlocuit de *spre exemplu*. Ca introducere a atributului substantival, *de* este eliminat aproape pretutindeni. Imediat ce poate face cîtuși de puțin impresia că atributul constituie un scop, *de* este înlocuit cu *pentru*:

cereri pentru încetarea bombardamentelor, Sct., 29. VII. 1967, p. 6, col. 3

cereri pentru retragerea imediată a trupelor britanice din Arabia de sud, RL, 19. III. 1967, p. 4, col. 8

cereri pentru stabilirea de relații..., RL, 15. XII. 1966, p. 4, col. 7—8

cereri în Belgia pentru revizuirea obligațiilor în NATO, Sct., 23. IX. 1966, p. 6, col. 4—5

cereri pentru anularea interzicerii P.C.G., Sct., 13. XII. 1966, p. 6, col. 3—4

cerere pentru restabilirea legalității Partidului comunist din Germania, Sct., 1. III. 1967, p. 6, col. 3

cereri pentru majorări de salarii, RL, 13. VIII. 1966, p. 4, col. 6

cereri pentru abonamente (Cartea de telefon)

povestea unor cereri pentru telefon, RL, 3. XI. 1965, p. 1, col. 8

cererile pentru abonamente se primesc..., ib.

cereri pentru anularea decretului..., Sct., 15. I. 1967, p. 6, col. 5

cereri pentru retrocedarea insulei Okinawa, Sct., 7. IV. 1965, p. 4, col. 4—5

cereri pentru suprimarea Parlamentului celor „șase", Sct., 12. IX. 1965, p. 4, col. 5—6

cereri pentru eliberarea deținuților politici, Sct., 21. X. 1967, p. 8, col. 6

ideea pentru construirea Dimitrovgradului, „Constructorul Hidrocentralei", Bicaz, 4. I. 1957, p. 4, col. 3

planuri pentru extinderea agresiunii, Sct., 13. VIII. 1966, p. 6, col. 2—3

preocupări pentru îmbunătățirea... (auzit la Televiziune)

proiect pentru un alfabet universal, Sct., 12. XI. 1967, p. 5, col. 7

promisiuni pentru reintroducerea normelor constituționale, RL, 11. VIII. 1966, p. 3, col. 7—8

propunere pentru încheierea de contract (formular folosit în edituri)

tentativă pentru corectarea recordului, RL, 20. XII. 1967, p. 3, col. 8.

Prepoziția poate fi înlocuită și cu un substantiv cu altă prepoziție decît *de*:

hotărîrea cu privire la dizolvarea comitetului, Inf., Buc. (citat după Fulvia Ciobanu, SG, III, 76)

propunerea cu privire la dezangajarea forțelor armate, Sct., 12. IV. 1959, p. 3, col. 3 (aceeași telegramă de agenție a apărut în *Pravda* sub forma: *predloženie o razŭedinenii*)

cereri în favoarea restabilirii garanțiilor constituționale în Venezuela, Sct., 4. VI. 1967, p. 6, col. 6—7.

Mai adesea însă prepoziția este înlocuită cu gerunziul *privind*:

prevederea privind desființarea..., Sct., 19. VIII. 1965, p. 6, col. 3

cereri privind legalizarea Partidului Comunist din Grecia, Sct., 22. III. 1967, p. 6, col. 4

anularea decretului privind suspendarea garanţiilor constituţionale, Sct., 15. I. 1967, p. 6, col. 5

Argentina nu mai sprijină proiectul privind crearea unor forţe permanente interamericane, RL, 4. VIII. 1967, p. 1, col. 7—8.

În sfîrşit, pentru a termina cu *de*, remarc că şi prepoziţiile compuse pot părea palide; astfel *de la* este înlocuit cu un substantiv precedat de *din:*

formele de organizare moştenite din partea trecutelor regimuri (material elaborat de Consiliul general UCFS, secţia Agitprop, 1963)

iar *decît*, care introduce al doilea termen al comparaţiei, este înlocuit aproape regulat cu *faţă de, în raport cu.*

Şi *la*, care introduce un atribut, poate fi înlocuit cu *pentru:*

apel pentru greva generală din Franţa, Sct., 12. V. 1967, p. 6, col. 3

apel... pentru încetarea bombardamentelor, Sct., 21. X. 1967, p. 8, col. 1—2.

Şi aici găsim în locul prepoziţiei, un substantiv cu prepoziţie:

apel în sprijinul eliberării deţinuţilor politici, Sct., 21. X. 1967, p. 8, col. 7.

La rîndul său *cu*, introducînd un complement sociativ, poate părea neclar, pentru că ar putea fi luat drept instrumental. De aceea e înlocuit cu *şi*. Pe listele restaurantelor citim *ardei umpluţi şi smîntînă* şi chiar *mămăliguţă şi brînză*. De asemenea *cu* poate fi înlocuit cu *în: un bătrîn îmbrăcat într-un palton...* Sec. 20, 2/1964, p. 97; *dama în beretă roşie* (traducerea cărţii *Eugen Oneghin* a lui Puşkin). Faptul că am citat numai exemple din traduceri de cărţi ruseşti nu trebuie să ne inducă în eroare: formula se aude în conversaţii. Şi *cu* instrumental poate fi înlocuit cu *prin: a fost distrus prin bombe* („Tempo", 19. VI. 1940).

Şi *pe* este adesea înlocuit cu prepoziţii care par că exprimă mai precis raportul dorit. Ideea de repartizare trece asupra lui *la: o etapă cu 45 km la oră* (RL, 23. IX. 1966, p. 5, col. 1—2); *o viteză de peste 100 km la oră* (RL, 18. II. 1966, p. 1, col. 6), formulă foarte frecventă în limba vorbită, deoarece domneşte impresia că *pe* înseamnă numai „deasupra". Ideea de străbatere trece asupra lui *prin:*

Scoate-o prin fereastră în livadă (O primăv., 367)

Aţi intrat prin uşa exterioară (Coama, 84)

Pe uşile magazinelor se scrie acum: *intrarea prin uşa a doua;* faptul că e o traducere mecanică după o formulă rusă nu ne împiedică să constatăm şi aici o înlocuire a prepoziţiei tradiţionale *pe* cu *prin;* în trecut *prin uşă* s-ar fi putut spune numai dacă uşa era închisă şi cineva intra spărgînd-o. Ideea de „pe suprafaţă" trece asupra lui *în* în formula administrativă *inspectorul e în teren* (un ascultător la radio mi-a justificat-o arătînd că terenul este de fapt oraşul Bucureşti, şi nu zicem *pe Bucureşti*, deci nici *pe teren*).

În schimb *pe* a luat locul lui *în* pentru a introduce o parte a corpului care primeşte un obiect de îmbrăcăminte, încălţăminte etc. Încă din latineşte se folosea pentru aceasta prepoziţia *in*, păstrată în româneşte: se punea *pălăria în cap*, *ghetele în picioare*, *inelul în deget* etc. (de asemenea *pălăria în cui*, *oala într-un par* şi aşa mai departe). În Ad. din 10. IX. 1930, scriam că nimeni nu va cere să nu spunem *a pune pălăria în cap*. Precum se vede, eram prea optimist, căci astăzi rareori mai spune cineva altfel decît *a pune pălăria pe cap*, şi se spune şi *a pune pantofii pe picioare*, *pe picioare poartă ghete* etc. Se zicea *n-am păr în cap*, iar acum, *păr pe cap* (şi chiar *ţi-ai îndesat... căciula... pe cap*, Ctp., 9. II. 1968, p. 1, col. 5, deşi acţiunea de a îndesa presupune pătrunderea. La fel în loc de *părul din cap*, găsim în DLRM (s.v. *colilie*) *părul de pe cap*. Un ascultător la radio mi-a scris protestînd împotriva cîntecului *Ţi-am pus în deget un inel*, deoarece înţelegea că ar trebui făcută o gaură în deget pentru a se introduce în ea inelul. Cu surprindere am găsit un exemplu şi în Alecsandri *(căciula de ce o ţii pe cap)*, în DLR, s. *năuc*.

În este înlocuit şi de *asupra* într-o expresie ca *în măsura în care aceasta nu s-ar reflecta asupra calităţii lucrării* (referat la o editură); dar aici punctul de plecare este introducerea prepoziţiei *asupra* în locul articolului genitival (răspîndirea prepoziţiei *asupra* a fost remarcată în 1906 de A. Lupu-Antonescu, BSF, II, 16):

o imagine asupra importanţei... Televiziune, 7. VIII. 1966, dimineaţa

o prezentare amplă asupra lucrării (material de editură)

o dovadă elocventă asupra interesului crescînd, Ctp., 18. II. 1966, p. 2, col. 7

controlul sistematic asupra îndeplinirii convenţiilor (Planul de activitate al Academiei pe 1967, p. 12)

o observare atentă asupra cauzelor (dintr-un manuscris)

panoramările nervoase asupra unui peisaj, Inf. Buc., 22. XI. 1966, p. 2, col. 1.

în bilanțul său asupra evenimentelor..., RL, 28. XII. 1966, p. 6, col. 6.

Trebuie însă făcute două observații: 1. Sub influența exemplelor de felul celor citate, se introduce *asupra* și în construcții cu verbe: *o subliniere specială trebuie făcută asupra...* 2. Există și exemple mult mai vechi: *o schiță asupra originii și a limbii țiganilor* (C. Negruzzi, în DLR, s. *origine; schiță* înseamnă aici „eseu"? în acest caz ar fi altceva); *face planuri asupra sugrumării națiilor* (Jipescu, în DLR, s. *moșmîndi;* aici *asupra* ia locul lui *de*).

Genitivul a fost înlocuit cu *despre* urmat de acuzativ într-o serie de expresii care s-au răspîndit în primul deceniu după al doilea război mondial. Este vorba de formule ca *problema despre energia atomică*, *teoria despre foneme*, *știrea despre primirea în ONU...*, ba chiar se putea citi în ziare *chestiunea cu privire la problema despre dezarmare*. Alte exemple au fost citate în PN, 1956, 1, p. 11. Se arată, pe de o parte, că e vorba de o influență a limbii ruse, cu atît mai mult cu cît găsim expresii traduse, de exemplu *Cîntec despre oastea lui Igor*, pe de altă parte, că în ultimul timp se revine la construcția tradițională. Este foarte adevărat că unele formule sînt traduse din rusește, și astfel se ajunge la rezultatul paradoxal că structura analitică se impune sub influența unei limbi de tip sintetic. Este de asemenea adevărat că se spune astăzi mai rar *problema despre*. Dar nu e mai puțin adevărat că există și alte cazuri de același fel și numărul acestora nu e în scădere. Cu gerunziul *privind:*

studiul privind modificarea energiei (Darea de seamă asupra activității Academiei, 1966, p. 7).

Cu substantive:

știrea cu privire la viitoarea numire a comandantului... (Sct., 26. XI. 1958, p. 4, col. 3).

adoptarea legii cu privire la reforma agrară (Sct., 20. II. 1959, p. 4, col. 3)

legea cu privire la naționalizarea industriei (RL, 29. XI. 1962, p. 4, col. 6).

Se adaugă numeroase exemple de *problema referitoare la, legată de* etc. Eu însumi m-am surprins aici mai sus (p. 317) cu *problemele privitoare la*.

Se remarcă în multe situații tendința de a introduce substantivele prin locuțiuni care să cuprindă un substantiv arătînd felul atributului, de exemplu *din cauza*, *în scopul*, *în ciuda* și așa mai departe, ceea ce lungește exprimarea, dar în același timp o face mai clară, căci genitivul are mai multe valori, pe cînd locuțiunile pomenite exprimă fiecare o singură idee.

Tot mai puțin se introduce al doilea termen al comparației prin *decît*, *ca*, și se preferă formule mai ample și mai explicite ca *față de*, *în raport cu*, *în comparație cu: producția anului acesta este mai mică față de anul trecut* (Ad., 14. XII. 1935); *a crescut cu peste 50 la sută în comparație cu anul precedent* (Sct., 23. III. 1968, p. 6, col. 2). Găsim *față de* și cu valoare de „nu ca mai înainte": *Eliberarea abonamentelor va începe de la 23 ale lunii, față de 25 cum era mai înainte* („Tempo", 18. X. 1939).

Mai adaug că locul genitivului îl ia uneori acuzativul precedat de prepoziția *cu*, de exemplu *lista cu aparițiile recente*, *catalogul cu obiectele expuse* etc. Se vede astfel că soarta genitivului este asemănătoare cu aceea a atributului introdus prin *de*.

Se poate cita și cazul formulelor cu pronume posesiv aton, în legătură cu părțile corpului. Încă de acum vreo 50 de ani am întîlnit afișe cu *ștergeți-vă picioarele*, în loc de *ștergeți-vă pe picioare*, cu suprimarea prepoziției, desigur după model francez; în traducerile publicate în ultimii ani se elimină prepoziția în favoarea pronumelui posesiv, de astă dată după model rusesc: *continuă să-și frece fruntea* (Sec. 20, 2/1964, p. 165). În limba din trecut, asemenea construcții ar fi fost posibile numai dacă părțile corpului ar fi fost detașate de corp.

Este indiferent dacă modificările ne plac sau nu și, aș zice chiar, este indiferent dacă raționamentele care le-au produs sînt corecte sau nu. Ceea ce importă este în primul rînd că sistemul prepozițiilor este în practică refăcut și că genitivul este în bună parte înlocuit, iar în al doilea rînd că pînă la urmă refacerea este în avantajul clarității exprimării, deci este folositoare.

Studiul evoluției conjuncțiilor este mult ușurat de existența cărții Mioarei Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960 și a articolului Fulviei Ciobanu, *Unele aspecte ale corespondenței*

dintre elementele prepoziționale și cele conjuncționale, cu referire specială la locuțiuni, în SG, III, 67—77. Situația e cam aceeași ca la prepoziții: încă din latinește se întîlnesc conjuncții compuse (*quomodo*, *quo pacto* introduc completive, interogative indirecte, *aeque quam*, *proinde quam* comparative, *quamobrem*, *quapropter* conclusive etc.). În limbile romanice mișcarea continuă, noile formații fiind desigur mai numeroase decît cele care devin neanalizabile prin scurtări, sincope etc. Începînd cu textele cele mai vechi întîlnim conjuncții compuse, al căror număr nu încetează să crească, de exemplu *dacă*, *deși*, și putem afirma același lucru despre locuțiunile conjuncționale: *fiind că*, *pentru că*, *pentru ca să*, *pînă să*, *fără să* etc.

În același timp se răspîndesc locuțiuni conjuncționale care cuprind substantive, adverbe, adjective etc., de exemplu *din pricină că*, *din cauză că*, *în vederea*, *cu toate că*, *în cazul că* etc. Poate mai interesant este *faptul că*, cu care se pot introduce propoziții subiective, completive, circumstanțiale; introducerea mai poate fi complicată cu alte substantive: *în ciuda faptului că*, *în afară de faptul că*, *indiferent de faptul că* etc. Pentru exemple se poate vedea articolul citat al Fulviei Ciobanu, care se termină cu concluzia justă că inovațiile discutate contribuie la obținerea unei comunicări mai clare (p. 77), așa cum s-a întîmplat și cu prepozițiile. Aș avea de adăugat numai că nu e vorba de un proces uniform și în linie dreaptă, ci se întîmplă ca o locuțiune să se contragă într-un singur cuvînt neanalizabil (*deoarece*<*de oară ce*), iar uneori valoarea actuală nu coincide cu cea etimologică: *de vreme ce* (*din moment ce*, Mioara Avram, *lucr. cit.*, p. 84) nu mai introduce propoziții de timp, ci de cauză.

Urmează numai cîteva amănunte privitoare la limba actuală. Nevoia de insistență duce la pleonasme, ca și în limba veche: *cu toate acestea, se știe însă...*, Sct., 18. VI. 1959, p. 3, col. 7 *acestea* [balenele] *sînt lipsite de aripioare, dar în schimb au un strat foarte gros de untură*, Sfinx. gheț., 161 (în original nu e nici o conjuncție: *Dépourvues d'ailerons, elles portent une épaisse couche de lard*).

Aici trebuie să observ că *în schimb* a căpătat înțelesul de „dar", „însă": *Racing... are 34 puncte. În schimb Sète a pierdut unul din cele două matchuri și a rămas la 32 puncte* („Tempo", 23. V. 1939); *din aceste 2 500 kg cereale trebuie să-ți acoperi și alte obligații... Colectivistul, în schimb, nu mai are asemenea obligații*,

„Drapelul roșu" (Timișoara), 26. XII. 1957, p. 3, col. 2. În 1934 am semnalat că am auzit chiar *dar însă în schimb...*

Dorința de amplificare a conjuncțiilor continuă să se facă simțită. *Ca să* a devenit tradițional pentru a marca propozițiile finale, apoi și pe cele completive, dacă între *ca* și *să* se introduce alt membru al frazei: *te rog ca, plecînd, să...; vreau ca pînă mîine să termin*. Într-un exemplu ca *aștept pînă mîine să vină* se poate înțelege că mîine îmi pierd răbdarea, nu că presupun că mîine mi se va împlini așteptarea; pentru a evita confuzia, încadrăm elementul adverbial între cele două conjuncții: *aștept ca pînă mîine să vină; ajunseră... fără ca să fie descoperiți*, Ult. moh., 406. De aici însă s-a trecut la *vreau ca să vină*, și în unele cazuri chiar la *vreau pentru ca să vină*. Această întorsătură a fost ridiculizată de Caragiale, dar un profesor al Facultății de litere din București o folosea încă în mod obișnuit pe vremea cînd eram student.

Un al doilea și ultim exemplu: *cum*, introducînd propoziții comparative, este adesea amplificat cu alte elemente. *Precum*, care mi se pare puțin pretențios, și în orice caz e arhaizant, este totuși acceptabil în formule ca *am să fac precum ai zis*; nu l-aș accepta în comparații ca *galben precum ceara*, sau în fraze ca *să te primească precum pe un prieten* („Înainte", Brăila, 31. XII. 1957, p. 2, col. 1), deși aici s-a obținut și o scurtare prin suprimarea verbului în propoziția comparativă. Alte tipuri de amplificare se dezvoltă astăzi. Am auzit prima dată acum aproape douăzeci de ani *așa cum* în loc de *după cum*; formula nouă a fost criticată, dar eu i-am luat apărarea, socotind că, dacă zicem *după cum arată X*, nu ne solidarizăm cu sursa, pe cînd *așa cum arată X* presupune că sîntem de acord cu cele arătate. Acum patru ani, cerîndu-mi-se să-mi dau părerea despre o carte în manuscris, mi-am exprimat surprinderea că în mai multe rînduri am întîlnit formula *așa după cum*. Astăzi aproape că nu mai scrie nimeni altfel (vezi *așa după cum explică Siqueiros* RL, 5. VII. 1966, p. 4, col. 6). Dar se pare că inovația este mai veche, de vreme ce o întîlnesc la Th. Capidan, DR, I (1921), p. 189.

Mi s-a reproșat că scriu *felul cum*, pleonastic, deoarece *cum* exprimă el singur ideea de „felul"; dar adesea n-am putea lega propoziția interogativă de regenta ei numai prin *cum*: putem zice și *mi-a plăcut felul cum ai răspuns* și, după părerea mea

mai puţin clar, *mi-a plăcut cum ai răspuns;* dar la început de frază nu putem zice *cum ai răspuns mi-a plăcut*[5] (unii preferă *felul în care*), deşi Ov. Densusianu scria *cum apare acolo o formă sau alta ne ajută să ştim...* (GS, V, 1932, p. 215). Aş vrea să răspund cu acestea Mioarei Avram, care credea *(lucr. cit.*, p. 240) că numai în limba veche se găsesc „elemente de dibuire, formaţii mai mult sau mai puţin ocazionale, nefixate în limbă, pentru care nu se poate pune problema unei repartiţii de roluri". În fapt, orice formulă nouă apare fără un rol bine delimitat şi este expusă să fie eliminată pînă cînd se consolidează, situaţia din trecut nefiind diferită, din acest punct de vedere, de cea de azi.

Multe modificări în sintaxă au ca punct de plecare două tendinţe opuse, spre brahilogie şi spre amplificare. Prima se explică prin dorinţa de economie, a doua prin aceea de a se exprima clar. Nu se poate prevedea că vreodată una din ele va desfiinţa-o pe cealaltă, de aceea ne vom mulţumi să consemnăm efectele fiecăreia din ele.

Tendinţa spre brahilogie poate fi observată în unele formule telegrafice pe afişe şi altele similare: *rog faceţi linişte* („Tempo", 27. VIII. 1939); *merg Mărăşeşti* (BL, VIII, 1940, p. 207); în tramvaie se aude *cobor prima* (cam de acelaşi fel sînt expresiile franceze *cousu main*, *pâté maison*). Se suprimă adesea pronumele posesiv: *scoateţi galoşii*, *ştergeţi picioarele*.

În multe cazuri pare probabil că punctul de plecare a fost o prescurtare în scris, vorbitorii citind exact aşa cum li se prezenta textul: *locul III* (vezi p. 310). Îmi aduc aminte ce mirat am fost cînd, intrînd în anul întîi de facultate, am auzit zicîndu-se *anul doi şi trei*. La rubrica *Cotele apelor Dunării*, la radio, se spune: *scade patru centimetri*, în loc de *cu patru*, probabil pentru că textul e prescurtat *(sc. 4 cm*; vezi şi p. 345). O prescurtare de acest fel prezintă şi numele compuse de felul lui *Popescu-Voiteşti* (în loc de *Popescu din Voiteşti*): prima dată se va fi pus numele localităţii între paranteze. Un rol important au avut aici textele comerciale, registrele: *douăzeci mii tone zahăr trestie* (la radio aproape că nu se aude prepoziţia în componenţa numeralelor), *pantofi tenis* (de unde, mai scurt, *tenişi*, apoi şi *bascheţi*), *trimitem ramburs*, *plata o facem ramburs*, *franco gară*.

[5] În acelaşi fel se justifică şi formula *faţă de cum*, vezi Mioara Avram, *lucr. cit.*, p. 129.

Ceva mai complicată este situaţia pronumelor care introduc o propoziţie subordonată şi servesc deci în acelaşi timp de conjuncţie: *fiecare pe la casa cui ne are* (Creangă, 40), în loc de *celui care ne are*. Mai curios este *mînca-ţi-ar coada cui te are*, auzit adesea (am întîlnit expresia la Marin Preda, dar n-am notat locul), în loc de *cel care te are*. Am auzit în trecut şi *complimente pe cine vezi; fii atent ce spune tovarăşul* (în loc de *la ceea ce*).

Prescurtarea vine uneori de acolo, că un complement indirect sau circumstanţial este transformat în complement direct al unui verb care, împreună cu alt complement, formează de fapt un grup intranzitiv: *ce-ai făcut banii?* În mod special se întîmplă aşa cu expresia *a avea nevoie:*

Ce rezultat are nevoie Venus?, „Tempo", 15. VII. 1939

Rusia îşi poate alege pieţele şi cumpără numai ce are nevoie („Tempo", 8. VIII. 1939)

îi aducea tot ce avea nevoie. Tov. de drum, 61

altceva nu mai ai nevoie?, O primăv., 295

tot ce are nevoie, Ult. moh., 389

Mai complicată încă este situaţia verbelor care se construiesc cu complement indirect, dar complementul ar trebui pus înainte, fiind într-un fel oarecare legat de un cuvînt precedent:

Anglia va recunoaşte de ceea ce se temea încă din primăvară, „Tempo" (din păcate am pierdut referinţa)

Reţeta fericirii, sau despre ceea ce nu se vorbeşte (titlul unei piese de Aurel Baranga)

Tot în ceea ce cred (piesa *Nota zece la purtare*).

Cu ceea ce nu se putea împăca era acea sărăcie... (Pierre Daix, *Maria*, ELU, 1964, p. 50).

De ceea ce vreau să te asigur e că... (id., ib., 109).

Este evident că ar fi mai greoi, *ceea de ce se temea* sau *ceea despre ce nu se vorbeşte*.

Alte tipuri curente de scurtări:

un jurămînt prin care în caz de trădare erau condamnaţi la moarte, „Tempo", 24. III. 1939

o decizie prin care avocaţii vor lucra..., „Tempo", 22. IV. 1939

mi-a dat un telefon în care mi-a spus...

a venit la mine cutare, în care m-a anunţat...

Dar cazul cel mai tipic — şi mai frecvent — de brahilogie este nerepetarea unui instrument gramatical atunci cînd ar trebui să figureze de două ori în faţa a două cuvinte coordonate între

ele: *împotriva exploatării și asupririi*. Sînt în situația aceasta prepozițiile, conjuncțiile, articolele, verbele auxiliare etc. În general, nerepetarea a fost condamnată de gramatici, ceea ce nu a împiedicat-o de a se extinde mereu. Exemple se găsesc la acad. Iorgu Iordan, SCL, XVII (1966), p. 613—614. (Ioana Diaconescu-Prioteasa pregătește o teză cu acest subiect.) De vreme ce scurtarea, în cazul acesta, nu provoacă nici un fel de confuzie, cred că trebuie apreciată pozitiv.

Tendința spre amplificare se manifestă în primul rînd prin dezvoltarea prepoziției, de care am vorbit ceva mai sus. Apoi prin destul de numeroase pleonasme, ca *a bătut un nou record, reveniți mai tîrziu, renovat din nou, repet a doua oară* etc. Pleonasmul nu constituie o greșeală gravă, totuși este ușor reperat de vorbitori și combătut, poate mai mult decît oricare altă greșeală. Cine nu-și aduce aminte de *avansați înainte*, foarte răspîndit în deceniile trecute și mai rar astăzi?

Amplificare rezultă și din încrucișarea a două formule:

pînă la matchul... ne mai desparte foarte puțină vreme, „Tempo", 27. IV. 1939.

ne mai despart puține zile pînă la 15 ianuarie, „Constructorul Hidrocentralei" (Bicaz), 4. I. 1957, p. 4, col. 1.

ne mai despart puține zile pînă la închiderea campaniei de primire a abonamentelor, „Drapelul roșu" (Timișoara), 26. XII. 1957, p. 2, col. 4.

Altă sursă pentru amplificare este anularea sinerezei, proces care se petrece sub ochii noștri. Prin 1930, i-am prezentat lui Ov. Densusianu un articol, în care apărea grupul *n-are*. Am rămas foarte surprins cînd am primit corectura tipografică (GS, V, 1932, p. 180), cu manuscrisul meu pe care Densusianu corectase: *nu are*. Astăzi mi se întîmplă și mie destul de des să scriu și chiar să pronunț așa. Formulele nereduse (*nu a venit, că a* etc.) sînt considerate mai solemne.

Emfaza apare și într-o serie de expresii care, după cît mi se pare, își au originea în limbajul rapoartelor și pe care, cel puțin pentru moment, le găsesc pretențioase și, adesea, pleonastice. E vorba în primul rînd de substantive care precizează la ce se referă numerele următoare:

un procent de 101 la sută, „Viața nouă" (Galați), 31. XII. 1957, p. 1, col. 4, formulă extrem de răspîndită; semnalată ca pleo-

nastică, este de multe ori înlocuită cu *în proporție de 101 la sută*, ceea ce, bineînțeles, nu rezolvă complet problema.

Tot așa se scrie curent *o cantitate de 10 vagoane de cereale, o sumă de 1 000 de lei, un număr de 80 de tovarăși, o suprafață de 15 hectare, un efectiv de...*

s-a evidențiat un număr de 40 de tovarăși, „Constructorul Hidrocentralei" (Bicaz), 4. I. 1957, p. 1, col. 3.

Am întîlnit într-o adresă fraza *vă rugăm a ne procura* (și infinitivul este aici pretențios) *lucrarea într-un număr de 1 exemplar*. Tot aici aș insera expresii ca *utilizarea judicioasă a parcului de autovehicule* (*a autovehiculelor* ar fi fost suficient), apoi exemple ca următoarele:

a împlinit vîrsta de 24 de ani (emisiune sportivă la Radio)

componența asociației... astfel alcătuită, RL, 27. X. 1945

în componența conducerii partidului au fost aleși numai adepții lui Nenni, Sct. Tin., 22. I. 1959, p. 4, col. 8.

Mai multă claritate se obține și prin folosirea dublei negații, tradițională în limba noastră: *nu lipsește nimeni, nu aud nimic* etc. În ultimele decenii s-a manifestat și tendința contrarie. În propozițiile interogative, condiționale, se folosește normal *vreo* (*cine are vreo..., are cineva vreo..., dacă aș avea vreo...*), cu valoare negativă foarte slabă, iar în propozițiile enunțiative negative se folosește *nici un, nici o*. În perioada dintre cele două războaie s-a răspîndit *vreo* în această din urmă situație: *nu a primit vreun raport, nu va avea loc vreo invazie* etc. (BL, VII, 1939, p. 173—176). Mai puține exemple am întîlnit cu *orice: orice încercare nu va schimba nimic* (ib.). Astăzi nu mai întîlnim decît excepțional astfel de cazuri:

haine... de care nu se poate lipsi oricine navighează, Sfinx. gheț., 43.

Mult mai des întîlnim o negație suplimentară, greșită din punct de vedere logic; sînt cunoscute întorsăturile franțuzești de tipul *plus que jamais*, justificate din punct de vedere istoric prin aceea că *jamais, aucun* etc. au avut la origine sens pozitiv. În românește se găsesc unele franțuzisme ca *mai mult decît niciodată*, dar nu toate exemplele se explică prin influența franceză:

rareori trecea o zi fără să nu se abată pe la el cîte cineva, O primăv., 264

rar trecea zi fără ca directorul să nu fie chemat de șapte, opt ori la telefon, id., 281
rar trece o zi fără să nu mai adăugăm..., id,. 458
fără ca detașamentul să nu se oprească, Ult. moh., 406
fără ca... să nu-i răsune..., id., 412
nu trece aproape nici o săptămînă fără ca personalitățile militare din SUA să nu țină discursuri amenințătoare, Sct., 12. IV. 1959, p. 3, col. 3
nu putea asculta povestirea... fără să nu uite o clipă de supărarea lui, M. Preda, *Moromeții*, I, București, 1955, p. 267.

Să nu se creadă că exemplele se găsesc numai după *fără* (al cărui sens negativ nu apare la o observare neatentă). Avem exemple și cu verbe care exprimă în chip lexical negația, pentru că înseamnă „a opri", „a împiedica", „a reține", „a se îndoi", „a tăgădui" etc.:

interzis a nu scuipa, Ad., 14. V. 1930
nu m-am putut stăpîni să nu-i spun, Tov. de drum, 58
nu m-am putut împiedica de a nu-i zice, Rob Roy, p. 61
nu se poate pune la îndoială că acest pămînt nu este al insulei Tsalal, Sfinx. gheț., 221
nimeni nu se îndoia că goeleta nu va fi coborîtă, id., 337
să apere goeleta de a nu fi azvîrlită spre est, id., 171
noi nu contestăm că acest drum n-ar fi cel bun, Ult. moh., 46
nu putem renunța să nu exprimăm..., Sct., 14. VII. 1966, p. 6, col. 4.

Negația suplimentară, în acest tip de expresii, este pe cale de a se generaliza. Deși din punctul de vedere logic nu este justificată, ea poate deveni obligatorie, așa cum a devenit obligatorie dubla negație în formule ca *nu știu nimic*. Se poate compara și negația suplimentară din *cîte n-am încercat*, desigur orientată după interogativa *ce n-am încercat?*

În ce privește acordul, nu vom avea mult de discutat cu privire la acordul după înțeles. În diverse limbi îl găsim bine reprezentat, de exemplu în latinește se zice *multitudo uenerunt*, *capita coniurationis uirgis caesi*, în englezește subiecte ca *government* sau *police* capătă predicate la plural. În românește există cazuri similare. Am adunat numeroase exemple în V. Rom., 1937, 11, p. 76—85; altele se găsesc la J. Byck, BL, VII, 1939, p. 140—144, la Florica Dimitrescu, CV, 7/1949, p. 18—22,

cum și în *Gram. Acad.*, II², p. 110—113. Vezi și *norodul o siliră* (Gorjan în DLR, s. *norod*).

Acordul între subiect și predicat. În număr (vom exclude din discuție exemplele de tipurile *ei merge*, *ei făcea*, *ei făcuse*, *el au făcut*, *el muriră*, discutate în altă parte (p. 238, 248). Problema se pune acolo unde subiectul este colectiv, căci se prezintă două situații opuse: 1. Substantivul colectiv denumește o colectivitate, dar luată în totalul ei ca un singur obiect, deci, cînd e la singular, se acordă cu un verb tot la singular: *pădurea crește*. Exemplele de felul lui *sărăcimea pătimesc* (relevat de Byck în *art. cit.*, p. 142) sînt considerate ca greșeli de limbă. 2. Substantivul colectiv, avînd pe lîngă el un atribut care arată componența colectivității, este luat ca un fel de numeral (uneori chiar este numeral), astfel că verbul se acordă cu subiectul logic, care, în cazul dat, este de fapt atribut.

La tipul întîi avem de discutat un singur caz, acela al numelor de localități care au fost mai întîi numele locuitorilor: *București*, *Petroșani*. Este limpede că avem de-a face cu un plural, ceea ce se explică prin faptul că locuitorii erau obligatoriu mai mulți. La un moment dat se naște o contradicție între numele la plural și localitatea care este una singură. Pe de o parte se spune fără dificultate *Bucureștii noi*, *marginea Bucureștilor*, pe de altă parte, nu putem spune *cutreierînd toți Bucureștii* (Arghezi a scris *toți Bucureștii le-au cîntat)*, dar nici *cutreierînd tot Bucureștii* (cum au scris Anghel și Iosif), *fac una de urlă mîine tot Bucureștii* (cum a scris Camil Petrescu); soluția este refacerea unui singular *Bucureștiul*, așa cum indică *Gramatica Academiei*, de unde sînt luate și exemplele (I², p. 12 și 66). Cînd a apărut ziarul „Informația Bucureștiului", mulți au protestat contra titlului, așa cum, cu mulți ani înainte, Ion Gorun (p. 17) condamna formulele noi. Dar situația se regăsește și la alte nume. De exemplu camioanele *Carpați*, *Bucegi* trebuie să poată fi numite și la singular. Un șofer întreabă pe altul: *cît faci tu pînă la Brăila cu Carpațiul tău?* Este evident că nu putea zice nici *Carpatul*, nici *Carpații tăi; Carpați* este și numele unei prăjituri.

Fenomenul nu are nimic curios, și în alte limbi numele de orașe sînt adesea formații de plural și ele se pot schimba, în limba țării sau într-o limbă străină, în singulare: *Atena*, *Siracuza*, *Paris*, *Londra* sînt numai cîteva dintre exemplele cunoscute.

Mai mult vom avea de discutat cu privire la tipul al doilea. Se poate zice *a venit o mulțime de oameni* și *au venit o mulțime de oameni* (vezi Ad., 27. XI. 1936). Preferința vorbitorilor actuali merge spre formula a doua (la fel se zice *un număr de acte au fost întocmite*), *o mulțime* fiind simțit ca un numeral, astfel că adevăratul subiect rămîne *oameni*. Fără articolul nehotărît *o*, *mulțime* ar fi simțit ca subiect, o formulare ca în versurile din secolul trecut

Și pe uliță-nșirați
Trec mulțime de soldați

n-ar mai fi acceptabilă astăzi. Dar cu articolul hotărît, *mulțimea* nu mai e subiect, zicem *mulțimea de lucrări m-a impresionat*, *grupul de turiști a părăsit localitatea*. În orice caz, nu ne speriem de prepoziția *de*, căci mai avem și alte cazuri de subiect cu prepoziție: *trec la oameni*, *au mai plecat din oameni* și, mai clar, *douăzeci de oameni*. Și articolul care precedă numeralul se pune în acord cu atributul: *cei o sută de oameni* (cf. acad. Iorgu Iordan, SCL, XVII, 1966, p. 613). Zicem *interesele a o mulțime de oameni*, ca *interesele a trei oameni*. Importă, desigur, și locul verbului: vom zice *un grup de turiști au venit*, dar nu *au venit un grup de turiști*. Orice intercalare face să se umbrească raportul gramatical între colectivul în nominativ și predicat: *grupul de turiști, fără să mai aștepte sosirea mecanicului chemat să repare mașina, pornesc pe jos*.

Dar problema depășește larg cazul substantivelor colective. Iată situația lui *fiecare*, pronume nehotărît, al cărui rol este tocmai acela de a fărîmița o colectivitate. De aceea punem verbul la singular cînd zicem *fiecare din noi va primi cîte o invitație*. *Gramatica Academiei* (II², p. 111) declară corect acordul cu predicatul la plural, dacă acesta are un complement distributiv: *au adus fiecarele cîte un car* (Sbiera), altfel pluralul fiind greșit: *stați, ziseră fiecare* (Pann). Totuși socotește corect exemplul *au sărutat fiecare mîna taichii și maichii și și-au luat rămas bun de la Ileana, și-au plecat tustrei călări* (Caragiale), pluralul fiind justificat de predicatele la plural acordate cu *tustrei*. Evident, nu se putea zice *a sărutat fiecare mîna și a plecat tustrei*, dar era posibil *a sărutat fiecare mîna și au plecat tustrei*. Mai mult complică situația cel de-al doilea predicat, fără *fiecare*. Dar oare *ați sărutat fiecare mîna* ar fi fost greșit? Pe lîngă *fiecare* se subînțelege pronumele personal, și acordul se poate face cu acesta. Ce e greșit la Pann? Faptul că *fiecare* e folosit cu înțelesul de „toți“, care nu e românesc (am auzit un străin spunînd *eu refuz pe fiecare*). Dar ar fi fost corect *stați, ziseră fiecare pe rînd*.

Se poate pune în discuție și acordul pronumelui complement sau atribut:

echipajul nu arăta antipatie față de el, cu toate că le erau cunoscute întîmplările (Sfinx. gheț., p. 260). Dacă s-ar fi scris *îi*, acesta s-ar fi putut raporta la *el*, nu la *echipaj*.

corpul profesoral al liceului... aduce la cunoștință încetarea din viață a bunului lor coleg... Bineînțeles, nu era coleg cu corpul, ci cu membrii corpului.

Se pune apoi întrebarea cum se comportă în general subiectul care are o complinire, indiferent dacă avem în față un colectiv sau nu. Iată exemple de acord al predicatului cu un atribut care nu arată din ce e făcut subiectul:

nerespectarea ordinelor ministerului le faceți pe riscul dv.,
dacă citirea acestor rînduri v-au făcut să pierdeți prea mult din prețiosul dv. timp...

Există și exemple în care acordul predicatului se face cu subiectul altei propoziții:

tot ceea ce au obținut studenții... au fost... (Sct., 13. XI. 1967, p. 3, col. 1),

sau cu un complement, de exemplu cu complementul direct (*gîndul acesta i-au împăcat pe toți*), cu complementul indirect (*nu l-au lăsat pînă nu le-au dat copoiul*) etc. Aceste exemple și altele similare (adunate de J. Byck, *art. cit.*) sînt, bineînțeles, condamnate.

Cîteodată putem ezita cînd subiectul este însoțit de un numeral: *50 de lei e o sumă*, sau *sînt o sumă?* Dar *o sută, o mie, un milion?* În orice caz, exemplul următor este sigur greșit:

cinci persoane e o povară mult prea grea (Ult. moh., 62).

Cazuri mai dificile:

nimeni nu răspunse cuvintelor mele; de altfel nici nu prea aveau ce (Sfinx. gheț., 252). În momentul cînd *nimeni* devine pozitiv, se transformă automat în *toți*, de aceea nu se putea pune predicatul *avea* la singular.

executarea persoanelor bănuite că n-ar simpatiza guvernul devin tot mai dese. În articolul citat din V. Rom., p. 77, am explicat

pluralul *devin* prin influenţa atributului *persoanelor*, dar de sigur explicaţia este alta: executările pot fi dese, pe cînd executarea nu poate fi deasă.

personalul sălilor de spectacole care n-au semnat... În V. Rom., p. 77, am explicat pluralul prin influenţa atributului; dar dacă s-ar fi pus singularul, *n-a semnat*, s-ar fi înţeles că întregul personal a neglijat sau a refuzat să semneze angajamentul de a face grevă.

Unele probleme aparte ridică acordul cu copula. Trec peste exemple care nu diferă principial de cele de mai sus (putem zice *această serie de fapte este cunoscută*, dar numai *o serie de fapte sînt cunoscute*). În principiu copula se acordă cu subiectul: *Antilele sînt un arhipelag, arhipelagul e Antilele*. În exemplul *oile începură a rupe iarba cu lăcomie. Erau un şir de boturi*... (M. Preda, la Fl. Dimitrescu, *art. cit.*), acordul e făcut corect; dacă s-ar fi zis *era*, acesta ar fi format singur predicatul. Un exemplu ca *gloata eram noi* este numai o aparentă excepţie, căci de fapt subiectul este *noi*. Judecînd însă în acelaşi fel, socotesc că e făcut greşit acordul în exemplele următoare:

cea mai preţioasă recompensă a fost pentru el cuvintele calde... (dintr-un ziar)

aceste nelinişti e prima hrană a dragostei

primul lucru pe care-l citea în ziare era rîndurile despre... (Ad., 15. XI. 1930).

Se socoteşte uneori că verbul copulativ se acordă cu subiectul sau cu numele predicativ, după cum e mai aproape de unul sau de celălalt: *obiectivul principal al bugetelor ţărilor imperialiste sînt înarmările* ar prezenta cazul al doilea. Dar dacă scurtăm textul şi zicem numai *obiectivul sînt înarmările*, copula este alături de *obiectivul* şi totuşi se acordă cu *înarmările*, ceea ce înseamnă că acesta din urmă este de fapt subiectul („obiectivul îl constituie înarmările").

Un amănunt privitor la numele predicativ: după modelul expresiilor de tipul *casele au fost prada focului*, unde *prada* este corect pus la singular, deoarece e colectiv, se spune şi *milioane de oameni au fost victima acestui flagel*, incorect, deoarece *victima* nu este colectiv. Totuşi cazurile de acest fel pot contribui la scăderea interesului pentru acordul în număr şi, implicit, pentru flexiune.

Acordul predicatului cu două subiecte: în articolul citat din V. Rom. am reprodus exemple ca:

drapelul sub care se introduc aceste deşertaţiuni şi crudităţi estetice este totdeauna Naţiunea şi Libertatea (Maiorescu; este evident că *drapelul sînt* ar fi şi mai rău)

atunci se înălţară în Roma Forul lui Traian cu toate edificiile (Odobescu; dacă ar fi scris *forul şi toate edificiile* am fi socotit că e corect)

gheaţa sticlea, şi pe luciul ei tremura lumina lunii şi focul stelelor (Sadoveanu, citat după *Gram. Acad.*, II², 112; cînd a scris verbul, nu era obligat să aibă în minte că va urma un al doilea subiect; dacă însă am interverti ordinea şi am pune întîi subiectele, predicatul ar fi obligatoriu la plural).

Alte cazuri particulare. Subiectul, cînd e plural al politeţii, se acordă cu predicatul sau cu copula la plural, dar cu numele predicativ la singular: *dv. ştiţi, dv. sînteţi om bun;* în trecut se auzea, la oameni mai puţin culţi, *dv. sînteţi oameni buni*.

Rezultate ale unor analize greşite. S-a citat adesea în trecut expresia *aici se vinde măsline*, explicabilă prin aceea că *se* e luat drept subiect (de fapt *se vînd* este pasiv); ideea mai există şi astăzi la mulţi, în special în cercurile administrative-financiare. De acelaşi tip este exemplul:

se auzeau... cum se ciocnesc unele de altele caicele (Ult. moh., 209), căci *se auzeau* este pasiv, iar subiectul lui, propoziţia *cum se ciocnesc*... este considerat ca singular. Vezi şi *se aud de afaceri* („Victoria", 3. II. 1945).

Frecvent se aude *ce-s cu* urmat de un plural: *ce-s cu ştirile acelea*, Rob Roy, 183. Subiectul este, evident, *ce*, la singular.

Acordul predicatului cu complementul se întîlneşte în formula *în ceea ce privesc banii*, de asemenea combătută ca greşită.

Poate tot aşa se explică şi exemplul:

La campionatele Franţei nu vor participa nici un jucător german („Tempo", 10. VI. 1939).

Curiozităţi în limbajul aritmeticii : *1 înmulţit cu 1 fac 1*, dar *4 împărţit la 2 fac 2*. În primul caz predicatul n-ar avea motiv să fie la plural, în al doilea atributul *împărţit*, acordat cu *4*, ar trebui să fie la plural.

În anunţurile radiofonice, sub titlul *cotele apelor Dunării*, se spune: *Giurgiu, 432 cm, scade 4 cm* (Ad., 28. XI. 1936).

Subiectul ar trebui să fie *apele*, dar redactorul se gîndește la *Dunărea*.

O situație curioasă ne oferă și acordul predicatului cu interogativul *cine* (vezi, ca ultimă referință, LL, XIV, 1967, p. 123). Predicatul se poate pune la plural cînd urmează un substantiv articulat: *cine sînt conducătorii Angliei*. În realitate, aici subiectul este *conducătorii*, prin *cine sînt* întrebăm ce însușiri au ei. Altminteri predicatul trebuie pus la singular, chiar cînd ne interesăm de mai multe persoane: *cine a dărîmat Troia*, nu *cine au dărîmat*, deși răspunsul așteptat este *grecii* (dar e corect *cine sînt oamenii care au dărîmat Troia*). Totuși se răspîndește pluralul: am citat exemple în V. Rom., *art. cit.*, p. 81. Iată încă unul, mai nou: *cine sînt aleși în noul parlament francez*, Sct. Tin., 29. XI. 1962, p. 4, col. 1—2.

Acordul după înțeles funcționează și cu privire la gen, adesea exemplele fiind aceleași ca la număr. Iată un exemplu cu un colectiv: *adunarea magistraților..., entuziasmați, hotărăsc...* Și fără colectiv: *au fost condamnați... 9 persoane; o plută pe care se aflau zece persoane, înconjurați de rămășițele unui naufragiu; nu, răspunse foarte surprins gazda* (exemplele provin din *art. cit.*, din V. Rom.).

În sfîrșit, rămîne să vedem raportul între adjectiv și adverb. Există tendința de a acorda adverbul, deci de a-l transforma în adjectiv:

destui de mulți
sînt grei bătrînii de pornit (vezi p. 311)
o problemă grea de rezolvat
roșiile costă ieftene
cea mai bine studiată este chestiunea...

Faptul este cu atît mai notabil, cu cît adjectivul manifestă tendințe spre pierderea flexiunii, ca și substantivul de altfel, cum se dovedește cu neglijarea frecventă a acordului în caz.

Părăsirea flexiunii înseamnă acordarea unui interes mai susținut conținutului decît formei și aceasta explică cele mai multe dintre modificările care se încearcă astăzi[6]. În număr, se acordă prioritate conținutului atunci cînd substantivele cu valoare cantitativă *(o mulțime, o sumedenie* etc.) sînt considerate numerale și atrag pluralul la verb. Cînd aceste substantive sînt foarte aproape de verb, cînd verbul e pus înainte și deci e scos în relief, se face acordul cu substantivul la singular, altfel predomină ideea de plural, deci conținutul. Se zice: *în seama institutelor cade majoritatea lucrărilor; majoritatea lucrărilor cad în sarcina institutelor; cu caracter universal este restul mașinilor; restul mașinilor sînt cu caracter universal*. Articolul sau adjectivul demonstrativ întărește substantivul, deci acordul gramatical se face cu acesta: *o serie de fapte sînt*, dar *această serie de fapte este*. Tot predominarea ideii de conținut explică acordul lui *fiecare* cu pluralul.

Deoarece flexiunea verbală rămîne solidă, acordul în persoană se menține și pentru copulă: *noi sîntem o grupă*, nu *noi este o grupă*.

Ca ultimă problemă, ne vom ocupa acum de vorbirea indirectă. În latinește, se punea în „stil" indirect orice frază care depindea de un verb de declarație (vorbitorul reproducea astfel vorbele altuia sau ale sale proprii), dar cu timpul se ajunge ca vorbirea indirectă să exprime desolidarizarea de o afirmație, de o părere a altuia. Sistemul gramatical era destul de complicat și desigur limba vorbită nu-l respecta, cel puțin nu în întregime, iar limbile romanice nu l-au păstrat. S-au format totuși unele întorsături, și pentru a reproduce un enunț dependent de un verb de declarație, și pentru a exprima desolidarizarea. În românește, vorbirea indirectă nu constituie o problemă prea importantă, totuși merită să-i consacrăm cîteva rînduri. Adesea numai prin faptul că e introdusă printr-o conjuncție vorbirea indirectă diferă de vorbirea directă. Desolidarizarea se exprimă prin condițional-optativ și prin prezumtiv, dar aceste moduri pot avea aceeași valoare, de desolidarizare, și în vorbirea directă. Prezumtivul nu pare să se dezvolte în limba literară, dar condiționalul da, în așa fel că uneori se creează nedumerire dacă se marchează sau nu desolidarizarea: *Senatorul Pittman a adăugat că americanii ar rămîne credincioși idealurilor lor* („Tempo", 5. III. 1939). Este evident că senatorul n-a formulat ideea cu îndoială și vorbirea indirectă în englezește ar fi trebuit să fie redată în românește cu indicativul.

Un mod de desolidarizare mai este și folosirea optativului la verbul de declarație: *a venit la mine și mi-ar fi spus că totul e bine* înseamnă „mi-a spus, dar eu nu garantez că a spus adevărul" (BL, XVI, 1948, p. 129—130).

[6] Și în formula *Bucureștiul, Carpațiul*, tot conținutul a impus soluția.

ÎNCHEIERE

În cursul cercetărilor ne-am întîlnit cu tendințe care au eșuat repede (pe acestea nu le voi mai evoca aici), cu altele care s-au impus într-o vreme pentru ca apoi să fie eliminate (de exemplu tendința de a avea mai multe semne pentru aceeași categorie morfologică, tendința de a consolida neutrul, sau, cu o rază de acțiune mai restrînsă, tendința de a dezvolta conjugarea a IV-a în dauna conjugării I), și în sfîrșit, cu tendințe care se contrazic, dar sînt permanente (de exemplu tendința spre o exprimare mai amplă, opusă tendinței spre economie). Pe acestea din urmă, de asemenea nu le voi relua aici, deoarece nici una dintre ele nu are șanse de a se impune definitiv, ci, cel mult, una se poate întări la un moment dat în dauna alteia, dar nu pentru multă vreme (economia dusă la ultima ei expresie ar desființa limba, în schimb amplificarea nefrînată ar paraliza relațiile sociale).

Voi încerca deci să aleg, dintre diferitele curente pe care le-am întîlnit în evoluția limbii, pe cele care astăzi par a avea șanse de a fi continuate și întărite.

În materie de fonetică și fonologie inventarul constituit e stabil, dar în oarecare măsură se îmbunătățește distribuția fonemelor, în primul rînd datorită reducerii alternanțelor, vocalice și consonantice, care căpătaseră rol morfologic.

În morfologie, se continuă reducerea trăsăturilor sintetice și, evident, se dezvoltă caracterul analitic al flexiunii nominale. Singură diferența dintre pluralul și singularul substantivelor se întărește prin crearea de singulare noi, dar numai acolo unde singularul era la fel cu pluralul, căci în celelalte cazuri se împuținează semnele care marchează aceeași categorie; la masculin, se dezvoltă pluralul format prin muierea consoanei finale a temei, la feminin se extinde pluralul cu *-e* (fără alternanțe interne), la neutru *-e* se dezvoltă în dauna lui *-uri*. Declinarea a III-a se specializează tot mai mult pentru feminine, dar în ansamblu

nu se dezvoltă. Diferenţele de gen rămîn importante, dar neutrul este în netă scădere, iar femininul încetează treptat de a fi marcat la persoane, în special la numele de meserii.

În ce priveşte conjugările, singurele vii sînt I-a şi a IV-a, dar cu tranşantă superioritate a primei. Se impune tot mai mult prezentul cu *-ez* şi *-esc*. Şi aici, în oarecare măsură, se accentuează caracterul analitic.

În formarea cuvintelor, se dezvoltă rapid prefixele internaţionale şi, în oarecare măsură, sufixele internaţionale, ambele în primul rînd de origine latină. Se reduce productivitatea multor sufixe tradiţionale şi capătă tot mai multă importanţă compunerea şi mai ales derivarea regresivă, verbul subordonîndu-se substantivului.

În materie de vocabular, fenomenul cel mai izbitor este eliminarea elementelor nelatine şi înlocuirea lor cu împrumuturi internaţionale, mai toate de origine latină. (Am folosit pentru prima oară formula *relatinizarea limbii* în Ad., 20. VIII. 1930.) Dezvoltarea analitismului duce la înmulţirea cuvintelor auxiliare scurte (şi acestea au un indice de utilizare mult mai ridicat decît celelalte), dar adoptarea prefixelor şi abstractizarea noţiunilor, exprimate prin derivate cu sufixe, duce la crearea de cuvinte lungi, ce e drept mai rar folosite şi adesea nu în toate situlurile.

În sintaxă se resimt urmările trecerii la structura analitică: scade folosirea genitiv-dativului (mai ales cînd e vorba de atribute, printre care cuprind şi apoziţia), se dezvoltă pasivul compus, perfectul simplu se foloseşte mai puţin şi numai în anumite stiluri literare, conjunctivul se formează obligator cu conjuncţia *să*. Ca urmare, ordinea cuvintelor devine mai rigidă, subiectul este tot mai mult exprimat prin pronume, nu prin desinenţa verbului. Deşi unele timpuri păstrează valori aspectuale, aspectul este exprimat în primul rînd prin mijloace lexicale. Reintroducerea infinitivului în locul conjunctivului, trăsătură romanică, merge totuşi împotriva analitismului, căci lasă neexprimat subiectul.

Alături de vocabular, domeniul unde transformarea este cea mai evidentă este cel al prepoziţiilor; modificările lor introduc mai multă claritate în exprimare, dar, deoarece prin aceasta se lungeşte comunicarea, procedeul nu va putea merge prea departe. În contradicţiile dintre exprimare şi conţinut învinge de obicei

ultimul (dubla negaţie, acordul după înţeles), ceea ce merge tot pe linia unei exprimări mai clare.

Pentru a rezuma într-o singură formulă calea adoptată astăzi de limba română: se elimină masiv elementele împrumutate în trecut şi se introduc în loc elemente internaţionale, în covîrşitoarea lor majoritate de origine latină şi romanică, lucru vădit cel mai bine în vocabular.

LISTA SURSELOR CITATE PRESCURTAT

În cazul traducerilor, am dat sub forma prescurtată numai titlul, deoarece autorul originalului nu are de ce să fie invocat.

Pentru citatele din ziare am dat data de apariție, pagina și coloana; acolo unde citez *Adevărul*, *Tempo*, *România liberă*, *Victoria* și *Libertatea* fără pagină și coloană, mă refer la note publicate de mine, uneori sub semnătură, de cele mai multe ori însă sub pseudonimul Gh. Reviga.

Ad.: *Adevărul*, cotidian, București.

Alecsandri: Vasile Alecsandri, *Opere*, *I*, *Poezii*, Editura Academiei, București, 1965.

Alexandrescu: Gr. Alexandrescu, *Opere*, I, E.S.P.L.A., București, 1957.

ALLG: *Archiv für lateinische Lexikographie und Geschichte*.

Arhiva: *Arhiva*, Iași, periodic.

BA: *Balkan-Archiv*, Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für rumänische Sprache, Leipzig.

Eugen Barbu, *Șos. Nord.*: Eugen Barbu, *Șoseaua Nordului*, București, 1959.

Băt. în marș: Galina Nikolaeva, *Bătălie în marș*, Cartea Rusă, București, 1960.

Beaulieux: Léon Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933.

Bîrlea, B.: Pr. I. Bîrlea, *Balade, colinde și bocete din Maramureș*, București, 1924.

Bîrlea C. : Pr. I. Bîrlea, *Cîntece poporane din Maramureș*, București, 1924.

BL: *Bulletin linguistique*, publié par A. Rosetti, Bucarest.

Boceanu: Ion Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, București, 1913.

Bogdan, NV: N. A. Bogdan, *Și nouă și vechi*, Iași [fără dată].

Bolintineanu: D. Bolintineanu, *Opere alese*, E.P.L., București, 1961.

BPh: *Buletinul Institutului de filologie română* „Alexandru Philippide", Iași.

Broșteanu: P. Broșteanu, *Traista cu povești istorice*, Brașov, 1897.

BSF: *Buletinul Societății filologice*, București.

BSL: *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*.

CADE: I.-A. Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931.

Capidan, *Ar.*: Th. Capidan, *Aromânii*, București, 1932.

Capidan, *Megl.*: Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. I și III, București, 1925.

Caragiale, O.: I. L. Caragiale, *Opere*, ed. Zarifopol—Cioculescu, București, 1930—1942.

Cătană, B.: Gheorghe Cătană, *Balade poporale din gura poporului bănățean*, ed. a III-a, Brașov, 1916.

CDDE: I.-A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A—Putea)*, București, Socec, 1907—1914.

Ciaușanu: G. F. Ciaușanu, *Glosar de cuvinte din județul Vîlcea*, București, 1931.

Cioca: Iosif Cioca, *O sută și șase doine culese de pe Pogonici*, ed. a II-a, Brașov, 1921.

CL: *Cercetări de lingvistică*, Cluj.

Coama: A. Conan Doyle, *Coama de leu*, Editura Tineretului, București, 1966.

Codin, NL: C. Rădulescu-Codin, *Nevasta leneșă*, București, 1926.

Coșbuc, B.: G. Coșbuc, *Balade și idile*, ed. a XIV-a, Cartea românească, București, 1913.

Coșbuc, F.: G. Coșbuc, *Fire de tort*, ed. a XIII-a, Cartea românească, București, 1927.

Coșbuc, PV: G. Coșbuc, *Ziarul unui pierde-vară*, Cartea românească, București, 1922.

Creangă: Ion Creangă, *Opere complete*, Cartea românească, București, 1932.

Ctp.: *Contemporanul*, hebdomadar, București.

CV: *Cum vorbim*, revistă lunară, București.

DA: Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1907 și urm.

Dalametra: I. Dalametra, *Dicționar macedoromân*, București, 1906.

Densusianu, *Haț.*: Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915.

Densusianu, Hdlr.: Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome premier, Bucarest, 1929; tome II, Paris, 1914—1938.

Dim.: *Dimineața*, cotidian, București.

DLR.: *Dicționarul limbii române*.

DLRM: *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.
Doine: *Culegere de doine, strigături și chiuituri ce se obicinuiesc la jocurile și petrecerile noastre poporale*, ed. a IV-a, Brașov, 1922.
Dumitrașcu, B.: N. I. Dumitrașcu, *Busuioc—povești alese —*, București [fără dată].
Dumitrașcu, PO: N. I. Dumitrașcu, *Povești oltene*, București [fără dată].
Eminescu: M. Eminescu, *Opere*, ed. Perpessicius, vol. I, București, 1939.
Ernout—Meillet: A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, Paris, 1932.
Et. rom.: Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963.
FP: Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.
Furtună, F.: D. Furtună, *Firicele de iarbă*, București [fără dată].
V. Em. Galan, *Bărăgan:* V. Em. Galan, *Bărăgan*, București, vol. I, 1958, vol. II, 1959.
GCR: M. Gaster, *Chrestomatie română*, Leipzig—București, 1891.
Ghibănescu, BV: Gh. Ghibănescu, *Baba Vodoaia, Dascălul Dumitrache*, Iași, 1895.
Gorun: Ion Gorun, *Știi românește?*, București [fără dată].
Gram. Acad.: *Gramatica Academiei*, ed. a II-a, București, 1966.
GS: *Grai și suflet*, revistă, București.
I. Cr.: *Ion Creangă*, revistă, Fălticeni.
Inf. Buc.: *Informația Bucureștiului*, cotidian, București.
Iordan, *Gram.:* Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, București, 1937.
Iordan, LRA: Iorgu Iordan, *Limba română actuală, o gramatică a „greșelilor"*, ed. a II-a, București, 1948.
Iordan, LRC: Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956.
Iordan, *Stilistica:* Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944.
Îndreptar: *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, 1965.
Lekov, *Kăm văprosa...:* Ivan Lekov, *Kăm văprosa za novite oște koleblivi sklonnosti v săvremenniia bălgarski ezik*, extras din *Spisanie na Bălgarskata Akademiia na Naukite*, LXXI, 1950, p. 79—90.
Libert.: *Libertatea*, cotidian, București.
LL: *Limbă și literatură*.
Lombard, *Verbe:* Alf Lombard, *Le verbe roumain*, Lund, 1954—1955.
LR: *Limba română*, București.
Lungianu, DP: Mihail Lungianu, *Icoane din popor*, București [fără dată].
Lungianu, LC: Mihail Lungianu, *La cruci, icoane de la țară*, ed. a II-a, București, 1923.
Lungianu, PC: Mihail Lungianu, *Postelnecu Cumpănă*, București [fără dată].
Mag.: *Magazinul*, hebdomadar, București.
Mardarie: Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-romănesc și tîlcuirea numelor din 1649*, publicat... de Grigore Crețu, București, 1900.
Marian, H.: Sim. Fl. Marian, *Hore și chiuituri din Bucovina*, București, 1910.
Mél. Bally: *Mélanges Bally*, Genève, 1934.
Meyer-Lübke, *Gram.:* W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1890—1900.
Mihăescu H.: H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960.
L. Morariu: L. Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, I „Codrul Cosminului", I, 1925, p. 1—96; II, 1, „Codrul Cosminului", II, 1925, p. 286—346; II, 2, „Codrul Cosminului", IV, 1928, p. 1—102.
MSL: *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*.
Munca: *Munca*, cotidian, București.
Negruzzi, *Jun.:* Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, București [fără dată].
Oam. la vol.: A. Rîbakov, *Oameni la volan*, Cartea Rusă, 1950.
Odobescu: A. I. Odobescu, *Scrieri literare și istorice*, I, București, 1887.
Om. Șișmarëv: *Romano-germanskaja filologija. Sb. Statej v čest' akademika V. F. Șișmarëva*, Leningrad, 1957.
O primăv.: V. Ovecikin, *O primăvară buclucașă*, Cartea Rusă, 1958.
O viață: Vadim Sobko, *O viață obișnuită*, Cartea Rusă, 1960.
Pamfile, *Cim.:* Tudor Pamfile, *Cimilituri românești*, București, 1908.
Pamfile, *Joc. III:* Tudor Pamfile, *Jocuri de copii*, vol. III, București, 1909.
C. Papacostea: Cezar Papacostea, *Filosofia antică în opera lui Eminescu*, București [fără dată].
Papahagi, B.: Per. Papahagi, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905.
Papahagi, *Dicț.:* Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963.
Papahagi, *Mar.:* Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925.
Pascu, *Suf.:* Dr. G. Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916.
Păsculescu: Nicolaie Păsculescu, *Literatură populară românească*, București, 1910.

Pîrvescu, H.: Pompiliu Pîrvescu, *Hora din Cartal*, București, 1908.
PLG: *Probleme de lingvistică generală*, 5 volume, București, 1959—1967.
PN: *Presa noastră*, revistă lunară, București.
Pop: Sever Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à Mario Roques*, tome III, Paris, 1952, p. 195—235.
Pop, *Fl.*: Vasile Pop, *Fleacuri, amintiri duioase, schițe și nuvele*, București, ed. a IV-a [fără dată].
Port Art.: A. Stepanov, *Port Artur*, Cartea Rusă, 1952.
Pușcariu, *Hărțile*: Sextil Pușcariu, *Hărțile graiului*, extras din „Țara Bîrsei", 2/1933.
Recueil: *Recueil d'études romanes*, Bucarest, 1959.
Rev. fil. rom și germ.: *Revista de filologie romanică și germanică*.
REW: W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1911.
RL: *România liberă*, cotidian, București.
R.Li.R.: *Revue de linguistique romane*, Paris.
Rob Roy: Walter Scott, *Rob Roy*, Ed. Tineretului, 1965.
Romania: *Romania*, revistă, Paris.
Rosetti, *Sec. XVI*: Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, București, 1932.
R.R.Li.: *Revue roumaine de linguistique*, București.
Sadoveanu, *O.*: Mihail Sadoveanu, *Opere*, I—XVIII, E.S.P.L.A., 1954—1959.
Sandfeld, *Ling. balk.*: Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique, Problèmes et résultats*, Paris, 1930.
SCL: *Studii și cercetări lingvistice*, București.
Sct.: *Scînteia*, cotidian, București.
Sct. Tin.: *Scînteia tineretului*, cotidian, București.
Sec. 20: *Secolul 20*, revistă lunară, București.
Sfinx. gheț.: Jules Vernes, *Sfinxul ghețarilor*, Ed. Tineretului, 1953.
SG.: *Studii de gramatică*, 3 volume, București, 1956—1961.
Sima: Gr. Sima al lui Jón, *Ardeleanu glumeț sau 101 de anecdote poporale*, Sibiu, 1889.
SLG: Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă, București, 1960.
SMFC: *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în romînește*, 4 volume, 1959—1967.
St. clas.: *Studii clasice*, revistă, București.

Șez.: *Șezătoarea*, revistă, Fălticeni.
ȘIO: Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, București, 1900.
TDRG: Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest 1903—1926.
Tempo: *Tempo*, cotidian, București.
Teodorescu, PP: G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, București, 1885.
TILR: *Istoria limbii române* (tratat), vol. I, București, 1965.
Tistu: N. Georgescu-Tistu, *Folklor din județul Buzău*, București, 1928.
Tit Bud: Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, București, 1908.
Tolstoi: L. N. Tolstoi, *Opere*, 5 volume (*Război și pace*, vol. II), Cartea Rusă, București, 1954.
Ult. moh.: Fenimore Cooper, *Ultimul mohican*, Ed. Tineretului, 1956.
Vasiliu, *Pov.*: Alexandru Vasiliu, *Povești și legende*, București, 1908.
5 Săpt.: Jules Verne, *5 săptămîni în balon*, Ed. Tineretului, 1955.
Victoria: *Victoria*, cotidian, București.
Vissarion, M.: I. C. Vissarion, *Maria de altădată*, București, 1920.
Vîrcol: V. Vîrcol, *Graiul din Vîlcea*, București, 1910.
V. Rom.: *Viața Românească*, revistă lunară, București.
WJB.: Gustav Weigand, *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*.
ZRPh: *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle.

INDICE DE CUVINTE

ALCĂTUIT DE
MARIETA PIETREANU

Au fost incluse în acest indice numai cuvintele românești. În cazul unor cuvinte s-au înregistrat și formele flexionare care apar în anumite construcții și expresii.

Ori de cîte ori s-a considerat necesar s-au dat în paranteză unele indicații referitoare la categoria morfologică a cuvîntului respectiv.

TABLA DE MATERII

REDACTOR : M. PIETREANU
TEHNOREDACTOR : A. SABĂU

Dat la cules 17.IV.1968. Bun de tipar 18.12.1968. Apărut 1968. Tiraj 10.000+139+40 ex. legate 1/1. Hîrtie Scris II A. 80 g/m². Format 61×86/16. Coli editoriale 27,45. Coli tipar 27,50. A. 6064. Indici de clasificare zecimală : pentru bibliotecile mari 459, pentru bibliotecile mici 40

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București — Republica Socialistă România. Comanda nr. 80 487